

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYOIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

BIHARI SÁNDOR
BISZTRAY ÁDÁM
FODOR ANDRÁS
PAL JÓZSEF
TAKATS GYULA
TANDORI DEZSŐ
VERSEI

*

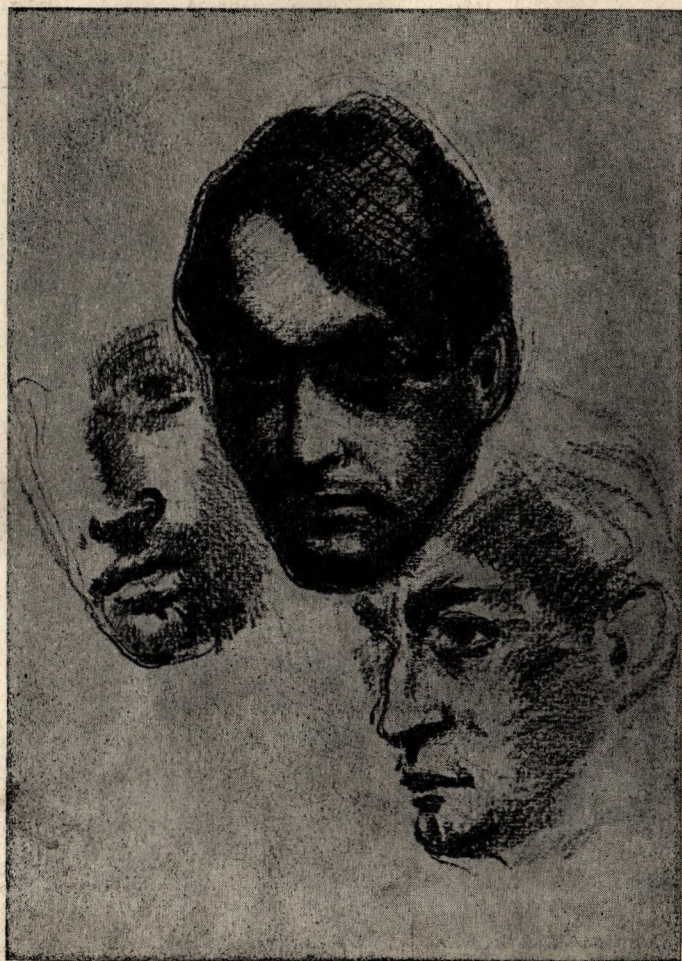
HUBAY MIKLÓS
KENDE SÁNDOR
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LAZÁR ERVIN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PAKOLITZ ISTVÁN
SZÉPPRÓZAI

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
HUBAY MIKLÓSSAL
KERESZTURY DEZSŐ:
A KAPCSOS KÖNYVRŐL
NÉMETH LAJOS:
SCHAAR ERZSÉBET
VEKERDI LASZLÓ:
VÁRKONYI NÁNDOR
KÖNYVE

*

MARTYN FERENC:
ADY-PORTRÉK

7-8

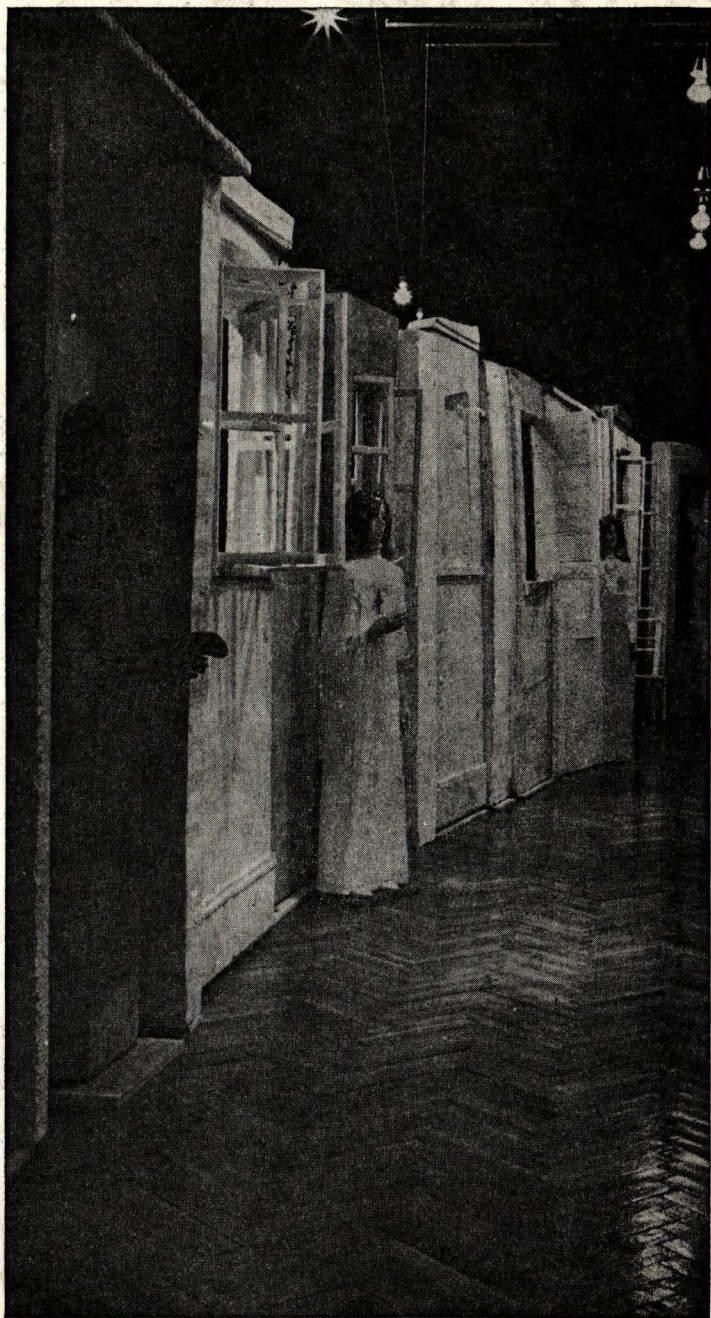
12,— Ft

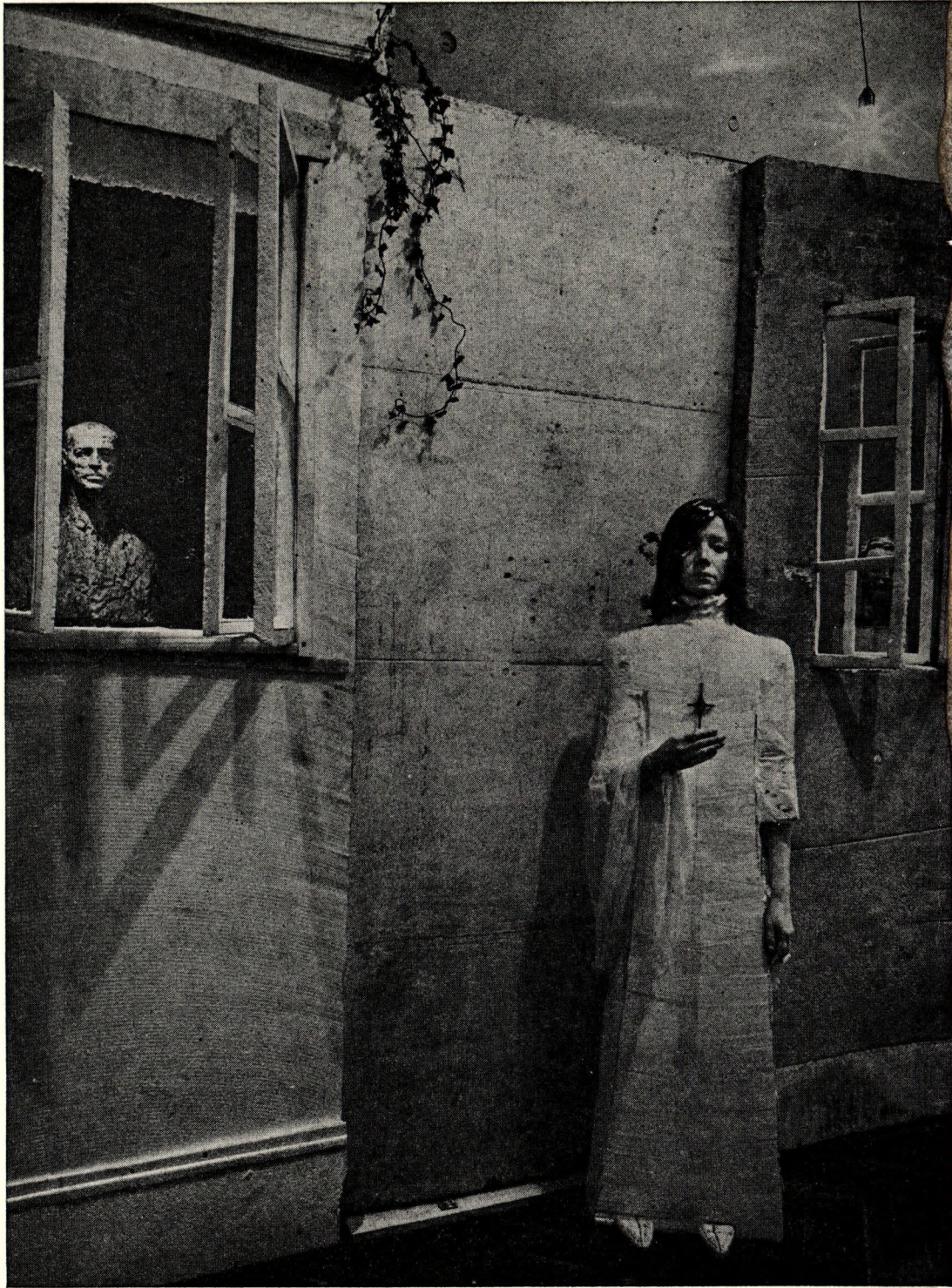
SZAMUNK SZERZŐI:

BAJOMI LAZÁR ENDRE
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
BÉLÁDI MIKLÓS
BIHARI SÁNDOR
BISZTRAY ÁDÁM
BODOSI GYÖRGY
BODRI FERENC
BÓLYA PÉTER
CZINE MIHÁLY
CSANYI LÁSZLÓ
DÉVÉNYI IVÁN
DOMOKOS MÁTYÁS
FODOR ANDRÁS
FUTAKY HAJNA
HUBAY MIKLÓS
KARINTHY FERENC
KENDE SÁNDOR
KENYERES ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
KESZTHELYI REZSŐ
KISS PINTÉR IMRE
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMIL
LANCZ SÁNDOR
LAZÁR ERVIN
MÉSZÖLY MIKLÓS
NAGY GÁSPÁR
NÉMETH LAJOS
PAKOLITZ ISTVÁN
PÁL JÓZSEF
PETRÓCZI ÉVA
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY GYÖRGY
SZABÓ B. ISTVÁN
SZAKOLCZAY LAJOS
TAKÁCS GYULA
TANDORI DEZSŐ
THIERY ÁRPÁD
VEKÉRDI LÁSZLÓ

KÉPEK:

ANNA MARGIT
BÁN BÉLA
BORSOS MIKLÓS
GOLDMANN GYÖRGY
MARTYN FERENC
SCHAAR ERZSÉBET
SIMON BÉLA
SZILAGYI GÁBOR

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM 7-8. SZÁM

1977. JÚLIUS-AUGUSZTUS

TARTALOM

HUBAY MIKLÓS: Napló nélkülém	— — — — —	579
BERTHA BULCSU: Interjú Hubay Miklóssal	— — — — —	586
FODOR ANDRÁS verse	— — — — —	599
BIHARI SÁNDOR versei	— — — — —	600
BISZTRAY ÁDÁM versei	— — — — —	601
LÁZÁR ERVIN: Berzsián költő köszönti mesterét	— — — — —	603
PAKOLITZ ISTVÁN: Krószmama	— — — — —	612
TAKÁTS GYULA versei	— — — — —	623
PÁL JÓZSEF versei	— — — — —	625

*

MÉSZÖLY MIKLÓS: Lesiklás	— — — — —	627
BAJOMI LÁZÁR ENDRE: „Utánok nyomulának...”	— — — — —	639
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Háborús étlap	— — — — —	649
KESZTHELYI REZSŐ verse	— — — — —	652
TANDORI REZSŐ versei	— — — — —	653
THIERY ÁRPÁD: Utazás	— — — — —	655
KENDE SÁNDOR: Szenvedély nélkül?	— — — — —	665
BÓLYA PÉTER: ALETI	— — — — —	672
BODOSI GYÖRGY versei	— — — — —	681

*

NÉMETH LAJOS: Schaár Erzsébetről	— — — — —	683
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika	— — — — —	687
BODRI FERENC: Michel Seuphor	— — — — —	693
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten	— — — — —	695
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték	— — — — —	700
PETRŐCZI ÉVA versei	— — — — —	703

*

KERESZTURY DEZSŐ: A Kapcsos könyvről	— — — — —	705
TÜSKÉS TIBOR: Az avantgarde vonzásában (I. rész)	— — — — —	715
POMOGÁTS BÉLA: A tékozló ország (<i>Juhász Ferenc eposza</i>)	— — — — —	722
CZINE MIHÁLY: Kisebbségben és igazságban (<i>Búcsú Szalatnai Rezsőtől</i>)	— — — — —	732
KENYERES ZOLTÁN: Egy régi hős visszatér (<i>Balázs Józseftről</i>)	— — — — —	736

SZAKOLCZAY LAJOS: Az indulás biztonsága (<i>Arcképvázlat Nagy Gáspárról</i>)	— — — — —	739
NAGY GÁSPÁR verse	— — — — —	743

*

Társadalmi valóságunk képe mai prózáinkban

BÉLÁDI MIKLÓS, CZINE MIHÁLY, DOMOKOS MÁTYÁS, KARINTHY FERENC, KIS PINTÉR IMRE, KULCSÁR KATALIN és SZABÓ B. ISTVÁN rádió-beszélgetése	— — —	745
---	-------	-----

*

VEKERDI LÁSZLÓ: A hűség öröme (<i>Várkonyi Nándor: Pergő évek</i>)	— — — — —	757
RÓNAY GYÖRGY: Írás és szolgálat (<i>Tüskés Tibor: Pannóniai változatok</i>)	— — — — —	760
CSÁNYI LÁSZLÓ: Laczkó András: Takáts Gyula	— — —	764
DÉVÉNYI IVÁN: Bernáth Mária: Rippl-Rónai József	— — —	765
A Jelenkor krónikája	— — — — —	767

K É P E K

SZILÁGYI GÁBOR rajzai	— — — — —	622, 638, 699, 744
ANNA MARGIT: Jerikó falai (<i>Kovács Ferenc fotója</i>)	— — —	671
BÁN BÉLA: Könyöklő munkás (<i>Székely Anikó fotója</i>)	— — —	692
SIMON BÉLA rajza	— — — — —	735
BORSOS MIKLÓS rajza	— — — — —	756
GOLDMANN GYÖRGY: Emlékmű (<i>Székely Anikó fotója</i>)	— — —	768

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady VII. (*Nádor Katalin fotója*)
- 3—4. HUBAY MIKLÓS-portrék (*Móser Zoltán fotói*)
- 5—6. SCHAAR ERZSÉBET: Utca (*Kovács Ferenc fotói*)
- 7—8. ANNA MARGIT: Madárdal, Trombitás önarckép (*Kovács Ferenc fotói*)

A b o r i t ó n

1. MARTYN FERENC: Ady III. (*Nádor Katalin fotója*)
- 2—4. SCHAAR ERZSÉBET: Utca (*Kovács Ferenc fotói*)

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72. Ft.

77-2940 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Napló nélkül

Rövid írások. Talán mondhatom: lényegre szorítkozók. (Nem a „lényeg” a lényeges ebben a kifejezésben, hanem a „szorítkozás”. Mert bizonyos nyomás alatt a gondolatoknak új kristályszerkezete alakul ki.)

Rövid írások. A mesélés öröme nélkül közlöm őket.

És a panaszkodás öröme nélkül is.

Személytelen írások. Vagy majdnem.

*

Legömbölyített, sima kavicsok egy zúgó és búvó patakából.

ALOM ÉS FÁTUM

Van, aki a Szükségszerűséget, a Fátumot, az Eleve Elrendelést ott látja minden esemény mögött. Nekem fordított a látásom: bármi történik, látom a véletlenek láncolatát...

A véletlenek láncolatán egyensúlyoz be életembe minden esemény. – Hopplahopp! – mondja – itt vagyok. – Pedig éppen úgy megeshetett volna, hogy ne legyen itt. De ha már itt van, ki vonhatná kétségbe azt a jogát, hogy úgy viselkedjék, mintha nem a véletleneknek köszönhetné ittlétét, hanem öröktől fogva be lett volna írva a Világegyetem előjegyzési naptárába. Mert ami van, az benne volt a programban, ami nincs, az meg soha nem is volt benne a programban.

Ezt én soha nem tudtam elhinni. Hogy aki elbukott, az szükségszerűen bukott el, és hogy a győztes szükségszerűen győzött, hogy a jó jutalma is szükségszerű volt. Meg a rosszé is... Udvaroncok hízelgése ez a Valóság udvarában.

Mégis, van amikor elfogadom. Álmomban, igen. Álmomban mindig úgy érzem, hogy ami történik, amit látok, az szükségszerű.

Még egyszer se jutott eszembe álmomban, hogy másként is álmodhattam volna.

SPONGYÁT RÁ!

Van-e, ami tűnékenyebb az álmnál?

Igen. Az író gondolatai – *ezt-meg-kéne-írni, ezt-meg-fogom-írni... ezt-ökvetlenül-lejegyzem-magamnak... ezt-soha-sem-felejttem el.*

Ha nem jegyzed le, szinte bizonyos, hogy tíz perc múlva már hiába töröd a fejed, mi is volt az a gondolatod, az a feledhetetlen...

Vajon nem működik-e egy CENZÚRA (a szó legteljesebb értelmében), amely még idejében letörli a műveket ígérő (műveket kiteljesítő) gondolatainkat – letörli őket „emlékezetünk lapjáról”.

EZ NÁLUNK LEHETETLEN

Atombomba, hidrogénbombák...

Mindig a Föld másik felén robbannak. Japánban és a csendes-óceáni korallszigeteken.

Az égnek eresztett gombaalakú felhők a távolkeleti rémek közé tartoznak, mint a lepra, vagy a Csodálatos Mandarin.

A ROKONSZENV ÚTVESZTŐI

Rokonszenyvüinktől kísérve bukik el Lear, aki már az első pillanatban úgy mutatkozott be, mint egy paranoiás zsarnok.

De: lemondott.

Így védtelen is lett, és egyre védtelenebb. A száz lovagjából csak ötven maradt, majd csak huszonöt. A végén semmi.

Ha az utolsó felvonásban megint feltenné a kérdést: *ki szeret engem?* – az egész nézőtér egyszerre kiáltaná: én! én! én!

Pedig meglehet, hogy mindnyájunkat száműzetésbe küldene.

LEAR

(Két lány beszélget)

Ezt meg Goneriltől és Regantól hallottam, egymás közt beszéltek.

Meg kell érteni a rossz lányokat, Regant és Gonerilt. Hogy izzé-porrá szeretnék törni apjukat, a porig megalázni, a föld alá dugni...

Amikor az apjuk csakis és egyedül Cordéliát szereti. Ez olyan nyilvánvaló. Ez a nagy megrendezett szeretet-versengés is mire való volt? Hogy a végén a fülébe huzathassa Cordéliával: Szeretlek, apuka. Amit ők mondanak Regan és Goneril – és mit mondhatnak ők? amit ilyenkor mondani illik – arra az öreg oda se figyel. Ha a szívüket kiteszik, akkor se. Mert csak azt várja, hogy Cordélia szólaljon meg, a kis kedvenc, az elkényeztetett béka...

– És figyelted? Már az is, hogy megfosztotta őt az örökségétől! Azt remélte, hogy hozomány nélkül majd pártában marad. Hogy itt marad örökre mellette hamupipókének – a *darling*. Hogy esténként majd felolvasnak egymásnak.

– Gondolod, hogy ezért ilyen ingerült most az öreg?

– Dühöng. Hogy hozomány nélkül is elvitték a lányát. Erre nem számított. Bosszantóan féltékeny volt a burgundi hercegre. A papa tisztára egy Othello, csakhogy ő be se vallhatja, mert nem illik. Meglátod, bele fog zavarodni a Cordélia házasságába.

– Abba? Gondolod, hogy abba?

A MAGYAR TOJÁS

Egykor voltak a hígmagyarok és voltak a mélymagyarok...

A tipizálás, jól tudjuk, nem volt szerencsés.

Ma egy másik tipizálás kísért. Hogy a két szélen egyfelől a bulisták vannak, másfelől a hívők.

A bulisták törhetetlenek.

A hívőknek csak a hitük törhetetlen, ők maguk nagyon törékenyek.

Ha az emeletről leesnek, összetörnek. Vagy ha a vonat keresztülmegy rajtuk, akkor is.

A NAGY VÍZÖBLÍTÉS

Azt hiszem, hogy Noé nem a vízözön után találta fel a bort és ismerte meg a részegséget, hanem előtte. Így a részeg Noét nem a fiai látták először meztelenül a földön henteregni saját mocskában, hanem az Isten. (Lehet, hogy *előre* látta ezt Ő, a nagy Mindentudó. És előre látta az alkohol világ-történetét. A leghosszabb utazást az éjszakában. Látta a terveket túlteljesítő italboltokat, az elvonó intézetekből kibocsátott visszaesőket. És látott országot, ahol bármi történjék, az eget veri az alkoholisták és az öngyilkosok száma. És látta, hogy amit az emberiség évezredekken át kirókázik, a hányadékszintje magasabb lesz az Ararátnál.)

Ekkor bánta meg, hogy embert teremtett, s ekkor döntött úgy, hogy vízözönt fog bocsátani a földre.

A NYELV SZABADSÁGA

Alfred de Vigny nem kis erőfeszítés árán eléri, hogy Mars kisasszony Desdemonaként kimondja a színpadon azt a közönséges szót, hogy *zsebkendő*. – Különböznél darab – érvel. – Megvoltunk efféle angol drámák nélkül eddig is. – Ez a válasz.

Végül is elhangzik a szó a Comédie Française-ben.

Kis előcsata ez a Hernanihoz, amelyben újabb merészségek jelennek majd meg a színpadon, emlékezetes, vérre menő harcok árán.

A század végén már azért folyik majd a harc, hogy kimondhassák a *szart* is. (Lásd Jarry.)

S a második világháború után (megszállás, ellenállás stb.) egy színdarab címében feltűnik a *kurva*. Egyelőre kipontozva.

Kimondva és magyarul Ferrari Violetta szájából hallhattunk egy gyorsan pergő sorozat kurva-kurva-kurva-kurvát a Föbelövendők Klubjában, 56 tavaszán.

A győzelem után visszanézve: minden színházi csata szinte nevetségesnek látszik. A nyitott ajtók láttán nem értjük, miért kellett döngetni.

Éppen ilyen nevetségesnek fog látszódni egyszer, hogy én 1973-ban azért küzdöttem, hogy egy színésznő (abban az országban, amelyben a hivatalos statisztika szerint mintegy 300 000 küretet csinálnak egy esztendőben) azt kiálthassa a színpadon, szerepe szerint válságos pillanatban, végső elkeseredésben: „és belőlem kikaparták a gyerekeinket”.

AZ ÉRZÉKENY PALÁNTA

Hallom, hogy valamelyik amerikai egyetemen finom, műszeres vizsgálatokkal eljutottak annak a felismeréséhez, hogy a növények figyelik az embereket, megkülönböztetnek minket, félelemmel vagy bizalommal reagálnak a közeledésünkre, aszerint, hogy milyen tapasztalatot szereztek rólunk.

Sikoltanak és mosolyognak a maguk módján. A szirmok záródó vagy

nyiló mozdulását tehát nemcsak a napfény, a harmat, a sötétedés, a darazsak-méhek közeledése válthatja ki, hanem az emberi jelenlét is.

Ez a felfedezés, ennek a szenzációja, persze, megint ránkváll, emberekre, a mi mániás antropomorfizmusunkra. A növényi érzékenység feltehetően óriás tartományából kiszűrjük azt, hogy a virágok félnek tőlünk. Ez a felfedezés hízeleg is nekünk, meg aztán bámulatra is indít. Mert ki hitte volna? Ki hitte volna, hogy a növények nem önfeledt odaadásban élnek és virágzanak, hanem hogy őket is a fájdalom ösztökéje hajtja a csakazértis életbenmaradásra? Ki hitte volna, hogy ők is végigküzdik és szenvedik az önfenntartás és a fajfenntartás drámáját? Hogy élvezik a beporzás kékjét?

Elfogadtuk, hogy a növény „magától” kihajt, „magától” nő, és „magától” elfonnyad, elszárad. Hogy életbenlétének felelősségéből semmi sem hárul reá. Hogy érette egyesegyedül a Természet a felelős.

A költők között persze, mindig is voltak, akik – a maguk érzékenységgel – eljutottak oda, ahová az amerikai tudósok.

Gulyás Pálra kell először is gondolnunk, akinek versei tele vannak a növényvilágból érkező üzenetekkel.

Ő eljutott a növényekkel a párbeszédig.

Például azon a reggelen, amikor...

Az udvaron édes petuniák
tárták ki lányságuk titokzatos
álmát a láthatatlan szellemeknek.
S az ablakomon át az illatok
Hullámverése lelkem ostromolta.
Kimentem az udvarra és az őt
őreg akác mohos tövébe álltam...

— — — — —
S a szívre gondoltam, az ő nyugodt
lassú szívükre, melynek a mulandó
időben nem hallatszik dobbanása.

Egy másik versének (s formára is hasonló versének) utolsó szava szintén ugyanez a szó: a „dobbanás”. S természetesen: szívnek a dobbanása ez is. Egy gyerekkori emlék az Apáról.

E két verset egymás felé közelítve, egyre többször káprázik át az Apa alakja a fákéba, s a fáké az Apáéba.

Apám, az én szakállas zord apám,
a zúgó fák előtt megállt és aztán
széles vállát felém hajlítva így szólt:
„Kapaszkodj csak belém, fiacskám!”
És úgy cipelt a záporon keresztül,
mint gyöngye lombjukat a nagy sudár fák.
Azóta húsz év telt el és én most is
érezem erős szívének dobbanását.

Gulyás Pál szószerint *hozzátartozójának* érezte, vallotta a fákat.

Jönnek a fák, jönnek sorba,
nyisd ki nekik a kaput!

Vagy inkább úgy mondhatnánk, hogy ő talált *haza* – ebben a rokonságban. Az ember – a tékozló fiú – árvasága olvad föl a megtalált növényi nagy családban. Ezért mondhatja az örök hűség bizonykodásával: „Nem telek én be sosem veletek, levegőkoszorús fák...”

Hogy aztán a vers végén, a holt emberiségről szóló látomás után, megismételje ezt a hűségesküt...

AZ ÉDES ÁLOM

1976. február 18.

Pillangó képében láttuk őt. Ott szálldosott a nádasban, az álmatlan Toldi Miklós feje körül. El-elrebbenti őt a szűnyog, a nádi világ sokféle hangja és kietlensége, és főként a fiú szorongása...

A pillangó képe: költői kép – így tanultuk – az álomról és az álmatlanságról. Szép kép, és pontos is, csak vissza kell fordítani az álom fizioiógijájára.

És ősi kép, mítoszi. Erre is rájövök most, hogy elnézem a görög Álom-Isten szárnyas fejét (a londoni Monsell gyűjteményből).

Mert lám a görögöknél is „tarka köntösű” és lepke-szárnyas lény volt az álom – az isteni Álom: Hypnos. Az álmatlan szemre ő úgy hozta az álmot, hogy pálcikájával megérintette, amitől a szemhéjak elnehezedtek és lecsukódtak. (Talán a pillangó szívókája ez, amellyel a virágmézet szedegeti? Lehet, ez is lehet. Hiszen ha az álom édes, mitől mástól volna édes, ha nem az álom-méztől?) De hozhat álmot Hypnos úgy is, hogy rezegtetni kezdi a szárnyát az álmatlansággal küszködő ember feje fölött.

Ez is benne van a mitológiában.

Szalonta határában egyszer régen egy csöpp görög istent fogott egy kis-fiú, lepkehálóval.

EQUUS

Genova, 1976. február

A ló, miközben az ember betörte, megszelidítette, s végigcsinálta vele a világtörténetet – Trója falai alól Budapest ostromáig – szépen befészkelte magát a tudatunk alá.

Ha jól értem, erről szól Shaffer darabja.

A nagy jelenet, hogy a fiú, a lovak szerelmese, az istállóban nem tud egy kislánnyal mit kezdeni, mert hátán érzi a lovak tekintetét. Ezért aztán ki is szúrja a szemüket.

Az újságok hetek óta írják, hogy semmi de semmi se nem lesz abban, hogy a két fiatal e jelenetben anyaszült pucérra vetkőzik. A mostanában egyre szigorodó olasz cenzúra is engedélyezte a meztelen jelenetet. Nem is rövid nyolc és fél percen át. Sőt, korhatár nélkül engedélyezte.

A közönség tódul a színházba.

Nem lehet tudni, hogy mi vonzza inkább – a kamaszfiú meg a kamaszlány szriptide, vagy inkább az, hogy nyolc és fél percen át nézheti őket, anélkül, hogy megkivánná valamelyiküket? Lehet, hogy egyszerre élvezi a látványt és a maga lelki emelkedettségét.

Félszemem a színpadon, de nézem közben a szomszédaim arcát, meg a páholyban ülőkét, meg azokét, akik erre a jelenetre – csakis erre – megjelennek a bejárati ajtóknban.

A nézőtéren mindenki mozdulatlan. Nyolc és fél percen át nincs köhögés, nem nyekken szék...

Az újságok hetek óta írják, hogy semmi de semmi sexy nem lesz abban, nem nyalogatja senki a szája szélét. Figyelmes, kontemplatív komolysággal nézi mindenki a színpadon mozgó két tökéletes szépségű akt-figurát.

Ismerem ezt a tekintetet.

Masaccio freskóján nézik ilyen odaadó közönnyel a firenzei polgárok a lábuknál térdelő fiatal, meztelen Timóteust.

Mintha semmi más nem járna a fejükben, csak egy afféle eltűnődés: ki tudja, talán csakugyan kár volt kiűzetnünk a Paradicsomból?

KORRESPONDENCIÁK

1976. augusztus

Hányszor, de hányszor veszem észre, hogy egy folyóiratban az olvasott novella egyik motivuma (ritkának mondható motívum) pár oldallal utóbb felvillan egy másik novellában is, vagy egy versben...

Nem holmi irodalmi stereotípiákról van szó, közhelyekről. Éppen nem. Még kevésbé hatások átvételéről, egymást ismétlésről, pláne plágiumról. Nem.

Ezek az összecsendülő motívumok rendszerint a legszemélyesebb, a legmegéltebb írásokból merülnek egyszerre elő. Talán mondanom se kell ezután: a legjobb művekben.

Most megint!

Módos Péter novellájában: „A sokk-kezelés szinte lepergett Zoltánról...”

Egy oldallal utána megint egy Zoltán, Juhász versében, és megint a hiábavaló kínzás képe: „eres halántékokon többet nem éget hártás korongot, vörheny-sárga pénzt: az elektrosokk”.

Hogy a témán belül maradjunk: lehet, hogy már némi paranoia kell ahhoz is, hogy ezeket a motívumokat – nem véletlenül *épp ezeket* – én kiszűrjam. (Ahelyett, hogy *magamra* vonatkoztatnám őket: *egymásra* vonatkoztatom – de *vonatkoztatom*, s ez a lényeg.) Mégis, letagadhatatlanul és mellébeszélhetetlenül, az itt és most velünk együttlétezők (magyarán: a kortársak) lelkiállapotának változásairól adnak jelt ezek az egyidejűleg, és szinte rím-helyzetben: egymásraütő motívumok!

EGY MÁSIK NAPLÓBÓL

1977. márc. 3.

A naplók olvasására könnyű rákapni. Talán minden könyv között a napló az, amely a legkisebb ellenállással adja meg magát az olvasónak. Kompozíciója nincs, s akárhol üdjük fel: egy bizonyos meghatározott napnak az eseményeit találjuk. Nem tudom miért, de ennek jelentősége van, érzem. Soha nem mulasztom el megnézni a dátumot a naplójegyzetek fölött. A napló: a megélt idő. Különben, az a gyanúm, hogy másként hatnak ránk a régi naplók – a születésünk *előtt* írottak –, és egészen másként, sokkal nagyobb intenzitással, amelyekből megtudhatom, hogy mi történt egy másik emberrel *az én életemben*. Elkerülhetetlenül kísért ilyenkor az a gondolat is: vajon velem mi is történt ugyanazon a napon?

Én is rákaptam – a legkisebb ellenállás irányában – a naplóolvasásra. Mircea Eliade naplójáért úgy nyúlok, mint a munkakerülő, amikor a munka látszatát akarja kelteni.

Ma reggel is. Hisz annyi tennivaló, írni való ég a körmömre. Egyszerűbb előlük meglépni, át egy másik ember életébe, át egy másik időbe...

1960. augusztus 25-én Papiniről ír, a szélütött, szólni-mozdulni képtelen Papiniről. (Tegnap a költő Betocchi mondta el a felesége állapotát, aki szintén ugyanígy van.) Eliade úgy ír erről az állapotról, mintha nem a vég kezdete, a halál előlege volna, hanem ellenkezőleg: beteljesülés, sőt kezdete valaminek. Az indiai jógik beavatási próbáihoz hasonlítja. Azoknak is ki kell bírniuk az élő-halott állapotot. Aki aztán kivágja magát belőle, akinek van ereje, magához térve, a követ elhengeríteni a sírja nyílásától az *mahasiddha* lesz, a mágusok mágusa.

Ezt olvasva, én persze Ferenczy Bénire gondolok. S arra, hogy 1960 augusztusában már a Herman Ottó utcai lakás szép nagy teraszán üldögélt, minden pillanatban azt hitte, hogy meg tud szólalni, de hogy nem sikerült, legyintett, mosolygott, és virágokat festett. Béni akkor már *mahasiddha* volt. (Erzsi segített neki elhengeríteni azt a követ.)

S még inkább Ferenczy Béni sorsára kell gondolnom, az ő nagy élet-halál-próbájára, amikor Eliade e napi feljegyzésének a befejező mondatait olvasom. Ő a jógikat idézi és Papiniről ír, de végül – s számomra ez most a legérdekesebb – az alkotó ember életművéről szól, amelyet az effajta néma-bénaság felemel, új fénybe állít – megválthat.

„Nem képzeltem – a jógikról olvasva –, hogy az élve eltemettetés állapotába betegség révén is kerülhetünk. Papini esetében mindennek jelképes értelme is van: e században ő volt a legkíváncsibb, legegyetemesebb, magát leginkább szétszóró szellem, és most a legelemibb hangokkal és jelekkel bírja csak magát kifejezni. A tékozló élet után: magába fordulás, reintegrálás. Ez a beavatási agónia talán a legszebb, leghitelesebb és legpéldaszerűbb szakasza Papini életének. Az egész életműve megnemesedik, talán megmentődik annak a bátorságnak és emelkedett derűnek a révén, amellyel elvállalta ezt a lassú halálra szóló ítéletet”.

*

Miközben ezt írom, az ablakból arra a sűrű ciprussorra látok, amely a kertem végében húzódik, a San Miniato kolostor (valamikor kolostor-erőd) falai mellett. S e középkori falakon belül egy kis temető van. Ott nyugszik most Papini.

NAPLÓ VELEM

ÉS NAPLÓ NÉLKÜLEM

Két csorba fogaskerék.

Egymásba kapaszkodva forognak.

Az egyik nagy és lusta, malomkőnyi súlyú. Ezt a szenvedés hajtja. (A részvét, a szegény, a sértettség, a szorongás, a szerelmi nyomorúság, a halál-télelem, hajtja a Duna és az Arno, hajtják a nappalok eseményei és az éjszakai álmok emlékei...)

Ez lassan és némán fordul.

De ez pörgeti fel a másikat. A kicsit.

Ezen aztán megpróbálhatok akár gyémántot is köszörülni.

Interjú Hubay Miklóssal

Hubay reggel kilenckor fent a magasban eszik. A háztetők között, a nagy ablakon betör a fény, és a rend, a kiegyensúlyozottság érzetét kelti. Kockás pulóverben, kék kordbársonynadrágban ül a rézpánttal díszített kerek asztal mögött, mely félig sincs megterítve, de a fehér mezőben így is elfér a tányér, az evőeszközök, a nagy tálca, melyen az olasz szalámi mellett lángolt karaj kínálja magát, s negyedkilónyi vaj, paradicsom és paprika. Az abrosz szélén ezüst tál, kenyérszeletekkel. Kicsit odább zöld üveg, melyből az író időnként fehér bort töltöget a poharába, s egy harmatos oldalú palackból ásványvizet lötytyint hozzá. Eszik, kortyolgat. Engem is kínál, a bort elfogadom. Időnként megszólal:

– Itt csak a szőnyeg az enyém... Gyere el tíz nap múlva a József Attila utcába, ott van egy tizennégy méter hosszú dolgozószobám, csak nem dolgozom benne. Azért lett volna jó, ha eljössz Firenzébe, akkor láthattad volna a harmadik lakást is. A József Attila utca a megálmódott lakás, de úgy jártam vele, mint a drámáimmal, túlméreteztem.

Nagy fekete légy döng a szobában. A fejünk felett kering, majd az ablaknak vágódik. Agyon kellene csapni gondolom, de nem az én legyem.

Az ablak mellett egy régimódi szekrény áll, vastaghúsú növényekkel tetején. Zöld nyugalom árad belőlük. Valószínűleg ezt a nyugalmat ellenpontoszza Hubay Miklós tárt ajtajú szobája, mert ahol most ülünk, azt Hubay csak használja, de nem az övé. A másik szoba sem az övé, csak bérli. Albérli a lakásban, félig-meddig baráti, szívességi alapon. De a doktornő, a lakás főbérloje, vagy tulajdonosa, nem vonta meg szigorúan a bérlemény határait. A nyitva hagyott ajtón át látom, hogy Hubay valóságos szobájában anarchikusabb a helyzet, a parketton egy félig ki- vagy becsomagolt bőrönd áll, mellette sámfák, apró tárgyak, iratcsomók, a heverőn Illés Endre legújabb könyve, a borítójáról ismerem meg. A reggeliző szobában a rézpántos asztal terítetlen felén is könyvek és jegyzethalmok fekszenek, balra a padon ugyancsak jegyzetek, precízen csoportosítva. Hubay követi a pillantásomat, és a padra mutat:

– Jegyzetek Sarkadiról, mai drámákról, a magyar irodalom külföldi jelenlétéről. Most keresgéltem ezeket elő, soha nem tudom, hogy a három lakásban hol mit hagytam.

Ahogy eszik a reggeli fényben, halovány irigység fészkel a szívembe. A sors kegyeltjével ülök szemközt, a művelt, sikeres drámáiróval, kulturális diplomatával, aki könnyedén, bizonyos diákos egyszerűséggel utazgat Róma és Budapest között. Ez az érzés már akkor megkísértett, amikor egyik reggel a telefonhoz ültem és feltárcsáztam firenzei lakását. Kettőt vagy hármat csörrent a készülék, és az ezer kilométernél hosszabb drót túlsó végéről máris megérkezett Hubay álmos hangja: Pronto! Két ország és három lakás között vándorol. Sokkal nagyobb a mozgástere, mint az enyém, szabadabb ember. – De azért furcsa, ahogy eszik. Élvezni szeretné ezt a napfényes magyar-

országi reggelt, mégis kapkod. Megzavartam a reggelijét? Talán nem, barátsággal fogadott. Valamilyen furcsa védtelenség van az arcán. Amit én szabadságnak vélek, lehet, hogy nem más, mint egyedülhagyottság, kirekesztettség. Három lakása van, de nincs otthona. A válás óta útközben él, vonaton, repülőgépeken, alszik egy kicsit Firenzében, néha Rómában, alkalmilag a József Attila utcában hagyott családnál, s napokat, heteket, két utazás között a Váci utcai albérletben. Hubay életformája a megkövült átmenetiség. Aligha tévedek, egy magányos férfi reggelijét látom, valahol a második felvonás vége felé. Körülötte a tárgyak már elvesztették valódiságukat, bár az ezüst tálban igazi kenyérszeletek vannak, s az asztalt valódi rézpánt szorítja össze. A tárgyagnak a hosszabb személyes kapcsolat híján kellék jellege van. Az az érzésem, hogy a reggeli után bejönnek majd a munkások és átrendezik a színt. Érthető, következik a harmadik felvonás. Hubay szemében is ott ül még az éjszakai rémület, a harmadik felvonás elkerülhetetlen bizonyossága. Ezt negyven felett már tudja az ember, ha nem is gondol rá állandóan. Az emberi szemekből a hajnali félhomály képeit, képzeiteit, csak két-három óra alatt tudja kimosni a fény.

A reggeli végén Hubay újra bort önt a poharakba. Ekkor kiderül, hogy a nagy fekete légy, ami a fejünk felett keringett, beleölte magát a zöld borosüvegbe. Kis zavar támad. Hubay úgy emlékszik, hogy a kamrában van még egy üveg vörösbor. Kimegy, tárgyalásokba bocsátkozik egy idős asszonnyal, aki az előszobát takarítja.

Hubay Miklós Nagyváradon született 1918-ban, tanulmányait Budapesten és Genfben végezte. 1941-ben a Nouvelle Revue de Hongrie szerkesztőségi titkára lett, később 1944-ben ő szervezte újjá a folyóiratot Genfben. A háborút követően egy ideig a magyar kulturális ügyek genfi intézője, hazatérése után a Színművészeti Főiskola tanára és a Nemzeti Színház dramaturgja lett. Egyik legtermékenyebb magyar drámaíró. Művei: *Európa elrablása* (dráma, 1939); *Nemzeti színjátszás – drámai magyarság* (tanulmány, 1940); *Hősök nélkül* (dráma, 1942); *Egy magyar nyár* (dráma, 1954); *István napja* (dráma, 1955); *Egyik Európa* (dráma, 1957); *Késdobálók* (dráma, 1957, bemutató 1963); *C'est la guerre* (dráma, Petrovics Emil zenéjével, Bartók Terem, 1959, könyv: 1962); *Egy szerelem három éjszakája* (Vas Istvánnal és Ránki Györggyel, 1961, film: 1967); *Ők tudják, mi a szerelem* (dráma, 1961); *Csend az ajtó mögött* (dráma, 1963); *Római karnevál* (dráma, 1967); *Néró játszik* (dráma, 1968); *Hősökkel és hősök nélkül* (tragédiák: *Hősök nélkül*, *Késdobálók*, *C'est la guerre*, *Ők tudják mi a szerelem*, *Szüless újra, kedves!*, *Csend az ajtó mögött*, 1964); *A megváltó mutatvány* (írások a magyar dráma ügyében, 1965); *Játékok életre-halálra* (drámák: *Néró játszik*, *Premierajándék*, *A Szfinx*, *avagy búcsú a kellékektől*, *Római karnevál*, *Fiatal nők, kéken és pirosban*, *Mint a gyümölcs a fán*, *A bál után*, *A zsenik iskolája*, 1968); *Úton és itthon*. *Naplók, találkozások* (útijegyzetek, 1970); *Tüzet viszek* (drámák: *Analízis*, *Háromszoros halállal*, *Idézés, ítélet*, *Magnificat*, *avagy a hősiesség iskolája*, *Tüzet viszek*, *Antipygmalion*, *avagy a szobrász álma*, *Lélegzetvisszafojtva*, *Finish*, 1971); *Álomfejtés* (dráma, 1971, *Madách Színház*) *Aranykor* (tanulmányok, 1972); *Színház a cethal hátán* (tragédiák: *Színház a cethal hátán*, *Két adaptáció: Csak tréfa és Ravelszki*, *Párkák*, *Kalóz*, *Te Imre, itt valami ketyeg*, 1974). *Istenkísértő* (tragédia, csak folyóiratban, 1976). *Forgatókönyveket is írt* (Bakaruhában, Angyalok földje), volt amelyik megmaradt filmregénynek (*Cédrusok árverésén*, *Gyászgondola*).

Írói munkásságáért 1955-ben, 1966-ban és 1975-ben József Attila-díjjal tüntették ki, 1973-ban a Munka Érdemrend arany fokozatát is megkapta.

Vörösbor mellett folytatjuk a beszélgetést.

– *Tulajdonképpen mit csinálsz Firenzében?*

– Egyetemi tanár vagyok. Magyar irodalmat tanítok és általában drámaelemzést is csinálok. Meghívott rendkívüli professzor a címem.

– *Hányan tanulnak magyar irodalmat?*

– Most kezdenek az újak jönni. Azok mellett, akiket örököltem, hat kezdő diákom van, rendkívül tehetségesek. Mind a hatan készülnek a debreceni nyári egyetemre is. A fiatalok februárban elfoglalták az egyetemet, mi nem járhattunk be. Feliratokkal kidekorálták az összes folyosót, falat, padot. Az egyetem lemeszeltette azokat a feliratokat, amelyek egy-egy tanárt sértettek. De ott volt Paul Valéry-nek egy sora: „Felkel a szél, próbáljunk meg élni...” A több ezer felirat között két Ady Endre idézet is volt, egyik a dékáni hivattal szemben, magyarul: „Vagyok, mint minden ember: fenség...” Egy másik sora is felkerült a falra olaszul, E nagy tivornyán című verséből: „... Eljött az álmodt minden-mindegy, Esküdjünk a mindent-szabadnak...” Úgy látszik, illet a mozgalmukhoz. Adyt a háborús versein át próbáltam megközelíttetni. Azon a gondolatán át, hogy a világháború elővá-gás volt a „forradalmas bús népekkel” szemben. Ennek a gondolatnak a fényében az egész huszadik század tisztábban látható. S vele együtt Ady költői világa is. Ady alternatívái ma is izgalmasak a fiatalok számára, mindenütt. Az én diákjaim a nyelvtant is belőle tanulják, a linguaphonjuk: Latinovits Zoltán Ady nagylemeze.

– *Firenzében hol élsz, milyen lakásban?*

– Bútorozott lakást bérelek egy nagy-nagy kertben. Öt szobám van ott. A fizetésem felét fizetem érte.

– *Hogyan telik el egy napod?*

– Mint írónak, elvész. Mondhatom ezt napokról, hónapokról és évekről. Három éve elvész. Hetenként háromszor tartok két órát. Nincs meg az a nyugalom és biztonságom, hogy leüljek és írok. Az utolsó biztatást az adta, hogy a Boboli kerttel szemben egy házban táblát találtam: Itt írta Dosztojevszkij a Félkegyelműt. Azt hittem, akkor én is tudok itt közép-európai drámát írni. Tévedtem. Az emigrációba került írók példája mutatja, hogy idegenben nem lehet írni. Ez a nagy kockázat és veszteség, de Firenzében mégiscsak kaptam egzisztenciát, amit itthon nem, és mégiscsak van valamilyen eredménye a munkámnak. Így alakult, nem biztos, hogy jó vásárt csináltam. De itthon elvesztettem a főiskolai tanári állásomat, és a nemzeti színházi dramaturgságot. Nem játsszák a darabjaimat.

– *Megteled ez az életforma neked?*

– Igen... Én tizennyolc éves koromtól drámaírónak tekintettem magamat. Mindennél jobban érdekelt ez a műfaj. Ha tanulmányt írtam, az is e körül pörgött. 1956 utántól kezdve úgy éreztem, egy új korszakom kezdődött, a Késdobálóktól és a többiektől a Párkákig, az Istenkisértőig. Ugyanebben az időszakban (húsz év alatt harminc drámát írtam), kitettek a Nemzeti Színházból, a Színművészeti Főiskoláról és megszűnt a színházi világgal majd minden kapcsolatom. Ebben az öt kötetben csak két darab van, amit megrendeltek, a többi esetleg előadták. Érezhettem a színház figyelmét, amikor az Egy szerelem három éjszakáját írtam és a Major Tamását a Színház

a cethal hátán időszakában. A többit magamnak írtam, magamban írtam. Afféle törvénytelen gyerekek. Egyszer azt kérdezte a háziasszonyom: Hogy van az, hogy magát annyian keresik telefonon, de színház sohasem. Ha randevút próbálok csinálni egy színházigazgatóval, az volt hogy két évbe került, mire sikerült. De nem csak én vagyok így, kevés kivétellel mások is. Különbösen semmi bajom, enyém a világ, utazhatok, kereshetek, csak éppen nincs otthonom, nincs munkahelyem, ahol hasznosíthatom, vagy átadhatom, amit tudok, és nincs Magyarországon színház, ahol a kiskapun ha bemennék, a portás ne azt kérdezné: az elvtárs honnan jön és kit keres?

Hubay nagy köteg lapot mutat. Április 13-án egyik darabját bemutatták Rómában. Ott minden lap írt róla, nálunk egy se.

– *Milyen volt gyermekkorodban Nagyvárad, a szülői ház, az élet?*

– Apám táblabíró volt, születésem után egy évre elvitte a spanyoljárvány. Ugyanakkor bejöttek a románok. Anyám ottmaradt nagy szegénységben nénnémel és velem. Nagy inségekre emlékszem, elrekvirált lakásra, román ezredesekre. Ez körülbelül tíz éves koromig tartott, akkor anyám hozzáment apám kollégájához, Domokos Lászlóhoz, aki Domokos Matyi nagypapa volt. Domokos Mátyás humorát és bölcsességét azért is kedvelem, mert a nevelőapámat idézi. Nagyváradon a Rákóczi út 35/c-ben laktunk, ugyanott, ahol korábban Palotai Boris és Erzs. Hivatalosan ez Ferdinánd király útja lett. Palotai Erzsinek olvastam egy novelláját, abból ismertem rá az udvarra, a fára, amin az anyámasszony-taknya termett és a lila vízre, ami a festégyárból folyt át a kerten. Amikor mostohaapámhoz költöztünk, a szőlők felé, a Kórház utcai földszintes házba, ott már igazi kert is volt. Szemben a kórház kerítése mögött ravatalozó állt, minden délután temettek. Vasút és a szőlők alatt el lehetett menni a Körösig. Most Firenzében az Arno szagában néha érzem a Körös illatát. Az Arno is a hegyekből ér ott a lapályra. Már Gulácsy Lajos is rájött, hogy Várad és Firenze hogy hasonlít. – Középiskoláimat Nagyváradon kezdtem, végül Gyulán érettségiztem. Aztán feljöttem Pestre. Itt megismertem a rokonokat, az akkori magyar társadalmi hierarchia legkülönbözőbb fokain. Én azzal a szándékkal jöttem fel, hogy író leszek, pláne: drámaíró. Hála isten, a drámaírás szabályai szerint kellett így végig gondolnom a családi és egyéb viszonyokat. Radikális módszer. Részvétellel és könyörtelenséggel teljes. A vadászgató nagybácsik, a megvesztegethetetlen erkölcsű bírák, az első világháborúban kidekorált katonatisztek, a falusi református papok, a nyilas vezérek és a nemes, konzervatív miniszteri tisztviselők: amilyen közel álltak, annyival inkább felvetették a drámai konfliktusok – az én és az ország drámai konfliktusainak a lehetőségét. A Hősök nélkül című drámámban csináltam végig az elszakadást. A személyes sorsoamat, az országét egy színpadra vitt családon belül. A Hősök nélkül szinte felvonásról-felvonásra mutatja ezt a folyamatot. Amikor 1956 decemberében a Madách Színház fel akarta újítani Urayval, Pártos rendezte volna, azt kérték, szelídítsek a társadalomkritikáján, mert elképzelhetetlen volt, hogy ez 1942-ben elhangozhatott a Nemzeti Színházban. Pedig elhangzott.

– *Miért éppen Gentben fejezted be az egyetemet?*

– Elég hamar, a drámaírás mellett egy véletlen eredményeképpen állást kaptam a Nouvelle Revue de Hongrie és a Hungarian Quarterly közös szerkesztőségében, az utóbbi Boldizsár mostani New Quarterlyjének az elődje volt. Ott dolgozott Illyés Gyula, Gyergyai Albert, Rajcsányi Károly, Balogh József volt a főszerkesztő. A lap jó viszonyban volt azokkal a magyar gaz-

dasági és politikai körökkel, amelyek a háborúból való kiugrás politikáját folytatták. Mivel a lapnál dolgoztam, lehetővé vált, hogy ezekkel a körökkel ismeretségbe kerüljek. Egész fiatalon eléggé ismertté is lettem a nemzeti színházi bemutató alapján. A lap elintézte, hogy kapjak egy svájci ösztöndíjat. Szívesen adták, hogy a semleges országban legyenek olyan fiatalok, akikre később lehet számítani. Én sem akartam a háborúba menni. Kimentem, és másfél év múlva bejöttek a németek. Baloghot megtalálták és kivégezték. Én pedig 1944. március 30-ra megcsináltam a Nouvelle Revue új számát és két évig szerkesztettem kint. Ez akkor a független Magyarországnak az egyetlen idegennyelvű folyóirata volt. Támaszkodtam a diplomata disszidenciára, akik a Sztójay kormánytól elszakadt magyar diplomatákat jelentették, másfelől a magyar nemzeti függetlenségi frontra, ami valójában Svájcban megalakult illegális kommunista szervezet volt. Mint később megtudtam, Szőnyi Tibor, akit én személyesen nem ismertem, volt a vezetőjük. Az itthoni eseményeknek megfelelően az én folyóiratom egyre balrább tolódott, aminek az lett a következménye, hogy a diplomata disszidencia, látva, hogy nem tudják befolyásolni, egy nagyon sötét akcióban, 1946-ban véget vetettek a folyóiratnak. Ellopták az előfizetők névjegyzékét és szétküldtek egy levelet, melyben közölték, hogy megszűnt a folyóirat. Utána megpróbáltam csak a politikai baloldalra támaszkodni. Kissé megváltoztatott címmel, mint az Új Magyarország Szemléje, még egy szép vastag szám megjelent. Az új kormány kultuszminisztere engem bízott meg a magyar kultúra svájci képviselésével. A genfi Magyar Intézetnek lettem az igazgatója, egyúttal a Genfben székelő nemzetközi nevelésügyi intézet (UNESCO elődje) magyar delegátusa. Ezt csináltam 1948 végéig, akkor a nyugati magyar intézeteket megszüntették, vagy takaréklángra állították. Genfben is írtam egy szindarabot, Kakast áldozatok címmel, magyarul nem jelent meg, csak franciául, Párizsban.

– *Genf fontos város az életedben. Milyen jellegű város, milyenek a falak, a lányok, van ott piac?*

– Számomra elviselhetetlen. Csak azért viseltem el, mert magyar dolgokkal tudtam foglalkozni. Ott még franciául sem tanultam meg, csak itthon, miután hazajöttem. Piac? Bankok vannak minden utcasarkon.

– *Útközben élsz, sokmindent ismerve Európában, milyen embercsoport-hoz sorolod magad?*

– A szociológia kategóriáit nem tudom magamra alkalmazni. Kívülről lehet, de belülről nem tudom alkalmazni. Az entellektüel kategóriáját sem szívesen vállalnám, mert eléggé visszataszítónak, szomorúnak érzem az értelmiségi létet világszerte. Akkor mi marad? Végző soron marad egy-két rögeszme, melyeknek szolgálatában töltöm az életemet. Az egyik egy irodalmi műfaj, a dráma, ami Magyarországon és a világon eléggé csehül áll, de úgy gondolom, a görögök óta hozzátartozik a társadalom higiéniájához. Éppen úgy szükség van rá, mint a matematikára vagy a zenére. Volt egy görög költő, Aiszkhülosz. Katonaként győzött Szalamisznál, büszke volt rá, ünnepelték. Írt egy tragédiát, ami arról szólt, hogy milyen szörnyű volt a legyőzött perzsák számára Szalamisz. Érted ezt? Éljük át az ellenfelünket is, a legyőzötteket is. A dráma jelenti a tendenciák alján meghúzódó nem lebecsülendő ellentendenciákat. Athén fénykorában írták a világ legmegrendítőbb szomorújátékait. A dráma ezen funkcióját felejtik nálunk. Nálunk is. Pedig nem árt tudni, mi van az uralkodó tendenciák mélyén. Ez az én egyik rög-

eszmém, de nem tudtam érvényesíteni úgy, ahogy szerettem volna a színházak táján. Illés Endre kiadja a drámáimat olyan bizalommal, mintha színigazgató volna. Sajnos, nem az, jó volna. Nekem, aki olyan közel érzem magamhoz a múltnak azokat a drámaíróit, akiket korukban nem, vagy alig játszottak, vagy ha revelálódott az igazi tehetségük: elejtettek (Bornemisza Péter, Csokonai, Katona, Móricz, Tamási, Barta, Károlyi Mihály, Sarkadi), ezeknek az elődöknek az ismeretében nem lehet panaszom, érezhetem, hogy bent vagyok valamilyen folyamatosságban. Átkozott folyamatosságban, ami pedig sohasem volt szükségszerű. A másik dolog, a magyar irodalom külföldi szolgálata. Én ezt egy kicsit másként látom, mint akik hivatalból csinálják, ezt a cikkeimben megírom. A nyugati világ válságban van, Olaszországban én igazán láthatom ezt, a fiatalok is tudják. Lehet, hogy tíz év múlva olyan lesz a helyzet sok más országban is, mint ma Olaszországban. Egy nép irodalma, most a mi irodalmunkról szólva, híradás egyfajta tradícióról, humanitásról, a társadalmi formák új kísérleteiről. Nem magamutogatásból kell terjeszteni az irodalmunkat, hanem azért, mert lehet, éppen jól jön más népeknek. Ha nem jön a hidegháború, József Attila nagy európai géniuszként érvényesülhetett volna. Egy új korszak szellemiségének egyik törvényhozója! A hidegháború többet pusztított, mint a világháború. Behozta a pragmatizmust, a manipulációt. A harmadik nagy rögeszmém Az ember tragédiájának különös aktualitása ma. Újrakezdő ádami módon a folyamatot meg tudja érteni az ember és képes újra kezdeni. Európa is.

Délben abba kellett hagynunk a beszélgetést, mert Hubay Miklós a délutáni géppel Rómába repült. Előtte még bankba kellett rohannia valutáért, csomagolni, telefonálni, intézni sok félbemaradt ügyet. Tíz nap múlva, az egyetemi vizsgaidőszak előtt néhány nappal a József Attila utcában találkoztunk újra. Alvatlan, vidám, üvegesen törekeny az arca. Korábban érkezem, Hubayné Keresztes Irén a lakószobává alakított hallban ültet le. Hubay lendületesen, kis irattáskával és két üveg tihanyi vörösborral érkezik, amit a barátok hajdani szőlőjének a helyén termelnek. Jó bor.

Hubay dolgozószobája meghökkentően tágas, királyi audienciát lehetne benn tartani. Kallódnak benn a nagytestű bútorok. Reneszánsz szekrény, intarziás asztal, kényelmes székek, fotelok. A falon Czóbel rajz és Ferenczy Béni. Keresztben hatalmas reneszánsz láda, színes berakással az oldalán.

– Ez romja egy régi lakásnak, romja egy régi házasságnak. Tíz éve váltunk el – mondja Hubay.

A terem végében színpadszerű emelvényen áll Hubay hatalmas, elhagyatott íróasztala. Az asztalon fatál, cinkorsó, mézeskalácsos öntőforma és egy különös alakzatú szaharai kőrózsa. Az íróasztal mögött félkörben magas könyvespolcrendszer, sok könyvvvel, legfelül színes kancsók, cserepek. Oldalt, a könyvespolc alatt egy heverő áll. Valaha talán Hubay ágya. Ez is a színpadon.

– Már arra is gondoltam, hogy a meg nem valósított drámáimat ezen a színpadon eljátszatom színészbarátaimmal.

Lehajolok a ládához, megtapogatom. Különös darab.

– Oláh Miklós esztergomi érsek ládája ez, aki Mária királyné kancellárja is volt Belgiumban. Hunyady Ferencről vettem a hatvanas években. A Bornemisza darabomban szerepel, ott van szó Oláh Miklós ládájáról. Most ebben gyűjtöm a naplóimat. – Hubay hangja diadalmas. Érthető, ilyen szép

ládát én sem láttam még. Felegyenesedek, szórakozottan kipillantok az ablakon. Az utca túloldalán a Belügyminisztérium kapujára és ablakaira látok.

Visszavonulunk a félhomályos hallba. A nyitott ablakon át kellemes hűvösség árad be a gangról. Neszek is hallatszanak, valaki virágot öntöz, aszszonyok beszélgetnek. Hubay teleönti a poharakat, koccintunk a tihanyi barátok borával. Bent telefon cseng, Hubayné elmegy, majd újra és újra felbukkan, híreket hoz, üzeneteket. Mi folytatjuk a tíz nappal korábban abbamaradt beszélgetést

– *Hallom Kairóban jártál.*

– A modern magyar drámáról tartottam franciául előadást a kairói magyar intézetben, ami kitűnően működik. Tíz évvel ezelőtt is tartottam már ott előadást, akkor a színművészeti főiskolán.

– *Honvágyat nem érzel külföldön?*

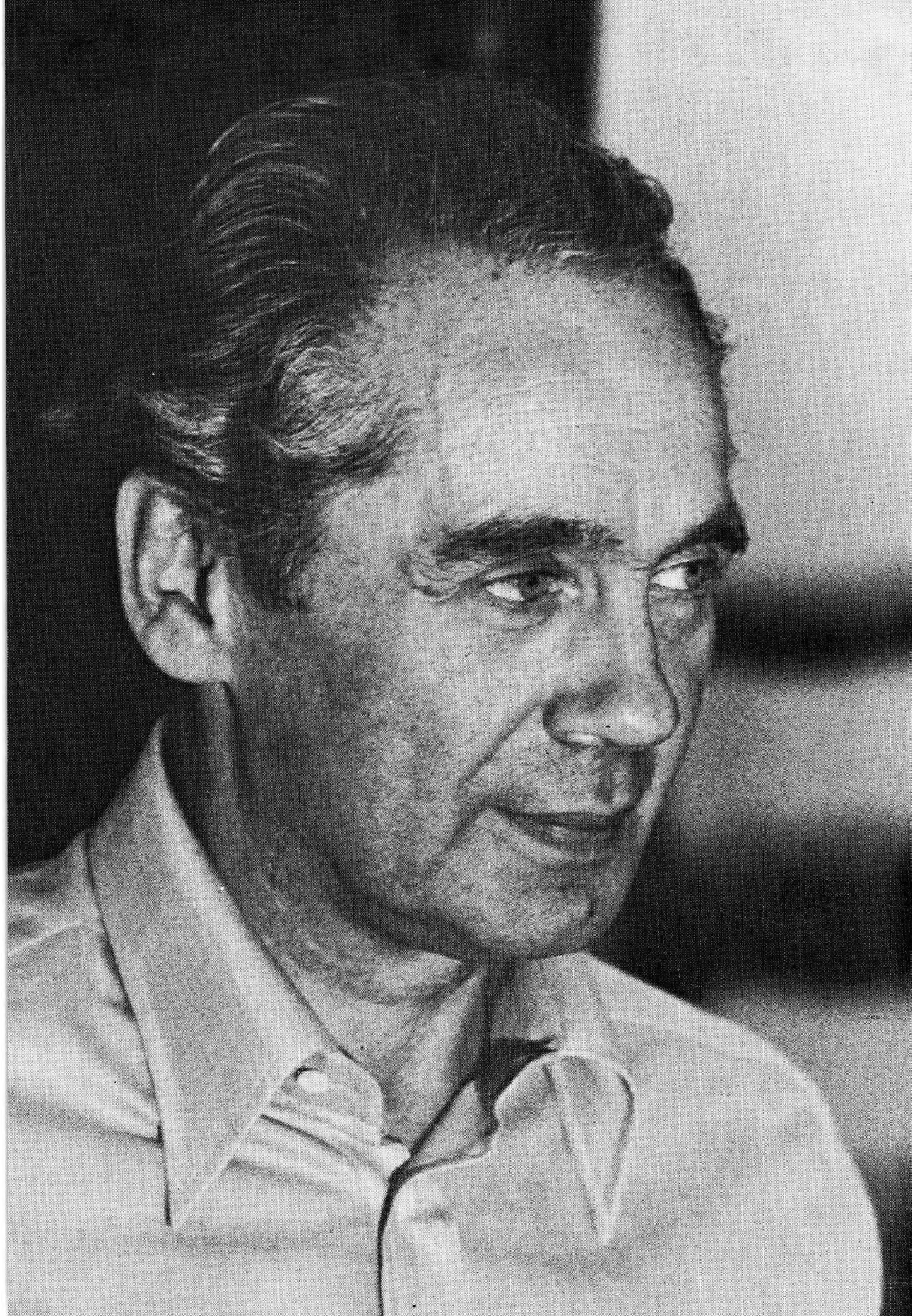
– Honvágyat nem, de ami súlyosabb, az emberi élet reménytelenségét külföldön jobban érzi az ember. Nem az első héten, de amikor a honvágy beállna, akkor. Nem a szép magyar tájak, a Dunántúl, a budapesti utcák utáni vágyakozás ez. Negatív formája a honvágnak. Ezért szeretek vonattal hazajönni. Kilométerről kilométerre visszafogad az ország. Át a Dráván, a dunántúli tájak, Balaton, Keleti pályaudvar, mindenki magyarul beszél. Hazajönni mindig nagy öröm, de el kell menni, hogy az ember hazajöhessen.

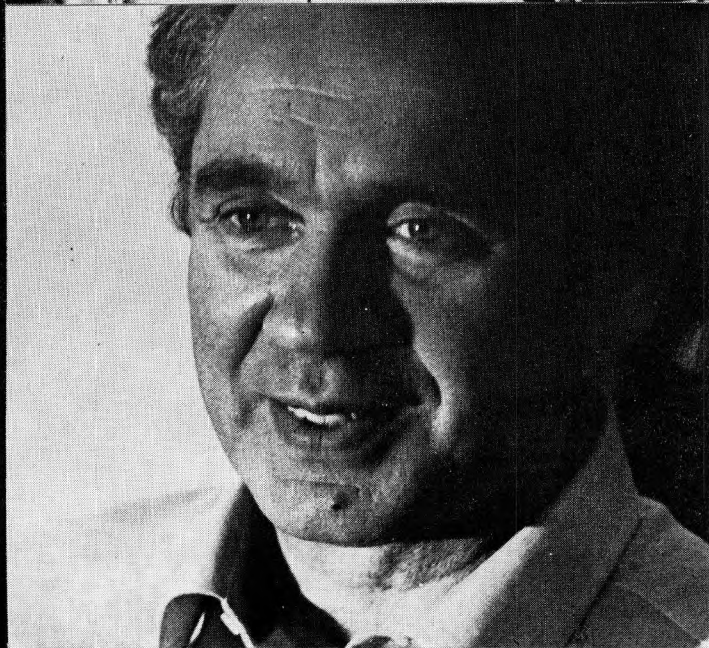
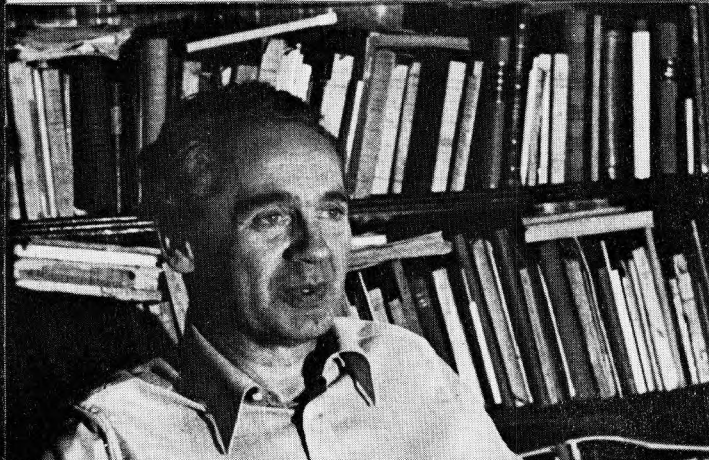
– *Másokkal összevetve milyennek találod a magyar népet?*

– Nem tudom összevetni, mert magyar vagyok, azt tudom inkább, hogy mások milyennek látnak minket. Érzi azt, hogy valamilyen választott nép vagyunk, mások vagyunk. Persze mindenki más. Szívesen jönnek ide, jól érzik magukat, ha vendégünk van, mi is kiteszünk magunkért. Tegnapelőtt, amikor lekaszálódtam a római gyorsról, nem volt hordár. Leugrott két szomáli fiatalember és a bőröndjeimet kihozták a taxihoz. Moszkvában tanulnak, lementek Rómába egy hétre, most jöttek vissza. Öt órát állt itt a vonatjuk. Levittem őket taxival a Dunapartig, nem hittek a szemüknek, hogy milyen szép minden. Persze sütött a nap, szép délután volt. A magyar az mindig más volt, abban a szép, nagy osztrák–magyar monarchiában is, mint a többiek. Hülyén is más volt. A világháborúban a többi náció mind megadta magát. A magyar bakák elvéreztek Gradiscánál, Doberdónál, amikor már senki nem halt meg IV. Károly királyért. Ady írja A mezőhegyesi háború című versében: „S tizenként hullnak, siri, hideg földre / Örvendő halál-sóhajjal a fiúk. . .” Freud később megcsinálta a háború halál-ösztön elméletét, de Ady előbb megírta ezt.

– *Mi a bajunk?*

– Ezt a kérdést már Mikszáth Kálmán idejében is feltették. A Sipsircában folyton azt hajtogatják, hogy nem kellett volna megölni Kuten királyt, azért van minden baj. Tatárjárás és a többi. Azóta mindig arról van szó, hogy miért nem ugrott II. Lajos király lova öt centivel hosszabbat. Azért válszolok viccesen, mert egyébként azt kellene mondanom, hogy szükségszerű. De utólag nem lehet az ilyent elfogadni. Nekem mindig az jár a fejemben, hogy másképp is lehetett volna. Sem az isteni gondviselés, sem a mohamedanizmus, sem a determinizmus nem tudja előttem indokolni, hogy csakis úgy lehetett, ahogy lett. Miért verette meg Tomori a dobát, ha tudta, hogy az erőviszonyok mások? A török megjelenése Európában sem volt törvény-

szerű. Igaza van Kossuthnak a Fáklyalángban, miért éppen Budáig ért el a török?

– *Genfben mit láttál a háborúból?*

– A háborúból semmit. Éjszakánként elsötétítés volt. De csak azért, hogy az egyetlen világos Svájjal ne adjanak tájékozási pontot a bombázógépeknek. Szolidaritásból az észak-olasz városokkal. Az angolok mindig Svájc felett repültek el Milánót bombázni. A svájciak számára a háború nagy alkalom volt arra, hogy mérhetetlen jólétüket, háborús böjtöléssel próbálják a saját képmutató lelkiismeretük előtt menteni. Bevezették a jegyrendszert és lelkesen ügyeltek arra, hogy csak annyi tejszint, kakaót, csokoládét egyenek, amennyit a jegy szerint lehet. A háborúra való tekintettel telepakolták az élelmiszerkamrákat töméntelen konzervvel. Mindez arra volt jó, hogy bizonyítsák, ők is a háborús Európában élnek, és szenvednek, nélkülöznek, mint a többi népek. És aztán a közeli francia határról, Annemasse-ből éjszakánként áthallatszottak a sortűzek, amikor kivégezték az ellenállókat. Különben persze kellett jegyrendszer, mert mindent elszállítottak a németeknek. Svájc ezzel vásárolta meg a függetlenségét.

– *Voltál életveszélyben?*

– Hacsak azt nem számítom, hogy a genfi kedvesem apja, egy olasz ezredes, amikor a háború végén jelentkeztem nála Rómában, hogy a lányát el akarom venni feleségül, le akart löni. Csak az zavart, hogy Radocsay Dénes barátom, akkor ösztöndíjas volt Rómában, fehér ingje volt rajtam, monogrammal. Ha az ezredes lelő, kihívják a rendőrséget és kiderül, hogy még egy saját ingem sem volt. Amikor mutatta az íróasztalára készített pisztolyt, arra gondoltam, jobb lett volna mégis saját ingben jönni, de nekem csak színes ingem volt.

– *A szorongást, mint aktív érzést ismered?*

– Volt egy-két hosszú évem, amikor éreztem szorongást. Túljutottam rajta.

– *A politika és a társadalmi mozgalmak érdekelnek? Hogyan hatnak rád?*

– Az az érzésem, hogy nem nagyon, ha igen, nagyon rövid időre, és utána röstellkedem, hogyan is tudtak elkapni.

– *Hogyan éltél az ötvenes években?*

– 48 karácsonyán jöttem haza Svájcból, nagyjából pontosan tudva, hogy akkor a politikában beláthatatlan változás, fordulat következik be. Hét év után boldogan jöttem haza. Emelt fővel, mert mielőtt elmentem, itthon már drámaíró voltam, publikáltam, megtaláltam a baráti körömet, mert annak, amit a háború alatt odakint csináltam, értelme volt, s amit utána, az is eredményesnek látszott. Aztán elkezdődtek az ötvenes évek, és egyszer csak azt vettem észre, hogy akik szintén hazajöttek Svájcból, s kint kommunisták voltak, majd itthon is, börtönbe kerültek. Volt köztük olyan, akit kivégezték. Én a Színművészeti Főiskolán tanítottam és boldog voltam, ott találtam a feleségem, ott kezdtem a drámaelemzéseket, a görög drámákat. Ezt azóta is csináltam, sajnos fiatal hallgatóság nélkül, de egy annál figyelmesebb barátnak.

Könyvet tesz elem: Színházi interpretálások Aiszkhülosztól Arisztophanészig. Umberto Albini könyve, s a könyv dedikációja: A Miklós Hubay.

– A szellemi megnyugvást húsz éven át abban találtam meg, hogy egy-

egy hetet eltölthettem Umberto Albinivel. Felteszi nekem a kérdéseket, egy filológus kérdéseit, s én megpróbálok felelni rájuk, mint drámaíró. Egy görög drámát végigelemzünk egy héten át, hajnaltól estig. A főiskolán tanultam bele. A főiskolán ez volt a nagy örömöm és borzasztó hiányérzetet keltett bennem, amikor onnan kikerültem. 1954–55-ben a Madách Színház kezdte bemutatni új darabjaimat, és 56-ban készült, hogy felújíttja a Hősök nélkül-t. Somlay régi szerepét Uray játszotta volna, de ez már nem valósulhatott meg. A Madách Színháznak akkor olyan dramaturgjai voltak, mint Sarkadi Imre és Mészöly Dezső, őket aztán 57 elején szintén elbocsátották. Egyszer az ötvenes években tanítottam, megnősültem, gyermekeim születtek, s elkezdtem újra drámát írni. Politikában nem vettem részt, párttag nem voltam. Úgy éreztem, hogy megbecsülnek, 55-ben a Nemzeti Színháznak is a dramaturgja lettem a főiskola mellett. Voltak nagy ünnepi pillanatai az életnek, amikor megvettem az egész Nyugat sorozatot a Magyar Csillaggal együtt, megvolt az 1944 áprilisi száma is, amit a németek március végén elkoboztak, melyben Ottlik kezdte közölni a Hajnali háztetők-et. Elkezdtünk berendezkedni, aztán jöttek a lakáscserék. A szép Naphegy utcai lakás.

– *Az író szerinted befolyásolhatja egy közösség tudatát?*

– Szerencsés esetben biztosan. Van aki egész biztosan. Három-négy év alatt Petőfi óriási módon hozzájárult a magyar társadalom szellemi szintjének a megemeléséhez, ahhoz, hogy 1848–49-et olyan szépen csináltuk. Ugyancsak biztos vagyok benne, hogy a vele egy csillag alatt született Madách Imre százhusz év alatt egész mélyen befolyásolta a magyar nép tudatát. Kétféleképpen lehet befolyással: négy év alatt és százhusz év alatt. De hogy mi tudjuk azt, mély közép-európai bölcsességgel, hogy a történelem mozgalmait egyszerre kívülről és belülről szemlélve kell végigcsinálni, talán Madách tanított bennünket. Tudom, hogy utána más, ellentétes tartalmú mozgalom jön, vagy jöhet, és a kettőben lesz kerek a világ. Vagy majd a harmadikkal... Petőfi viszont forradalmian rövid idő alatt sugárzó erővel meg tudta változtatni egy nép gondolkodásmódját. Megjegyzem, hogy Illyés a maga lankadatlan tevékenységével, egyre nagyobb verseivel, cikkeivel épp változtat minket, nagyon érezhető mindnyájunkon a hatása.

– *Álmodni szoktál, vannak visszatérő álmaid?*

– Sokat. Visszatérő álmaim mostanában nincsenek, de nagyon sok álmot leírok. Majd a személyes naplókkal együtt egyszer közlöm az álmaimat is, szépen belesimulnak a napló eseményei közé.

– *Az éjszaka mit álmodtál?*

– Nem emlékszem. Csak egy éjszakai felriadásra. Ez mindig megtörténik, amikor hosszabb távollét után itthon vagyok. Felébredek, és nem tudom, hogy hol vagyok. Melyik országban? Melyik városban? Miféle szobában? Nem tudom azt se, hogy merre keressem a villany kapcsolóját. Csak tűnődöm rajta, hogy hol is lehetek, pedig éppen itthon vagyok. Érted? Bárhol ébredjek fel éjszaka, bármilyen távoli hotelszobákban, mindig pontosan tudok tájékozódni, mindig tudom, hogy a villany jobbra vagy balra van. Mert az idegenben figyelni kell. Álmomban is. Az idegenben készenlétben vagyok. Hazaérkezem, és itthon az első éjszaka kikapcsolok. Hát ennyit a mai éjszakáról.

– *Szereted az éjszakákat, vagy nappali ember vagy inkább?*

– Nappali, de korareggeli. Korán kelek, öt óra körül. Nagyon szeretem a tavaszt, a nyarat, amikor jó felkelni. Igazi nagy örömöm mégis a decem-

beri reggelek, régen, gyerekkoromban is mindig frissen ébredtem arra, hogy az ablak alatt hajnalban mentek az emberek az adventi misére. Akkor tudok legjobban dolgozni, amikor elkezdődik az élet, tulajdonképpen csak akkor tudok. Persze, lehetséges, hogy nem vagyok hajnali ember, hanem éjszakai, csak erőt vettem a természetemen, de ezt nem lehet tudni. Az első fekete, utána a munka és előttem egy végeláthatatlan nap.

– *Ezek szerint korán fekszel le.*

– Sajnos nem, de tizenegy és tizenkettő között mindenképp. Lehet, hogy mindennek az az oka, hogy soha nem voltak jó lámpáim. Az igazi jól berendezett otthon akkor tökéletes, ha van fény. Itt kiégnek a körték, elköltöztem, gondolják, minek arra a kis időre, amíg idejövök.

– *Mikor sirtál utoljára?*

– Nevetni fogsz, nemrégén. Véletlen dolgok összejöttek. Manapság már nem olyan az ember, mint egy antik görög, aki bármikor kifejezhette érzelmeit. A Késdobálók előpremierjén voltam Pietrasanta-ban, Carrara alatt van: Michelangelo sokat élt itt, ide jött márványtömböket kifejteni. Szép románkori város. A színészek ide vonultak el próbálni, és itt tartották az előpremiert. Odajött a próbára a magyar intézet igazgatója, Kiss Aladár és vacsoránál mondta, hogy elkezdte lefordítani Ady Esze Tamás komája c. versét. Fel is olvasta, ami megvolt. Későn ért véget az előadás. Másnap nekem Velenében kellett lennem az Európai Kultúra Társasága újjáalakítási bizottsága ülésén. Éjszaka volt egy vonatom. Egész éjszaka utaztam a Liguri tenger partjától az Adriai tenger partjáig. Kilenc órás út. Egész éjjel azzal szórakoztam, hogy megpróbáltam fejben magyarul összerakni Ady Esze Tamás komáját. Ha az ember fáradt és kialvatlan, főpróba után éjjel egy vonatban magányosan Olaszországon át, és Ady-verset próbál összerakni egy újság szélére írva, olyan állapotba kerül hajnalra, hogy a szellemi fogékonysága fokozódik, a vers átélése a részegséghez hasonlít. Hajnali részegség. Mire megálltunk Padovánál, addigra megvolt a vers. Egyetlen egy szava sem hiányzott már, és egyszerűen annyira megértettem mit jelent az, ha egy férfi panasz-kodik egy másik férfinak, nem akar panaszkodni, de mégis elmondja, minden bánatát, ott a vonaton elkezdtem sírni. Nem én kezdtem, Esze Tamás komája kezdte, ő is sír.

Hátrádól a heverőn és a verset szavalja:

– „Gábor fiam Bécsé, / Oda is van növe. / Örzse lyányom a Krisztusé, / Papok szeretője. / Morva grófé földem, / Asszonyom a sírban, / Menjünk, menjünk Munkács felé, / Már eleget sirtam.”

– *Hogyan viseled el a magányt?*

– Óhajtom, ha nem vagyok egyedül, mert annál kíváncsiabb nincs, mint a magány. De hát sajnos a magány olyan, mint Kosztolányi versében: „Óh nő, te tündökletes alak, magányomban börtönfalak éjére festelek”. Ez egy olyan Esti Kornél-féle tréfa, de azt hiszem, jól jellemzi egyes emberek magányát. Persze a magány abban a pillanatban más minőségű lesz, ha az ember dolgozik. Ez a magány nagy jutalom, de írói munkánk rémes ára, mert magányosan lehet csak igazán írói munkát végezni.

– *Nem vágyódsz régi nagy ünnepek után?*

– Hangulatban legtöbbet jelentett nekem Nagyváradon a júniusi Úrnapja, mert akkor a kanonok sort fellombozták, zöld sátrakat állítottak. A cserfa levele egy nap múlva még zöld, de már zörög a szélben. Ez a ropogás, az erdők szaga, ahogy a püspök végigment a baldachinok alatt és a

kanonokok... A menetben mást énekeltek az elején, mint a végén. Nekem a templom is több volt, mint valójában, mert sok mindent mögöttem tudtam, Szent Lászlóig.

Hubay feláll, átinvitál a dolgozósobába. Két metszetet mutat Váradról. Egyik a török idők előtt ábrázolja a templomot Szent László szoborral, a bástyákat, palotákat és környékét, a másik az újjáépített Nagyváradot a püspöki palotával, kanonok sorral. Elréved, aztán folytatja:

– A másik a karácsony előtti várakozás, az advent. Én nem jártam misére, de felébredtem arra, hogy ropog a hó a misére menők lába alatt. Ezek a hajnalok és a karácsonyvárás egy gyereknek mindig sokat jelentettek. Ezek mellett semmit sem érnek azok a nagy felfújt látványosságok, mint Rómában egy húsvéti mise napjainkban. Nagycsütörtökön délután mindig elmentem a székesegyházba, mert rájöttem, hogy ott zsolozsmáznak a kanonokok. Rajtam kívül egy lélek sem volt ott. A Jeremiás siralmaiból megragadott egyetlen egy dallam. Óriási élmény volt. Hogy azt halljam, visszajártam évekig oda, mint egy jó kútra. Délután bejöttek a kanonokok és olyan volt minden, mint ha csak nekem énekeltek volna Jeruzsálem siratását. Az a furcsa gregorián dallam úgy vonzott, hogy mindig vártam a húsvétot.

– *Hol étkezel, mit eszel szívesen?*

– Sehol tulajdonképpen. Ahol megéhezem, és ami akad. Imádok jól enni. Anyám nagyon jól főzött az élete végéig, amíg bírta magát. Május 26-ra elő vagyok jegyezve Vargha Balázséknál zöldborsólevesre, amit ezelőtt egy hónappal megbeszéltünk. Vendéglőben csak konzervből készítik. Körülöttem nem főznek, én sem főzök, Olaszországban ilyent nem lehet enni. Mit lehet tenni? Májusban hazajövök zöldborsólevest enni egy barátomhoz. És aztán eszem azt, amit és ahol adnak. Ma nem ebédeltem, nem is reggeliztem, de nem zavar.

– *Ital?*

– Este elkezdem lecsillapítani a napot. Étkezéshez bort iszom, ami Olaszországban népszokás. Bevezettem a magyar fröccsöt, amit ők megbotránkozva néznek, mivel úgyis olyan könnyűek a borok. Késő este whiskyt vagy vörösbort iszom.

– *Mi a passziód? Mit csinálsz pihenőidőben?*

– Nincs szabadidőm, azt hiszem. Nyaralni, évtizedek óta azt sem tudom, micsoda. Szigligetre mindig elfelejtek bejelentkezni, nem tudom megtanulni, hogy fél évvel előbb kell feliratkozni nyaralásra. És mindig annyi dologgal vagyok hátralékban, hogy ezek nem engednek lélegzetet. A hátralék nemcsak másokkal, hanem a magammal szemben vállalt kötelezettséget is jelenti.

– *Van valamilyen babonád?*

– Nincs semmi, de megszoktam, hogy Olaszországban megveszem a kitűnően szerkesztett római lapot, a Messagero-t és megnézem benn az aznapi horoszkópot, aminek semmi értelme sincs, mert ilyenek vannak benn: A mai napon legyen körültekintő, s ne feledkezzen meg a barátairól.

– *Milyen a közérzeted a mai napon?*

– Jó. Itthon vagyok és felengedek, amíg felengedek, odakint élni mindig egyfajta feszültséget, felkészültséget jelent. Idegen nyelven kell beszélni, ügyelni a látszatokra. Itt az vagyok, aki vagyok.

– *Mitől vagy ideges, ha vagy?*

– Azt hiszem, megtanultam már a keresztényi türelmet, vagy a Jób türelmét. A válás óta nem vagyok ideges.

Belép a felesége, mosolyog:

– Én irritáltam. A világ legszelidebb nője irritálta.

Hubay is mosolyog.

– *Vannak ellenségeid?*

– Egész biztosan.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Egész biztos, hogy igen, de nem tarthatott hosszú ideig. Nem vagyok gyűlölettartó. Indulataim nagyon hamar elmúlnak, de újra provokálhatók. Egyik oka, hogy külföldre mentem, nem akartam méreg duda lenni itthon. A színháztól való elválasztottság sértődötté teszi az embert. Ha nem vagyok jelen, nem töltődik fel az ember mindenféle fene dühökkel.

– *Hiszel a barátságban?*

– Nagyon nagy példáit láttam már a barátságnak és mindig zavarban vagyok, hogy nem tudom viszonzni.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Azt hiszem, úgy vagyok a szenvedélyekkel, hogy hiányzanak belőlem, vagy távol járok az oxigénnel dúsított helyektől, ahol fel tudnék lobogni. Lehet, hogy óvatosságból, kirekesztettségéből. De most, hogy Olaszországban alkalmam volt együtt lenni azokkal a színészekkel, színésznőkkel, rendezőkkel, akik a darabomat színpadra viszik, vitatkozni velük, azt hittem, nem ismerek magamra. Vitatkozni, kiabálni velük egy hangsúlyért, aztán kibékülni... Ha megérzem az ózondús levegőt, akár a hamvadó poraimból is fel tudok lobogni. De ez attól függ, mennyi oxigént kap az ember.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz.*

– Nem tudom. Mennyi most az ötös jutalom? Ha emelkedőben van, vegyük azt. Ami talán az én plafonom. Ami azon túl van, nem érdekel. Mi kis emberek nagyjából ebben gondolkodunk. Olaszországban a sok nulla megzavar, ott nem tudom, hogy mennyi kéne. Itthon ennyi elég volna.

– *Mit vennél?*

– Erre nem válaszolok, mert olyan elemi dolgokat vennék, amit az ember röstell bevallani, hogy nincs meg neki ötvenkilenc éves korában.

– *Életedben mit jelentenek a nők, a család?*

– Nézd, mostanában mindenfelé sok a kérdőjel. Kérdéseket sorolnak fel, hogy jó ez a család? A családi forma a legideálisabb? Vagy csak a legkevésbé rossz az együttélés elemi sejtjeként? De egy biztos, nagyon vastag kérdőjeleket lehet felrakni, hogy az író számára a család, a család számára az író, mint apa, férj, elviselhető-e? Nem a magam életére gondolok, általánosítva merül fel. Menthetetlen úgy érzik a családtagok, hogy az író-apa őket is írószemmel nézi, vagy nézheti, ami kellemetlen. A becsvágy, ami hajtja az embert, fiatalon és későbbi éveiben is, szomorú látvány lehet családon belül. A családtagok számára az apuka sikerei és kudarcai egyszerűen megalázóak. Ha akarod úgy mondom, mint személyes tapasztalatot, de úgy is mondhatom, mint általános tapasztalatot. Valamelyik bemutatott színdarabom után gúnyos levágás a Népszabadságban. Az első gondolatom az volt, mennyire fogják szégyellni ezt a gyerekeim az iskolában. Egyébként nem érdekelt. Amit az író az asztalnál kitalál, visszasüt a családra Szophoklésztől Tolsztojig, Németh Lászlóig. Visszaüt a családra és mérgezi szegényeket. Nem költészetről, prózáról, csak drámaírásról beszélek. Az erős kontraszthatások, amit a drámba belesűrít, kisugárzik a védtelen családtagokra. Su-

gármérgezést kaphatnak a közelükben születő írói műtől. Erre én akkor jöttem rá, amikor Szophoklész életében egyszercsak érzem a következő dolgot: megírja az Oidipusz királyt, a híres példa-darabot. A világtörténelem úgy megy előre, hogy a fiú átgázol az apján, és erre harminc év múlva a saját fia feljelenti Szophoklészt sikerei világcsúcán: gondnokság alá kell helyezni a tatát, mert elmebeteg. Mi volt ez számára? Csak szégyen? Vagy dicsőség is, hogy amit kitalált, megvalósult a saját, legszűkebb életében is? – Egyáltalán, hogy jövök ahhoz, hogy őket ilyen helyzetbe hozzam. Egy tapsra hajlongó apa sem lehet valami lélekemelő látvány a gyerek számára, ahogy színészekkel összefogózva kilejt a függöny elé.

– *Mi a véleményed a háború és a béke esélyeiről. A háború elkerülhető?*

– Nézd, Claudelnek van egy mondása: A legrosszabb azért még mindig nem a legbiztosabb. Nekem az nem vigasztalás, hogy én a magam életében megúszom, s vigyorogva ágyban párnák közt halok meg, de a háború utoléri a gyerekeimet és az unokáimat. Ha jön, jöjjön még az én életemben. Az a gondolat, hogy én ágyban halok meg és ez a sok kedves fiatal, akikre ráhagytunk politikai rendszereket, találmányokat, már rég nem olyan jelentős ideológiai ellentéteket, és ők egyszercsak felnőnek és ott találják magukat egyedül abban a világban, amit mi abszurdnak becértünk, de ez most már nem egy színpadi sikerdarab, hanem egy világ-Hirosima. Nem, nekem nem vigasztalás, hogy nekem sikerült korábban kihalnom belőle. Addig kell valamit csinálni, amíg élünk. Az államok, s emberiség intézményei nem tudtak úgy megváltozni, ahogy megváltozott a fizika, az atomhasadás felfedezése óta. Ha ilyen mértékben nem tud megváltozni, akkor a helyzet menthetetlen.

– *A környezetszennyezés, terrorizmus korszakában milyenek az ember esélyei?*

– Megijedünk attól, hogy ilyen mértékben fokozódnak a veszélyek. De nem tudnak olyan mértékben szaporodni a veszélyek, hogy ez az örült fehérje, amiből vagyunk, ne tudna alkalmazkodni. Ha Arany Toldija gyönyörű egészségével idejönne most köznénk, meghalna, mert nem szokott hozzá ehhez a levegőhöz. Az Akropolisz szobrairól lehullanak a fülek, orrok a benzingőztől, Velence márványpalotái porlanak szét a vaporettók szagától, de a velenceiek alkalmazkodtak hozzá. Az ember minden veszélyhelyzetet még megúszott.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Élőlényeket el tudok képzelni, de magamat nem tudom elképzelni egy másik bolygó lakosaként. Objektíven el tudom fogadni, de itt belül, a szívemben nem. Madách utolsó eszkimóját el tudom fogadni, mintha én lennék. Minden földi, emberi lényt magamként át tudok élni, Ádámtól kezdve a végső eszkimóig. Azokat, akik más bolygón élnek, esetleg televíziós látványként el tudom fogadni, de nem tudom elhinni nekik, hogy szerelmi bánatukban gyufát isznak.

Hubay elfáradt és megéhezett. Lementünk a Dunakorzóba vacsorázni. A tanítványairól beszélt, akiket két nap múlva vizsgáztatnia kell. Törtüvegarcán látszott, hogy nincs kedve repülőgépre ülni.

FODOR ANDRÁS

Gesztenyeerdő

*A levelek foncsora más,
nincs bennük semmi izgató. A zöld
tükör befele fénylik.*

*A vaskos ág békülve dől a földre,
a villámcsapta lomb kihajt,
lyukas a törzs de él tovább a kéreg.*

*A kistiú majd emlékezni fog:
akadt fa, melyet nyolc kitárt
karral se tudtunk átalérni.*

*S mekkora csend hunyászkodik
a téres, tágas koronák
derengő boltozatában!*

*Köztük az avarágy, a gyepek
mohabarnából sáfrányba virulva
zsongatja fényét állhatatosan.*

*Megállunk némán, mintha a titok
nevét keresnénk. Végre valaki
illendően kimondja rá: sétáló palota!*

*S már folytatnom se kell a szót,
hogy fenség járt benne valóban,
még itt borzong a nyoma.*

*Ezen az isten-szönyegén,
a törzsek oszlopa között
kísértem egy királyt.*

(Zengővárkony, 1976.)

L.I. megmentett mondatai

*Összeszorított fogak közt mentené
a gubancot: bőrödet,
csontodat az isten-állat, szegény,
ha lenne. Benned-belőled
legalább az állat megmaradna.*

*A mennyezettől a parkettig kiürült
minden könyv lapja. Az Ó-Magyar
Mária Siralomtól Tandoriig
forgószélben a sivatag.
A Ruhaház fölírata az utcán
idegeiddel bru-ha-há-zik.*

*Most már tigrisek, hiénák
szűkölnék égtájon kívüli homlokodtól.
Ennyi megadatott belőled.*

*Ne tudd, hogy Szatmári Szilvia
ölében szállnod a lét-ige vala
minden időben. Halott anyád
siratóéneke fölötted.*

*Kimérve mennyit érne bőröd,
csontod, húsold, zsigered, hallgatásod
a lehetetlen piacon,
most és mindörökké. Az Amen
után sem történik, ami nem.*

*A faltehér mondatokhoz megkerested
az asztalt, ahol sose ültél,
sose ült. Az írásjelek
az ordítás közé kirakva.
De apjuk megítéltetése a fiúk
szájában megbicsaklik.*

Éjszaka

*Most közvetíti a Hold a napfényt.
Tolongnak, némán nézik a fejták.*

Tüzijáték

*Még tartott a kemencés forróság,
tündöklés, újra vaksötét,
s hogy felszökött volna hidnak szegletes kapuja,
szemednek bogarát elfutotta templomtetőknél
magasabb áhitat,
csontfehéren szikráztak a sziklák, szemben,
hol lecsattorgott az akkori Dunáig,
szeges hordójában az első püspök,
te értem vagy inkább a színes zuhatagért jöttél,
szappanossá dermedt az ebéd,
valamelyik fiam álló nap nyivákolt,
te érthető szóval kértded, merre lakom,
de ellenkező irányba vágytál
az első királyról elnevezett uton,
gyullasztó ing rajtad, kezeden műanyag szatyor.
Az égre emelt arcok közt
órák fedele valahogy felpattant,
hová lettek a kicsi, fekete nyílak.
El- s visszasodródtunk,
s éppúgy nem szóltunk egymáshoz, mint valamikor
a kerekeskút, kendermagos tyúkok hajkurászása
idejében,
vigyáztál rám vagy csak én kapkodtam lábam
szorosan mögötted
szűrös árpatahlón, túl a Feketevizen kalandozásra,
mélységes-mély erdőkbe, fel.
Az első király ünnepén.*

Mint kő a parittyát

*Allapotod gyúrhat
agyagból istenné át,
az állkapocs,
feszes, törékeny satu,
többet tud rólad,*

*mint a homlok,
szerencsefia,
kit iskola sápaszt
és nevel.
A fogaidat összezáró
hirtelen lakat
három szellemet fog,
egyenként többet
s kevesebbet nálad.
Kenyér hja,
az ököl
s a lélekosztó-pattintó szerelem
hozott idáig,
ínség lobbanó ágyasa,
ütés-harapás előtti
forróság, tűnő hányinger,
mikor még áhítat táncolt
sárga szemed íriszén,
szűk istállóból,
kirobbant a csikó,
felmagzott tenger,
ostoros fű
hullámozott rajtad át.
S elhagynak,
mint kő a parittyát,
torkot a szélvitte ének.*

Berzsián költő köszönti mesterét

*Csorba Győző hatvanésháromnegyedik
születésnapjára*

Berzsián költő torkaszakadtából ordított. Nem azért, hogy valaki meghallja – dehogyis – hogyan is hallhatta volna meg valaki, amikor színegyedül volt odahaza, vastagfalú házában.

Bánatában ordított szegény Berzsián. Bizony. Vaskos, vastagnyakú bánatok nyomták a háta közepét.

No de nem azért volt híres kitűnő hallásáról Zsebenciék locskafecske leánya a Klopédia, hogy ezt a kinkeserves, keservkínos ordítást ne hallotta volna meg. Meghallotta bizony. Már csak azért is, mert éppen Berzsiánhoz indult látogatóba s már belépni készült hozzá, amikor Berzsián fölcsendült, fölzendült, fölharsogott. Az ordítás hallatán gyökeret eresztett Klopédia lába az előszoba kövébe. Nem is annyira a hangerőtől meg az ordításból kicsendülő bánattól. Sokkan inkább attól, *amit* Berzsián ordított. Mert szóról-szóra ezt ordította:

– Nem gőzöm! Nem gőzöm tovább!

Ötször is elordította, míg végre Klopédia leszakadt a gyökeréről és be-szaladt hozzá a szobába.

– Mit nem gőzöl? – kérdezte köszönés helyett.

Berzsián egy pillanatra kiemelte fejét a bánattengerből, Klopédiára nézett, de azonnyomban vissza is süllyedt, csak hangerőben esett át a ló másik oldalára.

– Hát költő vagyok én? – suttogta összetörten.

– Persze, hogy az vagy – mondta neki bátorítóan Zsebenci Klopédia. – Hát nem úgy hív az egész város, hogy Berzsián költő!

– Mit nekem a város! – hervadozott Berzsián. – Egyszerűen csak nézz rám, Klopédia!

– Mit nézzek rajtad? Szakállad, bajszod a régi, nem fogytál, nem híztál. Beteg se vagy, látszik az arcodon.

– Milyen az arcom? – kérdezte mohón Berzsián.

– Pirospozsgás – mondta Klopédia.

Berzsián szája legörbült, elmorzsolts egy könnycseppet a szeme sarkában.

– Na ugye! – suttogta összetörten. – És milyen a vállam?

– Mint a bivaly – vigasztalta Klopédia.

Berzsián másik szemében is megjelent egy könnycsepp.

– Tudtam – motyogta. – És nézd meg a bicepszemet.

Behajlította a karját, megfeszített izma majdhogynem szétrepesztette a kabátujját. Klopédia áhítatosan megérintette a mutatóujjával.

– Csodálatos. Mint a kő.

– Hát ez az! – ordított fel keservesen Berzsián. – Lehet igazi költő egy

bikavállú, pirospozsgás, dagadóizmus egészséges ember? Dehogyan lehet! A költők mind sápadtak, horpadtmellűek, csak háltn jár beléjük a lélek.

– Berzsián – mondta szigorúan Klopédia –, a te irodalomtörténeti ismereteid egy fabatkát sem érnek. Vedd tudomásul, hogy se szeri, se száma az izmos, nagydarab költőnek.

– Egyet mondj – nézett rá könyörgően Berzsián.

– Itt vagy például te – mondta Klopédia.

Berzsián összeroppant.

– Klopédia, te menthetetlen vagy – suttogta.

Zsebenci Klopédia harcias ábrázatot öltött.

– Mit szoktál te mondani – nézett szúrósan az elanyátlanodott költőre –, ha valamit fölösleges locsogásnak tartasz?

– Azt, hogy lári és fári – mondta fájdalmasan Berzsián.

– Na látod!

– Mit nálátok?

– Hogy lári és fári. Mert mit számít az, hogy egy költő csontkollekció vagy hájtömeg! Kit érdekel?! Az a fontos, hogy jó verseket írjon.

Berzsián megrándult, mint akit telibetaláltak.

– Hát ez az... éppen erről van szó – motyogta –, hogy nem írok... már nem tudok verset írni.

Klopédia arca megnyúlt a csodálkozástól.

– Még hogy te nem tudsz!? Hát kinek a jobbladait szavalja a fél ország? Kinek a verseit tartják itt legnagyobbra? És talán én nem a te versedet szoktam dúdolgatni, ha jókedvem van?

– Melyiket? – sóhajtott Berzsián.

– Azt, hogy

a propagátor propagál
a tropagátor tropagál
a tropagátor propa
a propagátor tropa

Berzsián szemébe visszatért valamicske fény, vagy talán jobban ráillik, hogy fényecske, mert igencsak fáradtan pislákol.

– És ha rossz kedved van, akkor mit szoktál dúdolni? – kérdezte.

– Ugyanezt – vágta rá Klopédia.

– Igen, ez remekmű – mondta szerényen Berzsián, de egyúttal a fényecske kialudt a szemében –, csak hogy ezt három éve írtam.

– Mit számít, hogy mikor írtad – szónokolt Klopédia –, ha száz éve írtad volna...

– Lári és fári – vágott közbe Berzsián –, arról van szó, hogy három éve egyetlen verset sem írtam. Mert nem tudok.

Ezen kicsit elgondolkozott Zsebenci Klopédia. De csak éppen egy röpke pillanatra és már mondta is:

– Ha három éve nem írtál semmit, az csak a nagyságodat bizonyítja. Mert vedd tudomásul, sokkal nagyobb költő az, aki egész életében egy sort sem ír, mint az, aki egész életében rossz verseket fabrikál.

– De az, aki három év alatt írt egy jó verset, az jobb költő, mint aki ugyanez idő alatt egy sort sem írt? – kérdezte harciasan Berzsián.

– Az jobb – mondta Klopédia.

– Hát nem megmondtam – suttogta Berzsián. – Arról nem is beszélve... ajaj!

– Miről?

– Hogy ez alatt a három év alatt írtam egy rossz verset. Tehát rosszabb vagyok annál is, aki egy sort sem írt. Ráadásul éppen most írtam. Ha valamicskével előbb jössz, talán megmentettél volna. De így már minden hiába! Megszületett a rossz vers. Akarod, hogy felolvassam?

– Rossz vers?

– Rossz.

– Akkor minek olvasnád fel?

– Önkinzásul – mondta Berzsián és felvett egy papírfecnit az asztalról. Olyan volt a hangja, mint egy siratóasszonynak.

Mekkora az én bánatom?

Nem tudom.

Mi vagy te, Berzsián?

Ócskavas vagy kincs?

Fogalmam sincs.

Berzsián, Börzsián,

e-zem vagy ő-zöm,

nincs róla gőzöm.

Elhangzott a vers, mély csend ülte meg a szobát. Aztán szomorúan megszólalt Zsebenci Klopédia.

– Hát ezért ordítottad, hogy nem gőzöd?

– Ezért – mondta Berzsián.

– Nem csodálom – suttogta Klopédia.

Tocsogott-locsogott körülöttük a kétségbeesés. Ellepte a bokájukat, észrevétlen nőtt-nödögelt, már a térdük kalácsát mosogatta, aztán derékig ültek benne, de a kétségbeesésnek ez sem volt elég, felemelkedett az asztal lapjára, meghimbálta a verses papírfecnit, aztán már nyakig ért – nyújtózkodott Klopédia és nyújtózkodott Berzsián is, hogy egészen el ne lepje őket. Na de nyújtózkodhattak volna, ha ki nem tárul az ajtó. Szerencsére kitárult, zsuppsz, a kétségbeesés kizúdult rajta, majd ledöntötte a lábáról Sróf mestert meg Violint, a fülrepestző zenészt. Mert ők igyekeztek befelé.

– Hát ez meg mi volt? – csodálkozott Sróf mester.

– Ki törődik most ilyen mellékkörülményekkel – ordította cé mollban Violin. – Berzsián, ünnepi verset kell írnod!

Berzsián olyan picire összehúzta magát, amekkorára csak tudta.

– Hü, de betegesnek látszol – mondta Sróf mester.

Berzsián szemében fény csillant.

– Akkor még van remény – mondta és kihúzta magát.

– De hiszen egészséges vagy, mint a makk – kiáltott Violin.

– Akkor még sincs remény – mondta Berzsián és megint összehúzta magát.

– Miért kellene neki ünnepi verset írni? – kérdezte Zsebenci Klopédia.

Berzsián a kérdéstől kissé magához tért.

– Ez az! – mondta. – Miért írnék én ünnepi verset?

Violin meg Sróf mester nagy szemeket meresztett rá.

– Hát nem tudod?

– Mit?
– Most lesz a mestered hatvanadik születésnapja.
– Nem létezik – nyögött fel Berzsián. – A mesterem legföljebb negyven éves. Azazhogy – toldotta meg, mert eszébe jutott, hogy a negyven is kerek szám –, negyveneg és fél éves.

De hiábavaló volt Berzsián mesterkedése, egykettőre bebizonyították neki, hogy a mestere mégiscsak hatvan éves. Zsebenci Klopédia fejből tudta a születési évét.

– Hát bizony, Berzsián – mondta –, akárhogy is ürgeted-forgatod, ünnepi verset kell írnod.

– Nem tudok verset írni – mondta keserves képpel Berzsián.

– Nem ismerek rád, Berzsián – nézett rá szemrehányóan Sróf mester –, hiszen te magad mondtad, hogy tőle tanultad az egyetmást.

– Meg az emeztamazt – tette hozzá szigorúan Violin a fülrepszto zene. – Nem lehetsz ilyen hálátlan!

– Hogy lennék hálátlan!? Éppen én, aki ezerszer is mondtam nektek, hogy a mesteremnek sohasem tudom meghálálni az egyetmást és az emeztamazt. És ráadásul szeretem is a mesteremet. Olyan születésnap ajándékot kap, amilyent még nem pipált a világ. Igaz, Sróf mester?

– De még mennyire – lelkesedett Sróf mester.

– Te fogod megcsinálni – csapott le rá Berzsián.

– Még hogy én? – álmélkodott Sróf mester.

– Hát ki más csinálná? Ki van tenálad ügyesebb? Csinálsz neki, mondjuk, egy ezüst pitykével kivert, aranyozott gyémántszelencét.

– Persze, hogy megcsinálom – mondta Sróf mester –, csak hogy az az én ajándékom lesz. Neked ünnepi verset kell írnod!

Berzsián eleresztette a füle mellett, Violinhoz fordult.

– Tudod mit, Violin? Te írsz a mesterem születésnapjára egy kantátát.

– Már meg is írtam – mondta Violin. – El is küldtem. Éppen Violin ne köszöntené őt a hatvanadik születésnapján? Hogy képzeled!

Berzsián kétségbeesetten fordult Zsebenci Klopédia felé.

– Velem ne is próbálkozz – emelte fel a kezét Klopédia. – Én majd küldök a mesterednek egy nagy csokor virágot. De a saját nevemben. Neked verset kell írnod!

– Akkor nincs más hátra – mondta mélabúsan Berzsián.

– Bizony, nincs, Berzsián, fogj hozzá.

Ezzel el is köszöntek mind a hárman. Szegény Berzsián ottmaradt a szobájában egy üres papírral. Nagyon üres volt az a papír, nagyon fehér, nagyon ellenséges. Na, te költő – mondta a papír – írd rám, ha tudsz! De Berzsián nem tudott. Csak ült a kaján, üres papír előtt, mint egy szélütött és rágta a ceruzája végét. Ami eszébe jutott, az jobb lett volna, ha nem jut eszébe.

Napok teltek el így, hej, kinkeserves napok. Keservkínosak. Berzsián már nem is tudott a papírra nézni, annyira nem ment neki a versírás. Inkább fülelt, hogy hátha meghallja a háza előtt elmenők lépteit. De a fülelés nem járt sikerrel. Mert Sróf mesterék városszerte kihirdették, hogy Berzsián költő ünnepi verset ír, tessék a háza előtt lábujjhegyen járni. Így aztán lábujjhegyen jártak az emberek. Nemcsak Berzsián háza környékén, hanem a szomszéd utcában is. A suszterek meg csodálkoztak, noné, ebben a városban csak a cipők orra kopik! Mert ebben a városban ennyire szerették Ber-

zsián költőt. De mindhiába, verset írni nem tudtak helyette. Így aztán a nagy napra egy sor sem készült el az ünnepi versből. Pedig hallotta ám Berzsián, hogy nyikordul a kertkapu, nyikordul a ház ajtaja, nyikordul az előszoba ajtó. Versírás helyett megzsírozhattam volna az ajtóvasakat – gondolta Berzsián. Azaz versnemírás helyett. A versnemírás a legpocsékabb munka, amit valaha csináltam – fejezte be a gondolkozást és hopp, mielőtt Sróf mester Violinnal és Zsebenci Klopédiával belépett volna a szobába, kiugrott az ablakon. Végigrohant a kerten, átvette magát a kerítésen. Még hallotta a kiabálást: – Berzsián, hol vagy? Halljuk az ünnepi verset! – de ettől csak mégjobban futott. Rá is szólt egy öregasszony:

– Hé, maga örült, lábujjhegyen fusson! Nem tudja, hogy Berzsián költő verset ír!?

– Nem – suttogta Berzsián, de attól kezdve lábujjhegyen futott.

Hová futott Berzsián, hová se, máig nem tudja senki. Tény, hogy nélküle zajlott le a mestere tiszteletére rendezett ünnepség. Ott volt ezen az ünnepségen a Mester minden tanítványa. Még annál is több egypárral. Verseltek, prózáltak, esszélték, ahogy illik. Csak éppen Berzsián nem volt sehol. Bujdokolt valamerre. De csak bujdokoljon is az ilyen ember – mondták a barátai –, aki még arra is rest, hogy a mesterét köszöntse! Bizony így gondolkodott Berzsiánról Sróf mester, Zsebenci Klopédia és Violin, a fülrepesztő zenész. Ám amikor már jó hosszú ideje nem került elő Berzsián, kicsit aggodni kezdtek. Mi lehet vele? Csak nem történt baja?

A Hörpentőben ültek éppen, a nagyhirű szörpentőben, amelyben kilencvenkilenc féle szörpöt mért Vinkóci Lőrenc korcsmáros, és mostmár igen nagy aggodalommal beszéltek az eltűnt Berzsiánról. Mi baj érthette?

– Még hogy baj! – kiáltott fel ekkor Sróf mester. – Odanéztek! – az ajtóra mutatott.

Odanéztek. Ott állt teljes életnagyságban Berzsián. Azaz a teljesnél valamivel kisebb életnagyságban, mert alaposan behúzta a nyakát. Azt várta volna az ember, hogy ezek hárman fölugranak és a keblükre ölelik. Na de azt várhatta volna az ember! Fölugrás helyett olyan szúrósan néztek rá, hogy a tekintetük helyén viszketni kezdett Berzsián bőre. Nem is mert odamenni hozzájuk, egy sötét sarokba ült, ott gubbasztott. De mindenki csak fitymálva, ellenségesen nézett rá. Még Vinkóci Lőrenc korcsmáros is. Ez jár annak, aki nem köszönti a mesterét a hatvanadik születésnapján.

– Látod, kisfiam – mutatta egy asszony a fiának Berzsiánt –, ez a szörnök az, aki miatt az a mondás járja, hogy: Rühelli, mint Berzsián költő a versírást. És őmiatta mondom, ha nem köszönsz valakinek, hogy: Úgy köszöntél, mint Berzsián költő a mesterének.

De a hangulat valahogy megromlott a Hörpentőben. Nem volt se dínom, se dánom, elhervadtak az ihajok, lekonyultak a csuhajok. Hát persze! Ha ez a tökkelütött Berzsián köszöntötte volna a mesterét a hatvanadik születésnapján, akkor most nagyboldogan együtt vigadnának valamennyien. Így meg külön-külön búslakodnak. Ej-ej, Berzsián!

Nagyon forrt a harag Sróf mesterben is. De ahogy lenni szokott, nem arra támadt, akire haragudott – jelesül Berzsiánra –, hanem Vinkóci Lőrenc korcsmárosra.

– Vinkóci Lőrenc! Te vinkó és löremérő! Te vizezed a bort!

Vinkóczi Lőrencet azonban nem olyan fából faragták, hogy szíre-szóra berezeljen. Azért is volt korcsmáros. Felöltötte legszebbik mosolyát, odasétált Srófék asztalához, csípőre tette a kezét.

– Éppen fordítva, kedves Sróf mester – mondta gunyorosan.
Mert ilyen esetben nem árt, ha gunyoros az ember.

– Mit fordítva? – üvöltött Sróf mester. Majd kiugrott a bőréből, olyan mérges volt.

– Nem a bort vizezem – mondta fölényesen Vinkóci Lőrenc –, hanem a vizet borozom.

Amulva bámulta Vinkóci Lőrencet a Hörpentő közönsége.

– Azt akarod mondani – suttogta Violin –, hogy nélküled ihatnánk a szintisza vizet, de te jószívuén csurrintasz-cseppentesz bele egy kis borocskát?

– Ahogy mondod – fennhéjázott Vinkóci Lőrenc. – Hálával tartoztok nekem.

Olyan magabiztosan mondta, hogy egy pillanatra az egész Hörpentő elhitte, tényleg hálával tartozik neki. Egyesegyedül a Zsebenciék locskafecske leánya, Klopédia villantott rá sündisznótekintetet.

– Te még sokra viszed, Vinkóci Lőrenc – mondta. – A te logikád az sokravivő logika.

De senkinek sem volt ideje Klopédia mélységesen mély értelmű mondanásán gondolkozni, mert Sróf mester újra ordítani kezdett. Imígyen:

– Legkedvesebb iparosom a borbély, legkedvesebb növényem a borbo-lya, legkedvesebb színem a bordó, legkedvesebb állatom a borjú. Találd ki Vinkóci Lőrenc, mit rendelek!

– Egy kancsó bort – mondta találékonyan Vinkóci Lőrenc.

– Úgy van – helyeselt Sróf mester. – Nagy ész vagy.

Am akkor föl pattant a helyéről a gubbasztó Berzsián és ordítani kezdett, akárcsak az imént Sróf mester.

– Legkedvesebb iparosom a sörbély, legkedvesebb növényem a sörbo-lya, legkedvesebb színem a sördó, legkedvesebb állatom a sörjú. Találd ki Vinkóci Lőrenc, mit rendelek!

Vinkóci Lőrenc lebiggyesztette a száját.

– Epigon – sziszegte. – Mi mást kérnél, egy kancsó sört.

– Tévedsz – harsogta Berzsián –, egy kancsó pálinkát.

A Hörpentő közönsége azonban nem dőlt be az ilyen cseleknek. Fújolták Berzsiánt, abcúgolták. Itt nem iszik az olyan ember, aki nem köszönti a mesterét a hatvanadik születésnapján. Főként pálinkát nem iszik. Se sört. Se vizezett bort, se borozott vizet. Még szörpöt se! Föl is pattant egy csupaször ember és odakiáltotta Berzsiánnak:

– Hagyjuk a sörnírt szövegeket! Te itt nem iszol!

Ezt az embert Szörénször Tejbajszánnak hívták. Ő maga azt állította, azért nevezik így, mert egy mongol herceg unokája, más mindenki meg azt állította, azért, mert hogy olyan szőrös és a bajsza gyakran tejes. Ugyanis ez az ember szerette a tejet. Ez a Szörénször Tejbajszán. Aki most Berzsiánra ordított. Igenám, de Berzsián megdühödött, kihúzta magát – ettől egy kicsikével nagyobb lett a teljes életnagysága – vett egy nagy levegőt. Szörénször Tejbajszán erre ráöltötte a nyelvét.

– Maradjon úgy a nyelved – mondta vak dühében Berzsián és kivágtá-zott a Hörpentőből. Úgy bevágta az ajtót, hogy még ma is csörömpöl benne az üveg.

– Azért ennyire kár volt megbántani – mondta Violin.

– Ide kellett volna hívni az asztalunkhoz – bánatoskodott Zsebenci Klopédia.

– Hadd tanuljon tisztességet – morcogott Sróf mester, de azért egy kis bánat odafészkelte magát az ő szája szögletébe is.

Am ekkor a közfigyelem már rég Szörénször Tejbajszánra terelődött. Ugyanis Szörénször Tejbajszán, aki saját állítása szerint egy mongol herceg unokája, nem tudta visszahúzni kiöltött nyelvét. Ajaj, ott állt kiöltött nyelvvel.

Zsebenci Klopédia nagyon ráncolta a homlokát. Gondterhelt lett.

– Tudjátok, miért nem bírja visszahúzni? – súgta Sróf mesternek meg Violinnak. – Azért mert Berzsián azt mondta neki, hogy maradjon úgy a nyelvvel!

– Ne beszélj zöldeket – háborgott Sróf mester.

– Neked kellene a legjobban tudnod, hogy nem zöld beszéd ez, se nem lila. Emlékszel arra, amikor a múlt nyáron a műhelyedben megcsípett téged a dér?

– Tényleg, az nagyon érdekes volt. Máig sem tudtam megfejtetni, hogyan történt – mondta Sróf mester.

– Nahát, azért történt, mert előtte Berzsián azt ordította az udvarodon, hogy Sróf mester, csipjen meg a dér!

– Hiszi a piszi – mondta Sróf mester, de azért látszott rajta, hogy nemcsak a piszi, ő is hiszi egy kicsit. Egy icurka-picurkát.

Úgy döntöttek, hogy elmennek Berzsiánhoz. Intézkedjen ebben a nyelvügyben. Elvégre nem állhat ítéletnapjáig kiöltött nyelvvel a Hörpentő nevű kocsmá közepén egy Szörénször Tejbajszán nevű férfiú, aki ráadásul azt állítja magáról, hogy egy mongol herceg unokája.

Föl is kerekedtek, be is állítottak Berzsiánhoz.

– Nem békülni jöttünk – mondta szigorúan Sróf mester –, de ennek a szegény Tejbajszánnak még mindig ki van öltve a nyelve. Intézd el, hogy vissza tudja húzni.

– Én? – nézett rájuk szerencsétlenül Berzsián. – Mit képzeltek ti rólam? Hogy tudnám én elintézni, hogy valakinek így maradjon vagy úgy maradjon a nyelve?

– Nem megmondtam!? – nézett szét büszkén Sróf mester. – Na, mehetünk. Azóta talán már vissza is húzta a nyelvét.

Berzsián félénken megszólalt.

– Én azt hittem, békülni jöttetek. Jobban mondva, hogy megbocsátani.

– Lehet róla szó – mondta sietve Violin a fülrepesztő zenész.

Sróf mester szigorúan Violinra nézett. Zsebenci Klopédia lesütötte a szemét.

– Nem köszöntötted a mesteredet – mondta Sróf mester.

– Hát mit képzelsz, mit csináltam bujdoklás közben? – kérdezte Berzsián.

– Megírtad a köszöntő verset? – csillant fel Sróf mester szeme.

– Azt nem. Csak próbálgattam.

– És?

– Nem ment. Én egyáltalán nem tudok verset írni.

– Mert nem is próbálgattad – gyanakodott Zsebenci Klopédia. – Csak mondd.

Berzsián erre előmarkolt a szekrényből egy papírkazlat. Odavágta eléjük. Puff, egy nagy papírrobbanás. Röpködtek a papírlapok, mint a gerlék.

– Itt van – mondta.

A papírlapon félsorok, félszavak, félmondatok.
– Egy jó sor csak van köztük – reménykedett Klopédia.
– Nincs – rázta a fejét Berzsián. Majdnem sírt. Csak egy kicsit kellett volna taszajtani rajta és már folytak volna is a könnyei.

Sróf mesterék meg nekiláttak végiglapozni a papírhalmazt. Egy jó sort kerestek. Egy jó félmondatot. Egy jó szót.

Na, kereshették! Jajongtak, sziszegtek, fintorogtak. A félmondatok is meg Sróf mesterék is. Akinek van egy kis fantáziája, könnyen elképzelheti, micsoda rossz sorok, micsoda rossz félmondatok, micsoda rossz szavak pöf-feszkedtek a papírlapokon. Szegény, szegény Berzsián! Azazhogy nem is anynyira szegény. Mert egyszercsak a locskafecske Zsebenci Klopédia fölkiáltott:

– Ez jó lesz!

– Micsoda? – kérdezte megrettenve Berzsián.

Klopédia már olvasta is:

Mester! Van elég gőzünk,

Ha veszünk is gőzünk

– Na, olvasd tovább! – kiáltotta felajzva Sróf mester.

– Nincs tovább – mondta Klopédia.

– Ennyi az egész?

– Ennyi.

– Ezzel akarod te köszönteni a Mestert hatvanadik születésnapján?

– Hatvan és háromnegyedik születésnapján – emelte fel az ujját Violin, a fülrepesztő zenész.

– Ezzel – mondta elszántan Klopédia.

– Ne viccelj – korholta Sróf mester –, amikor a Mester születésnapjára Ripityom, az epigrammairó is egy hatszázhuszonhét soros epigrammát írt, akkor Berzsián a nagy jobbladaköltő egy kétsoros miisezzel hozakodik elő?

– Ez egy kétsoros jobblada! – mondta Zsebenci Klopédia. – Ilyen még úgyse volt! Újítás.

Berzsián összetette a kezét.

– Nagyon kérlek benneteket, ne vitatkozzatok – mondta –, várjatok egy kicsit. Majd csak jön... majd csak lesz... majd csak tudok én még verset írni.

– Hogyisne! – fortyant föl Zsebenci Klopédia –, hogy a mestered hatvanhat éves korában kapja meg a hatvanadik születésnapjára írt jobbladát! Az hiányozna! Így is késtél háromnegyed évet.

– Nem is rossz! – csillant föl Violin, a fülrepesztő zenész szeme. – Berzsián, a te mestered lesz az első a világon, akinek a hatvanésháromnegyedik születésnapját is megünnepelték.

– Na de két sor! – ordított Sróf mester.

– Nem baj – mondta Violin –, majd én megzenésítem és Berzsián hetvenhét-szer elénekli a mestere ablaka alatt. Az aztán majd hosszú lesz.

– Azt nem – mondta Berzsián –, hangom sincs... meg szégyellem is magam... nem lehetne inkább...

Violin meg se várta, hogy mit lehetne inkább.

– De még mennyire, hogy lehetne – mondta. – Én magam adnám elő a jobbladát a mestered ablaka alatt. Hetvenhét-szer.

– Helyes – lelkenyezett Zsebenci Klopédia –, én meg vokálisan résztveszek az előadásban.

– Én meg nagydobon kísérem – derült föl végre Sróf mester is. – Egyet se félj, Berzsián, boldog lesz a mestered.

És már zenésítette is a jobbladát Violin, a fülrepsző zenész. Prim-pimm, Pampamm.

– Jaj – mondta ekkor Zsebenci Klopédia –, mi lesz Szörénször Tejbajszánnal?

Nosza kapták magukat, visszamentek a Hörpentőbe. Hát nem ott áll még mindig kiöltött nyelvvel a szerencsétlen Tejbajszán, aki saját bevallása szerint egy mongol herceg unokája!?

Berzsián odaóvakodott hozzá, megsimogatta.

– Kedves Tejbajszán – mondta neki barátságosan –, ha énmiattam van kiöltve a nyelveld, nagyon kérlek, húzd vissza. Nem akartalak bántani, hiszen igazad volt, amikor csúfoltál.

De Tejbajszán nyelve meg se rezdült. Csak a füle, de azon nem lehet csodálkozni, mert közben Violin, a fülrepsző zenész hangosan zenésített. Primpipampamm. Göhözühünk!

– Na, húzd be szépen a nyelveld – könyörgött Berzsián.

Semmi. Meg se moccant Tejbajszán nyelve.

Berzsián füle pirosodni kezdett.

– Jaj, megdühödik – suttogta csak úgy magának Klopédia.

– Húzd be a nyelveld – mondta Berzsián.

De Tejbajszán széttárta a kezét. Nem húzta. Erre aztán az arca is, homloka is vörös lett Berzsiánnak, a nyaka mint a pulykáé.

– Húzd be rögtön! – ordította.

És, hopp, már be is húzta a nyelvét Szörénször Tejbajszán, aki saját állítása szerint egy mongol herceg unokája.

– Köszönöm, Berzsián – mondta.

Berzsián meg annyira elcsodálkozott, hogy rögtön elpárolgott a mérge.

– Nekem ne köszönd – mondta –, mi közöm nekem a nyelveldhez.

– Kész a zene – rikoltotta ekkor Violin, a fülrepsző zenész. – Ne félj Berzsián, méltóképpen képviselünk. Viszem a rézpikulámat, a fűzfahegedűmet, a csimpolyámat és a hagymabördömet is. Lesz ott zene, Istenemre!

– Én is megyek veletek – kiabálta Szörénször Tejbajszán.

– Mi is! – ordították a Hörpentő törzsvendégei, a csavargók és csivirgők, a balfácánok és a jobbácánok, ringyesek és csillogógúnyások, rongyosok és villogógúnyások. – Megyünk és elénekeljük a mesterednek a jobbladát. Ne félj, Berzsián!

Berzsián áhítatosan, földbe gyökerezett lábbal állt a Hörpentő közepén. De egyszerre csak huss, az áhítat, Berzsián a fejéhez kapott.

– Úristen! – motyogta – Violin viszi a hagymabördőjét is.

És már el is képzelte, ahogy éjnek éjjelén megszólal a mestere ablaka alatt a megzenésített jobblada. Csimpolya és hagymabördő, Sróf mester a nagydobbal! Klopédia-vokál! És vajon min játszik Szörénször Tejbajszán? Nem beszélve a jobb és balfácánokról! Úristen! Legjobb esetben idegzsábat kap a mestere. Vagy jobbladakórt.

Már rohant is a postára. Nagygyorsan föl adott egy sürgős sürgönyt. „Kedves Mester – írta –, ami rövidesen bekövetkezik az ablakod alatt, az nem természeti csapás. Én köszöntelek a hatvanésháromnegyedik születésnapodon. Vészeld át egészséggel. Berzsián.”

Hazament és reménykedett. Hogy a távirat előbb ér oda, mint Violiné a hagymabördővel.

Reménykedjünk mi is.

Krószmama

Életgyónást végzek, ez pedig azt jelenti, hogy meg kell vizsgálni a lelki ismeretemet a Lelki Tükörben; mert a Lelki Tükör minden szeplőt, vagyis bűnt megmutat, hogy az életgyónásból semmi bűn ki ne maradjon; elfelejteni pláne tilos, készakarva kihagyni valamit pedig a világért se! Isten őrizz, én nem is akartam elhallgatni vagy letagadni, igenis, bent voltunk a Józsival a Krószmama szobájában, de a mama meg a papa, sőt a Terus is azt mondta, ha megkérdeznek, ne mondjam hogy bent voltunk, mert ha megmondom, abból igen nagy baj lesz. Nem tudom, mért lenne abból baj, ha egyszer úgy volt, bent voltunk, benn is aludtunk és kész, mért kell letagadni, és mért lenne abból nagy baj, ha valaki, például én, megmondom az igazat?

Különben is a Krószmama, vagy ahogy a mama mondja: a Márinénimuter (egyszer meg úgy emlegette a mama a Krószmamát: az a vén Klukáldi; és ezt a Klukáldit a kotlóstyúknak is szokta mondani a mama) akkoriban már nem is lakott nálunk, hát mért ne mehettünk volna be a szobájába? Bizony bent voltunk, nem is egyszer, se kétszer; sőt, aludtunk is a Józsival a Krószmama szobájában; bár az igaz, hogy nem mi feszítettük ki az ajtót; mi azért tudtunk bemenni, mert a katonák elfelejtették bezárni, mikor elmentek a hadgyakorlat után; talán nem is akarták bezárni, mit tudom én, kulcsuk nem volt hozzá, mert ha lett volna, nem került volna sor a feszegetésre; szóval a katonák elmasíroztak, az ajtó meg szépen tárva nyitva állt, így aztán könnyen be lehetett menni; ha le tudták vakarászni a krétairást, hogy HÁROM EMBER 1 LŐ, akkor a Krószmama szobájának az ajtaját is visszaigazíthatták volna; több mint egy hónapon át három katona aludt a szobában, pedig mondtuk nekik, mikor a kulcsot kérték, hogy az a szoba nem a mienk, és nekünk nincsen kulcsunk a Krószmama szobájához; ők meg azt felelték, bemennek *kujcs* nélkül is, ha a nagymama úgyse lakik benne; de hát ők nem keresik, hogy kié, mié a szoba, meg hogy mért nem laknak benne, nekik ezt a szobát odaadta az előljáróság, őket a többi nem érdekli. Ha pedig nekik szabad volt öt hétig bekvártélyozva ott lenni, ahogy ők mondták; tartózkodni, akkor nekem meg a Józsinak mért nem szabad egyszer-kétszer bent aludni? – még a *brúgót* is ott felejtették a nagy sietségben, a *komiszkenyeret*, mert megszólalt a trombita, *ripszropszra* menni kellett mert hadgyakorlat volt; két álló hétig senki se mehetett Pörösre meg Kishomokerdőbe, pedig már kellett volna harmadszor is permetezni; kérdeztem a káplár úrtól, aki hozzánk volt beszállásolva, mért nem mehetünk permetezni: Azért Pistikám, – felelte – mer most nagygyakorlat van, és aki ijenkó aara jár, aszt a tüzérek segbelüvik; – nekünk ízlett nagyon az otthagzott komiszkenyér, rozslisztből volt sütvé, nem tudom mért nevezik komisznak, mikor olyan jó íze van, s nekünk talán azért is *smakiút*, mivel – újság a hasamba – sohase ettünk rozskenyeret, csak búzalisztből süttöttem.

Tudta a papa, a mama, a Terus is, hogy bent aludtunk, de nekem mégis azt kellett volna mondanom, vagyis vallanom, hogy nem voltunk benn; aztán

mégse kellett, se azt hogy nem, se azt hogy igen, mert a Törvény kijelentette: nem számít az, amit esetleg én vagy a Józsi beszélnénk, mivelhogy kiskorúak vagyunk; pedig én megmondtam volna az igazat, lehet hogy a Józsi is, de hát ő nem is volt itthon, s ha nem is lett volna ő is velem együtt kiskorú, akkor se cimbálták volna haza Kalocsáról csak azért, hogy vallo-mást tegyen a Törvényben; igenis bent voltunk, holott nem lett volna szabad, ugyanis a Krószmama szobája föl volt *sprájcolva* a mestergerendánál, mert a plafon le akart szakadni, és a szoba a Mári néni-muteré volt, noha akkor már nem lakott benne; ezért is kaphatták meg a katonák; szóval nekem akkor hatesztendő koromban hazudni kellett volna, ha a Törvény megkérdez: Mondjad meg szépen, fiacskám, bent voltatok vagy nem voltatok bent? – mert a szélehosza-egy Csóri Kata néni lánya, szintén Kati, azt vallotta, hogy látott engem a Krószmama szobájában, mikor az ágy közepén állva éppen a nadrágomat húztam föl; tényleg ott álltam glottgatyában, ez igaz is volt, valóban ott öltözködtem; meg is esküdött rá a Kati, hogy látott, és nem is esküdött hamisan, hiszen szóról-szóra úgy volt; persze a katonák honnét tudták volna, hogy az a szoba nem a mienk, nem minket illet, nekünk tilos oda bemenni, hát még ott aludni; és mikor a Kati feljött a Békavárosból, (így nevezik a Dunára kifutó utcákat) akkor már a Márinéni-muter eszten-deje náluk volt, ők tartották el, és a Kati azért jött föl, hogy összeszedje a hullott körtét, *guðvancos* almát, mert az egész házban mindennek a fele a Krószmamáé volt, és akkor meglátott engem öltözködni a Krószmama szobájában, persze nem is volt nehéz észrevenni, mert nyitva volt az ablak.

A Krószmamára csak a mama mondhatta, hogy Márinéni-muter, mink gyerekek nem mondhattuk, ugyanis a Krószmama nem édesanyja a mamának, csak mostohája, mivel a mama édesapja, a Homoki Fránci bácsi, vagyis öregapám másodszor is megházasodott, így a fele ház a Márinéni-muteré lett öregapám elhalálozásával; öregapám pedig úgy halt meg, hogy metszeni volt a Kilencsorosban Kishegyen, és már jött hazafelé, mikor elszédült a *Goldsmid* útban, megbotlott, elesett és arcra borulva feküdt a gyalogösvényen; egy szekeres ember még oda is legyintett az ustorával: Miaz fater, bepityizáltunk?! – nem rosszakarattal tette, csak viccből, mert azt hitte, berúgott az öreg, pedig a nagypapa akkor már meg volt halva; így lett a Krószmamának haszonélvezete, de nem nagyon élvezte a hasznát, mivel később már nem lakott a haszonélvezetében, hanem a Csóri Kati néninél; a Kata néni persze *jussúni* akart, ezért tartotta el a Márinéni-mutert, mindent föl akart habzsolni, ne maradjon nekünk semmi; így mondta a mama és a Krószmamát fősvénynek nevezte és hozzátette: Megne verjen a Jóisten, de nagyon *infámis* a muter! – és mert fősvény volt a Krószmama, ezért volt a Törvény meg a pörösködés, mert mindennek a fele a Márinéni-mutert illette és hát akkor hogyan merésztünk bemenni a Józsival a szobájába? Meg is mondta a Törvény, hogy nekünk nincs jogunk oda bemenni, az nem számít, hogy sokan vagyunk és hiába, hogy a Krószmama nem lakik ott, akkor se használhatjuk a szobát, mert az nem a mi haszonélvezetünkben van, az az ő vagyona, s hogy a katonák mégis bemehettek, az egészen más, abba nem lehet beavatkozni, a katonák különben sem hallgatnak senkire se, oda mennek, ahová akarnak, az országot védik, ezt vegyük tudomásul és kész; s ha a Krószmama szobájára is szükségük van, akkor bekvártélyozzák magukat, aztán *puntum*: mink azonban semmilyen körülmények között sem tehetjük oda be a lábunkat. El is vesztettük a pört, hát még ha engem is *becitálnak*, talán még-

jobban elveszítjük; de az is lehet, megnyerjük, hiszen azt mondhatta volna a Törvény: Lám ez a kisgyerek beösmerte a dolgot, megmondta az igazat, hát csak lakják azt a szobát is jóegészséggel, ha már az öregmama úgysem lakja; – de a Törvény nem mondott ilyent, s az összes *üdvégyet*, bírót meg hatóságot nekünk kellett megfizetni, mert aki veszít, az fizet, muszáj neki fizetni.

Én tehát nem hazudtam volna, pedig a hazugság nincs is a főbűnök között, én bizony belevenném már csak azért is, mert igen sokan hazudoznak, a felnőttek is meg a kisgyerekek is, nagyot, kicsit egyaránt hazudnak, ezért kellene besorolni a hazugságot is; az igaz, a harag benne van a főbűnökben, lehet hogy a hazugság helyett; mink is haragban voltunk a Krószmamával, mikor még ott lakott, nem beszélt se a mamával, se a papával; nekem ugyan adott *ókor-ókor morzsútt* levest *fölöstökömre*, azt mondta németül: Szectih picikém; – és leültetett a sámedlira a hokedlihoz, mert az asztalt nem értem föl; elibém tolta a pempősre főzött morzsolt-tésztalevest; a hányinger kerülgetett, kiköpni persze nem mertem a viláért se, azt aztán nem volt szabad, vagy eldobni a kenyérdarabot, akármilyen égett kis gyürke volt is; a papa egyszer a gangdeszkán talált egy harapásnyi lekvároskenyeret és kérdezte: Hát eszt mejjötök hatta itten? – persze a nagyobb gyerekek közül senki se merte vállalni, mindegyik félt, hogy a papa összeszidja a tettet, még akkor is, ha szomszédgyerek; a Józsi hirtelen azt találta ki: A Pisti vót! – pedig nem is én hagytam ott a kenyeret, csak a Józsi rám fogta, én még kicsi vagyok, úgyse vernek meg érte; én meg elkezdtem *cetetül* bögni: Nem én hagytam ott, nemén vótam! – és a papa nem hogy nem vert meg, de még csak meg se szidott, szépen elmagyarázta, hogy a darabkenyeret se szabad ott hagyni meg eldobálni, mert a kenyeret nagyon nehezen lehet megkeresni, sokat kell érte dolgozni; gyűrtem hát magamba a morzsolt levest, alig vártam már, hogy a végére érjek; úgy Húsvét felé meg *tásklíval* কিনált a Krószmama, az úri népek lekváros táskának mondják, mi barátfülének nevezzük; ezt nagyon jól el tudta készíteni a Márinéni-muter, mert a kenyérmorzsát paprikás zsírban piritotta, így szokta a mama is, biztosan a mostohájától tanulta; egészen kitűnő volt a Krószmama tásklija, köszönetképpen elszavaltam neki a Falu végén kurta kocsmát, s mikor a végére értem, azt mondta: Dérék gyerek vagy, még nyősz is! – aztán elnevette magát, nem igen szokott még mosolyogni se, de most jókedvűen *göcörészett*: Én is tudok égyget, esztet haagazsd még! – s már mondta is döcögős rekedtséggel:

– Kétkerekű kordé,
Benneüla barbé,
Sekeze lába,
Bujjava-gába!

– Na, ezt nem az iskolában tanulta, Krószmama! – erre még nagyobbat nevetett: Bizon nem! – én meg fülig pirulva kotródtam kifelé; a mama különben se szerette, ha ott lábatlankodtam a Krószmamánál, még az hiányzott volna, hogy elmondjam, miféle versezetet hallottam tőle; biztos nagyobb lett volna a harag, ami így is épp elég súlyos volt, és abból keletkezett, hogy a Márinéni-muter mindent megjelölt krétával, szeggel vagy fadarabbal: a boglya-fát az udvarban, a boroshordót a pincében, meg a káposztás-*bocskást*; aztán a padláson a liszteszákokat, ne hogy lopjunk belőle; de hiába jelöl-

te meg a vagyonát, senkit se tudott rajtakapni sohase, mert mi nem loptunk tőle fát vagy bort, lisztet se, káposztát pláne nem, meg mást se; csakhát észrevettük a jeleket és a papa leszípirtyózta a Krószmamát: Ez sértő miránk nízve, minek gyelül meg mindent!? – a Józsi meg egyik délután kihallgattakileste, hogy a Krószmama főnnhangon mondta a Rózsafüzért a klozeton, közben nagyokat durrogatott; akkor már vagy négy napja nem főzött magának semmit se, *hossziszivát* evett kenyérrel; hát ami azt illeti, rendben van, a szellentésnek a reterátón van a *hele*, de az már mégse való, hogy a Márinéni-muter jobb helyet nem talál az imádkozásra; a mama különösen rosszallotta, hogy ilyeneket tesz a Krószmama, mondta is elégszer: Szentéletű vasfazék, csak a füle kormos! – és a Márinéni-muter magaviselete azért se tetszett a mamának, mert a Krószmama így akarja leimádkozni a sok fősvénységet, meg a jeleket és azt, hogy minket lopással gyanúsít, és a tetejébe nem szégyelli magát, vén szamar létére *szükségülés* közben mondja a Rózsafüzért; ezzel nagy szégyent hozott a mamára is, mert a mama Rózsafő, a Rózsafüzér-ájtatosság vezetője, ő sorsolja ki a Titkokat, a Rózsafüzér-Titkokat; minden hónap első vasárnapján van a *sorsulás* a létánia után a templomtéren; ott sorsolják ki az Örvedetes, a Fájdalmas és a Dicsőséges Rózsafüzért, s akire például a Fájdalmas jut, az a Fájdalmas-Olvasót vagyis Rózsafüzért mondja egy hónapon át, és a Titkot is mondani kell minden Üdvözlégység közepén, ott hogy: És áldott a te méhednek gyümölcse Jézus, ott kell mondani a Titkot: Kierettünk vérrelverejtékezett, – meg ilyeneket. Öt tized van egy Rózsafüzérben, azaz ötször tíz Üdvözlégységet kell mondani, s mindegyik után, minden tíz Üdvözlégység után következik egy Miatyánk; ez sokáig tart, nem is csoda, hogy a Peszterics Jóska elaludt az októberi litánián, mikor az Örvedetes Olvasót imádkozták; de a mama nemcsak Rózsafő, hanem Harmadrendi tag is a Szent Ferenc harmadik rendjében, nem első, se nem második, hanem csak harmadik; és ha a mama mondjuk nem asszony lenne, hanem ember, vagyis férfi, akkor is csak harmadrendű tag lehetne, mert a barátoknál, vagyis a Ferences Atyáknál az áldozópap elsőrendű, a koledáló fráter másodrendű, ez már viselhet csuhát és ez se akármilyen rang, bár koldul az illető, ezért hívják koledáló fráternek, télen is pacskerban jár, legföljebb harisnyát húz; csizma vagy cipő, pláne bélelt, még a főbarátnak, a gvardiánnak se jár, akármilyen nagy hófuvátok vannak. És hogy az ilyen kolduló barát is valaki, látszik a Nickl Jakab bácsi esetéből, aki jól megjárta egy koledáló fráterrel, de úgy, hogy még Törvénybe is került a Jakab bácsi. Ez pedig úgy történt, hogy beállított hozzájuk egy földvári barát, jókora *cekkerrel*, tojást kéregetett Jézus nevében a földvári *franciskánus* barátok részére, és a Nickliéknél csak a Jakab bácsi volt éppen otthon; a Jakab bácsi mindig mindenkivel elbolondozott, szeretett viccelődni; hogy hogynem, azt találta mondani a fráternek, épp az előbb *monyázta* meg a tyúkokat, de tojása nem volt egynek se, majd nevetve hozzátette: Nekem ugyan van két tojásom, de az köll az asszonynak; – ebből aztán nagy baj lett, hogy ezt felelte a Jakab bácsi, mert a barát nagymérgesen kifordult a kapun, köszönés nélkül, és följelentette a Jakab bácsit a hatóságoknál „egyrendbeli szemérem-sértés tárgyában”, ahogy szólt az idézés, továbbá még vallásgyalázásról is szó volt benne, állítólag a Buggya Till Pali bácsi látta is a papirost; hát ha látta, ha nem, én ugyan föl nem foghatom, hol itt a szemérem-sértés, meg a vallásgyalázás; a barát nyilván nem jól értette a tojáshoz, vagy a Jakab bácsi gondolta másképp, s ha másképp gondolta, nem a *tikmonyt* mondta a barátoknak, akkor még elég szépen fejezte ki magát, s ha nem is mondta egé-

szen jól, értette volna jól a barát; mert ha ezt is zokon vette, mit szólt volna, ha a paksi mogyorót emlegeti a Nickl bácsi, az aztán lett volna nagy hecc, mert ha a paksi mogyoró szóba kerül, mindenki a birka- vagy a kecskebogyóra gondol, holott ez a fajta mogyoró másmilyen bogyo, magyarán szarcsimbók, amit esetleg a Jóisten mesztéllábas szolgája is találhat a gatyájában, tisztesség ne essék, szólván; így hát ez a tojás-dolog föl lett fújva, és csináltak belőle vallásgyalázást meg szeméremsértést; a Szinger Henit mindenki Monyásnak hívja, aztán a röpdülni még alig, vagy sehogyse tudó verébnek tökösveréb a rendes neve, hát mi ebben a rossz, meg a szeméremsértés, ha egyszer így hívják? – de hiába, a hatóság mégis megbüntette a Nickl Jakab bácsit, mivelhogy megsértette az alázatos frátert; pénzbírságra ítélték, s mert a Jakab bácsi nem tudott, vagy nem akart fizetni, inkább leülte a kétheti áristomot: becsukták a Községházán a börtönbe, amit mindenki csak *kóter*-nak hív, ide zárták a Jakab bácsit a csavargók meg a tolvaj népség közé; egy kicsi ablak is van a tömlöc falán, vasrácsos, ne hogy kiszökdössenek a dutyiból a vallásgyalázók, szeméremsértők, meg a többi zshiványok; két hétig vitte az ebédet a Nickl Marcsa néni a Jaksi bácsinak, mert a *karczerban* a rabok csak kenyéren-vízen élhetnek, ezt engedélyezi nekik a Garbacz, a foglár, de öneki is előírja ezt a Törvény; ám ha a család tud vinni más ételt, vihet; hordta hát a Marcsa néni a jóféle ételeket, tyüklevest, meg pórcös-pogácsát, mint a masinásoknak szokás, holott a Jakab bácsi ezegyszer nem masinázott, csak töltötte az idejét, mivel „utolérte az igazságszolgáltatás vas-szigora” – ahogy az írnok úr szépen megfogalmazta; a Jakab bácsi érdeklődött a Marcsa nénitől, hogy mi lett azzal a koszos ferences baráttal, él-e, hal-e; és a Marcsa néni semmit se tudott róla mondani, vagy csak nem akarta újból fölkaparni ezt az egész históriát, de lehet, hogy azóta se gyüszmékölt feléjük az Isten embere; és mivel egyet se szólt, a Jakab bácsi somolyogva megkérdezte: Mijaz, megkukútá, Marcsa, szójj vagy szarj bötüt hogy el-lhessén olvasni! – De hát mindegy, férfi tag nincs, már úgy érte, hogy harmadrendi férfi nincs a dunaföldvári barátoknál, így a mama nyilván csak azért harmadrendi, mert egy asszony, akármilyen vallásos is, csak ilyen harmadrendi tag lehet; viselhet ugyan skapulárét, (a skapularé két kis posztó-darab, vékony pánttal, vagy madzaggal a nyakba akasztva) bár a skapularé valamikor nem volt ilyen könnyű, nem is posztóból készítették, hanem szeges vasból csinálták, hogy jobban fájjon és sanyargassa a testet, hogy a test ne tudjon engedelmeskedni az ördög incselkedéseinek, kísértéseinek vagyis parancsainak; a skapularé védi a viselőjét a sátántól, hogy a gonosz lélek ne sugalmazzon semmiféle bűnre vezető alkalmat, se távolit, se közelit. Ma már persze csak jelkép ez a posztóskapuláré, hogy valami azért legyen mégis a nyakban, ha nem is annyira sanyargató; *mámára* ugyanis trehányabbak lettek a népek, nem akarnak igazán vezekelni. A skapularé csak itt-ott szúr, hiszen szövetből van, a mama meg is mutatta egyszer, mikor mosakodott, de csak azt a részt, ami a háta közepéig ér, ami előre felé függ a nyakában, azt nem mutatta, azt mondja, érjem be vele: az is pont olyan, mint *amellik* hátrafelé van; különben se szokás ezt mutogatni, dicsekedni meg egyáltalán nem is szabad azzal, hogy valaki skapulárét visel és vezeklésből hordja, hordani viszont mindig kell, éjszakának idejére se szabad levetni; és aki igazán harmadrendi tag, annak még ha meghal se veszik le a nyakából, mert a skapularé az egy szent holmi, meg van áldva; a főbarát, a gvárdián szentelte meg, méghozzá a Porcinkula-búcsúban, ami egyszer van egy esztendőben és minden évben augusztus második napjára esik. Ez a búcsú nagy napja és

szép ünnepe a híveknek, meg a ferencrendi barátoknak, és ezen a napon Dunaföldvárra kell zarándokolni; Pakstól Földvárig több mint húsz kilométer az út, ehhez képest az Orvuskút csak egy kődobásnyi innét és itt van Gyapa puszta közelében; a Tumerschein Vera néni mesélte, és ezt a Pruccser József nyugalmazott postás is megerősítette, hogy Orvuskúton a Bodó Náncsi néni öreganyjának még a nagyháború előtt megjelent a Boldogságos Szűzmária, meg is gyógyította, mert a Náncsi néninek a nagymamája köszvényes volt, és mikor inni akart a kútból, először belenézett és a Szűzmária meg visszanezített rá a kút mélyéről, még mosolygott is, ezzel gyógyította meg a köszvényt, hát ezért nevezték el ezt a búcsújáróhelyet Orvuskútnak; de hogy a Porcinkula mi lehet, azt nem tudom, csak azt, hogy azelőtt mindig gyalog tették meg az utat Pakstól Földvárig meg vissza, de aztán később már enyhítették a zarándoklaton, és mostanában már mindenki vonattal megy és hajóval jön vissza; egyszer én is voltam már, elvitt a mama, de a Porcinkulából nem sokat láttam; a nagymisének nem akart vége szakadni, az áldoztatás után eluntam magamat, nagyon meleg is volt, kimentem a hídon túl a füzesbe, megmártóztam néhányszor. A mama is csak kapisgál valamit, hogy kiért-miért van ez a Porcinkula, azt mondja, hogy az Asszisi Szent Ferenc tiszteletére van, s hogy ez egy nagyon szép búcsú: aki egymásután háromszor elmondja, hogy „Uramjézus, aki szent kereszteddel megváltottad a világot, őrizd meg lelkemet az örök életre ammen”, az összesen háromszáznapi búcsút nyer, ez pedig azt jelenti, hogy ennyi nappal kevesebbet kell eltölteni az illető léleknek a Tisztítótűzben, vagyis ennyivel kevesebb ideig ég a lángok közt; a Józsi kiderítette, hogy ez a Porcinkula tulajdonképpen nem is Porcinkula, hanem PORCIUNCULA, de azt már ő se tudta *kiőkumlálni*, mit jelent magyarul; a mamának meg úgyse számít, ő változatlanul Porcinkulát mond, ahogy Pilgerereknek emlegeti a Pilgeréket, ahol a Józsi elsős gimnazista korában koszt-kvartélyon volt; a börönd meg böröndör a mama nyelvén, hiába ismételtetjük, hogyan kell mondani, mindig kiforgatja, azt mondja, így könnyebben meg tudja nevezni, így szokta meg. És azt is megszokta, hogy béres és nem urasági cseléd; mert amikor egyszer nálunk voltak a *konstribálók*, kérdezte az összeíró, mi volt a mama öregapjának a foglalkozása; nem tudom, miért volt erre kíváncsi a konstribáló; a mama meg mindig rávágta: Béres vót, miletvóna más? – akkor a Mihál bácsi is ott volt éppen, a papa testvéröccse, aki azért tanulhatott tanítónak, mert kitűnő előmenetelű volt, és a papa mint legidősebb gyerek, azt mondta, hát csak tanuljon a Miska, ha van ész a fejébe, meg hát nem is kerül pénzbe; és mikor a Mihál bácsi hallotta, mit mondott a mama, hogy béres volt az öregapja, rászólt a mamára: Ejnye, Lencsa, nem tudod hogyan illik mondani, a béres az parasztos, mondjad inkább úgy: urasági cseléd! – a mama meg azt felelte erre: Egykutya, mer a béres is cseléd, a cseléd is béres, mér kő uriassan mondani!? – Olykor a mama nem tudja, vagy nem akarja megmondani amit kérdezek; a Szeretet Lángokban példának okáért van egy ilyen ének:

A Szentlélek megárnyékoz,
Aldott méhed gyümölcsöt hoz;

– hát a méhecske meg a gyümölcs nagyjából rendben volna, de mi a csuda az a megárnyékoz? – a fának van árnyéka, meg a háznak, de a Szentlélek Úristennek hogyan lehet árnyéka? Nem tudtam kitalálni ezt az árnyékozást, megkérdeztem a mamától; éppen téstát gyúrt, Mama, mit jelent az a szó

hogy megárnyékoz? – a mama rámnézett: Haggyál engem békin az ijenekekkel, ne húzd a hajam! – Persze, más gondja volt, nem az árnyékozás, az emésztette, hogy a Krószmama továbbra is megjelölgette a lisztet, a fát, a bort; rá is lobbant a mama: Hajja muter, mér gyelüli meg a vacakjait, fél talán, hogy eelopjuk?! – a Krószmama meg csak *híműt-háműt*: Há én ugyan nem gyelütem még, vakújjon még aki meggyelütel! – a mama meg rávágta: Hátakkó vakújjon! – és a Márinéni-muter egy évre rá tényleg vak lett, nem egyszerre, hanem lassan, tehát beteljesedett az, amit saját magára mondott, pedig a mama nem kívánt neki ilyet, nem akarta megátkozni, habár mostohája volt, a hegyibe még gonoszul el is bánt vele, de a jó keresztény katolikus még az ilyet se átkozza meg; emiatt gyakran sirt a mama, hogy valóságos asszony és Rózsafő létére mindjárt rávágta azt a szót, hogy vakuljon; ha nem mondja, talán nem is kezd vakulni a Krószmama; és a mama azt is szóbahozta, hogy mindezt elmondta a lelkiatyának, vagyis meggyóna és a tisztelendő úr azt felelte rá: Nem bűn ez magának Lencsinéni, maga csak rámondta, vakuljon, először azonban a mostohája mondta, noha ő tudhatta legjobban, bizony meg-megjelölgeti azt a kis *himmihummit*, pedig úgyse viheti magával a másvilágra; oda, ahányan vagyunk, meztelenül megyünk, azonképpen, ahogy kijöttünk anyáknak méhéből; – ilyen szépen beszélt a lelkiatya, és ebben az is benne volt, hogy a Krószmama hazudott, mert eltagadta, hogy megjelölte volna a vagyonát; nem is tudom, mit félt azon a sok rozoga vackon, mért kell megjelölni a *sájdli-fát*, látták a szomszédok is, a Pittyegi Trell Maris nem akart hinni a szemének, egyre azt dödögte, (a Maris mindig dödögve beszél) sose hitte volna, hogy a Homoki Mári néni ilyesmire képes; igaz, a Maris azt se akarta elhinni, hogy a rádió azért szól, mert Pesten belebeszélnek a *nitrofonba*, a mi kis ládikónkból meg kijön az a hang, meg zene, amit Pesten belemondanak, vagy belejátszanak; akkoriban már nekünk is volt rádiónk, *defektoros*, fülhallgatókkal, nem is nagyon szerette a mama, azt mondta, úgy érzi, olyan a feje, mintha meg lenne *pántúvaa*; a Janink meg a Fink Jóska szerelték föl, csak a Fink Jóska Fügedire magyarosította a nevét, most legalább nem csúfolhatják; – először nem akarta a papa, hogy fölszereljék a rádiót, aztán mégis megengedte, mert a Fügedi Jóska megmagyarázta, szó sincs arról, hogy tönkre teszi a diófát; ugyanis a diófán volt az *anterna*, és a tetőn is kibújtattak egy hosszú póznát, a kettő között drótot feszítettek ki; ez a kifeszített drót fogja föl a hangot, amit Pesten adnak le, itt a konyhában pedig van egy doboz, szép faragott doboz az ablakban, a Jani faragta még polgárista korában a *slöjd* órán; ebből a ládikóból jön a zene, meg a beszéd, a hírek, meg minden, és a Scherz bácsi ha mond egy hírt, utána azt mondja: Más; – és akkor másik hírt mond, hogy ne keverjék össze, akik hallgatják, mert a Scherz bácsi a világ minden tájáról bemondja, mi újság van, mit beszéltek a királyok meg a minisztériumsgok, és a rablást, gyűjtogatást is bemondja, és hol, merre siklott ki egy vonat, és utána mindig azt mondja: Más; – a Fügedi Jóska azt bizonygatja, hogy a Scherz bácsi nem kívülről mondja, hanem úgy olvassa, mert annyi mindent nem is lehet kívülről megtanulni és észben tartani, hiszen annak a Scherz bácsinak a feje sem *káptalan*. A rádiónkban hallgattuk a passiót is, nagyon szép volt, a mama még sírva is fakadt, mert a Názáreti Jézus éppen úgy szólt ki a ládikóból, mintha a *geccsemániai* kertből beszélne az álomszuszék tanítványaihoz: Vajjon nem virraszthattok vélem egy órát? – de a Pittyegi Maris csak ingatta a fejét, mondván: Ujan nincs, hogy egy ijen kis ládába, egy falatnyiba beletérjen egy ember, ha meg nincs benne, huygan

tud belülle kibeszéni?! – a Józsink próbálta megmagyarázni, hogy az emberi hang meg a zene hullámokat csinál a levegőben, ez a hullám nekiütődik a drótnak, a rádió drótjának, a drót aztán ebbe a kis kisházba vezeti bele a hangot, a ládában pedig kristály van, *miliom* drót, meg összeviszsa futó tekercek, sróf is van töméntelen mennyiségben, és hát így halljuk a muzsikát, a beszédet, meg mindenfélét, amit leadnak a rádióban. Ezt a magyarázatot pláne alig tudta fölfogni a Maris, még mink se nagyon, a papa meg azt mondta: Ez a rádió mindég csak muzsikál, ki a fenének van ideje furtonfurt cigányzenét haagatni? mer mongyuk télen még haggyán, de nyáron, dolog-időbe! – Egy évre rá aztán már nem is volt rádiónk, pedig szorgalmasan öntöztem a rézlemezt, vagyis a földelést, és akárhányszor le is pössentettem este, ha nem smakút hátramenni; mégis leszereltette a papa, mert minden hónapban fizetni kellett érte, akár hallgattuk, akár nem, most aztán se passio, se muzsika, se hírek, se semmi. De egyéb *ramazuri* sincs, mert a Márinéni-muter elköltözött a Csóri Kata néniékhez, a lelkipásztor pedig azt mondta a mamának, hogy hát Lencsinéni, maga nagyon sokat szenvedhetett a mostohája miatt, és az a semmi kis vagyón mégis a Csóri Katáé lesz. Azt azonban a lelkiatya se tudta, hogy mikor a Márinéni-muter elment a Békavárosba lakni a Katanénihöz, akkor nemcsak a pince, a kert, a padlás, az udvar fele maradt az övé, hanem a konyha fele is őt illette, nem is szólva az utcai szobáról, az elsőszobáról, ami teljesen az övé maradt; a fele konyhába pedig a Kata néni legényfiai bepakoltak mindenféle vicikvacak bútort, úgymint kecskelábú asztalt, ami össze volt drótozva, csak az imádság tartotta, aztán egy ócska támlás padot, amilyeneket a temetőben lehet látni a sírok mellett; egy szüette hokedlit is beállítottak a sarokba, holott nekik ezekből az ég adta világon semmi se kellett, csak azért csinálták ezt a piszkosságot, hogy minket bosszantsanak és *ledegradáljanak*; a Terus napokon át sírt, milyen csúfságos lett a konyha, és hát minő dolog ez, hogy tud ily undok és komisz lenni a Krószmama; mert jó, jó, mindennek a fele az övé, de azért mégis csak több a soknál, hogy így kimutatja a foga fehérét; mit szólnak majd a legények, akik öntözni jönnek a húsvéti ünnepekben, vagy megelőbb *kelésezni* Arpószentekkor; azt mondják majd: Aj de puruttya egy lakás ez, ide nem is érdemes járn! – most aztán igazából mondhatná a Kercsi Pali, hogy kódis harangozó, de ő már nem mondja, ő már *evedz* valahol az élet tengerén, ahogy a néném megírta neki, mikor kitette a szűrét; de jöhet a Fábián Józsi, akinek mestersége címere a leghosszabb, ki se lehet egyszuszra mondani: Templomtoronykeresztgombbaranyozómester; – bizony elég hosszú, lehet hogy nem is így nevezik a Fábián Jóska mesterségét, alighanem ezt is a mi Józsink találta ki, mert mindenfélét kieszel a Józsink, de lehet, csak ráfogja; elmondta a Csalóka Pétert is, meg valami *Mönkaosszen* bárót, az Erős Jánost, aztán a Kukorica Jancsit. Szerintem a Talabér tisztelendő úr jobb nevet adott a Fábián Józsefnek, vagyis a mesterségének, mert ez rövidebb, sokkal könnyebben ki lehet mondani: Toronyember.

A Büttl Jani is el-ellátogat a Terushoz, leginkább azonban Romayer Lajos a borbély; ez a Lajos egy rendes iparos ember, segédképp dolgozik a Plekk Ferenc fodrázmester üzletében; a Lajos nem éppen fiatal már, de eddig nem nagyon ért rá megnősülni, mert neki kellett ápolni a beteg édesanyját, az apja meg elveszett a háborúban; hosszú évek óta a nagymosást is ő végzi, akár egy asszony, közben meg ugye haját nyírni, beretválni, satöbbi; aztán ott van a szőlőmunka, meg egyéb tennivaló a ház körül; most már azonban nem bírja egyedül, unja is a legényi életet, meg fogja hamarosan kérni

a néném kezét. Mondta a Terus, mit kopogott ki a Szellem, hát azt kopogta ki, mikor az Akarmány (Ackermann) Marcsa néni varrodájában táncoltatták az asztalt, hogy borbély-féle foglalkozású ember lesz a Terus vőlegénye; no persze a Terus nem nagyon hisz a kopogtatásban, a Szellemben, az asztaltáncoltatásban, csak hát mégis érdekes volt; aztán persze kitudódott, hogy a Marcsa néni mondta a Szellemmel, hányat kell kopogni, hogy kijöjjön a borbély, a Lajos; és a Marcsa néni öt koppantást mondott, és az asztal is ennyit kopogott, így hát a fodrász Lajos lesz a Terus férje; ha pedig mégse így lesz, legalább elhülyéskedtek a Szellemmel és jókat nevettek; de ez a Lajos nekünk is jó lesz, a Józsinak meg nekem kapóra jön a mestersége: lesz igazi frizuránk, és ezután a papát is a Lajos fogja borotválni, minden másnap, nem ám mint eddig, hetenként két esetben a Schwendtner Ignác bácsi. Nem mondom, a hurka is jó volt, amit a hentes Karcsi Pali hozott, ez azonban mégis jobb: rendes frizura, nem olyan grádicsosra nyírt, mint azelőtt; a Krómer körösztapa *heklírozott* is bennünket elégszer: Kinyírt meg?! Grádicsosra van vágga a hajad! – Mert a papa szokott megnyírni bennünket fésűvel-ollóval, bár fazekat vagy virágcserepet nem borított a fejünkre, mégis grádicsos lett a frizuránk az egyenetlen nyírás miatt; de a fülünkbe nem nyírt bele, mint a Steigerwald Pistibe a papája, igaz, nem látszik a Pisti fülén a belenyírás, mert behegedt, s nem is volt nagy *vaszisz* az egész; a Józsink bal szeme mellett se látszik a konyhakés nyoma: tavaly mér-gemben hozzávágtam, pont a halántékába állt bele, csak úgy dőlt a homlokából a vér, még jó hogy nem vertem ki a szemét; azért vágtam hozzá a hegyes konyhakést, mert kiröhögött a fagylalt miatt, amit Fehérvárról hoztam, azaz csak hoztam volna, de útközben elolvadt a vonaton; a Szent Imre ün-nepségre mentünk Székesfehérvárra a Nagy tanító úr vezetésével, és ott Fe-hérváron a Shvoy Lajos megyéspüspök úr tábori misét mondott, be se fér-tünk volna egyik templomba se, annyian voltunk; és amikor a kirándulásról visszafelé jöttünk, a fehérvári vasútállomáson vettem egy húszfilléres fagy-laltot, vaníliát, hogy hazahozzam a mamának. Szépen be is csomagoltam új-ságpapirosba, bele tettem a bőröndbe, a GFB-s bőröndbe, (ilyen bőröndöt mindenki kapott a boltban, aki lány, vagy asszony GFB-harisnyát vásárolt) és mikor Dunaföldvárnál megnéztem a táskát, nem volt meg a fagylalt; szóltam is a Nagy tanító úrnak, ellopta valaki a fagylaltomat, de a tanító úr nem hitte el, azt mondta: Elolvadt az, Pista, mert a fagylalt az már csak ilyen portéka! és egész hazáig a fagylalttal *szekíroztak* a gyerekek, milyen buta vagyok, nem tudtam, hogy a fagylalt egykettőbe elolvad, olykor még nyalás közben is, hát még a táskában! Azt nem lehet csak úgy újságpapirosban szállítani a székesfehérvári állomástól egészen Paksig; így aztán otthon nem tudtam mivel előállni, hogy íme, ezt hoztam Fehérvárról, hanem be kellett vallanom, hogyan jártam a fagylalttal, és a Józsi ezért röhögött ki; én meg fölkaptam a kést, hogy mit röhög, és hozzávágtam; na, kaptam aztán a Te-rustól a söprűnyéllel, de nem a verés miatt bögtém, hanem azért, mert vér-zett a Józsi homloka, és mi lett volna akkor, te Jóisten, ha a szemébe do-bom a kést? – A Krómer körösztapa pedig hiába csúfol bennünket a grá-dicsos frizuránk miatt, és hiába billegeti két ujját: így lehet fölfelé *mászke-rálni* a lépcsős frizuránkon; jobb ha hallgat és nem *böncsörög* a hajunkkal, inkább magyarázná meg a körösztmamának, mikor kell pöttyös labdát venni ajándékba és mikor hajasbabát; ugyanis mikor a Terus kisebb volt még, a körösztmama Húsvétra babát hozott, Karácsonyra meg labdát; és a drága-látos Tera lányának megtaníthatná a toronyórát, mert a Tera nem ismeri;

igaz, én se, jópárszor előfordult már, hogy az Ordas néni, aki szakácsnő a zárdában, átszaladt a templomba és fölkiabált a kórusra: Pisti ne húzd még a delet, csak tizenegy óra van! – én persze az óraütésre figyeltem, de így is eltévesztettem a számolást, azt hittem, tizenkettőt ütött és kell már harangozni a delet. Na jó, én kicsi voltam akkor, a Krómer Tera meg nagy melák, mégse tudta megmondani, hány az óra; *handlanger* volt a templombővítési építkezésnél, és a pallér kérte, hogy Terike, nézze meg már, hány óra lehet? – a Tera meg kiállt az állványra, szemellenzöt csinált a tenyeréből, mert szikrázva sütött a nap; nézte-nézegette egy jó darabig a *cájgerokat*, de nem tudta kitalálni hány óra van: Afenesé ösmeri ki magát, – ezt felelte a pallérnak.

Az árlejtést is a papa csinálta, a körösztapa nem tud árat lejtetni, de a pap tud; meg is mutatta papa a Bizonyítványt, vagyis a Segédlevelet; ebben a levélben az áll, hogy a papa Klein Lőrincz kőműves mesternél Pakson, 1883 június 20 tól 1886 június 26 ig mint tanonc a kőműves mesterséget tanulta; tanulóideje alatt mind a három évben „Jó” volt az iskolai minősítvénye; a záradékban pedig leszögezte az elsőfokú iparhatóság: „A kőműves mesterségben tanúsított előhaladása szorgalmas és ügyes”; az árlejtés pedig annyit jelent, hogy a tatározási munkákat olcsóbban elvállalják a körösztapával, olcsóbban mint más kőművesek; be is pucolják ők ketten a Szentháromság szobrot, már nagyon ráfért, évekig nem volt javítva és a vihar meg a jégeső leverte róla a maltert; a többi *kőműves* meg szépen lemaradt a javítási munkálatról, mert nem jól csinálták az árlejtést; el is híresztelték: Az a nyavajaszaró Pákolic Gyura meg a Krómer lenyomták az órabért, átujába válúták el; – és mikor a papa elkészítette az árlejtést, hogy beadja a Plébániára, mert oda kellett benyújtani, aláírta a nevét, a neve alá meg azt hogy kőművessegéd, a segéd alá azt is odabiggyesztette: templomszolga; nekem azonban nem tetszett a szolgál, szóvá is tettem, mondtam a papának, írja inkább azt, hogy harangozó, esetleg azt hogy sekrestyés, az szebben hangzik, mint a szolgál; de a papa már nem akart változtatni rajta, levette a pápaszemét, hosszan rámnézett s szinte kiabálva kérdezte: MÉR, talán nem szolgál vónék! – és akkor megfogadták a Krómer körösztapával *culágernak* a Császár Jóskát, aki agglegény, annak is hibás egy kicsit, ezért is lakik a Szegényházban; nincs senkije, de *culágernak* jó, noha *Rakács-istennek* nevezte a Szentháromság-szobrot; azonban ezen senki se botránkozott meg, mert a Jóska nem tehet arról, hogy nincs ki a négy kereke és hogy ilyen félnótás kelekótya, ettől még hordhatja a maltert a Szentháromság tatározásánál.

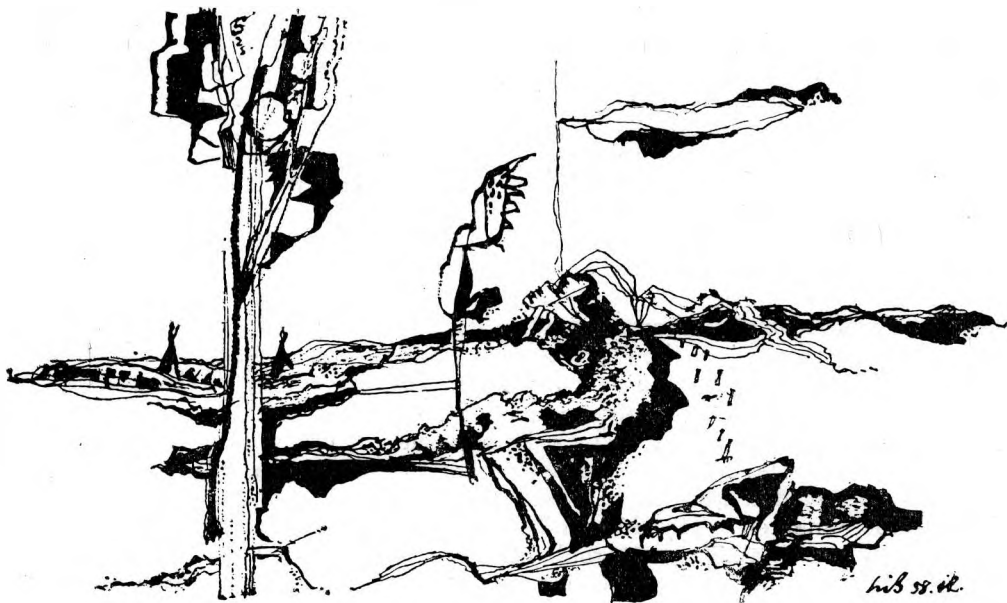
A mi konyhánknak is elkéne némi tatározás, de hát az mindig is úgy volt, amióta világ a világ, hogy a kőművesnek rossz a háza, a suszternak meg lukas a cipője; különben én nem sokat törődtem vele, hogy mit mondanak a szedett-vedett konyhánkra; kiittam a maradék snapszot a stampedlikből, mikor elmentek a locsolók; a Terus meg hiába bögött, kimondta a Törvény, hogy a sok rozoga bútornak ott kell maradnia a konyhában, mert a konyha fele a Márinéni-muteré, és joga van úgy berendezkedni a félkonyhában, ahogy neki jólesik; az nem számít hogy nem lakja a félházát, még a negyedét se, és azzal se törődnek a hatóságok, hogy mink elférünk-e vagy sem; a Jani bátyám például, aki a Csémy úrnál nemsokára fölszabadul és asztalossegéd lesz, a *supedliban* alszik; a *supedli* egy összetakolt ládaféle, amit az ágy alá lehet csúsztatni, amikor a Janink nem alszik benne; ajjaj, úgy össze voltunk szorulva, akár a *héring*, és a harag egyre csak tartott a Krószmamával; de amikor a Krószmama fölvette a Halottak Szentségét, az

Utolsó Kenetet, mégis a mama vezette a Talabér tisztelendő urat a Csóri Kata néni házához, és ott megint kérte a mama a mostoháját: Muter, bocsájcson meg azér a szóér, hogy VAKÚJJON; – és a Márinéni-muter már alig tudta lehellni azt, hogy megbocsájt, de azért mégis mutogatott aszott, ráncos kezével a mamára és azt susogta: Teis Lencsa, teis... – ami nyilván azt akarta jelenteni, hogy a mama is bocsásson meg neki; aztán mindenkit kiküldött a tisztelendő úr a szobából, mert a Krószmama gyónt; a gyónásban biztos azt is bevallotta, hogy mi-mindent megjelölt, mert félt, hogy ellopjuk a vagytonát. Na, ha akkor tudta volna, vagy gondolt volna rá, hogy egyszer úgyis meghal, biztosan nem jelöli meg a vackait és a haszonélvezetét; akkor nem kellett volna letagadni a jeleket és harag sem lett volna.

Mikor aztán vége lett a Krószmama gyónásának és föladta neki a tisztelendő úr az Utolsó Kenetet is, a Kenetnél meg az Aldozásnál már ott lehetett mindenki, és ezzel véget is ért a ceremónia; s mikor a Talabér tisztelendő úr levette nyakából a *stólát* és kibújt a *karingjéből*, odasúgta a mamának, de azért azt mindenki jól hallhatta:

– Na Lencsi néni, most már mindent tudok, mindent értek.

A Krószmama pedig egy félóra múlva örökre lehunyta a szemét.

Versek közti jegyzetek a zöld füzetből

AZ ELSŐ: AZ OROSLÁNSZAGÚ SZÉL

A monostor már régen magtár.
 Húsz éve, avagy kétszáz
 barna galambok repültek ki a rácsokon...
 Egyik-másik, – vagy csak a szárny –,
 még vissza-visszatér.
 Ráül a szélkakasra
 és nézik a napos, fehér kerengőt.
 Kukorica-csővektől lángol...
 A kút vödre, középen, inkább szűrő.
 Rajta át öntöz az eső
 a meretlen kútba...
 Már eladták régen Ferencet is,
 mint vásáron hajdan a szolgát...
 Én találkoztam vele.
 A zsibárus sátra alatt
 alkudott rá egy régiség-kupec...
 És ő, mint a koldus,
 faragott hársfa tenyerét
 tartotta csak, mint hajdan,
 búcsukor, a templom előtt...
 Keze üres és lyukas volt,
 mint az a vödör.
 Nézték a galambok a kakas hátán.
 Alattuk bádog kukorékol,
 s mikor megkondul a harang,
 – piros alkony-időben –,
 akkor, a nyitott kriptában
 megzördülnek a kegyúr csontjai...
 Nem a patkányok, sem az egerek...
 Az oroszlánvadász lábánál
 – mert végül is az ütötte le –,
 az érckoporsók között
 csupán apacsot játszanak a gyerekek...
 Fölöttük kakas, galamb, torony.
 Körben elvadult orgonák, gledicsiák
 és Ferencet hátán viszi tovább a kupec,
 mint az emelő e falak közé
 a búzát s a kriptából
 fúj az oroszlánszagú szél.

A MÁSODIK: A TEVÉRŐL

A tevét keresztül vezették
a bajomi homokon.
Aztán a faluban tanyát ütött a cirkusz.
Ugy ahogy, de ment az üzlet.
A teve éjszakánként szabadon kijárt
és kint a borókás homokon megállt,
mintha merengett volna...
Feje magasán... Gondolkodott...
Egyetlen élő a pusztaságban
a szétlőtt zsidótemető mögött.
Állt a teve, mint egykor
a próféták álltak,
vagy néha egy-egy költő...
Ekkor történt... Nem csoda, de mégis
mintha sírből állt volna oda
egy ember s a tevével beszélgetett...
Esténként ment minden tovább is rendben,
de az előadás után
a homokra megint csak
kísétált a teve,
mert ottkint már várta Ő...
És mikor szedték,
illetve szedték volna,
hogy elég volt, tovább áll a cirkusz,
a botrány kitört...
Pontosabban a kötélből a teve
és semmire se mentek vele...
Csóraggal, szóval, banánnal.
Lábát csak szétvetette, akár a torony.
Ezzel jelezte pontosan, hogy marad, Vele,
kivel beszélgetett esténként a homokon...
Mit volt, mit tenni mást,
együtt mentek már tovább
az ember, az ismeretlen,
mert úgy megszánta a tevét,
hogy mint a próféták
hajdan a pusztába,
beállt Ő is a Mester cirkuszába.

Csillagok közt

*életünk ingája
araszolja a lemérhetetlent
s ott lohol társként mögöttünk
Csontváry fehérszörű kutyája*

*égre bokrosult cédrus ágáról
nyomunkba madár rikoltoz
kétszer született arcunkra
a panasztal huzatott álarcot*

*még a piacon járva a lámpát
vahalol eladtuk Aladimmal
a ruksmadár tojást előbb elhozattuk
röhögve csaptuk a dóm falához*

*és megvettük a szegény halásztól
az ólommal lezárt rézpalackot
a dühös szellemet kiengedtük
rászedettként visszazártuk*

mi már megcsináltunk mindent mindent

*és nem csináltunk még semmit semmit
dörömből vérünkkel napfelkeltén
dörömből mellünkben éjszakánként*

A tenyeremből

*kicsordult csönd elszállt
a kormos széllal és a panelváros terét
megszállták a fesztiválok zászlai
és trombitás színekben feszítenek
Ahonnan jöttem mögöttem valaki
hersenő kakukkfüvet kaszál
harmattal gyémántos hajnalon
Barátaim micsoda mélytengeri emlékek
törtek rám habzó birkózással
pedig csak a trombitás színek vonulnak
és a csönd hiányát betöltik*

Buda Vilmos fényképész Zalaegerszeg

(a kor divatja szerint vadvirágok közé nyomva
s alá e bájos reklám talapzataként)

e képből egyes
példányok folyvást
kaphatók s róluk
nagyítások bármily
nagyságban megrendelhetők

s a képről egy lány tekint rám
egy lány aki három év múlva anyám lett

talán ezért nem tudom megszólítani

csak a kis asztalkáról a székről
a vázáról a virágokról
a ruhájáról az övéről
a túlbevalójáról
lenne szavam

de hát miért mondanék
ezekről valamit
amikor a lányt
aki három év múlva anyám lett
csak nézem

Álmatlan éjszakákon

tör rám nagybátyám hangja
nézd meg utoljára láthatod
utoljára utoljára utoljára
ember érted utoljára
s mert a ravatalozó megtelt
moccanatlan tekintetekkel
tehetetlen megdöbbenéssel indultam
a hidegszagú koporsóhoz
és fölébe hajoltam annak
aki mindig előttem járt
a vér útján a tej útján az élet útján
és nem ordíthattam hogy nem ezt az arcát
akarom magammal cipelni
hanem azt a másikat vinném
a fényképet Buda Vilmos
fényképész készítette Zalaegerszegen

Lesiklás

Hatéves lehettem azon az őszön, mikor a sirályok ellepték a várost, és egyszerre téliessé tették a fákat. Apámat ezen a nyáron temették el, aztán az anyámat, de őt már a nagy bombázások alatt. Úgy esett, hogy egyikük temetésén se lehettem jelen, az elsőnél még kímélni akartak, a másodiknál meg katonaköteles voltam már. A sirályokat egy kigyulladt olajos uszály kergette be a Dunáról, és több mint tizenegy kilométert repültek, hogy a főtéren éjszaka-kázzanak. Még télen is sokat beszéltünk erről, mikor megjött a hó; de most, negyvennyolc év után, már csak ügyetlenül lehet visszaemlékezni az ilyesmire. Én például egyáltalán nem emlékszem ezekre a fehér madarakra. A háborúból, mint a legtöbben, én is meggyőződés nélkül vettem ki a részemet, és én se tettem meg mindent. Valószínűleg többször öltem, mint amiről közvetlenül tudok, és kevés kivétellel nem azokat, akiket kellett volna. Ezt azonban nem lehetett előre látni. Apám nem élt már, amikor Legény Évi levágott valamennyit a szempillámból, hogy ne legyen hosszabb, mint az övé, s a szálvégeket egy teli gyufásskatulyába tette, és meggyújtotta. Majdnem durranva égtek el. A szertartás nagyobb bűdösséget csinált, mint amennyire izgalmas volt, de azért így is tetszett. Anyám úgy tudta, hogy a konyhában pörkölttem meg magamat, mikor a kicsapó lángba bele akartam harapni, amit tényleg megpróbáltam egyszer. Először hangosan nevetett, és csak utána hajolt fölém, hogy megnézzem. De nem szólt. Most meg az orvosok mondják, hogy ritka eset vagyok. Második hónapja a nyugat-berlini Virchow-kórház járványosztályán fekszem az elkülönítőben, s tegnap óta még egy üvegcső is kiáll a hátamból, amivel a gennyet próbálják leszívni a tüdőmről. Csak az első három hét után derült ki, hogy majdnem minden szervembe befészkeltek magukat a tífusz-bacillusok, és egyre bizonytalanabb, hogy meg lehet-e fékezni őket. A baden-badeni *Kurhaus* egyik kioszkjában nekem jutott az utolsó adag a fertőzött majonézes salátából, s ez már önmagában is elég pontos véletlen volt: én zártam le a fertőzöttek sorát, és nem valaki más. Anyám halála után a szomszédok gyászkeretes levélben értesítettek a fronton, hogy helyszűke miatt nem apám mellé temették a megboldogultat, hanem a temető délnyugati sarkába, a szárító barakkok mögé. Ezekre a lécbordás csontváz-épületekre ma is úgy emlékszem, hogy le tudnám rajzolni őket. Vagy azokat a feketére mázolt vaskorlátokat az emeleti folyosónkon. Akkoriban még nem tudtam áthajolni a korlát fölött, csak az arcomat dughattam ki a vaskarikákon, ami a díszítéshez tartozott. Az egyik ilyen karika kilazult később, és hol ferdén, hol vízszintesen állt, csak függőlegesen nem, ahogy kellett volna. Ez annyira bosszantott, hogy homályos lelkiismeretfurdalást is éreztem, pedig nem voltam bűnös benne. Mintha kizárólag ezen a ferdeségen múlt volna valami tökéletesség, és semmi más. Mégis, valahányszor elmentem mellette, megpörgettem a tenyerem élével, és ellenőriztem, hogy ugyanúgy találm-e pár óra múlva. Észrevettem, hogy holdfényben még fokozottabb hangsúlyt kap ez a ferdeség.

Baden-Badenban a kioszk teraszán vártam meg a délután öt órát. A nap ilyenkor ereszkedik rá a dombgerince, s az árnyék két részre osztja a völgybe épült várost. Ennek a hangtalan változásnak kicsire lebontott mását az asztalomon is megfigyelhettem: a terítőn egyre kisebbre zsugorodott egy egyenlőtlen oldalú háromszög. Fizetéskor beidegzett mozdulattal húztam elő a pénztárcámat, s a nadrágom, amelybe katonásan beleizzadtam, ragadós visszavászonként rántódott el a széktől. Valószínűleg ez adta az ötletet, hogy valahol a szabadban megfürödjek. A pincér azt a felvilágosítást adta, hogy a gerincen van egy tó, a fiatalok ott szoktak fürödni, de itt annyi a beteg és nyugdíjas, hogy elég kevesen látogatják. Ez biztatóan hangzott, s mindjárt fogadtam egy taxit, hogy fölvigyen a tetőre. Teraszos szőlők, villák mellett haladtunk el, az ablakpárkányokat fulladásig virág borította, s a kutyaólak többnyire játékos utánpótlások voltak a villáknak. Csak kutya meg ember nem mutatkozott seholy; úgy látszik, kifogtam azt a néhány percet, amikor mindenki egyszerre vonult vissza az otthonába. Közben, ahogy a kanyarokat vet-tük, szőlővárosom szőlőskertjei és présházai jutottak eszembe, persze, indokolatlanul. Sokkal gazdagabb és „komfortosabb” táj volt ez, mint otthon a Jajtekerő, ahol a húszfokos hidegben egyszer egy róka széttepte a saját kölykét, de nem ette meg. Legény Évi később úgy festette meg ezt a jelenetet piros csomagolópapíron, hogy a szétmarcangolt róka darabjai újra rókává álltak össze, és ráírta: *Ilyenek a strapabíró rókák.* A taxi egy köves lejtőn állt meg, ahol nyoma se volt tónak. A sofőr elvezetett egy nyiladékhöz, s csak onnét láttam be a félkörös sziklafalakra, mint egy oldalán felhasított aknába. Azóta se tudom pontosan megítélni, milyen magasak lehettek ezek a majdnem függőleges falak. Az egész annyira zárt geológiai rendszer volt, hogy a pillantás semmilyen külső pontba nem kapaszkodhatott bele, a méreteket nem lehetett viszonyítani; s mikor az ösvény végéhez értem, tényleg úgy éreztem, hogy egy kút belsejébe lépek be oldalról. A tó mozdulatlanul hevert az akna alján, mint egy higanysűrűségű lemez, amit le lehet emelni. A vízhez hat-hét méteres falon kellett leereszkedni, de ezt megkönnyítette néhány repedésbe erősített vasrúd, s ezeknek az árnyéka messze benyúlt a tóba, mintha még ott is megfelelnének a céljuknak. Mindez erősen lekötötte a figyelmemet, s nem vettem észre, hogy nem vagyok egyedül. Balra idősebb férfi ült a vízben, elég messze a parttól, nyilván egy víz alatti sziklán. Ez csak azért lepelt meg, mert a sofőr figyelmeztetett, hogy a tó hirtelen mélyül, és körülbelül ötven méter mély. Jobbra egy barlangszerű mélyedésből hat év körüli, túlságosan is fehér bőrű kisfiú lógatta ki a lábát, és egy színházi látcsővel figyelt valamit. Megjelenésem nem keltett feltűnést, csupán figyelmesen megnéztek, és tudomásul vettek. Még az alsónadrágomat is levettem, amiben fürödni akartam. Ebben a zárt természeti képződményben valahogy elfelejtődött a megszokott alkalmazkodás. Akár csak itt, az elkülönítőben, ahol annyira egyedül vagyok, hogy ha belép valaki, kénytelen ő is egyedül maradni, s ez egészen más formája az együttlétnek. Belenyúlhatnak a tüdőmbe, a végbelembe, de csak egy tüdőbe és végbélbe nyúlhatnak bele, belém már nem.

Otthon, az emeleti lakásunkban szintén volt egy elvonuló sarkom, csak akkor nem tudtam még, hogy ehhez az elkülönítőhöz hasonlít. Egyszer ott vártam meg az anyámat, kezemben a törött csipőfogóval és kalapáccsal. Este tíz felé jött haza, s kétszer kellett elmagyaráznom neki, hogy miről van szó. Nem tudott a kilazult vaskarikáról. Bizonytalanul kérdezte, hogy mivel akarom megerősíteni – dróttal? Ráhagytam, hogy igen, mert igazában nekem se

volt határozott tervem. Együtt mentünk ki a folyosóra. Amíg én egy tartószöveget próbáltam kiegyenesíteni, ő gyertyával világított. Lent az udvaraknában, akár egy domborzati részlet, a szomszédék kutyája feküdt, és egyáltalán nem vett tudomást a kopácsolásról. De arról fogalmam sincs, hogy végül is mivel sikerült megerősítenem a karikát. Néha olyan kép ugrik be, hogy a vastagon csöpögő stearinnal próbálom kimerevíteni, miután a szöggel nem boldogulok, s mintha még ki is elégítene a törekeny megoldás – bár azért ez elég homályos emlékkép. A tóba viszont gondolkodás nélkül vetettem bele magamat. Számítottam rá, hogy a szokottnál hidegebb lesz, mégis olyan nyílalás rándított össze, hogy semmit sem éreztem és hallottam, csak a látásom élesedett meg elképesztően. S egyszerre akkor ocsúdtam rá, hogy a sziklafalak és a tó ferde. Ezzel a kórházi limonádés pohárral könnyen utánozni is tudom, hogy mit éltem át. Ha megdöntöm egy kicsit, és odaképelem magamat a citrommag helyébe, a kép elég pontos: a ferde pohárfal olyan érzést kelthet (ha akarom), hogy a limonádé szinte is ferde. De ez csak az egyik felfedezésem volt. A sziklafal tele volt növényszikettel, fákkal, s ettől majdnem biztató puhaságot kapott az akna, amellyel nem volt mit kezdeni. Úgy értem ezt, hogy hiába úsztam a part közelébe, a behajló ágakat nem értem el, és a falakon se volt kapaszkodásra alkalmas omlás, legfeljebb arra a nyálkás moszatcsíkra tenyerelehettem rá, ami gyűrűként fogta körbe a vizet. Egyedül a szemközti parton nyúlt be a tóba két szikla, ezekre kis ügyességgel föl lehetett mászni. Elhatároztam, hogy átúszom oda. Nem szoktam gondolni ilyesmire, de most minden tempózással annak a mélységnek a képét is magam előtt toltam, ami fölött éppen áthaladtam. A fölszakított víz alig vetett hullámot, és igyekezett azonnal elsimulni. Mire hátranéztem, már nem is volt nyoma a jelenlétemnek. Azt hiszem, sok mindenhez lehetne hasonlítani az érzést, ami elfogott, csak félelemhez nem. Időnként visszafordultam, hogy ellenőrizsem a távolságot, de akkor sem annyira a part, inkább a kisfiú és az öregember élő alakja adott hitelesebb támpontot, hogy milyen messzire úsztam be. A középtájon jártam, mikor az öregember háta mögött alacsony üregbejáratot vettem észre, amire a vízbe ereszkedéskor nem figyeltem föl. Az üreg mélyén egy fehér motorcsónak körvonalát lehetett kivenni. Nemcsak furcsának találtam az ötletet, de értelmetlennek is. Mit lehet itt kezdeni egy motorcsónak sebességével? Ki ül bele, és miért? A zavaró csak az volt, hogy a nyílt céltalanság, ami ebben az aknában mindent el tudott fogadtatni, a motorcsónakot is természetessé tette. S bizonyára én is csak a helyzet szokatlansága miatt nem tudtam világosan felismerni a boldogságot, aminek átadtam magamat. Merev karcsapásokkal haladtam előre, és semmilyen gondolatra nem volt szükségem, hogy gondolataim legyenek. Egy apróság aztán újra kizökkenett. A tó közepén ovális fénysziget csillant fel, amit babonás tapintattal ki akartam kerülni, mint az alvókat, vagy akikről azt hiszem, hogy alszanak. Amíg nagy ívben elúsztam mellette, gépiesen tűnődni kezdtem, hogy milyen többszörös visszaverődés, váratlan találkozás eredménye lehet egy ilyen fényfolt. Az akna ugyanis árnyékban volt, csak a legfelső fák tetejét érte a nap. De nem sokat töprengtem a megoldáson, éppen csak játékból, és igyekeztem újra azt élvezni, hogy nincsenek gondolataim. Felváltva gyorsítottam és lassítottam az iramot, s hamarosan elértem azt a pontot, ahonnan már beláttam az első szikla mögé. Egy szeretkező pár feküdt a lejtős padkán. A klasszikus testhelyzetben takarták egymást, inkább lassú, mint sietős testmozdulatokkal, s szinte ők is megközelítették azt a látszatot, hogy csak domborzati részei annak az egységnek, amit a szikla és a tó létrehozott. El lehetett hinni,

hogy mozdulataik régóta ismétlődnek, és kiszámíthatatlan ideig ugyanígy fognak ismétlődni. Csak ahogy a lány lábujjai a köpadkára ráfeszültek, abban volt valami hiábavaló erőfeszítés. Ugyanakkor semmilyen zavart nem éreztem, hogy megleptem őket, még a szokásos testi izgalmat sem. S tulajdonképpen ez döbbsített rá, hogy nincs semmi biztosítékom, ami fent tarthatna a vízen: a karom meg a lábam bármelyik pillanatban cserben hagyhat. De még erre se tudnám azt mondani, hogy féltem. Legfeljebb azt, hogy már nem az volt időszerű, hogy féljek. Óvatos tempózással, csobbantás nélkül fordultam vissza a nyiladék felé, lehetőleg karnyújtásnyira a sikos falaktól. Az öregember időközben eltűnt a vízből, és a motorcsónak fehérségéből se látszott semmi. Csupán a kisiú ült változatlanul ugyanott, s mintha engem követett volna a messzelátójával. Még aznap este visszautaztam Berlinbe.

Zseltvay Jancsival a háborús évek alatt ismerkedtem meg az egyetemen. Mindketten jobb híján iratkoztunk be jogra; ő azért, hogy a fővárosba jöhessen, és elfogadható ürügye legyen rá, én meg a túlságosan is szétszórt életterveim miatt. Egyszerre és egyenlő eséllyel vettem számba a különböző lehetőségeket, melyek csak a számomra jelentették ugyanazt – és ez az „ugyanaz” nem dőlt még el. Holnap nagyvizit lesz az osztályunkon, s ilyenkor szeret a főorvos olyan hangot megütni, amit a betegek szívesen vesznek készpénznek. Nem tréfálkozik, viszont remekül ért hozzá, hogy az egyenlő esélyek érzését keltse az emberben. Nálam ugyan nincs sikere, de ezt a nagy jóindulattól még nem vette észre. Utoljára azt kérdeztem tőle, hogy két teljesen egyforma motorcsónak közül, hajszálra azonos körülmények között, melyik süllyed el hamarabb? Kicsit megütődött, és megveregette a kezemet: „Kiváncsi vagyok, hogy maga szerint melyik?” S tulajdonképpen én is adós vagyok a válaszal. Ugyanígy megválaszolatlan, hogy miért éppen Jancsival barátkoztam össze. Már az első pillanattól nehezen tudtunk közös témát találni, annyira másfelé vitt az érdeklődésünk, s inkább csak a mindennapos együttlétet igényeltük. Hangja iskolázatlan volt, mint egy medvéé, és termetre is ilyen, nálam jó fejfel magasabb, a szemében ugyanakkor erős jóindulat, amire mindig számítani lehet. Szívós barátságunk is belejátszhatott, hogy attól kezdve ritkábban utaztam le anyámhoz; pedig már csak két nyara volt hátra. Egyik barátnője mesélte később, hogy a halála előtti hónapokban gyakran szellőztette az ágyneműit holdfényben, a tonett székeket kivitte az udvarra, és azokra hordta ki a kis- meg nagypárnákat. Nem emlékszem, hogy azelőtt eszébe jutott volna ilyesmi, csak ott az utolsó otthonában, ahol egy *Liberator* bombája végzett vele. Nemrég újra felbukkant bennem egy ilyen nyári kép (már itt az elkülönítőben), és megpróbáltam elképzelni az udvarra kihordott hófolt-halmokat. Ott állt ő is a holdfényben, valamit magyaráztam neki, mire felnevetett, de nem szólt. Bizonyára beteges tünet volt ez a szellőztetés; vagy ahogy öregedett, egyszerűen rájött erre a háziasszonyi forszra, és kitartott mellette, mert így frissebb és jobb szagú lett az ágyneműje. Mikor nyár végén először jártam fönt Jancsinál, nem találtam otthon, csak a rengeteg széthányt kottát a vetetlen ágyon. Éppen énekőrára ment, mondta a háziasszonya. Ez a rögeszmés szorgalom úgy imponált nekem, hogy haszontalan erőfeszítésnek is éreztem; egyszerre bíztam is a tehetségében, meg nem is hittem benne. De lehet, hogy ő is így volt velem. Különbösen mire magyarázzam azt a közönyt, amivel a naponként előadott, és mindig másképp előadott terveimet fogadta? Akkoriban éppen egy hangtani probléma foglal-

koztatott, aminek a fénytani megfelelőjét meg is valósították később, a detektívtükröt, aminek csak az egyik oldalán lehet keresztül látni. Én olyan építésű szobáról szőttem tervet, ahová behallatszanak a hangok, de belülről nem hallatszanak ki. Sok más naiv tervemmel együtt, persze, ez is elmerült; Jancsi azonban még séta közben is a diatonikus kvintettjeit lalázta, és semmilyen hatást nem tett rá, mikor egy éjszaka, a vásárcsarnok előtt, egy öreg hulladékgyűjtő asszonnyal találkoztunk, aki állva, egy lámpaoszlopnak támaszkodva vizelt. Aztán harminc év múlva derült ki, hogy ugyanolyan jól megfigyelte, mint én. Tény mindenestre, hogy mind a ketten rendkívüli jövőről álmodoztunk; és még azon a nyáron meghívott magukhoz Kárpát-aljára.

A háború előtt sokat és szenvedélyesen vadásztam, s csak utána hagytam föl vele. Valahogy nem tudtam rávenni magamat, hogy újra kiváltsam az engedélyt. Most viszont, mióta az ágyat nyomom, mintha már világosabban látnám, hogy mi kötött olyan sokáig a vadászportyákhoz. A vadak szeme. Valamilyen elképzelt lövés röppályája, amit az ő pillantásuk húzott oda kö-zénk. Csupán ezt a magyarázkodást is neveltségesnek érzem már, s a mostani szedált állapotomban még neveltségesebb az egész. Mielőtt Baden-Badenba utaztam volna, az egyik este zárás előtt tértem be a Zoo-ba. A bejáratától nem messze egy magashegyvidéki jakfajta fogadja a látogatót a mesterséges szik-lákon. Addig is szívesen időztem el ezeknél az állatoknál, de akkor egészen másképp kényszerítettek mozdulatlanságra. Ahogy szétszóródva elfeledkeztek magukról a sziklaéleken, a szürkület olyan sérthetetlenné tette őket, hogy semmit se lehetett hozzátenni a csoportképhez, sem elvenni belőle. A háború második évében – a torlódó muníciós szerelvények miatt – nagy késéssel, késő alkonyatkor érkeztem meg Jancsiékhoz a hegyi állomásra, pár nappal karácsony előtt. Jancsi úgy tudta, hogy meglehetősen jól síelek, de hogy ezt miből gondolta, nem tudom. Talán abból a téli képből, amit egyszer megmu-tattam neki: két szöges karóval éppen rókakölyök rablásra indulok egy szur-dikaknába. Az biztos, hogy a rablás nem sikerült. Pontosabban: én kaptam egy harapást a bakancsomba a nőténytől, mikor ügyetlenül a kölykét sebesítettem meg helyette – s lehet, hogy csak erről számoltam be neki, a situ-dományomról nem. Mindenesetre vállaltam a hegyi túrát, és még az állomás-ról jövet betértünk egy barakkszerű műhelybe, ahol siléctet is készítettek. A csupasz égőről permetként hullott le a megpörkölődött fűrészpor, amikor be-léptünk. Néhány kucsmás férfit találtunk bent, akik forgácsba süppedt csiz-mában, éppen egy félig kész szánkót álltak körbe, mint egy karácsonyi rava-talt. A talpak orrójáról még hiányzott a farkasfej-díszítés, ami fontos tradi-ció lehetett ezen a vidéken; de a vánkos, a korba, a rakoncák már nagyjá-ban egymásba voltak eresztve. Azt hiszem, itt éreztem meg először, hogy sokkal messzebbre vetődtem el otthonról, mint ahogy számítottam rá. És ruszinul se tudtam egy szót sem. Jancsi édesapja görögkatolikus pap volt. A húga tizenkét- vagy tizennégy éves, pontosan nem emlékszem; de még a megérkezésem estéjén történt valami, amiből később se gondolhattam sem-mire. Amíg átöltöztem, a szilvákertben kigyulladt egy hatalmas ágkupac, amely még ősziről felejtődött ott. Kiderült, hogy Jancsi húga öntötte le petró-leummal és ő gyújtotta meg. Mire fölocsúdtam, a tűz annyira magasra csa-pott, hogy fölötte, mint egy odarántott díszlet, lüktető körvonalat kaptak a közeli hegyek, a Szinatoria Polyána, a magányos Makovica-csúcs, ahová Jan-csival is készültünk. A hegyivadászok pár éve hucul méntelepet létesítettek ezen a csúcson, s ez már Pesten is szóba került köztünk, mint helyi érdekesség.

Ott a helyszínen azonban, a tüzet bámulva, még jobban izgatni kezdett ez a ritka lófajta, és még bizonytalanabbá tett. Már a gerendamennyezetes ebédlőben ültünk, mikor még mindig vöröslött a parázs. Vacsora közben Jancsi kétszer is megjegyezte, hogy a húgának azelőtt soha nem jutott eszébe ilyen különködő tűzgyújtás; s mikor észrevette, hogy a kislány feltűnés nélkül oda-tolja elem a sőt meg a kenyeret (hosszú, fekete hajával olyan volt, mint egy gyermek Magdolna) – ő a borospoharamat töltötte tele annyira, ami már nem volt udvarias. Éreztem, hogy valamit nekem is tennem kell, és visszatoltam a sőtartót. „Kösz, nekem elég sós” – mondtam, ami ugyan nem volt igaz, de úgy csináltam, mintha meglepne, hogy sorban megsózzák a levest. Jancsi dupla késheggyel szórt a tányérjába, és vacsora végéig nem szólt hozzánk, s a szüleivel is ruszinra fordította a szót, amit semmi nem indokolt. Édesapja étkezés közben a mellényére himzett kettős kereszten pihentette a bal kezét; édesanyja pedig már étkezés előtt lehúzta a gyűrűjét, és odatette a karos gyertyatartó mellé. A gyűrűn csak hozzávetőleg lehetett kivenni az *arbor adversa* vésetet, a fordított fát, amely gyökereivel az égbe kapaszkodik. Amikor vacsora után újra fellobbant a tűz, már Jancsi is nevetni próbált a húga makacsságán; és mi is akkor egyeztünk meg, hogy nem várjuk meg a karácsonyt, hanem még előtte elindulunk a Makovicára.

Tegnap utánaszámoltam; több mint harminc év választja el ezt az első sítúrám a baden-badeni fürdőzéstől. Egy másik dátum szerint – hét-nyolc évvel a szempillaégetés után – Grazból egy fiatal lány érkezett a szomszédék kislfia mellé, hogy németre tanítsa. Szobája ugyanarra a folyosóra nézett, ahol a vaskarikát próbáltam megerősíteni; de már annyira a folyosó végén, hogy éjszaka, szoros lovaglóülésben, nyugodtan kiülhettünk az ablakpárkányra. A padlásfeljáró eltakart bennünket; nappal meg nem is láttuk egymást. És még Legény Éviék se költöztek el a házból. Később sokáig nem jutott eszembe ez a lány, csak mikor az anyám utolsó hónapjairól számoltak be, akkor jöttem rá, hogy az ő tonett székekre kihordott párnái lehettek olyan kékesfehérek, mint a német lány labda-puha mellei ott a párkányon. S ez még zavarosabb érzést keltett bennem, mint a baden-badeni fehér motorcsónak. Bár az is lehet, hogy egyszerűen az idegen szavakba lettem szerelmes, a ténybe, hogy másképp is ki tudom fejezni magamat, mint addig. S hogy azt a pár német mondatot, amit összeállítottam Legény Évinek, mindennap más árnyalattal lehetett visszafordítani magyarra, és mégis ugyanúgy hangzott másképp.

Még aludt a ház, mikor a szilvaskerten átvágva elindultunk a fenyvesek felé. Két zsákmányolt szovjet karabélyt vittünk magunkkal; egy szabadságos katona cserélte el őket a faluban kenyérjegyért. Jancsi úgy tájékoztatott, hogy a huculok a legnagyobb fagyban is a szabadban alusznak, és centire megérzik a hó alatt a gödröt vagy szakadékot. (A Zoo-ban szintén van néhány példány, de ott csak nyári szőrzettel láttam őket; az állatkerti télben nincs is szükségük vastagabbra.) Igyekezünk mi is olyan utat választani, amit Jancsi sem ismert; bár az erős napsütésben még a lehetséges veszély is vonzónak látszott. S hamarosan itt is úgy jártam, hogy a helyzet szokatlansága miatt nem tudtam eléggé felismerni a boldogságot, amibe beleszédültem. Az időérzésem teljesen cserben hagyott, s tökéletesen kielégített a céltalanság, ami körülvelt; ahogy a fenyvesek fenyvesek voltak, s a hegyek – valamilyen elképzelhetetlen mozgás szünetében – a maguk külön mozdulatlanságába belefeledkeztek. A falu átlósan hevert a völgyben, s mint egy gézcsík, keskeny írtás kanyarodott le a paplak szilváságig. Terv szerint itt szándékoztunk vízszatérni. S ahogy Jancsi magyarázta: ha kellő távolságban mögötte maradok,

a két lécnym elég biztosan vezet majd. De egyelőre még szakszerű cikcakokban kapaszkodtunk fölfelé. Délre járt, mikor a csúcsról felszállt a köd. A szikrázó havon szabad szemmel is ki lehetett venni a huculok sötét foltjait, és éppen fordított hatást keltettek a nagy fehérségben, mint a sirályok a kopasz fákon. Azt viszont nem tudom, hogy mivel tudtuk eltölteni az időt késő alkonyatig; mint ahogy az is bizonytalan maradt, hogy Jancsi csakugyan föl akart-e vezetni a huculokhoz. Végül a hirtelen sötétedés döntött helyettünk, s anélkül hogy a csúcsot elértük volna, visszakanyarodtunk egy bokros tisztásra. Az ovális térséget tömör falként vették körül a szálfenyők, s halálbiztos pontossággal úgy nyomultak be egymás ágréseibe, hogy még véletlenül sem érintették egymást. Mindig ámulatba ejtett és megszegényített ez a közönséges látvány; a közelségnek és magánynak ez a példás egyensúlya. Engem azonban még Jancsi néma jelenléte is zavart akkor, és türelmetlenül vártam, hogy elinduljon az irtás felé. Amikor eltűnt az első lejtőnél, leemeltem a vállamról a karabélyt, és egy jó fél órát ott maradtam a tisztáson. Először a hold üresen emelkedő udvara jelent meg a Szinatoria Polyána fölött, majd hirtelen lassúsággal a hold is. Valamilyen feltételes világosság középpontjába került minden, s meglepett, hogy ez a fény mennyivel élesebb árnyékokat világít meg, mint mifelénk délen. Egy idő múlva nyugtalanná tett a nagy csend, és szívesen elképzeltem volna valamilyen pillantást, amelyik tudomásul vesz; de éreztem, hogy nem megy. Mintha elmulasztottam volna a megfelelő pillanatot. S az első moccanásra, ami megrezentette az egyik túl szabályos bokrot, ingerült éberséggel belelöttem a tövébe. Holdfényben nincsenek színek, mégis úgy emlékszem vissza a jelenetre, hogy egy rötes derengésbe löttem bele. Valószínűleg a szemem volt a szokottnál fáradtabb, és nem azt láttam pontosan, amit láttam. A visszhang több hullámban tért vissza, s ezt a ritmusos nekirugaszkodást úgy éltem át, hogy az nemcsak hang, hanem mozgás is, amit valami okból nem tudok érzékelni. Egyébként még ma is biztosra veszem, hogy nem céloztam rossz helyre. Évek alatt annyira kifinomult a hallásom a vadászportyákon, hogy majdnem tévedhetetlenül tudom megkülönböztetni a zörejeket; legfeljebb azonosítani nem tudom őket.

Az elutazásom előtt Jancsi kérésére elmentem a műhelybe, hogy a mestertől elbúcsúzzak. Tudott ő is a homályos kalandomról, a lövés tisztán lehallatszott a völgybe. Amikor érdeklődtem, hogy a szánkó elkészült-e, büszkén mondta, hogy még szenteste előtt befejezték, s azóta már huculok húzzák a szomszéd faluban. Újévre meg én is hazakerültem, és hamarosan megkaptam a behívómat. A szilvaskertig különben elég sok zúzódással értem le, jópárszor elvágódtam, és tíz-húsz métereket csúsztam a jeges irtáson. Az arcom tele lett horzsolással, s a végén már nem is kísérleteztem, hogy Jancsi lécnymában maradjak, ott hagytam nyomnak én is a magamét. A család már vacsoraasztalnál ült, amikor remegő térdekkel benyitottam, és azonnal ledobtam magamat egy zöld-plüss diványra. Az érzéketlenségig kimerült voltam, s csak percek múlva vettem észre, hogy Jancsi húga nincs a szobában; még délben elutazott Ungvárra a nagynénjéhez. Faggatásukra, hogy mégis mire löttem rá, azt mondtam, hogy farkasra, de inkább csak riasztásképpen. Jancsi hökkenten nézett föl, és hűvös kíváncsisággal várta, vajon mit próbálnak még hazudni. A hirtelen meleg úgy levágott, hogy elaludtam a diványon, és reggelig nem ébredtem föl. Másnap meg nem tértünk vissza a témára.

1945 január eleje Stargardban ért, nem sokkal az összeomlás előtt. Több mint két hete hagytam ott a csapattestemet, és inkább vállaltam a szökéssel járó kockázatot (ami szökés nélkül is megvolt). Akkoriban már a front mögött is annyi volt a hulla, hogy minden kiszámítható valószínűség nélkül botlott beléjük az ember. A hamis papírjaim azonban még így is be tudtak csapni, és olyan függetlennek éreztem magamat, mintha csakugyan detektív-tükör takarna. Itt az ágyamban tejüveg ablak mögött élek. Ha a nővér kinyitja a kérésemre, a szemközti gyermekosztály épületére látok. Napok óta figyelem, hogy a látogatók makacsul a főbejáraton akarnak belépni, ami zárva van, s csak hosszas topogás után találhatnak rá a nővérbejáróra, amelyet ők is használhatnak. A mütösfü tegnap kinyitotta a főbejáratú ajtót, és egy alig méteres, lepedővel letakart testet gurított ki a gumikerekes tepsin, lezötytyentette a lépcsőn, bezárta az ajtót, a tepsit végigtolta az épület előtti járdán, és bekanyarodott a nővérbejáratnál. Azóta is próbálom megérteni ennek az eljárásnak a logikáját. A cél nyilván az lehetne, hogy feltűnés nélkül bonyolítsák le a hulla elszállítását. Vagy éppen azzal, hogy a főbejáraton viszik ki, valamennyire a látvány is megtévesztő lesz, s lehet másra is gondolni? Persze – mire? Stargard ezekben a napokban egyértelműen a körkörös védelemre rendezkedett be, a még szigorúbb statáriumra, s bizonytalannak látszott, hogy újabb szökés nélkül el lehet-e hagyni a várost. Dél előtt tizenegyor azonban még túlságosan is távoli volt egy olyan vállalkozás, amire úgyis csak éjszaka kerülhet sor. A kérdést úgy intéztem el, hogy az éjszaka egy másik állomása lesz az életemnek, ami fölött addig van hatalmam, amíg nem következik be. Térkép szerint majdnem ezer kilométerrel voltunk északabbra, mint Jancsiék falujában; és itt is kifogtam a csontkemény napsütést. A hótakaró alatt a város falusias lett. Jobban földközelve került minden. Az utcákon, mint a trágyadomb, fölcsapott tetővel gőzölögtek a csatornahálózat aknái, hogy légítámadás esetén oda is be lehessen menekülni. A gótikus Mária-templomtól nem messze ideiglenes eligazító parancsnokság működött, s én holdkóros nemtörődömséggel éppen oda tértem be hírekért. Az épület rendház volt valamikor, de most raktárnak is használták, a zárt belső udvar és folyosók tele voltak löszeres és élelmiszeres ládákkal. A parancsnokság elsősorban a szövetségeselek menekültjeivel foglalkozott. A negy-öt nációból összeverődött katonák fegyelmezett rendtelenséggel tolongtak az épületben, s bizalmatlan bajtársiassággal mustrálták egymást. Még késő délután is itt ácsorogtam, anélkül hogy jobban megnéztek volna; s még próbára se tudtam tenni a hamis papírjaimat. Az emeleti folyosón vártam meg a délután öt órát. Éppen indulni akartam, amikor a szirénaszóval egy időben a dörrenések is felhallatszottak. Még csak a pályaudvart bombázták, de azért így is hamar elnéptelenedett az emelet, s csupán néhányan maradtunk fönt, köztük egy másik magyar, a híradósoktól. A földszinti kerengő földnyílásai az emeleten boltozódtak csúcsívvé, és egy köcsipkés korlát mögöl le lehetett nézni az aknaszerű lukakba. Illetve, csak lehetett valamikor, mert helyszűke miatt ezeket a földkéket is bedeszkázták, és raktári holmikkal töltötték fel. Vagy az itt megforduló katonák dobálták bele a földösleges vagy meggyűlölő cuccaikat. Még női pulóvert is találtam a barnára evődött kapcák között. Egy ilyen földnyílás mellett álltunk a híradóssal, de a kölcsönös gyanakvás miatt elég szűkszavúan kérdeztünk egymást. Közben vettem észre az övén egy különleges formájú pisztolytáskát. Amerikai gyártmányú automata volt, s ő már egy sebesültről szedte le, akinek „úgyse sok volt hátra”. Ahogy a korlátnak dőlve forgattam, a tenyerem élével ráütöttem a csőre, hogy a súly-

elosztását jobban érzékeljem; de éreztem, hogy ez a mozdulatom nem rögtönzés. Pontosan így, a tenyerem élével pörgettem meg a vaskarikát is gyerekkoromban, és a kezem erre emlékezett vissza. A hirtelen felismerés annyira megzavart, hogy rábámultam a híradósra, s a tenyeremet hátracsúsztattam a csövön. Vigyáztam, hogy a biztosító pöcköt ne érintsem, de úgy látszik, már élesre volt állítva, csak a híradós nem tudott róla. S egy gyors sorozatot lőttem ki. Néhány golyó a dereka mellett csattant a köpadlóra, onnét a szemközi falba, két hegyivadász közé. A többi a korlátról csapódott a cuccokba, és megbillentett egy bakancsot. Ha a bombázásban nincs egy kis szünet, valószínűleg fel se tűnik az egész (vagy legalábbis kevésbé, mint egy haldoklónak a mozdulat, amikor lecsatolnak valamit a derekáról, és szó nélkül otthagyják). Így egyszerre én lettem a központ, mindenki odanézett, a géppisztolyomat kezdték rángatni, a híradós meg egy „hülye fasz!” ordítással elrohant. Ugyanakkor kint is elkezdődött a bombázás, most már tényleg közelről. A folyosó pillanatok alatt kiürült. Nem tudnám megmondani, hogy mi volt a humor meg mulasztás ebben a jelenetben (amit kitalálni se lehetett volna jobban). De ha arra gondoltam, hogy még a légópincében is az én néhány pisztolygolyómról beszélnek, csak annál jobban kellett nevetnem. Jobb híján végigpásztáztam a folyosót, de a detonációktól nem lehetett hallani a katógást.

Baden-Baden után még volt néhány napom, amíg a fertőzés első tüneteit észrevettem magamon. A Brecht-színház akkor újította fel Wedekind *Ébredő tavaszát*, s a gyermekszereplőket (a főszereplőket) különböző iskolákból verbuválták össze, ami külön is felkeltette a kíváncsiságomat. Homályosan rémlett, hogy olvastam a darabot, talán még a grazi lány idejében, de a történetre alig emlékeztem. S az egyik este átmentem Kelet-Berlinbe. A színházban hűvös volt, többször is megborzongtam, a hangulatos világítás nem pótolta a meleget. De lehet, hogy már a lappangó láz dolgozott bennem. A műsorfüzetben rövid szemelvényeket találtam, s játékekezésig még volt annyi idő, hogy átfussam őket. Wedekind bevallja, hogy a darab megírása nem okozott neki szórakozást, s a harmadik jelenetig nem is tudta biztosan, hogy miről fog szólni, csak azt, hogy minden jelenetnek valóságos alapja lesz. S csodálkozik, hogy a rejtett humor, amivel átszötte a darabot, nem talált méltánylásra; s hogy mért nem annak veszik a művét, aminek szánta: „a való élet sugárzó másának”. A darab végén egy álarcos férfi jelenik meg a temetőben, és félbeszakít egy vitát, amit a főszereplő két kamasz folytat: a szerelmes Móric, aki pisztollyal szétloccsantott fejét a hóna alatt tartja; és Menyhért, aki még csak ezután akar öngyilkos lenni. Móric ilyen mérleget készít a halála előtt: „Ha ütni fog az óra, minden erőmből a tejszínhabra gondolok. A tejszínház nem tartóztat. Megtölt, és mégis kellemes utóíze van”. Az álarcos viszont azzal beszél le Menyhértet az öngyilkosságról, hogy a szülei éppoly kevésbé halnának bele a halálába, mint mások, s pusztán csak egészségi okokból tombolnának a dühtől. Másrészt a méltóságunkról se feledkezhetünk meg, ami két imaginárius mennyiség, a „kell” és az „akarom” produktuma, s ennek a realitása nem tagadható.

A második felvonás után enyhe hányinger fogott el, s ki kellett mennem az utcára. Az előcsarnok és a kis tér főképp fiatalokkal volt tele, a szereplő diákok iskolatársaival. Egy pillanatra Móric és Menyhért is feltűntek, mind a ketten ballonkabátban, alatta kilátszott az anakronisztikus nadrág és cipő.

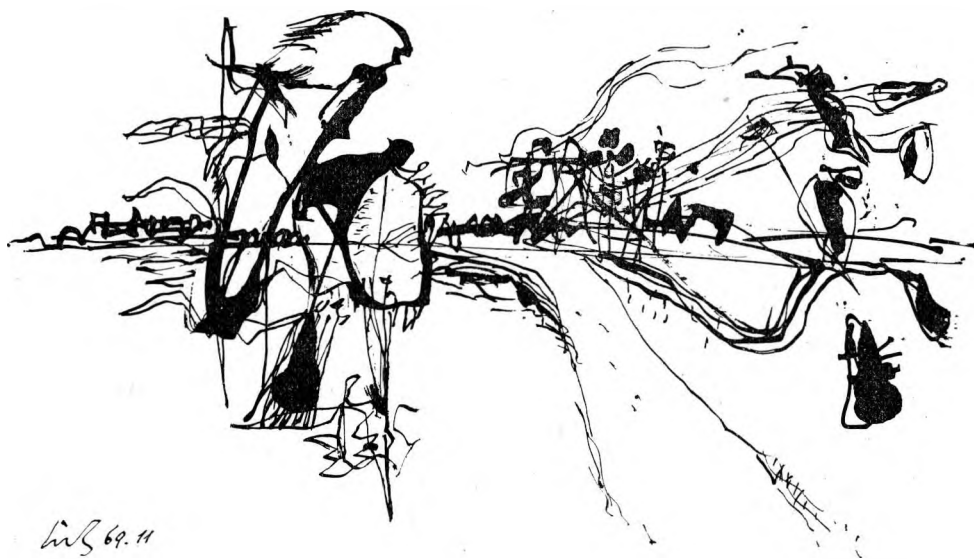
Az arcuk erősen ki volt festve, a rokonok és barátok majdnem lárvaszerűen hatottak mellettük, s nyilván én is. A *Ganymed* étterem előtt néhány fekete Volga parkolt a sarkon, mindegyiken merev kis zászló. Biztos valami küldötség, gondoltam. De legszívesebben a diákszínészekhez mentem volna oda, hogy megkérdezzem: végül is mennyire mennek bele a szerepükbe? Vagy azt, hogy amióta játszanak, pontosan ugyanolyannak tudják-e érezni magukat, mint azelőtt? S hogy szerintük mi a különbség? A makovicai túránk előtt pár nappal táncsal egybekötött ünnepséget rendeztek az iskolaépületben valamelyik szent emlékére. Nekünk és a ruszin tanítónőnek két összetolt dobogón terítettek asztalt, mintha a szintkülönbséggel a viselkedésünket is meg akarnák szabni. Négy, ernyő nélküli lámpa világította meg a zsúfolásig megtelt tantermet, s én folyton úgy éreztem, hogy figyelő pillantások keresztvúzában ülünk. Mondtam is Jancsinak, hogy a szánkó érezhette így magát, amikor körbeálltuk. „Pedig még azon se volt rajta a farkasfej-díszítés”, válaszolta. A szülei azt hitték, hogy ugratjuk egymást, s láthatólag a tanítónőt is zavarba hoztuk. (Jancsi húga nem volt velünk, ő az iskolásoknak rendezett délutáni mulatságon vett részt.) A sirály-invázió napján – anyám szerint – a madarak elég hamar elfészkelődtek az ágakon, s csak alkonyat után fogta el őket a nyugtalanság. Az ebédlőnkkel szemben órákig röpdöstek a gesztenyefán, kiszorították egymást és helyet cseréltek, mintha az egyik ág jobb lett volna, mint a másik. Először nekünk is gondot okozott, hogy hová ültessük a tanítónőt, aki csak törve beszélt magyarul; végül ő maga húzódott le az asztal végére, és félig hátat fordított nekünk. Erre a harminc-harminckét éves lányra majdnem olyan bántó élességgel tudok visszaemlékezni, mint a vaskarikára. Arcát kráteressé tették a himlőfoltok, fogai felnyomták az ajkát, szeme azonban annyira szép volt, s a teste is annyira hibátlan, hogy első pillanattól kezdve erős kívánságot ébresztett. Pontosabban, nemcsak viszolygást, hanem a jóvátételnek valamilyen kényszerét is. Jancsival felváltva táncoltattuk. Mikor éjfélkor kis időre lecsavarták a villanyt, éppen a kijáratnál ért bennünket a sötét. Formaságból még fordultunk párat, de utána hamarosan a fűtetlen szertárban találtuk magunkat, a kitömött madarak és ásványok között. Amikor felült az asztalra és hátradőlt, majdnem szertartásos gyengédséggel nyúltunk egymáshoz, s igyekeztünk annyira lelassítani az akust, hogy még akkor is folytatni tudtuk, mikor már elhallgatott a zene. Akkor tapasztaltam először, hogy egy ilyen elnyújtott szeretkezés milyen elképesztően élessé tudja tenni az ember látását. A haja fölött kiláttam az udvarra. A fáskamra mellett két kikötött ló gözölgött a rézsút fényben, a szánkó tele volt tartalék demizsonokkal, de a lovak valahogy mégse tartoztak hozzá a szánkóhoz, és a fáskamra is független volt az udvartól. És mégis össze volt bilincselve minden. Később kérdezett valamit ruszinul, amit nem értettem, s mikor már túl hosszú ideig hallgattam, hirtelen megszorított lent, mint egy gyűrű, és síkos csusszantással úgy húzódott hátra, hogy nekinyomódtam a hideg asztalszélnek. Az egyik nap megemlítettem a főorvosnak, hogy milyen darabot néztem meg a kórházba szállításom előtt, mire elnéző mosollyal megkérdezte: „És? Nem nagyon poros?” „Dehogynem!”, válaszoltam nevetve. „A csodák is megporosodnak”; s vigyáznom kellett, hogy az üvegcső el ne törjön a hátamon.

A darabban, a végkifejlet előtt, valódi avarral szórták fel zsákokból a stilizált-üres színpadot. A kesernyés szag betöltötte a nézőteret, s egy pillanatilag olyan természetes volt minden, mintha tényleg bekövetkezett volna, amit addig láttunk. Majdnem utolsónak hagytam el a nézőteret. A lámpák

három fokozatban gyulladtak ki, hogy hangulatosabb legyen az átmenet; de leoltani már nyilván egy kattintással fogják, amikor becsukják utánunk az ajtót. Az ingem nyirkos volt az izzadságtól, s hányinger helyett most enyhe szédülés környékezett. Megkivántam egy pohár Pilsenit, és beültem a *Gany-medbe*. Annyi vendégük volt aznap, hogy csak a külső teremben kaptam helyet, egy oszlop mögött, ahol már kívül estem a pillantások körén. Akár egy magasleshelyen. Furcsán éreztem magamat. Valahogy nem úgy örültem már a félreeső asztalomnak, mint azelőtt; sőt feszélyezett, hogy az asztalom csakugyan félreesik, és a pincérek rám sem hederitenek. Jó fél óra múlva sikerült csak rendelnem. Amíg a sörömet hozták, átlapoztam egy *Volksstimmet*-et, amit a székesen felejtett valaki; aztán újra a műsorfüzetet. A címlapon két fényképet tettek egymás mellé: az egyiken Wedekind tizenkilenc éves, a másikon negyvenkettő, fekete álarccal, bottal a kezében, alattuk Palma Vecchio fekvő *Venusa*; majd a hátlapon egy eszmefuttatás Nikolai Ognyev könyvéből, a *Kosztja Rjabzev naplójából*, ahol a szerkesztőségi körkérdésre a tanuló határozott és egyértelmű választ ad: „Az élet értelme magában az életben van... Aki az élet gyakorlatába behatol, az elméletben is érteni fogja. Különösen vonatkozik ez a mai mozgalmas életünkre, amikor könnyű a társadalmi munkával és politikával kapcsolatba kerülni, s mindenki kedve szerint választhat magának szakmát, amiben előre tud haladni, és örömmel gondolhat rá, hogy valamennyiünket egy élő és megújított elmélet egyesít”. Utána még elszívtam két cigarettát félig, a nyelvem taplószáraz lett a füsttől. S csak akkor kaptam meg az üveg sörömet. A pincér elnézést kért. A másik, nagy teremben külföldi küldöttségnek szolgáltak fel vacsorát, és kollektíve ott voltak elfoglalva. Az asztalomtól csak egy keskeny függönyrésen lehetett a terembe belátni, a díszesen terített asztalnak csak a legvégét láttam, és az ott ülők hátát. Éjfél felé, mintha még mindig valamilyen színpadi jelenet folytatódna, Zseltvay Jancsi lépett ki a függönynyíládekon, mackós lépésekkel végigsöpört az asztalok között, és bement a végébe. Pár pillanatig semmilyen reflexem nem volt. Később összemarkoltam a cigarettásdobozomat, s az ujjaim között kinyomódott néhány szopóka. Aztán egyszerre érzelmes szorongás fogott el; bár lehet, hogy ebbe az este látott darab is belejátszott, pusztán azzal, hogy színház volt, amit két és fél órán keresztül mégis komolyan lehetett venni. S kimentem én is Jancsi után. Már ott állt a csésze előtt, félvállal onnét fordult az ajtó felé. Erősen meghízott, de az elhúsosodott arc még így is fiatalosan őrizte a régi vonásokat; és a pillantásában is benne volt a hajdani jóindulat és rendíthetlenség – legfeljebb másképp. Szemöldöke meglepetten húzódott fel, ami a mosoly mimikájának ugyanúgy megfeleltethető, mint valami másnak. „Öregfiú!”, mondta, és percekig csípőre tett kézzel néztük egymást. Én bírtam kevésbé a hallgatást, és megkérdeztem, hogyan került ide. Mutatványnak is beillett, ahogy néhány takarékos mondatban tájékoztatót: háború, csatlakozás a partizánokhoz, szovjet állampolgárság, egyetemi évek Leningrádban, külkereskedelmi főiskola; s most éppen itt, a negyventagú küldöttségnek ő a vezetője. „És te?”, kérdezte. „Még mindig körmölsz?” Bizonytalanul bólintottam. Remélve azonban, hogy az asztalomnál tovább folytatjuk a beszélgetést, megpróbáltam fölidézni a régi hangot. „Én igen... Csak a fene tudja, mit. Szerintem vízjeleket írok.” S fölnevettem. „Látod, már az is milyen gyönyörű, hogy így találkoztunk! Emlékszel arra az öregasszonyra a vásárcsarnok előtt?” Ugyanolyan takarékosan válaszolt erre is, mint az előbbi kérdésemre; és egyetlen fontos mozzanatot se hagyott ki. És most ő nevetett fel utána. „Öregfiú!”,

mondta, s ahogy barátságosan felém lépett, egy jól irányzott, kemény ütest mért a nyakszirtemre. Hang nélkül buktam le a csésze mellé. Amikor magamhoz tértem, már készen volt bennem a csend, amit azóta is hallok. Tegnap egy fél órára eltávolították a hátamból a gennyszívó csövet, s a nővér ki-támogatott a folyosóra, hogy pár lépést sétáljak. Neki se lehetett kétsége, hogy ez a séta nem fog többször megismétlődni. A *Ganymedet* úgy hagytam el, hogy a függönynyiladéknál megálltam egy pillanatra, és odaintettem Jan-csinak, aki az asztalfőn ült. Mosolyogva ő is visszaintett.

Mielőtt visszaindultam volna Nyugat-Berlinbe, rövid sétát tettem még az Alexander-Platzon. A tér üres volt, mintha központi rendeletre likvidálták volna a forgalmat, s csak a régi városháza előtt világított egy erős fényű lámpa; mellette ponyvasátor. A csatornaművek emberei dolgoztak az aknában. Stargardi mulasztásomat (ahol elfelejtettem belenézni a fölcsapott te-tejű nyílásokba) most még időben pótolhattam. Az akna aljában szintén lámpa égett, s ettől majdnem biztató védettséget kapott a mély luk. Lekial-tottam, hogy nincs-e gyufájuk, szeretnék rágyújtani. Visszakiáltottak, hogy másszak le a vaslépcsőn, ha annyira fontos. Két fiatalember guggolt lent keszonsisakban, és egy félig kibontott óriás-csővön dolgoztak. Akkora vágott rés volt rajta, mint egy közepes gránátnyom. A csőben halk surrogással folyt a fekete massa. Tulajdonképpen nem is volt olyan bűdös és undorító, mint gondoltam. Egyszerűen fekete volt. Megköszöntem a szíveségüket, és elbú-csúztam tőlük, s félóra múlva már az S-Bahnon ültem. Úgy terveztem, hogy még a hét végén visszautazom Budapestre; de ez elmarad most. Holnap nagyvizit lesz az osztályunkon. Nincs sok mondanivalóm a számukra. Nem hiszem, hogy sok mondanivalóm lehetne a számukra. S ha mindent szá-mításba veszek, már csak úgyis én lehetek itt nyugodt meg illetékes, nem az orvosaim.

„Utánok nyomulának és elérék őket”*

Másnap, 12-én, szerdán, fel se kel a nap, olyan sűrű füst vagy köd lebeg a Fény Városa felett. A hangulat amolyan világvégi: felrobbantották a benzin-tartályokat, azért száll ránk ez a bibliai pernye. Különös, különös gyászfátyol. „Mosta a várost a fekete eső” – ahogyan Ehrenburg írta egy alkalmi versében. Elindulunk, banánt is veszünk. Szinte ingyen adják, irtózatos banánhegyek tornyosulnak az utcán, az árusok elkótyavetyélik. Távoli dörgés hallatszik. Ágyúk? Légvédelmi ütegek? Még megvesszük a maradék napilapokat: ezek voltak az utolsók, de már összevontan jelentek meg: több szerkesztőség adott ki sebtében egy-egy semmitmondó újságot. A *Paris Soir* fényképet közöl: egy öregasszony a kiskutyáját fürösztli a Szajnában; a felirat: „Párizs – Párizs marad.” Önáltatás! A belváros már kongott az ürességtől. Párizs haláltusáját vívta. Némely morbid egyén azt állította, hogy a zsiros füstöt az elesett katonák hullahegyeit elégető németek okozták. Az árva kávéházi teraszokon csak a legkitartóbb törzsvendégek ácsorogtak. A szomszéd házakban sokhelyütt csak a házmesterné maradt. A hű, az örök párizsi Cerberus, fekete rokolyájának ráncaival, cserzett, dolgos kezével, riadt szemével, bibircsókös képével és buzgón fecsegő, fantasztikus híreket lefetyelő nyelvével:

– Románia és Törökország hadat üzent, Bulgária és Görögország szintén... Amerika is be akar lépni...

A kétségbeesés szülte ezeket a vigaszokat? Vagy az V. hadoszlop lélek-tani hadviselést folytató ügynökei terjesztették őket, hogy aztán a csalódás még nagyobb legyen?

– Idefigyelj – mondtam Bokornak. – Van egy ötletem: mivel a vonat már nem jár, de még ha akad is egy-egy, úgyse tudunk felülni. Hogy mégis ne gyalog induljunk el, szálljunk fel a Luxembourg-nál a sceaux-i metróra!

– Érdemes?

– Már hogyne! Elmehetünk a végállomásig, Massy-Palaiseau-ig. Nyerünk vagy tizenöt kilométert!

Bokor meglehetősen letargikus volt. Ő inkább egyenesen nyugatnak, nem délnek szeretett volna menni. Azt hitte, ha elérünk egy La Manche-kikötőt vagy egy óceánparti várost, talán még Amerikába is eljutunk, ahol neki is vannak rokonai.

– A fő, hogy minél előbb kinn legyünk Párizsból.

Se autónk, se biciklink. Csak az apostolok lován távozhatunk. Nem kellett volna megvárni az utolsó napot...

– Mi az, hogy „utolsó”? – kérdezte nagytalpú komám, akinek igazán nem volt ínyére, hogy lúdlábán gyalogoljon a tengerig. – Szerinted, ha bejönnek a németek a te imádott városodba, az a világ vége?

Nem feleltem. Elindultunk Szent Mihály útján, talán utoljára, a „vén piszkos szürke házak” közt, amelyek Szabó Dezsőt „ódon vénkisasszonyokra”

* Részlet a szerző önéletrajzi ciklusának második, *Párizs csillagként reszkető* című kötetéből.

emlékeztették, aki az *Hôtel de Suez*ben lakott, ott ahol később az én GINETTE-em. Persze, másoknak is volt annyi esze, mint nekem, és a Luxembourg állomás körül nagy tömeg igyekezett a föld alá, hogy a még működő s a Párizsból messze kifutó egyetlen metrón egérutat nyerjen. Nagynehezen sikerült felszállnunk. A kocsiban újabb hírek keringtek az oroszok hadbaszállásáról meg arról, hogy Amerika is hadat üzent Hitlernek. Tranzisztoros rádió még nem létezett. Nem tudtuk ellenőrizni. Lelkünk elhitte, eszünk nem. A Denfert-Rochereau megállónál újabb tömeg tolakodott, de már nem nagyon fért fel senki. A következő állomás már túl volt a közigazgatásilag Párizshoz tartozó területen: Bourg-la-Reine, a kies kis virágos városka, honnan sok tanár jár be a Sorbonne-ra a metróra, s ahol a Duplessis-família (náluk lakott Robespierre), a derék asztalosnépség, a Forradalom alatt vendégül látta Desmoulins-t. Egymás után suhantak a hajdan víg kiránduló társaságra váró városkák. Robinson, Sceaux, kiserdők, királyi kertek, piros tetős nyári lakok, a tovatűnt béke szép szigetei.

Alig pihentem az éjjel. Behunytam a szemem. Már-már elszenderedtem a sűrű verejtékszagban. Kint a júniusi nap lángolt, s ha fel-feltűnt az orléans-i országot egy-egy darabja, megpillanthattam a vad menekvés keserű kavalkádját. Örülhettünk, hogy nem arra hagytuk el Párizst.

Párizs... Öt év telt el, hogy álmaim városát megpillantottam. Vajon visszamegyek-e még? A villanyvonat kerekeinek ütemes zakatolásában, olykor el-elpilledve, sebesen újra végigélhettem volna immár a múltba billenő párizsi életemet, mint a vízbefülő, kinek az agyában villámgyorsan végigpereg egész élete. Gondolhattam volna Párizsba csábítóimra, átkozhattam volna őket, a bíbor Szomoryt, a vátesz Adyt, a kesernyés Márait, a mackós Hevesit, hogy félrevezettek. Hiába futottam ide Hunniából, itt is utolért a „fagyos lehellet és hullaszag”, és íme ideözönlött, hogy máglyára vigyen, az „Irán-szagú, szittyá-sereg”. Hihettem volna, hogy büszke hősöm, Saint-Just, akiről egy évvel korábban írtam a nagy francia forradalom százötvenedik évfordulóját ünneplő *Üzenet* különszámába, angyal arcú ifjú oroszládként hiába vitte tróndöntő népét a germánok ellen a győztes fleurusi csatába, és hasztalan akarta meghonosítani az „új eszmét, a boldogságot” Európában? És feleslegesen hullott a negyvennyolcasok vére itt is, otthon is; hiába imádkozott Irinyi József a „szentelt helynek”, „irányadó csillagnak”, „tűzoszlopnak” mondott Párizshoz? Minek jött ki Wesselényi e „tündérvárosba”? Minek evett hónapokon át csak pusztá kenyeret Szemere, hogy megtakarított pénzén francia nyelvtant vegyen? Miért gondolta Jókai, hogy az volt „a lehető legnagyobb magasztalás”, ha valakire rámondták: „igazi francia”? Miért tekintett Kossuth e „csillagzat” felé? Nem volt igaza Teleki Emmának, akinek hős francia férje, De Gérando Ágost, meghalt a magyar szabadságért, és aki azt írta: „a francia nép olyan a népek közt, mint hű kalauz a vándorok közt”? Hova vitt most bennünket ez a kalauz? Kár volt kijönnie Ambrusnak a „bűnökkel kacérkodó” városba? És Justhnak is, meg Szomorynak is? És a hosszú-zarándok sornak, élén Adyval, nyomában Szabó Dezsővel, Lackó Gézával, Balázs Bélával, Szini Gyulával, Kuncz Aladárral, Molnár Ferencsel, Nagy Endrével? Tévedett Kassák, amikor itt kereste az „ígéret földjét”?

De nem gondoltam erre. Nem csináltam mérleget. A sistersgő történelem még a pillanatba volt zárva, a tettbe, vagy a tehetetlenségbe. Ahogy Havas barátom énekelte, de egy hónappal később, és már Casablancában:

zúg az idő, s a bomba zúgja vissza
a közeledő, förtelmes Erőt.

Már ringat is a fülke suhogása,
ringat tovább a riadt rianás,

a városok torzonborz, vert világa
s a rémhírt váltó, ijedt suttogás.

A végállomáson kiszállva, gyalog mentünk tovább, mint Izráel fiai, és „sok elegy nép is méne” velünk, „juh is, szarvasmarha is, felette sok barom”. Sötét ruhás nők gyerekkocsit toltak, de csak néha bóbiskolt benne kised, olykor kutyát vagy macskát hurcoltak benne, esetleg lisztet és cukrot, száraz tésztát, konzerveket, mindenféle egyéb tartalék-cókmókot. Az idő változatlanul szép volt, és a Chevreuse virágos völgyében, a csacska Yvette patak mentén, a lankák felett integető középkori romok alatt, piciny gót templomok mellett elhaladva, akár kirándulók is lehettünk volna. Erdők, ligetek: a falusi idill légköre uralkodott itt még nemrég, de most a fekete párizsi füstköd miazmái ide is kicsapódtak. A beláthatatlanul kígyózó gépkocsisorok kipufogói is jócskán szennyezték a levegőt. Némi kárörömmel tapasztalhatuk, hogy a gazdagok, vagyis az autón menekülők, tulajdonképpen rosszabbul jártak, mint mi, a szegények, a kerékpárosok vagy a gyalogosok. A hosszú, sokáig mozdulatlan autósorokban sokan idegrohamot kaptak: húsz méter előre, félórás várakozás, harminc méter előre, másfél óra veszteglés, és így tovább. A hörögve pöfögő járműnyáj riadtan bégetett, a motorok kínosan köhögtek. Itt kecmeregtek az 1922-es ódon ötlóerős Citroënek az új 1938-as 202-es Peugeot-k, a negyven lóerős 1926-os Renault sportkocsik és a hatalmas 1934-es Delage *limousine*-ok. Mi pedig aránylag könnyen kígyóztunk a tülekedésben, az apró motyójukat mentő menekülők, a görnyedt vállakon billegő batyuk között, a vérpárát izzadó karavánon át. Kitérhettünk balra, elkanyarodhattunk jobbra; ha repülők jöttek, félrefuthattunk a mezőre, szóval aránylag szabadok voltunk. A legnagyobb „szabadság” az volt, hogy nem tudtuk, hova megyünk. Míg az exodus fő-fő iránya dél volt, mert a franciák egyrészt azt hitték, hogy a Loire, ez a szent, nagy francia folyó, talán még megállítja az ellenséget; másrészt arra lent volt a napfényes Provence, hol sok menekült rokonok vártak. Akik arra tartottak, azt gondolták: meghúzzhatják magukat náluk, egy kis *masban*. Egyáltalán ott szelidebb az élet, és az olajfás, virágos, napsütötte Provence-ban szinte elképzelhetetlennek tetszett a bőséges teuton had. Mi ezzel szemben inkább Nyugatnak mentünk, ha egyáltalán szó lehetett valamilyen tervről vagy célról.

Tízmillió hajléktalan menekvő!
Egy földönfutó nemzet. Falvak, városok
sodort és sodró, jajt üvöltő árja

sikoltott a távoli Moszkvában Balázs Béla a *Versailles-i nimfa* című apokaliptikus látomásában. Aragon pedig egy év múlva egyik leghíresebb versében (*Rózsák és orgonák*) énekelte meg „a pánik viharát a / Rettenet szárnyán menekülő hadat” (Somlyó György ford.). Mi aránylag kedélyesen baktattunk. „A rendetlenség, ha olyan óriási, mint amilyen az összeomlott Franciaországé

volt – írja Claude Roy – akárhogyan van is, mulattat”. Tény, hogy nem riadtan menekültünk, legalábbis egyelőre. Életem első igazi nagy kalandját éltem, teli rögtönzéssel, játékos szeszéllyel. Talán valamilyen cselekvési mámor kábitott ebben a történelmi sodrásban; elképesztett, de el is kápráztatott ez a nagy képtelenség, amelynek perverz örömét testes barátom szuszogása keserítette, miközben a kalitkákban, amelyeket a madárkedvelő párizsiak magukkal hurcoltak, eszeveszett kanárik énekeltek vagy idegsokkos papagájok rikoltoztak. Én némileg élveztem, hogy nem tudtuk: hol eszünk valamit, hol fogunk aludni, hova fogunk érkezni. Saint-Rémy-lès-Chevreuse után Rambouillet, illetve Chartres felé igyekeztünk, tündérfalvak, álomkastélyok, vadszőlős nyárilakok mellett, de valamilyen tülekedés, vagy talán riadó, már nem emlékszem, (évekig pontosan fel tudtam idézni exodusunk minden állomását, de mára már csak nagy vonalakban emlékszem utunkra), kissé délre térített, és Limours városka felé kanyarodtunk.

Ha kiértünk valamilyen országútra, valóban szörnyű ámokfutás látványában volt részünk. A matracos autók lávafolyama hömpölygött itt. Meszsziről tekintve az egész valamilyen gigantikus, lassan lüktetve araszoló, tüskével, szemölccsel, sertével borított hernyónak vagy szőrös százlábúnak látszott. A menekülők vadul törtetve, izzadva, kiáltozva, cáromkodva, egymást, az istent, Hitlert, sőt Daladier-t és Reynaud-t szidva cammogtak.

„Nagy sötét parasztok, kék zubbonyban, vasvillásan, megcserzett arccal, mint egy darab régi bőr, úgy jönnek bőszen, a sáros facipőkben, a rögt felrúgva maguk előtt, kigyulladt, vénségükben szikrázó szemekkel. Ott hagytak mindent, a földet, a kertet, az istállót, a házat s a falu ég mögöttük! Az asszonyok, mint az erinneák, mint haragos baglyok, az árkok szélén röpködnek, könnyedén és megroskadva piros kendőikkel és súlyos batyuik alatt. Egy nő jön, meztelen mellel, amelyhez egy csecsemő ragadt. Az emberi sorokban gazdátlan libák, a nyakukat magasra nyújtva, az ég felé hápgóják rejtélyes bánatukat. A tömeg lohol, hullámszik, siet a megriadt lélek magányos monologizálásában, csoportokra szakadva, majd összetorlódva ismét és megbotolva időnként, hangos kiáltások és sikolyok zürzavarában, amint a koscsik, szekerek, biciklik is mennének előre és egy eltévedt nagy kövér koca, dús emlőit lóbálva áttörne a sorokon, a menekülők lábai között.”

Ezt a fenségesen érzékletes Szomory-szöveget akkor még nem ismertem. A Nyugatban jelent meg, még az első világháború elején, mint egy Harry Russel-Dorsan nevű harctéri tudósító levele. A szép nevű hírlapíró valójában Szomory volt, aki lángképzeletének tégelyében keverte ki ezt az élethű álriportsorozatot az akkori exodusról. Toronyszobájában ülve, a hadijelentések, újságtudósítások nyomán vetette papírra, de azért idézem, mert ennél jobban senki sem festhetné a valóság nyomán sem! (Ezt az elismerést Tersánszkytól is megkaptam: „Ugyan minek kellett nekem idejönni a harctérre, mikor valaki Pestről, az íróasztala mellől különbül látja meg a háborút, mint én innen, a kellős közepéből?”)

Négy napos exodusunk eseményei összemosódnak korhadtnak memóriámban. Olykor a gyalogosok ragacsos szurokfolyamába ragadtunk, fáradtan tapicskálva a sötéten szagló emberpocsolyában, amelyet fentről Saint-Exupéry „végtelenül hömpölygő szirupnak” látott. Olykor megpihentünk egy falusi házban, ahol még rántottát is kaptunk a végítélet rájuk szakadó zengésében aránylag nyugodtan karicsáló parasztasszonyoktól. Nem éreztük magunkat magányosnak, még idegen számkivetettként sem. Egyelőre nem igazoltattak

az időnként feltűnő csendőrök, vagy a forgalmat néha irányítani megkísérlő repülők (igen, a fejveszettség furcsa következménye: nem egy kereszteződésnél pilóták, szép sima sapkás, sötétkék egyenruhás pilóták irányították a forgalmat, már amennyire az apokalipszis irányítható). Fel-felkérézdtkedünk egy teherautóra, de ültünk jellegzetesen francia kétkerekű kordén is, amely azóta sem változott póré szerkezetét tekintve, mióta Dantont, majd Robespierre-t hurcolták rajta a vészhelyre.

Az autók egyre-másra dőltek ki. A tömzsi Renault-k, a karcsú Citroënek tönkrementek a motor állandó ki- és bekapcsolásától. Kétségbeesetten pőfögtek, a vezető ki-kiszállt, megkérte a jámborabb menekülőket, taszítsanak egyet a makacs kocsin. Ezek persze, ha sikerült a lassú járművet meglóditani, felkérézdtkedtek rá, majd türelmüket veszítve ismét gyalog folytatták útjukat, ami még mindig gyorsabbnak bizonyult. A tehergépkocsik fülsértően csikorgtak a túlsúly alatt, hisz valóságos emberfűrtök kocsonyás masszája lógott le róluk. A sofőrök irigyelték a motorkerékpárosokat, akik aránylag könnyen siklottak át az ember- és kocsifolyamon. Olykor ostoba zátonyok állítottak meg bennünket: némely falusiak komolyan vették a hatósági felszólítást, és nevetséges cséplőgépek, rozoga társzekerek, kimustrált talyigák, korhadt dongók barikádját kívánták szembeszegezni a német harckocsikkal.

A bamba bandukolást riasztó jelenetek tarkították. Hol egy fáradt néne esett össze, hol apró gyerekek kezdtek bömbölni; néha valaki hullát látott az árokban és jajveszékelve hívta társait; vagy benzinhiány miatt megrekedt kocsij tulajdonosa veszekedett az utána következőkkel. Elég sűrűn hallottunk a menekülők garázdálkodásáról, feltört lakásokról, kifosztott tyúkólakról, kirámolt kocsmákról, eltulajdonított ruhaneműkről stb. Vad hírek keringtek:

– Nem messze innét elfogtak egy kapucínust. Kiderült, hogy a barát német tiszt volt! – mesélte egy útszéli korcsmáros, akinek a söntésében az utolsó cseppig elfogyott a bor.

– Magam hallottam – toldotta meg egy fekete esernyőt lengető, lornyonos, piciny úri kutyuskát cipelő hölgy, – hogy Versailles-ban két apácát csíptek el: német kémek voltak!

– Állítólag az angolok teljesen tönkre ágyúzták a kiel kikötőt – vigasztalták magukat némelyek.

– Párizs ég! – mondták mások. – Párizst felgyújtották!

Déltájt valamilyen tanyát, vagy korcsmát kerestünk, ahol meghallgathattuk a híreket a rozogán recsegő parasztrádióból. A németek átkeltek a Marne folyón is. Dentz tábornok, Párizs térparancsnoka, kihirdette az ostromállapotot. Az angolok és franciák a Tours mellett fekvő candéi kastélyban veszekedtek, amint még a szűkszavú közleményekből is kiderült.

Valahol Limours után, talán Saint-Arnoult-en-Yvelines mellett, a ram-bouillet-i erdő peremén, zömök román templomok tövében, Párizstól még csak mintegy ötven kilométerre hevertünk le a pusztára. Vékonydongájú legényként jobban bírtam a menetelést, mint tagbaszakadt társam, de azért én is roppant fáradt voltam. Nem emlékszem, volt-e legalább valamilyen pokrócféleségünk, mert a rendkívüli júniusi kánikula még tartott, de nap közben többször is zápor öntözte a mezőt. Furcsa volt oly sok év után ismét közletről szagolni az enyhén nedves föld illatát, s ha nem lettem volna olyan nagyon elcsigázott, bizonyára derecskei nyári illatokra emlékeztem volna, mikor a parasztyerekekkel játszottunk, bodzapuskák galacsingolyóit fújkálva a Sárosó szikkadt partján. Hiszen még nem is lebegett oly messze tőlem a

„gyermekkor zöld paradicsoma”, az alföldi por meg hó, az ereszt meg a kút-ágas.

13-án, csütörtökön, tovább gyalogoltunk Chartres felé, de magát a várost elkerültük, mert bölcs taktikánk szerint inkább a mellékutakat, olykor a dűlőket választottuk. Itt kisebb volt a tülekedés, s kevesebb volt a légitámadás veszélye is. Egyre többször pillantottuk meg a vas- és horogkeresztes gépeket, amint mélyre szállva fürkésztek áldozataikat. Némely erdőszélen, elhagyatott kis falvak mellett, magányos tanyákon még szinte a béke szellője fújdogált. Áldott falusi nyugalom honolt, de mindig úgy rémlett: még egy pillanat és elszabadul a gépesített pokol. Megízleltük a fanyar normandiai almabort, olykor jó erős *calvadossal* kínáltak, de az én gyenge torkom nem bírta. A higgadt parasztok úgy tekintettek az esztelen menekülőkre, mint valami történelmi téboly áldozataira. Hiszen erre felé 70-ben is jártak már a németek, s nagyapáik meséltek nekik a „hájas, fehér bőrű, kék szemű, szőke hajú” poroszokról, akikről én csak Maupassant-ban olvastam, s akik olykor olyan bárgúnak bizonyultak, hogy a csavaros eszű normandiai parasztok könnyen kifogtak rajtuk, és ha megdühödtek, vasvillával, csákánnyal, kaszával, kapával rontottak a betolakodókra.

– *Mon pauvre monsieur* – mondta egy borostás képű gazda nekem, mert Bokor helyett is majdnem mindig én álltam szóba velük, lévén, hogy barátom érdes franciasága gyanút kelthetett volna, – szegény uram, érdemes ennyit gyalogolni ilyen gyenge városi legénynek? A német is ember, nem falja fel magát, meg aztán majd elmúlik a vész, egyszer minden vihar elül . . .

Nem vitáztam a józan paraszttal. Mit is mondhattam volna neki? Bokor felemelt egy papírfoszlányt a földről: a *New York Herald Tribune* utolsó párizsi száma volt, nagy fehér cenzúrafoltokkal, meg a *Pitt and Scott Removals* cég hirdetésével, amely a szállító cégek költöztetési munkáját dicsérte. Egy másik, meglepő újságot is láttunk aznap: egy Párizsból frissen menekült autós mutatta: *La Victoire* volt a kihívó címe. Néhány hírlapíró kivagyiságból választotta a szörnyű vereség pillanatában *A győzelem* címet, és gyakorlati tanácsokat adott a városukban maradó párizsiaknak: ne szólítsák a németeket *boche*-nak, mint 71-ben meg 14-ben, mert megharagszanak, inkább a kedveskedő *Fritz*-cel illessék őket. A párizsi autós elmondta, hogy Weygand állítólag hivatalosan is javasolta az előző nap a cangéi kastélyban ülésző minisztertanácsnak a fegyverszünetet, meg hogy a németek elfoglalták Le Havre városát. Párizsban egy frontharcos küldöttség arra kérte a rendőrfőkapitányt: engedje meg, hogy kihantolják a Diadalív alól az Ismeretlen Katonát, nehogy a náci megszállók meggyalázzák. Persze: nem kaptak rá engedélyt.

A párizsi pasas sokat beszélt, Bokor csak bólogatott. Megkérdeztem, elvisz-e. Szomorúan mutatott a motorra:

– Egy csepp benzinem sincs.

Egy katonai teherautó viszont felvett bennünket, és aránylag gyorsan eljutottunk Nogent-le-Rotrou közelébe, 150 kilométerre Párizstól délnyugatra. Előtte azonban teljesen zárt dugóba ütköztünk. A katonáktól elköszöntünk, és a hosszú sor tehergépkocsi közt baktatunk a dombon meredő hűbéri kastély felé. A Sully utca iszonyú gépkocsitömegtől sötétlett. IV. Henrik minisztere, ki feleségestül itt nyugodott, s aki IV. Henrik szorgos és ügyes minisztereként fellendítette a kereskedelmet, csatornákat ásatott, utakat építtetett, most láthatta hercegi sírjából, hogy az országút nem mindig pezsdíti a hon vérkeringését.

Itt estünk át a tűzkeresztségen. Tulajdonképpen az egész exodusnak ez az a mozzanata, melyre – érthetően – a legjobban emlékszem: éppen a temető mellett mentünk, amikor a náci repülők megtámadták a városban megrekedt rengeteg autót, felszerelést, menekülőt. Melegen tűzött a déli nap. Légelhárításnak nyoma sem volt már. Rávetettük magunkat az egyik sirra.

– A temetőt csak nem bántják! – súgtam Bokornak, de máris kelepelték a géppuskák az alacsonyan suhanó gépekből. A szívem hevesen vert, az akasztófahumorom azonban még működött:

– Munkamegtakarítás: ha itt pusztulunk, egy-kettőre eltemethetnek...

Szegény barátom nem vette a lapot. Dülledt szemmel ölelte a sirt. A veszély gyorsan elmúlt.

– Ezt megúsztuk – dörögte, öltönyéről lerázva a göröngyök morzsálékát.

Aznap egy menekültmenhellyé átalakított iskolában aludtunk. 14-én reggel még valamilyen kávélőtyöt is kaptunk. Tovább mentünk nyugat felé, a szép zöld Normandián át. Nem messze, alig ötven kilométerre délre jártam attól a vidéktől, azoktól a fakeszes házaktól, a szinte érzéki örömet sugárzó, kegyes klímájú mezőktől és lankáktól, csillogó üde patakoktól, az enyhén sós fuvallatoktól, tüskés, aranyvirágú cserjéktől, csicsergő lombos almás kertektől, ahol két évvel korábban nyaraltam Rouen környékén. Most azonban nem gyönyörködhettem ennek a dunántúli jellegű tájnak a harmonikus szépségében. Hosszú teherautó karaván állított meg bennünket. Alig tudtuk kívánni a sebesen rohanó kocsisor végét. Körülbelül négyszázat számoltunk meg: angolok voltak.

Alençon környékén keserű kaland várt ránk. Most igazoltattak bennünket először. Nem emlékszem, milyen körülmények között. Angol kézre kerülünk, s éppen ezért Bokor vette át a vezetést, mert ő elég jól gagyogott Churchill nyelvén. Ám hiába mondtuk, hogy Brestbe akarunk menni, vagy Cherbourg-ba, egyszóval Angliába vagy Amerikába. Hasztalan húztuk elő a katonakönyvet. A lapos sisak alól kifejezéstelen szemmel reánk tekintő basztalan, simaképű, veresszőke hajú kiskatonák könyörtelenül felraktak bennünket egyik teherkocsijukra, s bevittek a parancsnokságra. A tisztek kinevették őket, és szabadon engedték az „ejtőernyősöket”.

A megpróbáltatásból bánatosan kikerült barátom ezt mondta:

– Én ezt nem csinálom tovább... Különben sincs értelme...

– Hanem? – kérdeztem.

– Azt ajánlom: menjünk Bretonékhoz. Már nem vagyunk messze Le Mans-tól, onnét hat kilométerre van a majorság, ahol meghúzódtak.

– Idefigyelj, komám, üzekedhetnéked van? Ilyen világégésben is? Úgyis tudom, hogy Madeleine érdekel...

Tudtam ugyanis, hogy a szállodatulajdonos kissé kajla, ámbar kíváncsan zsenge leánya, kit barátom még Párizsban megejtett, a La Milesse nevű tanyára menekült az anyjával együtt, és indulás előtt erősen hívta-csábította szeretőjét is. Nem ellenkeztem. Reménytelennek tartottam az amerikai út esélyét; én sohasem akartam komolyan odamenni, inkább Bokor vágyott Newyorkba. Mindegy! Elkanyarodtunk délnek, miután átmentünk a Sarthe folyó partján épült Alençonon, amelyet eladdig csak híres csipkéjéről ismertem. A XV. és XVI. századi, csinos, fagerendás házakkal, épületekkel, templomokkal zsúfolt mezőgazdasági település Fochról, Clemeneau-ról és egyéb hajdani győzőkről elnevezett utcáin teljes volt a felfordulás. Egy korcsmában azt mondták:

– Ma hajnalban bevonultak Párizsba.

Aki mondta, lókupec lehetett, zsiros kalapban itta az almapálinkát, s valamilyen kolbászt falatozott hozzá, jóízűen csámcsogva. Kocsisok, gazdák, gabonakalmárok állták körül, s mit tehettek volna, további kupicákkal locsolták a lelküket. Nem ért váratlanul, de mennyire nem, a hír! Mégis leir-hatatlan volt a döbbenet. Párizs...

Erőltetett menetben mentünk tovább délnek. Ezen a napon rekordot javítottunk: majdnem ötven kilométert tettünk meg, La Hutte, Beaumont, vaskos román donjonok, hidak az üdén csobogó Sarthe folyó felett, Saint-Marceau, La Bazoge. Közben le és fel. Az országút elég hepehupás volt, Sarthe-megye székhelyétől, Le Mans-tól északra lévő La Bazoge nevű község főutcáján lerogytunk egy padra. A térkép szerint itt kellett letérnünk a 138. számú országról egy kis megyei útra, hogy elérjük a tanyát. Csak néhány kilométerről volt szó. Ezt tettük meg a legnehezebben.

La Milesse-ben csakugyan ott találtuk Bretonnét és a lányát. A barátomat kitűnő örömmel fogadta Madeleine. Alig leplezte, milyen kéjes vonzalom fűzi Nándorhoz. A gazda, akiről már nem tudom, hogy rokona volt-e a *patronnak*, vagy csak bérlője, meg a felesége nyájasan fogadott bennünket. Nyúlparikást vacsoráztunk, megmosakodtunk, széles, mély parasztságban aludtunk. A rádió működött, de a gazda nem nagyon hallgatta, inkább sűrűn itta a fekete kávé, amelyet szesszel öntözött, csupán egy-két csorba fog éktelenkedett a szájában, pedig még javakorabeli ember volt, de azt mondják: az almapálinka irtja a fogazatot. A híg kávé mellett mindig ott volt egy másik csésze, benne a *calvados*, amelybe néha „kacsát” vagyis kockacukrot mártott. Én a rádióra vettem magam, naphosszat csavargattam, miközben a doktor a lányt vette házi kezelésbe. Bretonéknak Le Mans-ban is volt valamilyen rokonuk, házuk, s Bokor be-berándult Madeleine-nel, s ott kedvük szerint tölthették az időt, ahogy Boccaccio mondja.

A kormány már Bordeaux-ba tette át székhelyét, amelynek polgármestere, Adrien Marquet, erősen kacérkodott Pétain fegyverszüneti terveivel. 16-án Reynaud lemondott. Az agg marsall alakított kormányt, ravasz armányok közegett, amelyek arra irányultak, hogy megakadályozzák az ellenállást a gyarmatokon folytatni kívánó Lebrun elnök algériai útját. A legföndörletesebb segítséget Pétain attól az egyébként megvetett Lavaltól kapta, kinek piszkos inge, fehér nyakkravalója a karikaturisták egyik legfinomabb csemegéje volt, fordított pikk ász képéről nem is beszélve. A hajdani anarchista fiskális, amióta 1936 januárjában kiebrudalták a hatalomból, állandóan a bosszún törte a fejét. Politzer tökéletes tömörséggel így jellemezte: „a spekuláns és erkölcsstelen politikusnak történelmünkben eddig ismert legtokéletesebb típusát képviseli”. Most itt volt a jó alkalom: a baloldali lapoktól sokat gúnyolt „kupec” ügyesen mesterkedve nemsokára miniszterhelyettes lesz. Pillanatnyilag még csak igazságügyminiszter, Baudouin pedig a külügyér, s Reynaud pedig azt reméli: kinevezi washingtoni nagykövetnek.

17-én délben hallottuk a vén tábornagy mekegő hangját, amint bejelentette:

– Franciák! Elszorult szívvel szívvel mondom ma nektek, hogy abba kell hagyni a harcot!

Akkor persze még nem tudtam, hogy ez a kijelentés milyen botrányt kavart, hiszen ezzel tárgyalás nélkül kiszolgáltatta az országot Hitlernek. A hivatalos lapban meg a falragaszokon ki is kozmetikázták szövegét, és úgy fo-

galmazták meg a kijelentését, hogy „meg kell kísérelni abbahagyni a harcot”. Persze, azzal, hogy így beszúrták a *tenter* ígét, semmi sem változott. Hitlerék nagyon jól tudták, hogy akármilyen feltételeket szabnak, Pétain meg Laval nem akar tovább küzdeni. Egyébként ebben a beszédében a marsall már elkezdte pengetni a húrokat arról, hogy a vereséget az okozta, hogy „az élvezkedés szelleme kerekedett felül az áldozatvállalás szellemén”. Közben Orléans is elesett, s a németek Dijonban voltak. Nemsokára itt lesznek.

Megpróbáltunk még egyszer útra kelni. 18-án, kedden reggel, begyalogtunk Le Mans-ba, miután elbúcsúztunk a gazdától, a feleségétől meg a Breton-családtól. Nagyon szép fényes nap volt ez is. A körülbelül Debrecen-nagyságú Sarthe-megyei székhely, a hajdani Le Maine tartomány fővárosa, melynek pompás, félig csúcsíves, félig román székesegyházában Oroszlán-szívű Richárd felesége, Bérengère királyné nyugszik, aránylag békésen terpeszkedett el a Sarthe partján. Dél tájt leültünk a Köztársaság téren egy vendéglő teraszára. Csodák csodájára még sült csirkét is kínált az étlap. Én mentem be megrendelni. A combot majszoltam éppen, amint a Gabetta útról néhány zöld köpenyes, sisakos, szemüveges marslakószerű oldalkocsis képződmény fordult be. Odanéztünk, a belső teremből is kitódultak az étkezők.

– Mi az? Hollandusok? – kérdezte a pincér.

Gyermekded franciák! Bár, megvallom, az első pillanatban magam sem döbbsentem rá, hogy azok, akik, vagyis németek. Egy pár pillanatig tartott, míg rájöttünk. De aztán nem maradt kétség: kisvártatva jöttek a terepjárók, a tehergépkocsik, majd a tankok. Fizettünk. Felkeltünk. Visszamentünk La Milesse-be, hevesen vert a szívünk, de én megint tréfáltam a falu nevével:

– Mi lesz velünk?

Az országúton egy francia katona veszettül tépte le magáról az egyenruhát, nehogy foglyul ejtsék. Ingben-gatyában rohant el, mint egy ámokfutó.

Nem maradt más, mint a barátomnak a Breton-lány, nekem meg a rádió. A gazda ócska készüléke, melyen persze nem volt rövidhullám. Kitartó csavargatásaimnak azonban nagyszerű eredménye lett, mert még aznap fogtam egy katonásan érces, ünnepélyesen elszánt hangot. Abban a ritka szerencsében részesültem, hogy hallhattam De Gaulle történelmi szövegét. Nem voltunk sokan! 1940-ben Franciaországban csak ötmillió készülék működött, és elég kevés volt olyan állapotban, hogy – az észak-franciaországiaktól eltekintve – foghassa Londont. Szinte leírhatatlan, milyen hatást tettek rám a tábornok szavai:

– Ezt a háborút nem döntötte el a franciaországi csata. Ez a háború világháború. Minden hiba, késedelem, kinszenvedés ellenére megvan széles e világon a szükséges erő, hogy egy napon majd eltapossuk ellenségeinket. Ha ma agyon is sújtott a gépi erő, a jövőben mi győzhetünk még nagyobb gépi erővel... Bármilyen történjék is, a francia ellenállás lángjának nem szabad kihunynia és nem is fog kihunyni. Holnap, akárcsak ma, ismét beszélni fogok a londoni rádióban.” Így is történt. Júniusban még hatszor szólt az éter hullámain: 19-én, 22-én, 24-én, 26-án és 28-án. Az egyikben kiütközött ökölvívóhoz hasonlította hazáját, aki a porondon hever, de tudja, hogy él...

Szózatait egyre többen hallgatták. A még kezdeti zűrzavarban a vidéki sajtó egy része is beszámolt a gyújtó szavú, zengzetes, okosan érvelő felhívásokról, amelyek természetesen egyelőre nem vetekedhettek – egy szinte teljesen ismeretlen generális szájából – a nagy tekintélyű Pétain beszédeivel, aki szintén sűrűn szólt az országhoz, az összeomlás elággottan, rekedtes hang-

ján. Én, ekkor kezdődő és öt éven át szenvedélyesen tobzódó rádiómániám önkéntes és lelkes áldozataként, mindent és mindenkit hallgattam, a mekegő marsallt és a büszke generálist, sőt olykor, néhány mondat erejéig nem csak az áruló Ferdonnet beszédeit, hanem még Hitler üvöltözését és Göbbels károgását is. Tökéletesen meg voltam győződve róla, hogy a tábornoknak igaza van. Egy ilyen kis számkivetett idegennak aránylag könnyebb dolga volt, hogy világosan mérlegelje a helyzetet. A franciák javarésze csak a „hatszög” – ahogyan később földrajzi alakja szerint becézték a hazájukat – kereteiben gondolkodott, és mit remélhetett, ha egyszer a német csizma immár majdnem az egész országot letaposta?

A meleg júniusi napok száraz szalmaillatában, az illatos boglyák tövében, a Sarthe-megyei tanya szinte hazai hangulatában, arra is gondoltam persze, vajon mi lehet otthon, hogyan fogadják a hírt. El tudtam képzelni, mit jelent barátaimnak és bálványaimnak, Radnótinak és Illyésnek, és a többi ismerős és ismeretlen Párizs-imádónak a döbbenetes vereség, hogyan nézik a magyar mozikban a Champs-Élysées-n parádézó nácikat.

A franciabarát tanúságtételeket persze csak sokkal később ismerhettem meg. Például a Henry Millerét:

– Dicső és nemes Franciaország! Istenem, micsoda szeretettel és hódolattal gondolok most rád... Most elbuktál, leigázott a hódító. Alig bírom elhinni... Másik Franciaország fog születni; újabb szent napot jegyeznek majd a naptárban... Az emberi szellemet rágalmazza, aki azt mondja, hogy nem lesz többé Franciaország. Franciaország él. *Vive la France!*”*

Így az amerikai író. A moszkvai magyar költő, Balázs Béla, pedig e szavakat adja a versailles-i nimfa szájába:

Embereszmény vagyok én és ígéret!
A nyomornak rútsága ellen lázad
Hős szívetek, amíg álmodtok engem,
Nem pusztulhat el addig ez a nép!
A szabad ember szépségéért küzdve
Új barrikádokon új életre kel.
C'est la France éternelle!
C'est la France éternelle.

* A légkondicionált lidércnyomás (Bart István ford.).

Háborús étlap

Négy évet szolgáltam a második világháborúban s egyetlen behívóval volt szerencsém. A Honvédelmi Minisztériumba hívtak be, irodai szolgálatra. Ez szépen hangzott s látszólag mit sem különbözött a Franklin Társulatnál betöltött állásomtól, ahol ugyancsak irodai szolgálatot teljesítettem. Eleinte csakugyan gépeltem s a gépiratot valamelyik bajtársam segítségével összeolvastam. Később minden átmenet nélkül átvedlettem küldönccé. Nap-hosszat a folyosókon szaladgáltam, hónom alatt a kézbesítőkönyv s vittem a parancsokat osztályról osztályra, legtöbbször a Hughesbe, azaz a táviróba.

Néha majd leszakadt a lábam a sok talpalástól, végeredményben mégis boldog voltam, hiszen a minisztérium megvédett a harctéri szolgálattól, saját lakásomban lakhattam, meglátogathattam édesanyámat és Magdát, akibe épp akkoriban szerettem bele. Arra is módot leltem, hogy némi külön kérésre tegyek szert.

A minisztérium tűrhető hangulata a voronyezsi összeomlás és a sztálingrádi csata után megromlott. A sztálingrádi győzelem történelmi jelentősége, úgy látszott, rést ütött és e résen át behatolt a legkeményebben elmeszesedett vezérkari koponyákba is. Egy ilyen, a végleges elmeszesedésben megzavart koponyában fogant meg a gondolat, hogy a főváros egész lakosságát, elsősorban a katonákat föl kell készíteni a totális háborúra, a városi gerillára. E célból másokkal együtt bennünket karpaszományos önkénteseket, hadapródokat is kivezényeltek a Várpalotán szervezett lögyakorlatra.

Egy ezredes bombardonra hangolt hangján igyekezett belénk üvölteni, hogy erre és a következő lögyakorlatra azért van szükség, hogy ha az ellenség, minden valószínűség dacára áttöri a Kárpátokat őrző védelmi vonalat és bevonul Budapestre – ami abszurdum, a jó katona viszont semmit nem hagy ki a számításaiból s a magyar jó katona, sőt kitűnő katona –, akkor nekünk, katonáknak csakúgy mint a városban rekedt lakosságnak, azaz minden fegyverfogható embernek, nyolc éves kortól nyolcvan éves korig az a szent kötelessége, hogy háztömbről háztömbre, utcáról-utcára, házról-házra, emeletről-emeletre, szobáról szobára megvédelmezze hazánkat a ránk áradó vörös mótelytől.

Nem merném állítani, hogy ez a végső kitartásra serkentő beszéd lelkesedést keltett volna bárkiben a lőtéren összesereglettek közül, közéjük érte a leglelkesebb nácibarátokat. Inkább nyomasztó hatást váltott ki, hiszen a napilapok, a politikusok, a rádió egészen más hangnemhez szoktattak, ami a hadászati helyzet értékelését illeti.

Általános berezelés közepette indult meg a gyakorlat, amelyre kivonult az egész vezérkar, maga a honvédelmi miniszter, s valamennyi tiszt, akit beosztása a fővároshoz kötött. Változatos műsorról gondoskodtak, pontosabban arról, hogy ki-ki többféle fegyverrel próbálkozzék, kiképzett altisztek felügyelete mellett. Puskával, pisztollyal csaknem valamennyien tudtak bántani, géppuskával sokkal kevesebben. Az én kiképzésem annak idején Kapos-

várt abból állott, hogy több ízben szétszedették és összerakatták velem a nehezen kezelhető német géppuskát, löni azonban nem lőhettem vele.

Kezünkben a géppuska, mellettünk az altiszt, hasra feküdtünk a lőtéren, majd a szükséges magyarázatok megemésztése után lőttünk a tér túlsó végére állított, emberformájú célpontokra. Ezek a célpontok szabály szerint állták a tüzet, ilyeneken gyakorlatoztunk Kaposvárott, tucatnyi találat sem értett nekik. Ezúttal azonban valami mulasztás történt, nyilván azzal kapcsolatban, hogy a löteret a mi kedvünkért rögtönözték, tény, hogy mikor az első sorozatot ráeresztettem ellenségemre, az elterült, mint akiből elszállott a lélek. Ekkor valami különös, eddig soha nem tapasztalt részegség fogott el, hiába ordított rám az altiszt, amíg tartott a tárból, lőttem s a célpontok közül ötöt vagy hatot lekaszáltam.

A háttérből előtűnt egy tiszt bilgeriben, fölemelt karral jelezte, hogy a tüzelést hagyjuk abba, utána nézett, mi okozta a tömegpusztulást a bábok között, aztán intett néhány közlegénynek, akik utasításához híven, fölállították és megerősítették a célpontokat. Ez idő folyamán én továbbra is hason feküdtem, célállásban s a tulajdon szememmel győződtem meg afelől, hogy a szovjet mesterlövészeknek alighanem a bilgeri szolgáltatott információt, ezért vettették el annyi fiatal és idősebb tisztünket. A közlegények és tisztek között a különbség a távolságban elenyészett. A háború földszintjén viszont egy bakancs és egy bilgeri két egymástól élesen különböző világot képviselt.

Változatos lögyakorlat volt, a háborús étlap minden ingyenségét megízlelhattuk, kivéve az ágyúkat. Dobtunk kézigránátot, lőttünk nehézpuskával, pisztollyal, s emberformájú szalmabábokat beleztünk ki szuronyos puskával.

Ezek után következett a műsor fénypontja: a Király-féle géppisztoly bemutatása. A premierre kivonult mind a vezérkar, mind a minisztérium. A háttérben a bakák fölállították a gyakorlat áldozatait, a célbábokat, aztán egy jóvágású, egyenruhás fiatalember szökkent arra a gyepes területre, ahol nemrég mi hasaltunk, fegyverét könnyedén magához szorította.

Külsejében a Király-féle géppisztoly alig különbözött a Mausertől. Igen egyszerű mechanikai elv alapján működött, a lövedékek sorát tartalmazó tárt oldalt helyezték be a csőbe, még pedig azzal derékszögben, a csőbe szorított rugó funkciója volt, hogy a kilőtt lövedék helyébe a kakas elé nyomja a következőt s folytassa ezt mindaddig, amíg futja a tárból.

Kitaláltuk, hogy a fiatalember maga Király. Diadalmasan körülnézett, aztán előre szökkent, megnyomta a ravaszt.

És mi történt?

Ami szeretett hazánkban csaknem mindig. A teljes számban kivonult minisztérium, a vezérkar szeme láttára a Király-féle géppisztoly háromszor egymásután csütörtököt mondott.

Holmi magyarázgatások és műszaki bizgetések után végre elsült. A lehangoló előzményekről rövidesen mindenki megfeledkezett, eloszlott a destruktív pesszimizmus sötét felhője, néhány pillanat s már uniszónó magasztalták a magyar műszaki zsenit, e különleges fegyver feltalálóját.

– Egyszerű, mint a pofon, kis komám – vert vállon egy tiszt. – Csak éppen egy kis ész kell hozzá. Leleményesség.

Azzal bocsátottak útnak, hogy a gyakorlatot rövidesen megismételjük. Minthogy a történelem nem ismétli önmagát, a lögyakorlat megismétlése elmaradt, a mérgesvörös ezredes nem döröghette el még egyszer a beszédét, amelyet nyilván nem egyetlen alkalomra íratott.

Mint mindenki, aki ebben a korban élt, én is megszámlálhatatlanul sokszor hallottam a német katona dalokat, a Horst Wessel dalt, az Erikát, a Lily Marleent stb. Csakhogy valahányszor fölhangzottak a dallamok, mindig szecskává aprította az Európa-tipró német katonai csizmák ütemes dobogása. Valahol a közelben, néhányan német katonadalokat énekeltek, félhangon, kulturáltan. A dallamok a csizmák kíséretétől elszakadva, szabadon szárnyaltak az éjszakában s igazi lényükben mutatkoztak meg, a lemondás, a beletörődés, a szomorúság színeiben. Sok hűrt megszólaltattak ezek a dalok, csak éppen a harcrakészség, a támadó szellem, a jövő győzelem érzése hiányzott most tökéletesen belőlük. Ezek a dalok már magukban hordták a jövő vereséget.

Vasárnap volt, sugárzó tavaszi vasárnap. Előző nap úgy beszéltek meg Magdával, hogy eléje megyek s a Kapás utcában várom meg, a ház előtt, amelyben lakott. Mindig kényes volt a külsejére, új ruháját vette föl az alkalomra, az új ruhához selyem sálát kötött, s a brosst, ami a sált összefogja, a húgától, Ágitól kérte kölcsön.

Ági érkezett elsőnek a Kapás utcába, a fütty-jelre Magda kilépett az ötödik emeleti francia ablak előterébe, rendkívül izgatottan, mint valamennyi hasonló alkalommal, úgyszólván roskadozva az öltözködés megpróbáltatásaitól. Szeretett sok mindent egyszerre csinálni, figyelni viszont csak egyvalamire tudott, de arra nagyon.

– Elhoztad? – tudakolta a magasból.

Ági sokat mondón hunyorgott.

– Bejöttek.

Magda hagyta elcsúszni a szavakat a füle mellett, őt a bross foglalkoztatta. Idegesen kérdezte:

– Elhoztad?

– Bevonultak. Nem érted?

Áginak a táskájában lapult a bross, de hát mi egy bross a német hadsereghez képest. Nem vette elő. Magda viszont látni akarta, hogy az-é, amit kért.

– Mutasd már! – fakadt ki ingerülten, mire húgát ugyancsak elfogta az ingerültség:

– Hát nem érted? Itt vannak!

– Szóval nem hoztad el?

Mindkét fél számára érthetetlen párbeszéd az utca és az emelet között. Élőbeszéd az egyik, sifírozott a másik. Viszonylag hosszú időbe telt, amíg közös nevezőre jutottak. Közben én is megérkeztem s Ági közölte velem a baljós hírt.

– Honnan veszed? – kérdeztem.

– A bécsi rádióból.

Időközben Magda lejött az emeletről.

– Add már ide!

– Eridj a csudába a brossoddal! – tört ki Ági s már nyújtotta az ékszeret. – Bevonultak a németek s te csak ezzel a vacakkal törödsz.

Magda megborzongott, a sálát mindenesetre összekapcsolta a brossal. Kérdőn nézett rám.

Azt is kérdezhetette volna a tekintete, hogy most mi lesz velünk. Ő inkább az iránt érdeklődött, jól áll-e az új ruha a sállal meg a brossal, pedig egész testében remegett.

A meg nem ismételt lögyakorlat jutott eszembe, a vérengző szónoklat, ami a gyakorlatot s benne a fiaskókat megelőzte. A mai lett volna az a nap, amikor nyolc éves kortól nyolcvanig minden fegyverfogható embernek harcolnia kellett volna háztömbről-háztömbre, emeletről-emeletre, házról-házra, szobáról-szobára. Az ország ájultan feküdt, holott nem hallatszott semmi, sem a Horst-Wessel dal, sem a csizmák dobogása.

KESZTHELYI REZSŐ

A csiga születése

*győzi-e homokkal
a sivatag hogy mutasson
még valami pusztulást
a földben és a semmiben*

*nem az örökkévalóban
porlad a szív
hanem önmaga biborában
és izomzatában*

*egyetlen szál virágban
jelenik meg a hatalom
szépsége és közönye
hogy ragyogjon*

*ami élet nélkül is
kikerülhetetlen
és letöri a végtelen
alakzatait az anyag*

*történetét
a mindennélkülire született
valóság árnyékát
mely elhagyja az egeken túlit*

*mégis: hangozzék el ami van
érezze ezáltal
áll fenn a csillag
és alul a tenger*

*legyen az eltelejtett
tény éjszakája és világossága
a mászás mindenkor
legelső ezüstje*

Álmaimra Hérakleitosz is felfigyel

*Ma reggel, hogy elkezdtem újra fázni,
a) ma reggel, hogy megcsúszott két higanyszál,
ma reggel, hogy elkezdtem tercinázni.
S szóltam magamhoz: mért, hogy ittmaradjál,
mért kell ahhoz mindig kimentetőzni?
E folyó víz, ha nem több egy arasznál,
igéri-e, hogy mikor fog tetőzni?
S nem láttad-e egy Új Vidéken is,
a szüntelen partvidéket előzni
szint e folyót? Akármiképpen is
ugyanaz marad a felületes szem
tekintetének, bármi szépen is
igazítja futásához, jegyeztem,
egyéb mivoltát, nem egyéb? mivolta?
S ki felel érte, hogy hová igyekszem?
S akkor ennek találkozása volna
szerelmek, illem, vonzalmak, kötelmek
s mások szerint? oly sokképp, hogy mi sorba
e-féleségek – s helyükre! – kerülnek,
az se fér már oda, hogy hát miért
a folyton változónak, a kívülnak,
a csak-futónak össze, vissza, szélt,
hosszat s akárhogy futni; és nem inkább
egy-egy part-helyén volna épp ezért
jobb s bal esélyük, akik igazítnák?*

a) A hosszú szárazság és meleg után e borzongás sugallata kettős; történhetett persze a célzás az egyik ablak régi, s a másik szintén eléggé régi hőmérőjére.

Az alapfokú (hiába)való

*Tél lesz. A hanyadik tél! Hát... mióta?
mert attól függ. S még hány lesz. Évszakok
mosódnak egybe, és sok más dolog
ugyamúgy. Mintha csak egybemosódna*

*minden; de ez sem igaz. Hogyha vissza-
nézel, akármiből, ott láthatod
az átmenetet; egy-egy lábnyomot,
jelképesen szólva. És idehozza*

*épp azt, ami vagy. Vagyis a helyet,
veled. Havat rak köré, ha telet
képzelsz, vagyis: ha az van! Mert a tény,*

*csak ez, valóban csak s csak egybeolvad
– olvashatatatlannal is. All a lény,
néz, hiába keresi a valóbbat.*

„Kilobbant sejtcsomók“

(Kosztolányi)

*A fáradt és a friss test ugyanott
van, ahol van. Másutt van a különbség.
S hogy van másutt! ez nem olyan külön? még
egy cipelni való teher? Hagyd ott,*

*ha tudod! Mert: úgysem használhatod
semmire; hiszen te csak ugyanott, épp
ott és ott vagy mindig, csak hogy gyötörjék
a helyszínt, a mindig-alád-adott*

*területet, az így-kitölthetőt,
azért vannak az „eztán”, „azelőtt”
s más-idő-határozta, lehetetlen*

*(mert: lehetetlen! neked: végleg máshol)
lévő terek; azért? s már megnyugvásból
e két szó: lehetetlen lévő. S ez sem.*

Utazás

Nórával naponta ott voltunk az öregasszonynál. A városban találkoztunk, rendszerint a Lánchíd közelében. Gyalog mentünk át a hídon, és a lépcsőkön kapaszkodtunk fel a várhegyre. Aktatáskában, madzaggal átkötött papírcsomagokban cipeltük fel a fát és a szenet, hogy melegedhessünk. Az öregasszonynak másnaponként vittünk egy csomag cigarettát. Ez volt a szoba bére. Nóra a kabátja övével húzatta magát a lépcsőkön. Amikor megéheztünk, átszaladtunk a szomszéd utcába. A vendéglő már kinyitott. Az asztalokon szürke márványlap volt, mint a régi kávéházakban. A falról kitömött baglyok néztek le ránk. Étlapot nem írtak, a pincér fejben is meg tudta jegyezni. Fröccsöt is kértem. Nóra minden alkalommal belenyalt, hogy milyen, aztán ő is kért. Ebéd után visszamentünk az öregasszony szobájába, és ott voltunk késő estig.

Nóra egyik nap azzal fogadott, hogy két barátnője átszökött Ausztriába. Eisenstadtból üzentek, hogy menekülttáborban vannak, és Amerikába fognak utazni.

– Mit szólsz hozzá? – kérdezte izgatottan.

– Az ő dolguk, hogy mit csinálnak.

Előreszaladt a lépcsőkön. A magasból visszanézett. Lassan kapaszkodtam fölfelé a nagy csomag fával. Megvárt. Belémkarolt, úgy mentünk tovább.

– Marhaságnak tartod? – kérdezte.

– Nem érdekel.

– A Hauser-fiú se fog hazajönni. Stockholmból üzent, hogy lelépett a táncegyüttestől, és egyenesen Stockholmba ment. Jó mi?

– Ez foglalkoztat?

Nóra kinyílt, ártatlan szemmel nézett rám, mintha nem értette volna, hogy mire gondolok. A szemében volt egy kevés kihívás is.

– Eisenstadt. A háziúr fia, meg a barátnőid. Stockholm. Ezek járnak a fejedben.

Nóra elállta az utamat.

– Gyanakszol valamiért?

– Nem gyanakszom.

– De látom rajtad, hogy elszomorodtál.

– Az más, hogy szomorú vagyok.

– Miattam?

Nem válaszoltam.

– Megbántottalak azzal, amit mondtam? – kérdezte.

Egy mozdulattal próbáltam magyarázatot adni.

Átölelt, magához szorított, a lépcső tetején csaknem egyensúlyunkat veszítettük.

– Azt hiszed, hogy el tudnák hagyni? – kérdezte. – Nem, azt nem! Nem lennék képes elhagyni téged. Ebben biztos lehetsz. A legbiztosabb lehetsz abban, amit most mondtam.

Fönt az öregasszony szobájában begyűjtottam. Addig is, amíg a melegre vártunk, felbontottam a rumosüveget és ittunk. Nóra köhögött az erős italtól.

- Milyen rum ez? – kérdezte a levegőt kapkodva.
- Jamaicai.
- Hol szerezted?
- A városban vettem.
- Ez meg is gyulladhat az emberben.
- Vannak, akik korsószámba vedelik. Például a matrózok.
- A matrózok? Miből van a gyomruk? – álmélkodott Nóra.

Arca kipirult az italtól. Nagykabátban a dívány sarkába húzódott, csak a cipőjét rúgta le. A lábát maga alá húzta.

– Az a Stockholm azért érdekes város lehet, nem? – szólalt meg a csöndben.

– Stockholm? – néztem rá kérdően.

– Egy könyvben olvastam, hogy Észak Velencéjének nevezik. Van földalatti, mint Párizsban, és olyan fényes az üzleti negyed, mintha égő csillagokkal volna kirakva.

– Ezt olvastad?

– A csillagokat én tettem hozzá. De a hajók! Az benne volt a könyvben. Évente negyvenezer hajó köt ki Stockholmban.

Minden szava szorított rajtam egyet, mint a prés. Odaültem melléje, megsimogattam.

- Mi történt veled?
- Semmi – nézett rám komolyan.
- Valami mégis történt.
- Gondolkodóba estem.
- Történt valami, amit eltitkolsz előlem.
- Az történt, hogy nem szeretek itt lenni – mondta idegen hangon.
- Mi bajod van? Kivel? Mivel?

Az ölébe húzta a fejemet.

– Nem bírom tovább. Élni akarok, érted? Élni... De itt? Mintha fojtotgatnának. Az anyám. Az apám. A szerencsétlen nővérem az urával, aki még az ágyba is magával viszi a brosrúgát. Úgy érzem magam közöttük, mintha fulladoznék. Húszéves vagyok. Élni szeretnék! Élni! Tudod?...

– Svédországban? – vetettem közbe.

– Nem veszed észre, hogy mindenki megy?

– Mindenki azért nem.

– Aki csak teheti, az most szerencsét próbál. Mikor lesz még egy ilyen lehetőség az életben? Értsd meg, hogy nem akarok olyan nyomorultul élni, mint eddig.

– Olyan nyomorultul éltél? – kérdeztem kétkedéssel és kissé meg is bántva.

– Igenis, hogy nyomorultul. Gondolj arra, hogy kirúgtak a gyárból. Kirúgtak otthonról. Ezután is bármikor kirúghatnak. Miben volt neked itt örömöd?

Felültem, hogy láthassam az arcát.

– Mi az én teendőm? – kérdeztem.

– Menjünk együtt. Egyedül te vagy nekem, senki más. Csak egyedül te. Senki más az égvilágon. Te jó szakember vagy, én meg táncolni tudok. Hidd el, hogy nem veszünk el ott kint. Sokkal jobb lesz...

Csöndesen sirdogálni kezdett.

Sokáig nem szóltam. Legjobb lett volna, ha elkerülhetem a választ. Gáspár Bubu halála óta sok minden megváltozott. Arra gondoltam: hogyan mondhatnám el Nórának, hogy Gáspár Bubu halála óta az én életemben a dolgok már nem ugyanazt jelentik, mint előtte. Beleértve azt is, hogy barátság, rend, ragaszkodás, haza, bizalom, sőt elhatározás, hogy akkor is mellette fogok állni, ha nem úgy alakulnak a dolgok, ahogy szeretném. Esetleg visszaütnek. Az erő, ahogy feltámad az emberben, és mind nagyobb lesz. Már nem úgy volt, hogy válogatás nélkül mindent magamra vállalok. Megkönnyebbülttem volna, ha ezt mind el tudom mondani, de hiányoztak a szavak, és attól tartottam, Nóra nem érti meg, amit véglegesen még én se tudtam át-gondolni. Attól is féltem, hogy nevetségessé válok. Elképzeltem, hogyan beszélt volna erről Gáspár Bubu. Könnyedén s mégis kemény élel, bátorítóan, hogy maga mellé állíthassa a másik embert, a hangjában ugyanakkor valamiféle felelősségrevonással, amit nehéz elfelejteni. Vagy inkább figyelmeztetéssel.

Kishitűség fogott el, s csak annyit mondtam végül:

– Ezt én nem tudom megtenni.

– Mi tart vissza?

– Talán az, hogy nem tudnék ott boldog lenni.

– Honnan tudod ezt előre?

Kényszeredetten mosolyogtam.

– Sehonnan.

– Nem is gondoltál még arra, hogy milyen lehet ott kint?

– Meg se fordult a fejemben, hogy elmenjek.

– Akkor honnan tudod olyan biztosan, hogy nem tudnál ott kint boldog lenni?

– Megérzés.

– Senki se tart vissza, hogy megpróbáld.

– Senki?

– Úgy értem, hogy a szüleid nem élnek. A nővéreddel rossz viszonyban vagy, örülsz, ha nem látod...

A hangjából megéreztem, hogy nem fejezte be. Valamit még akart mondani, de az utolsó pillanatban meggondolta magát.

Kisegitettem.

– Azt akarod mondani, hogy a barátom is meghalt? A holttestét se tá-láltam meg. Ezt akartad mondani?

Tudta, hogy hibát követett el. Zavarba jött.

– Azt hiszed, hogy tíz éven belül lesz itt még valami? – támadott, mint aki utolsó tartalékait veti be.

– A rendért dolgozni kell – mondtam. A legjobb mondat volt, ami tő-lem telt.

– Rend?... – nevetett gúnyosan Nóra. A száját is elbiggyesztette. – Nézz körül! Nincs energia, állnak a gyáarak. Heteken belül annyi lesz itt a munkanélküli, hogy... Tízezer, húszezer? Nem jár a villamos, nincs autó-busz. Nem veszed észre, hogy néz ki az ország fővárosa? Még mindig ra-gasztják a plakátokat, és röpcédulákat szórnak. A kommunisták ellen. Azt hiszed, hogy vége van?

Tudtam, hogy ezek nem Nóra szavai. Hallotta valahol. Biztam abban, hogy ez csak egy futó hangulat nála, és hamarosan jóra fordulnak a dolgok.

Lecsavartam a rumosüveg kupakját, megtöltöttem, és odanyújtottam Nó-rának. Én az üvegből ittam néhány kortyot. Az ital égette a torkomat.

– Nincs nekem ott semmi keresnivalóm – mondtam.
– Velem együtt se?
– Neked sincs ott keresnivalód.
– Több, mint itthon jutott.
– Azt hiszed, segítenek majd ott rajtad? Mindenki saját magával tördik.
– Tudok egy embert, aki segíteni fog.
– Ott? – néztem rá hitetlenkedve.
– Mindent elintéz. Ausztriában ugyanis él egy ismerősünk.
Meghúztam a rumosüveget.
– Neked fog segíteni, vagy nekem? – kérdeztem.
– Miért így teszed fel a kérdést? – nézett rám Nóra.
Éreztem, hogy szétterjed bennem a rum, s kissé megemel. Könnyebb lettem és magabiztosabb.
– Másképp nem kérdezhetem.
A szekrény oldaláról leakasztottam a kabátomat, és magamra terítettem.
– Elmész? – ugrott fel Nóra a diványról ijedten.
– Igen.
Átölelt. A kabátomba fúrta a fejét.
– Nem hagylak el soha – suttozta.
Gyalog mentem hazáig. Villamos és autóbusz valóban nem járt még, de már városszerte személyszállító teherautók közlekedtek, a fontosabb útke-reszteszódéseknél, a pályaudvarok mellett megálltak és fölszedték az utasokat. Fürtökben lógtak a teherautókon. Az üzletek előtt is sorban álltak, sok üzlet kirakata betört. Mégis, a remény már feltámadt: a villamossínekkel és felszaggatott kockakövekből épített torlaszok, amelyekkel elzárták a mellék-utcák torkolatát, már eltűntek.
Sem az öregasszony szobájában, se később az utcán, nem vettem túl komolyan Nóra szavait, mégis nyugtalan voltam. Megbántam, hogy szinte sértődötten jöttem el. Gondolatban mindent felidéztem, ami összekötött Nórával. Kimerülten értem haza, nem sokkal a kijárási tilalom kezdete előtt.
Rosszul aludtam. Alig vártam, hogy reggel legyen.
Megvártam, amíg elmúlt nyolc óra. A táskámat megraktam szénnel, aztán elindultam föl az öregasszonyhoz. Több mint egy órába telt, amíg fölértem.
Az öregasszony nyitott ajtót.
– Maga az, kedves fiatalúr?
– Nóra itt van?
– Már elment – válaszolt az öregasszony, aztán megfordult, s miközben befelé csoszogott az előszobába, hátraszólt: – üzenetet is hagyott magának.
– Üzenetet? – hökkentem meg.
A noteszlap reszketett a kezemben.
„Elmentem. Megpróbálok átjutni a határon, itt úgyse lesz belőlem semmi. Azt mondják, nem érdemes az osztrák határ felé indulni, mert nagy az ellenőrzés. Megpróbálok Belgrádnak. Soha nem szerettem úgy senkit, mint téged. Ezért fáj nagyon, hogy elmegyek. Ha sikerül, rögtön írok.”
Aláírás nem volt.
– Mikor ment el? – kérdeztem az öregasszonytól.
– Hét óra körül megreggelizett. Csináltam neki két szelet piritóst, aztán becsomagolt a retiküljébe. Mást nem is vitt magával, csak a retikült.

– Nem mondta, hogy hova megy?
– Semmit se mondott – rázta az öregasszony a fejét. – Erről nekem semmit se mondott.

– Nem is sejti, hogy hova ment?
– Külföldre. Napok óta erről beszélt.
– Melyik országba?
– Ki tudja azt rajta kívül, drága fiatalúr? Önála nagyon gyorsan változik minden. Tegnap este elkérte tőlem az úrfi stockholmi címét, de lehet, hogy reggel már úgy ébredt fel, hogy Párizsban fog kikötni.

Azt hittem, megsemmisülök a fájdalomtól.

Senkim se maradt. Először elment az apám. Utána elment az anyám. Elment Gáspár Bubú. Az ő halála úgy fájt még, mint a nyitott seb. És elment Nóra. Olyan volt, mintha ő is meghalt volna.

Vártam, hogy az idő múlásával kicsit könnyebb lesz. Elmúlt egy óra. A másik is. Mindent elvállaltam volna már, csak hogy még egyszer megláthassam Nórát. Hazamenni nem volt kedvem. Talán erőm se. Az utcán csavarogtam, és titokban azzal az ostoba reménnyel bámultam be az üzletekbe, hogy valamelyikben megláthatom Nórát. Elveszettnek éreztem magamat, nem tudtam tudomásul venni, hogy egyszersmindenkorra vége. Úgy gondoltam, ha legalább összevesztünk volna, talán most könnyebben viselném Nóra eltűnését.

Mielőbb el akartam hagyni a várost. Nem maradt más menedékem, mint csak a nővérem.

Nem szerettem őt. Valósággal megkönnyebbültem, amikor férjhez ment, és vidékre költözött. Gyerekkoromban gyakran megalázott már azzal a pusztával, hogy idősebb volt nálam, és születésénél fogva olyan jogokkal rendelkezett, amelyekre érdemtelen volt. De hallgatnom kellett rá, szót kellett fogadnom, mert apám és anyám úgy rendelte. Gyerekkoromban az volt a legfőbb vágyam, hogy egyenlő lehessenek a nővéremmel, és ezáltal bosszút állhatok rajta. A családban csak én tudtam, hogy a nővérem állandóan figyel bennünket, mint egy macska, és így mindig tisztában volt azzal, hogy kinek mit kell mondani, és mit kell cselekednie. Azt hitték róla, hogy szelíd és szeretetreméltó, csak én tudtam, hogy ravasz, mint a róka, és nekem volt igazam, ha viszolygás fogott el, amikor egy ágyban kellett aludnunk. Most mégis vágyódtam utána, mintha az anyám lett volna. Magam elé képzeltem, hogy milyen volt, amikor legutóbb láttam. A vonathoz kísértem ki. – Én jobban szeretek Sárbogárdnak utazni – mondta a villamoson. A következő percben már a vonatlépcső mellett álltunk, és azon törtem a fejemet, hogyan búcsúzzak el tőle, mert én ilyenkor mindig arra gondoltam, hogy többé nem látjuk egymást az életben, de ezt nem akartam az értésére adni. Ott ácsorogtunk a vagon mellett. A róka szelidségével nézett rám, én pedig azt gondoltam magamban: az a szerencséje, hogy szép nő, és így egy tűzszerszét kaphatott magának.

Délben indult egy személyvonat Pécs felé. Megfelelt Sárbogárdig. Jegyet váltottam, majd helyet kerestem a zsúfolt vonaton. Az indulásig több mint egy órát kellett várni.

Újra és újra elfogott a kétség: mi lesz velem Nóra nélkül? Legbelül elrejtve, de annyira szégyelltem, hogy nem akartam tudomást venni róla: abban reménykedtem – vagy inkább kívántam –, hogy a véletlen a segítségemre jöhetne, és útközben rábukkannék valahol Nórára. Ebben a hitben ringattam magamat. A reménynek csak annyi alapja volt, hogy az üzenet szerint

Nóra Belgrád felé indult el. De vonattal mehetett Kelebiának is, vagy autóval bármelyik irányban. Autóval? A torkom összeszorult a gondolatra.

Csomagok között szorongtunk. A vonat lassan haladt, gyakran megállt. Az utasok nem nagyon ismerkedtek, az összetartozók is csak suttogva beszélgettek. Később egy pálinkaárus fürta át magát a kocsin. Körben járt a zöld pohárka. Hamarosan pálinkaszagban utaztunk. Ez tartott össze bennünket. A pálinkás embert egy santa muzsikussal követte. A padok között talált magának helyet, ahol megtámaszkodhatott, az álla alá dugta a hegedűt. Vékony, hullámos hangján régi katonadalokat és negyvennyolcas nótákat énekelt. Többen sírdogálni kezdtek.

Nóra minden gondolatomban velem volt.

Sárbogárdon az átszállás zűrzavarai után a pécsi vonat továbbment. A bátaszéki vonat indulásáról a forgalmista nem tudott pontos felvilágosítást adni. Az üres szerelvény, amely reggel érkezett a szárnyvonalról, még a mellékvágányon vesztegelt. Mozdony egyelőre nem volt.

Eleredt az eső. Az átszállásra váró utasok behúzódtak a váróterembe. Én az ázott, bűdös szag miatt inkább kívül maradtam. A széles ereszt alá álltam. Fegyveres karhatalmisták vonultak végig a peronon. Hárman voltak. Odajöttek hozzám, engem is igazoltattak. Megkérdezték, hogy hova utazom. Mondtam, hogy a nővéremhez. Bólintottak, és továbbmentek. Az állomás csaknem kihalt volt. Időnként egy-egy vasutas átkelt a vágányokon, és eltűnt az állomáson túli földszintes házak között. A sínek között felgyűlt az esővíz. A fűtőház felől fojtogató füst ereszkedett le az állomásra. A forgalmisták nem mutatkoztak. Az állomás egyhangúságát olykor a hangszórók zavarták meg. Szolgálati közleményeket továbbítottak a fűtőházba és a jelzőbódékhoz.

Később eleredt az eső, és feltámadt a szél. Átjárt a nyirkos hideg. Elin-dultam, hogy egy kicsit átmelegedek a váróteremben.

Az újságos pavilon mögött, a szélről védett oldalon Nóra ácsorgott. Az üres vasúti kocsik felé bámult. Kopott, szürke télikabát volt rajta, a bélés alul egy darabon leszakadt. Ezt a kabátot még sohase láttam rajta. A piros melegítőnadrágot sem. Az álla alatt megkötött selyemkendő is idegen volt.

Az első gondolatom az volt: hogyan tehetnék szert olyan akaraterőre, hogy minden kísértést legyőzhessenek. Hogyan?

Nóra meglátott.

Hátralépett, mint aki el akar futni. A keze ökölbe szorult, az arca megfeszült az izgalomtól, de a rákövetkező pillanatban elhagyta az ereje. Szorongva várta, hogy odalépjek hozzá.

– Most meg fogsz verni? – nézett el mellettem.

Magamhoz öleltem. Nem úgy, mint azelőtt, mégis forrón és örömmel. Nem voltam ura a mozdulataimnak.

Nóra gyöngéden eltolt magától.

– Jobb lenne, ha mégis megvernél – hajtotta le a fejét.

– Hazaviszlek – mondtam én. Rekedt volt a hangom az izgatottságtól.

– Most már nincs visszaút.

– Miért ne volna? Úgy beszélsz, mint aki mindent fölégetett maga mögött.

– Felégettem.

Végre rám nézett. A szem máskor fénylő porcelános fehérsége most kékes árnyalatú volt a fáradtságtól. Alatta mély árok kanyarodott. Könnyekre számítottam. Összetört tekintetre. Alázatosságra. Megbánásra, ami engem is átsegített volna a legnehezebb pillanatokon.

– Mindent felégettem – mondta újból. Tárgyilagos hangon.
– Hideg van itt – karoltam át a vállát. – Gyere, bemegyünk a restibe.
A vasúti vendéglő csaknem üres volt. Letelepedtünk a kályha közelében. Nóra egy kicsit habozott, hogy levegye-e a kabátját, aztán mégis kibújt belőle, a szék karfájára terítette. Úgy ült, mint egy iskolapadban.

Az elhelyezkedéssel eltöltött idő csak arra volt jó, hogy mind a ketten elveszítsünk valamit abból, ami a peronon még a birtokunkban volt.

A pincér idősebb ember volt. Megfordította a kockás abroszt.

– Csak rántotta van – közölte.

– Jó lesz – bólintottam.

– Hány tojásból?

– Kétszer kettő. Szalonnával.

– Szalonna nincs.

– Akkor hagymával.

– Azt lehet. Italt?

– Sört, két korsóval.

– Három hete nem kapunk sört.

– Mi van?

– Palackozott bort, vagy házi főzésű gyümölcspálinkát tudok hozni.

Nóra megfogta a karomat.

– Pálinkát kérj, mert nagyon fádom.

– Két pálinka? – nézett rám várakozón a pincér, félig csukott madárszemmel.

– Kettő. Kísérőt is hozzá. Ha van.

– Szódát is – bólintott a pincér.

Nórára néztem. Nem lopva, mégsem a régi nyíltsággal és ragaszkodással. Az álla alatt megoldotta a kendő csomóját, majd levette a kendőt. Az ölében szétterítette, szórakozottan hajtogatni kezdte. Elbizonytalanodtunk. Mind a ketten éreztük, hogy mire gondolhat a másik.

– Hogy találtál rám? – kérdezte Nóra.

– Véletlenül. A nővéremhez indultam látogatóba.

– A nővéredhez – ingatta a fejét. Nem mutatta, hogy csodálkozik.

– Úgy éreztem, találkoznom kell vele.

Nóra felnézett. Megpróbált mosolyogni. Üvegmosoly volt.

– Akkor lehet, hogy nem is tudod, hogyan kerülök ide, erre az állomásra.

– De tudom. Reggel fönt voltam az öregasszonynál. Tőle tudom, hogy mi történt.

– Az üzenetet megkaptad?

– Azt a cédulát?

– Igen, a cédulát.

– Megkaptam.

A zsebembe nyúltam, mintha ott lett volna a noteszlap. Nem emlékeztem, hogy mi lett az üzenettel, és ez zavarba hozott.

– Tudom, hogy mi történt – mondtam.

– Elhinnéd, ha azt mondom, csak annyi az egész, hogy ki akartam próbálni magamat? Tudni akartam, hogy el tudlak-e hagyni szó nélkül?...

– Sikerült, nem?

– Meddig bírom ki – folytatta Nóra –, hogy órák óta itt fagyoskodok ezen a szörnyű állomáson, szörnyű emberek között, és nem fordulok vissza hozzád? Amilyen gyorsan csak lehet.

– Az üzenetben, amit az öregasszonynál hagytál, azt írtad, hogy soha nem szeretted úgy...

A számra tette az ujját.

– Minden szó igaz, amit írtam.

Megérintettem az arcát. Végighúztam rajta az ujjamat.

– Volt közöttünk valami – mondtam.

– Ne beszéljünk erről.

– Miért?

– Nem akarok most erről beszélni.

– Én szeretném, ha beszélhetnénk róla.

Szomorúan rázta a fejét.

– Nem erről van szó, sajnós. Egész éjjel egy percre se hunytam le a szememet. Miután elmentél, nekem el kellett döntenem, hogy mit tegyek. Amíg nem késő. Az éjszaka rájöttem, hogy nincs több reményem itt, és úgy döntöttem, hogy felszedem a sátorfámat.

Valami kizökkent belőlem. A helyén hideg űr keletkezett. Az előbb még bennem volt, éreztem, hogy a helyén van.

– Ez végleges? – kérdeztem, hogy mondjak valamit.

– Eldöntöttem, amit kellett.

Vártam, hogy megkérdezi: mi a szándékom.

– Mindent elrontottam – bámult az asztalterítőre. – De mások is belesegítettek. Kezdődött az anyámmal, meg az apámmal. Az egész családi ügy el van rontva. A nővéremet rendesen taníttatták, az én bizonyítványommal nem sokat törődtek. Legyen érettségim és kész. Az legyen meg, aztán majd férjhez megyek.

Könnyes lett a szeme.

– Elegem van abból, hogy még Hollerith-könyvelőnek se vagyok jó! Akarok valamit, ami eddig nem sikerült! Új lappal akarok indulni. Az életemben először jött el az, hogy történhet velem valami más, mint hogy férjhez megyek. Nem tudhatod, hogy én gyerekkoromban micsoda álmokban ringattam magamat! Sohase beszéltem erről. Micsoda céljaim voltak! Már az általános iskolában! És most végre felcsillant előttem, hogy talán semmi se lehetetlen. Még a legjobb is megtörténhet velem. Amire eddig csak álmomban mertem gondolni.

– És itt nem lehet? – kérdeztem. – Meg fog változni minden.

– Itt?

– Van remény.

Megfogta a kezemet, mint régen.

– Már nem én irányítom magamat – mondta büntudattal.

Hosszan, vallatóan néztem rá. Figyeltem az arcát. Rezzenés nélkül állta a tekintetemet.

– A tánc? – kérdeztem.

– A tánc csak egy a sok közül.

A pincér meghozta a pálinkát. Lehajtottam. Nóra szokása szerint előbb beledugta a nyelvét, majd egy kicsit ivott belőle. Megrázkódott.

– Te már megittad? – nézett rám elismerően.

Nem válaszoltam. Nem is intettem.

Csak egyetlen téma volt, amiről beszélhattunk.

– Azt se tudhatom, hogy te rád meddig számíthatok – mondta.

– Rám mindig.

– Nem, nem. Veled is elrontottam – állapította meg szomorúan.

– Engem ne keverj bele.
– Nem hagyhatlak ki. Akkor se hagyta ki, amikor hivatalos magam-
mal, de te nem jöttél.

– Én nem mehetek.
– Tudom. Tegnap megértettem.

Ivott egy kis pálinkát.

– Az, hogy én szeretlek, és mégis itthagylak téged, ezek nem úgy füg-
nek össze, ahogy te gondold – mondta. – Egy ideig nem zárták ki egymást,
most mégis megtörtént, hogy szembefordultak. Ilyenkor az egyik előtérben
áll, a másiknak pedig meg kell hajolnia.

– Ez én vagyok – vetettem közbe.

Az arcát ráfektette a kezemre. Mint régen.

– Ha csak te volnál – mondta. – Ha minden csak te rajta múlta.

Megpróbáltam úgy hallgatni őt, mint akihez már semmi sem fűz.

– Azt hiszed, hogy én csak úgy egyszerűen, mint egy kis kurva, elhatá-
roztam, hogy kiruccanok a nagyvilágba? Mit tudod te, hogy mit éltem át,
amíg megírtam neked azt az üzenetet? Mennyit sírtam előtte? Mert én veled
szerettem volna menni. Veled akartam! De tegnap megértettem, hogy te rád
nem számíthatok. Egész tegnapig azt hittem, hogy közöttünk semmiben sincs
eltérés. Teljesen egyformák vagyunk. Tegnap aztán kiderült, hogy mekkorát
tévedtem. Ezért jöttem el búcsú nélkül.

A hangja fokozatosan hajlott át a szomorúságba. Érezni lehetett, hogy
nem meggyőzni akar, csupán a lelkifurdalás vezeti, hogy valamiféle magya-
rázattal tartozik.

– Én nem változtam meg – mondtam.

Nóra elfordította a fejét, kibámult az üres állomásra.

– Olyan vagy, mint szegény barátod volt – mondta. – Egyszer csak el-
kezdte hasonlítani rá, és a végén teljesen olyan lettél, mint ő. Ezért talán
nem is érted, hogy mi zajlik körülöttem.

– Nagyonis értem.

– Aki képes arra, amit azokban a napokban te vállaltál, az a fellegek-
ben jár.

– Más is megtette.

– Igen. A barátod melletted halt meg. Te is az életedet kockáztattad
valamiért, ami kevesebb, mint te vagy.

Gáspár Bubu jelent meg előttem, mint egy álomkép, noha ébren voltam,
és a szemem is nyitva volt.

– Az ember élete a legtöbb – folytatta Nóra. – Annál nincs értékesebb,
mert csak egy van belőle, és nem lehet pótolni. Én az éjjel ismertem fel, hogy
így van. Amíg félelemben éltem, és számomra semmi más nem volt a vilá-
gon, minthogy bögtem utánad, ahogy az állat reszket a párjáért, addig eszem-
be se jutott, hogy a különbségekre gondoljak. Tegnap te figyelmeztettél, hogy
van valami, amiről én mást gondolok, mint te. A nővérem azt mondaná erre,
hogy te szántszándékkal szálltál fel a süllyedő hajóra. Én tőlem távol áll a
politika. Más az érdeklődésem. De miattad nem kerülhettem ki az éjjel, hogy
ne gondoljak erre is. Most olyan a helyzet, hogy erre is gondolni kell. Nem
a párt izgat engem. Vagy ahogy a nővérem mondaná: a süllyedő hajó. Az a
baj, hogy én nem akarok áldozatot hozni. Nem vagyok erőslelkű. Nem is
nagyon értékelem a hősiességet. A jó életet szeretem, veszély nélkül. Mindig
a jó életre vágytam! Mindenből csak a jót, a napos oldalt. És én a jólétről

és a gazdagságról is mást gondolok, mint te. A gyerekekről is mást gondolok. A családról is. Mindenről mást gondolok, ez a baj.

Ilyen volnék az ő szemében? – kérdeztem magamtól. Arra gondoltam aztán: milyen nyugodt, mély hangja van. A zenében altnak mondják. Az enyém milyen lehet?

Nóra fürkészve nézett rám, mintha a gondolataim között kutatott volna.

– Én se vagyok rosszabb ember, mint te – mondta. – És te se vagy rosszabb nálam. Csak...

Azt gondoltam: íme, most kimondta, hogy vége. Egyenesen, kertelés nélkül. Megtalálta a módját, hogy kíméletesen mondja ki, s mégis visszavonhatatlanul. Megértettem: már azt sem akarja, hogy vele menjek. Egy szóval sem említette.

A pincér meghozta a két adag rántottát. Savanyúságot is hozott. Érkezése elvágta a beszélgetést, de még hiányzott a bizonyosság, hogy Nóra mindent elmondott, és én mindent megértettem. Még egyszer megpróbáltam.

– Hogy tudsz majd átmenni?

– Ahogy mások. Vannak emberek, akik most ezzel foglalkoznak.

– Címed van?

– Milyen címre gondolsz?

– Ott kint. Ahova készülsz.

Megrándult az arca. Talán evés közben.

– Az ismerősöm, akiről beszéltem, Linzben lakik. A Duna mellett.

– Nagy kerülő – jegyeztem meg.

– Elég nagy. Egy hónapba is beletelhet, amíg eljutok Linzbe.

Meg Stockholm, gondoltam, de nem szóltam. Szégyen és tehetetlenség égetett. Most kellett volna visszafordulni, de bénultan ültem az asztalnál, és kívülről nézve úgy láttam magamat, mint egy üvegbúrában fuldokló lényt. Nyomasztó volt, hogyan bámulok kifelé az üvegbúrából Nórára, mint egy megbabonázott állat. Védtelenül és tehetetlen alázattal. Belülről pedig azt láttam, hogy idegenül és megvetéssel nézek önmagamra.

– Nem tudod megakadályozni – hallottam Nóra tárgyilagos hangját.

Még ettünk, amikor egy vasutas bekiáltott a peronról.

– Személyvonat indul Bátaszék felé!

A vonaton kerestünk egy sarkot és behúzódtunk. Egymással szemben ültünk. Nóra lerúgta a cipőit, hideg lábát átdugta hozzám. A két combom közé fogtam, a kezemmel is melegítettem. A rossz világítású kocsit lassan átjárta a testek langyos, bűdös párolgása. Az utasok egy része megpróbált bóbiskolni a zötyögő vonaton.

Nóra nem kérdezte, hogy mi a szándékom. Nyugodtnak látszott. Aki a közelünkben ébren volt, az kívülről nézve úgy láthatta, hogy Nóra és én egy közös, boldog cél felé haladunk.

Mentünk a vonattal, a semmibe.

(Befejező része következő számunkban.)

Szenvedély nélkül?

Tulajdonképpen soha nem is hitte egészen, hogy az édesanyját valaha megtalálja. De azért kereste.

Kereste – istenem! – ahogy egy pöttömke gyereklány ebben a tüskés világban ide-oda kapkod, mert úgy hiszi, csillog ott valami.

Arra kapott rá leghamarább, hogy látogatási napokon, rögtön a reggeli asztalbontás után elrejtőzött valahol a főbejárati kapu közelében, a díszpálma mögött, vagy egy tartóoszlop takarásában. Nemsokára azonban rájött, hogy sokkal célszerűbb, ha a fölvezető lépcső kanyarodójában bújlik el, az ablakfüggöny védelmében, netán a rajzos-képes hirdató tábla állványainál, vagy esetleg a W. C.-ajtóban fog leselkedni, résnyi nyílást hagyva, hogy jól megfigyelhesse, kihez jött el az anyukája megint. Az Intézet rendtartása szerint ugyanis az itt gondozásba vett gyerekeket alkalmanként meglátogathatja a szülő, akár hatósági úton került tőle ide, akár pedig csak később állapították meg a kilétét. De nemcsak az előírások biztosítják ezt a lehetőséget, hanem a nevelők maguk is örültek annak mindig, ha legalább ezek a laza szálak tovább élnek valahogy. Néhány gyereket rendszeresen látogatnak, az igaz, legtöbbjüket azonban annyira ritkán, hogy nem is számítanak rá. Az ilyen esetleges találkozások nem sok izgalmat okoznak: feszengve eltöltött fél-órák, akadozó kérdések, tanácstalan vállrándítások, a kicsi csomag átadása, kényszeredett nevetés, csók, búcsú, jó legyél, igen, s végül nagy fölélegzés mindkét oldalról.

Csak ő figyelt, évek óta, változatlanul. Mert mindig akadt felnőtt, aki alig-hogy rákanyarodott az emeletekre vezető lépcsőre, azonnal el is bizonytalánosodott. Mintha nem is tudná, hogy kihez jött, csak úgy bemerészkedett, talán csak vaktában keres valakit. Ilyenkor ő előbújt a rejtekhelyéről, megmutatta magát az illetőnek, elsétált előtte, és úgy dobogott közben a szíve, hogy hátha utána szól, hátha épp őt keresi, most fogja fölismerni!...

Egyszer se szólt utána senki. Csak az a vad kalimpálás nem akart csitulni, még a folyosó végére érven sem.

Nagyon sokszor ment ez így hiába, míg végre egyszer, hirtelen bátor-sággal, visszafordult, és szembefutott az idegennel. Aztán a következő vasárnap újra így, egy másikkal. Gondolta, talán csak az volt a baj azelőtt, hogy előttük sietett, hátulról nem láthatták jól. Később tehát már addig merészkedett, hogy így, szembefutva a folyosón, elhaladtában meg is érintette lopva a néni kabátujját, vagy ha úgy adódott, véletlenül a csipőjét is.

A nevelők közül egy-egy fiatal vagy rutintalanabb teremtes még föl is szokott figyelni az ilyenféle különös játéokra, de őt ez nem zavarta. Nem tudta, hogy mit gondolnak róla. Legtöbbjük természetesnek tartotta; nem is törődhetek minden szeleburdisággal külön-külön.

Miután azonban nemcsak a bújócskás próbálkozásai maradtak sikertelenek, hanem a magamutogató játékok és a folyosói szaladgálások is: elérkezett lassanként az ideje annak, hogy újfajta kísérletezéseken törje a fejét.

Üzengetni kezdett kifelé, a nagyvilágba. Mindenki, aki szóba állt vele. Tapasztalata szerint, a legtöbb látogató, sajnos, annyira csak a saját kislányával van elfoglalva, nem is lehet a közelébe férközni, nemhogy egy másik nyafogását meghallgatná, hát még hogy akkor is törődjék vele, miután kilépett innen. Lehet, persze, hogy épp fordítva áll a dolog, és az az igazság, hogy az alkalmilag idevetődő szülő két perc múlva már nem is tud mit beszélni a saját gyerekével, csak ülnek egymás mellett vagy toporognak a kertben a pad előtt, és nagyon is kapóra jönne ilyenkor, ha egy másik kamasz odamerészkedne: egy pár kérdésre futná megint, azzal is múlna az idő.

És hát miféle tétova kis üzengetések voltak azok! Hogy mondják meg valahol: – ők nyilván tudják, hol kell az ilyesmit megmondani –, hogy az ő anyuját is küldjék be ide. A jövő héten, vagy legközelebb. Bizonyára nem tudja, hogy hol a lánya, azért nem jön; mondják tehát meg neki.

A látogató felnőttek közül ezt ugyan senki se vette komolyan – viszont rövidebb-hosszabb barátságok szövődtek csaknem észrevétlenül. Mert akihez egyszer odamerészkedett az ő nagy kérésével, azt legközelebb már együtt várta annak a kislányával, és vele izgulhatott jóelőre, hogy jön, nem jön, miért jön, mit hoz?

Föltételezhető volna pedig, hogy a barátkozások egy ilyen körben sokkal kézenfekvőbb indítékokkal kezdődnek, bizonyos hasonlóságok vagy éppen az irigyelt, ellentétes tulajdonságok vonzása következtében. Természetes például, hogy a gyakori családnevekből itt is igen sokan hallgatnak ugyanarra, és épp ezért azt talán könnyen tudomásul venné mindenki, ha a Nagyok, a Tóthok, a Szabók, a Juhászok számon tartják egymást, s így házon belül ki is alakulhatna valamiféle laza, ösztönös kapcsolódás vagy kapocs-keresés.

Igy sodródott ő is, Kovács Juli a Kovács Marihoz. Aki egy évvel volt fiatalabb nála, és aki hagyta is eleinte, hogy azokon a bizonyos délutánokonként megnézzék, mit kapott a nénitől, az anyutól. Az ilyen délutánokra ugyan elég hosszú kihagyások után került sor: jó, ha három havonként egyszer – és erről az Intézet mindig előre értesítést kapott. Az igazgatónő ilyenkor behívatta Marit, és figyelmeztette a közelgő vasárnapra. Ebből Juli úgy következtette, hogy akkor neki viszont nem szabad majd odamennie hozzájuk, hiszen azért van minden így előre elrendezve, hogy senki más ne legyen ott, csak a Mari, egészen biztosan.

Az izgalmas játék tehát azzal indult, hogy hetekig minden nap csöndesen meg lehetett kérdezni: érkezett-e levél? Amolyan előzetes jelzés? Ez arra volt jó, hogy az idegrendszer állandó feszültségben tartsa, hogy amikor aztán végre az értesítés megjött, egy győztes csatakiáltással föl lehessen ugrani a padból egyenesen az ablakdeszkára.

Mari mindig összerázkódott a Juli kitöréseitől, és egyszer már rá is szólt, elég durván:

– Te minek örülsz? Nem hozzád jön!

Ennek a két Kovács kislánynak tehát nemigen sikerült az összebarátkozás. Juli, akkor először, még megpróbált ugyan magyarázkodni, a nyakába is csimaspaszkodott a kisebbnek, úgy szerette volna jobb kedvre deríteni:

– De az jó – rázta a fejét –, ha neked jó lesz; nem?

– Nem lesz jó! – bújt ki Mari az ölelésből. – Tudd meg, hogy nem!

– Az nem lehet – fonnyadt el Juli nevetése. – Biztosan jó, csak te nem akarod, hogy jó legyen. Muszáj, hogy jó legyen; fogadj szót.

– Ha egyszer nem az!

– Majd én segítek; jónak kell lennie!

– Hagyj békén! – rándult egyet Mari, és ruhástul az ágyba vetette magát, be is fordult a fal felé.

Juli másnap átlátszó papírból csipke mintás függönyt szabott a Mari ágya melletti ablakra, aztán a kertből virágot is szerzett a párkányra. Szeretett volna még több díszet rakni mindenfelé, például a szekrény ajtajára legalább, vagy fölgombostűzni egy képet a falra, de félt, hogy Mari megint csapkodni kezd, mert sehogy se akarja megérteni a kis buta, hogy mennyivel jobb lesz a vasárnap délután, ha ilyen szépen találja itt az anyukája.

De jóval később is, miközben lassacskán nagyobb lányokká cseperedtek, Juli kitartóan kísérletezett még mindig. A három-négy havonként bekövetkező szülői látogatásokra már nem szabott papírfüggönyt a védencének, hanem szépen, tervszerűen fölkészítette. Ez a munka olykor napokig tartott: rendkívüli hajmosással kezdődött, majd új frizurakisérletek következtek, azt az egy-két ruhát pedig ámulatos leleménnyel igazgatta ilyenné meg amolyanná, egy-egy ránc átállításával, a nyakkivágás elhúzásával, s egy szalag vagy másmi számársággal szinte újjá alakította neki.

Marinak azonban nemigen kellett ebből az egészből semmi, még így sem, még mindig nem. Legszívesebben rég összeveszett volna Julival, de az utolsó pillanatban mégiscsak engedelmeskedett, mert az eszével belátta, hogy hiszen igazán jót akar neki; akkor meg nem lehet az ember goromba. De bármennyire uralkodott is magán, egyre jobban idegesítette, hogy mit noszogatja őt itt állandóan, nem kell őt folyton biztogatni: – ha jön az anyu, hát itt lesz! – jól van, nem olyan nagy ügy, a Katinak is jön, Icunak is, a Töpsi-nek is, mégse csinálnak akkora cirkuszt, mit kell azért annyira csapkodni előre, és miért nem hagyja őt békén, mit faggatja utána minden alkalommal, késő estig, még aludni se engedi!

Végül odáig jutott Mari, hogy amikor legközelebb ismét az irodába hívták, arra kérte az igazgatónőt, üzenje meg az anyunak, hogy ne jöjjön. Az általános csodálkozásra, majd a mindenféle faggatózásokra se válaszolt többet, csak ennyit:

– Inkább ne.

– Mi az, hogy inkább?! – csaptak le a szóra, de ő csak ismételte:

– Inkább ne.

Kérését természetesen meg kellett volna indokolnia, de még magyarázkodni se próbált – ebből tehát az következett, hogy a szokatlan makacskodás indítékainak megfejtése feladattá vált. Észrevette-e Mari, hogy pszichológiai megfigyelés alá került? – nem tudható, és nem is fontos. Viszont vasárnap délután az anyuja igenis megérkezett, és nem tudott semmiről, csak azt kellett tapasztalnia, hogy a kislánya nem várja a lépcsőkanyarban, és nem találják sehol.

Csak Juli került elő.

És bemutatkozott azonnal. Nagyon rendesen. Igenis, mert az elmúlt évek ilyen vasárnapjain mindig ott sündörgött ugyan a közelükben, de Mari egyszer se hívta oda. Az asszony pedig talán azt se tudta, hogy ők barátnők, a leskelődést másra is magyarázhatta, mindenki leskelődik itt. Az mindenestre furcsa volt, hogy amikor Juli megmondta a nevét, a néni nem lepődött meg azon, hogy őt is Kovácsnak hívják, – pedig igazán szépen és hallhatóan mondta; – hanem el akart fordulni tőle azonnal. Alig sikerült gyorsan és egyvégtében elfújnia, hogy ő csak azért jött most ide, hogy a néni ne legyen szomorú, és ne tessen elmenni azért, és amíg a Mari előkerül, addig itt maradhat mellette ő...

– Nem kell itt lenned! – szakította félbe az asszony, és zsebkendőt vett elő.

– Csak, hogy ne kelljen egyedül várni...

– Egyedül várok.

– Az... az nem jó...

– Mi?!

– Egyedül várni...

– Az én dolgom.

– A Mari nem rossz; majd jön... azért ne tessék még elmenni... addig én, helyette...

De nem mondhatta végig, mert az anyu pont ekkor fordított neki egészen hátat.

Juli hebegni kezdett, félszavak töredezték csak elő, kerülgette az aszszonyt, míg sikerült végre elébe állania mégis. Ekkor már hadonászott is, pedig csak mutogatni akart, a nyomaték kedvéért, és alighanem elfátyolozódott a szeme, azért futott el aztán olyan gyorsan, miután a kétségbeesés szülte kiáltás végre fölszakadt a torkából:

– Akkor én inkább nem leszek itt többé!

És már a lépcsőkön trappogva, a tenyerébe bömbölve:

– ...de őhöz azért csak tessék eljönni mindig!...

*

A jövőben tehát úgy estek a találkozások az Intézetben az anyuval, hogy amikor Marit az igazgatói irodába hívták, Juli nem figyelt oda. Utána meg nem szólt neki Mari, hogy vasárnapra előzetes jelzés érkezett. És ablakra csipkézett függöny meg új frizura nélkül is elmúlt a délután.

Juli pedig kezdhette más természetű próbákon törni a fejét. Új tervekbe fogott, s mihelyt az egyiket elvetette, azonnal újabb elképzelései születtek, azok részleteinek kidolgozásával bibelődött. Más lányok másról ábrándoznak – ő ezekkel a tervezgetésekkel töltötte ki a magányos félórákat, amikor a tanulás, az étkezés, a házimunka, a játék, vagy másféle előírt foglalkozás nem kötötte le a figyelmét.

Mert a tervéről nem tett le, nem is tehetett le. Fellengzős szó volna úgy fogalmazni, hogy: ez éltette. Inkább így: – ez jelentette életében a folyamatosságot, a gyerekevekből a kamaszkorba, aztán a kamaszból nagylánnyá válni, majd az Intézetből kilépni és a világban a saját lábára állni. – A keresés.

Az eredménytelenséget, az intézeti évek alatt, legfőképpen az okozta, hogy azok, akik könnyen fölfedhették volna a titkot: – éppen ettől féltették. Mert ha az anya egyszer nem akarja fölfedni magát a gyermeke előtt, akkor jobb is annak a gyerekeknek, ha ezt nem tudja meg. De az ilyen emberséges, egyéni meggondolásokon kívül valószínű, hogy az Intézet rendtartása szerint is így kell eljárni, meg talán a jogszabályok is intézkednek, így, vagy majdnem így; – az mindenesetre természetes következtetés, hogy miután kinőtte a gondozó intézet védelmét: odakint a világban Kovács Júlia már egészen egyszerűen rátalálhatott a megkeresés törvényes lehetőségeire.

*

Mégis, csak egy évvel később fogott hozzá. Talán azért, mert előbb kicsit rendbe akart jönni idekint. Vagy attól félt volna, hogy ha megtalálja, azzal vége szakadna valaminek? Hogy végérvényesen befejeződik, ami eddig mindig is volt, s amire folyton gondolni lehetett. Egy vágy. Lehet, hogy nem is a megtalálás vágya, csak a keresés ingere. Félt, hogy mihez kezd utána?

A hivatalosnak vélt értesítésből átírta a címet egy kék füzetborítóra, piros golyóstollal. Ezt a papírdarabot betette az igazolványtokjába, és ott hordta magával egy hétig. És amikor elindult, és amikor becsöngetett, akkor is ezt szorította a kezében, összehajtogatva.

Az ajtó nem volt zárva csukva, mert kulcscsörrenés nélkül nyílt föl.

Mari állt ott. Kovács Mari.

Megnővesztette a haját, egészen a vállára omlik! – ez villant a szeméből a tudatába először. Aztán egyszerre sikoltottak föl mindketten.

– Te?!!!

– Jaj!!!

És Mari azonnal visszafutott a homályból a szobába. Lezökölt az ágy szélére, összeszorított térdekkel, és maga mellé feszítette a karjait, kapaszkodni akart valahová.

Juli előtte állt meg, a háta mögé kulcsolt kezével támaszkodott az asztal sarkára. Még nem tudott másfelé nézni, s még nem csordult ki a könnye. De érezte, hogy nincs rajtuk kívül a szobában senki.

Mari nem is sejthette, miért állított be Juli.

– Ide is utánam jössz? – fitorított ellenségesen.

– Nem ... – rázta Juli a fejét. – Igazán nem.

– Hát?

– Nem tudtam, hogy itt vagy ...

Majd amikor megindultak a könnyei, az utolsó pillanatban még kicsúszott a száján:

– Hogy ... hogy te is ...

– Mit, hogy én is? – ült Mari feszesen továbbra is ugyanott. – Itt se hagysz békén?!

Azt még látta Juli, hogy az ágy fölött a hosszúkás kép elmozdul, aztán megtántorodott a magasban a csillár, valami piros vagy kék is lógott az egyik karjáról, mintha szilveszter óta felejtődött volna ott egy kacskaringós szalag – és a lámpába, a szerpentinszalagba, a hosszúkás faliképbe hirtelen belecsúszott az intézeti lépcsőkanyar, meg Mari rövid haja, meg ahogy várt, meg a W. C.-ajtó mögött egy leskelődő kislány, meg az anyu, ahogy jött, és ahogy nem tudta senki még, hogy hozott-e csomagot, és hogy Marihoz mindig ... és hogy őhózzá soha ... – Hát ő az?!!!! – És hogy tudta, igen, tudta, tudta, tudta, hogy a másik lánya is itt van, ő az, vagy más, mindegy, hogy ki, de itt van! ... de az egyiket mindig, a másikat egyszer se ... – Hát ő az?!!!! – És hogy kibírta, megállta, hogy ne keresse közöttük ... hogy megtagadja, hogy nemcsak megtagadja, de észre se vegye, még akkor se, ha ... ha ...

És megint csak a piros-kék kacskaringós szalag a lámpakarról ...

Mari rázta eszméltre odalent a földön, talán valami hideg ruhát is tett a homlokára vagy a nyakára; ez nagyon rossz volt – de fölállni nem tudott még, hanem a hűga is odabukott, féltérdre, mellé.

Csak jósokára sikerült föltápázkodniuk, de Mari most már nem ült vissza az ágy szélére, hanem az asztalhoz, az egyenes hátú székre. Lehet, hogy mást is mondott, de Juli csak ezt hallotta meg:

– Jó, most eljöttem hozzá, de ne gondold, hogy ...
 – Hát ő az?!!! – sikoltott föl Juli megint.
 – ... én se lógok itt nála állandóan.
 – Nekem azt mondták ... – fojtotta vissza most már a sírást, úgy he-
 begte: – azt mondták, hivatalosan is, hogy itt lakik ... Az anyám ... Hogy
 ez a cím az ... – mutatta a kék füzetlapot a piros betűkkel. – Aki ebben
 a házban lakik ...
 – Lement a piacra. Nem tudom, mit akar venni – vonta meg Mari a
 vállát.
 De Juli csak a magáét hajtotta:
 – Odajárt hozzád! És tudta jól, hogy ... Mari, ez lehetetlen!
 – Nem biztos.
 – De, de, de! Tudta!
 – Nem derülhetett ki – rándított újra egyet a vállán a fiatalabbik. –
 Ennyi az egész. Értsd meg.
 – Én?! Mit?! Hogy ...
 – Hogy haragudott volna, ha ...
 – Ki?! Az ember?!
 – Az. A férje.
 – A férje? Te tudod?
 – Nem.
 – Az van kiírva a kapura, hogy Kovács Erzsébet.
 – Az anyu.
 Juli megtörölte a tenyerével a szemét:
 – Engem is Kovácsnak hívnak.
 – Te mástól vagy neki. Talán.
 – Biztosan ... – nézett most Kovács Júlia felnőtt lány nagyon messzire,
 pedig nem fordult az ablak felé. – Biztosan ... – ismételte.
 – Azért félt.
 – Kikapott volna tőle?
 – Lehet.
 – Miattam?
 – Vagy más baj is történhetett volna; mit tudom én.
 – Olyan?
 – Azt hiszem.
 – Az ember?
 – Ő?
 – De hát te?! – csillant megint a könny Juli szeme sarkában. – Te-
 miattad nem lett baj?
 – Rólam tudott.
 – Biztosan ... – esett mélyre a nagylány tekintete. – Többről meg nem
 akart tudni. Ugye?
 – Nem. Mondom, hogy félnie kellett.
 – Azért nem akart megismerni. Pedig látott ... Te is tudod, hogy látott.
 – Anyu?
 – A tiéd.
 Nem mondta újra, nem ismételte, pedig Mari úgy látta, mozdul még a
 szája ... s talán el kellene köszönniük egymástól, mielőtt az ajtó felé indul-
 nának.

*

Futott. Amint becsapódott mögötte a kapu, hideg rémület cikázott végig a testében, hogy most talán összeütközik vele – derékszögben bevágott hát a másik utcába, s még ott is trappogott, teljes erejéből, végig, a villamosmegállóig, de még onnan is tovább, hogy inkább egy másiknál ugorjon föl.

Soha nem vallotta be, titokban sem, dehogyis fogalmazta ő meg valaha egyszer, legalább önmagának, így, hogy: szenvedély volt ez! – most aztán, ebben a csapkodó rohanásban végképp nem volt alkalmas a perc annak meghatározására, hogy ezután hogyan lesz képes élni szenvedély nélkül. Rémületében futott csak, a zihálás és a prüszkölés miatt kiáltani se tudott.

ALETI

Július 26. Hétfő

Ma megírtam az apámnak, hogy most már nem megyek haza a nyáron, itt maradok Pesten, dolgozni fogok, kell néhány ing meg egy ruha az egyetemre (ha felvesznek). Az értesítés augusztus közepére várható, bamm, a felvételim jó volt (szerintem), tehát ősztől bölcsészkar, magyar-történelem szak. Addig kiveszek egy lyukat valahol: a diákothonban már nem maradhatok, a gondnoknő mindennap piszkál, hogy takarodjak, régen volt az érettségi. Aztán van egy fogatlan takarítónő is, aki minden reggel felébreszt: tegnap leugrottam az emeletről (a felső ágyról), úgy ahogy voltam, talpig bőrben, a nő elsíkitotta magát, aztán elhallgatott, nézett és várt. Erre megfordultam és visszamásztam az emeletre.

Szóval: dolgozni akarok: Pontosabban nem akarok, de fogok. Szeptemberig talán össze tudok szedni néhány ezer forintot, cipő, ruha, M.-nek valami kis marhaság, még soha nem kapott tőlem semmit, csórikám.

Tegnap megint visszaküldtek egy versemet, a „Tavaszt”, pedig szerintem jó. Azt írja a pasas, a szerkesztő: „Kétségtelen a költői tehetsége, de képalkotása önkényes, szerkesztése hibás, néhol bőbeszédű és zavaros. Sok sikert kívánunk egyetemi tanulmányaihoz: a magyar nyelv teljes elsajátítása sokban segítheti költői munkáját.” Aláírás, olvashatatlan.

Kedves levél. Úgy küld el a francba, hogy még örülök is neki.

Július 28. Szerda

Két napig nem írtam naplót. Majd most.

Kivettem egy „lyukat” a Dob utcában: havi háromszázötven, és olyan bűdös, mint egy öreg vécé. A tulajnö egy öreg zsidóasszony, amolyan régi-módi, sálat hord a fején, és babbal etetett meg az első napon. – Bútora van? – nyöszörögte, miután megállapodtunk.

Jó. Nekem, bútorom.

A szobában: két szakadt fotel, egy szekrény, fél ajtószárnnyal, egy hat-százezeréves ágy, és hely az asztalnak, ami nincs. Az ablakból a szemközti kocsmára látok, meg arra a féllábú pasasra, aki két napja árulja az óráját a bejárat előtt. Meg kellene nézni, hogy milyen óra. Egyébként állandóan süt a nap, M. olyan, mint egy szép szalmakazal, szőke, dús, fényes, it's a wonderful life, that life I'm living, és most megyek aludni, csao.

Július 29. Csütörtök

Átnéztem az újsághirdetéseket: technikust, mérnököt, gk. vezetőt „felvesz állami vállalat, jelentkezés Bunkó Béláné szem. oszt. vez.-nél” – tehát semmi jó (nekem.) Valami érdekes munka kellene, amit röhecselve is el lehetne végezni, mondjuk éjjeliőr, az lenne a legjobb, a kislámpa egész éjjel égne, odakint megcsörren valami, felkapom a lámpát, kimegyek, mint egy alabárdos, jaj, csak a macska volt, gyerünk vissza a szobába, ott meleg

van, morog a kályha, néhány nap múlva fizetés... és... és ősszel elhúznak az első zárthelyin. (Van ilyen a bölcsészkaron?)

M. is itt volt tegnap este. Bemutattam a háziasszonynak, úgy fogtak kezét, mintha egymást sajnálnák.

Elküldtem az E. versrovatának egy versemet, szép kísérlével, aszond-jahogy: „Tudom, hogy még nagyon fiatal vagyok, de mégis szeretnék valamiképp beleszólni a világ dolgaiba” satöbbi. A válasz...

Egyszer (a Klauzál téri kocsmában) találkoztam egy bajszos íróval, aki azt magyarázta, hogy az írók a kezdeti időkben A típusú leveleket kapnak a szerkesztőségektől: az író (a címzett) tehetségtelen. Az első megjelenések után jön a B típusú levél: a szerkesztő akarta, de a főszerkesztő nem. Később jönnek a C típusú levelek: nagyszerű a beküldött írás, de van benne néhány bukfenc, itt egy beírás, ott egy javítás, aztán ha eléggé meg van rongálva a mű, mehet (jöhet)... és aztán, már a dolog vége felé következik a D vagy X típusú levél, amelyben a szerkesztő kér, könyörög, követel, és be akarja bizonyítani a szerzőnek, hogy szükség van az írásaira, pedig a szerző akkor már egyáltalán nem hisz a saját tehetségében, és másban sem.

Aztán a bajszos rámnézett és azt mondta, hívjam meg egy konyakra.

Négyszáz forintom van, és álmos vagyok. Az öregasszony horkol és néha köpköd a szomszéd szobában (esetleg beszélget a férjével, aki a háború alatt halt meg.) A... A... Mit is akartam? Mostanában sokszor lebillen a fejem írás közben, megrémülök valamitől, mi lesz a vége? És a vége után mi lesz? És holnap, és holnapután... Még az a jó, hogy éjszaka néha felébredek, és hallom, hogy valaki részegen énekel az utcán. Aztán újra elalszom.

Július 30. Péntek

Hahahaha, megvan, minden megvan. Állás, M., vers, mindenminden-minden, na, sorban.

Vers. Nem. M. Az angyalördögtündér. Délután...

Nem jó. Állás.

Megyek az utcán – hol menjek? –, nahát, jön velem szemben egy malac, szöke, szemüveges, sziaaa, ki az? a Jánosi, osztályelső, abszolút kitűnő tanuló, osztálytitkár, főokos, minden. Dumálunk, elmondja, hogy műszaki egyetem (természetesen) felvételi nélkül (természetesen, megnyert egy csomó fizika-versenyt).

– Állást keresek – mondtam. A süldő felderül, azt mondja: „menj be apámhoz, személyzetis az ALETI-nél.”

– ... Hol? – kérdeztem (akkor hallottam ezt a szót először.)

Jánosi elkövérlett, nekem pedig irány az ALETI. A telefonkönyvből kerestem ki a címet, Pesten csak az Állatkertet és az erzsébetvárosi kocsmákat ismertem meg a középiskola négy éve alatt.

Tízemeletes épület, a tetején hatalmas betűkkel a név: ALETI.

– Tessék – mordult fel a portás, amikor benyomultam az üvegajtón.

– Dolgozni megyek – mondtam, mint egy hős.

Erre azt mondta, hogy második emelet kettőszáznegyvennégy.

– De... de én Jánosi szaktársat vagy elvtársat keresem – mondtam.

– Akkor negyedik emelet négyszázötvenegy. – És elfordult, mert a háta mögött megcsörrent a telefon. (Zöldszínű szörnyeteg-telefon volt.)

János: kemény, barnaarcú ember; ha mosolygott, az összes foga kilátzott, pedig volt neki vagy negyven. – Foglalj helyet – mormolta valahonnan a magasból, amikor elmondtam, hogy mindig a fia volt a tartalék, amikor fociztunk az iskolaudvaron. – Dohányzol?

Elmondtam, mit akarok. Hümmögött. „Hát az ALETI nemigen alkalmaz tanulókat...”

Felvette a telefont (ez pirosszínű volt), csevegett valakivel, „őszig, Jánoskám, valószínűleg egyetemre megy a fiú...” – Placcs, letette a kagylót és rámvigyorgott: – A szállítási osztályon leszel, hétfőn már kezdhetsz is.

„ALETI” – gondoltam. És János mögött csupa ablak volt a fal.

– Hogy állunk a versekkel? – kérdezte János a Kossuthja mellől. – A fiam mesélt rólad, ő is ír verseket.

„Pedig nem a disznók dolga” – gondoltam.

Elbúcsúztunk, János majdnem összeroppantotta a kezem, „akkor hétfőn várjuk”, viszontlátásra.

Délután...

Megyek haza – hova menjek? – hármát lépek egy helyett, nyitom a levélszekrényt, benne a levél: „Két versét közölni tudjuk, valószínűleg a szeptemberi számban, örülnénk a személyes ismeretségnek”, heeej, az első, az első, aztán majd a többi, szépek, okosak, gyöngyszemek... és akkor ez a szó jelentkezett a fejemben, hogy: ALETI. Még csengett is.

M.-mel kora délután találkoztunk, az Astoriánál. Elmondtam neki, hogy ALETI-is lettem... „Unni fogod” – mondta.

Lehet. De kell. A pénz, meg az is, hogy valamit csináljak őszig. Eleget fürödtem tavaly és tavalyelőtt. – Majd kimegyünk az ALETI üdülőjébe, a János mondta, hogy Pünkösdfürdőn... – Nekünk is van, a HALOKI-nak, Rómain – vágott közbe M., és váratlanul bögni kezdett.

Behúztam egy kapu alá, ha bög, nagyon szeretek vele csókolózni, puha a szája, nedves az arca, belobbant a fejem, irány a Dob utca, berontottunk, „kezét csókolom”, ordítottam át az öregasszonynak, M. vetkőzik, közben engem néz...

Vele ez volt a „premierem”... és... Közvetlen a vége után az a szó jutott az eszembe... Igen, az ALETI.

Abba is hagyom. Szia, napló.

Augusztus 2. Hétfő

Bamm. Ma volt az első munkanap. Reggel... Nem megy. Nincs kedvem írni. (Pedig ma este verset is akartam.)

Augusztus 3. Kedd

No. Tehát az első és a második munkanap. Tegnap reggel elintéztem a felvételt, aztán jelentkeztem a szállítási osztályon. Az osztályvezető: Gerő. Kopasz, szemüveges, rengeteget cigarettázik, és úgy szól bele a telefonba, mintha le akarná nyelni. Sorban bemutatott a többieknek: „ez itt az új kis kolléga, aki a nyáron segít nekünk”, satöbbi. A többiek: három nő és egy férfi, két egymásbanyiló szobában. Eszter: csinos és idegbeteg nő, lila és remeg a keze, egyébként aranyos. Erzsi: amolyan kis tűzrőlpattant, dús barna hajjal, kövérkés, de az ujjai karcsúak. Nem rossz. Anna: vénlány, festett

vörös hajjal, az a „túl rendes” fajta, félrehajtja a fejét, ha kérdez valamit, és néha előkap a fiókból egy cseresznyésüveget, mindenkit megkínál, senki nem kér, mire iszik egy kupicával, aztán újra az ív (kimutatás?) fölé hajol. Van egy szerelme Amerikában, így mondta a Gerő. Aztán Karcsi: alacsony, mitugrász férfi, mindig röhécsel valamin, és a háta mögött mindenkit lehülyéz. Gondolom, ma már én is sorra kerültem: délben, amikor bejöttem a vécéről, hirtelen elhallgattak, és a Karcsi viccet kezdett mesélni.

Kaptam egy íróasztalt. A baloldali fióksorban a Karcsi „lakik” (ő így mondja): ott vannak a mosdószerei, egy pulóvere, két könyve, és hasonlók. A jobboldal az enyém, őszig.

Munkám nem volt. „Majd holnap keresünk valamit” – mondta Gerő, és rágyújtott. Megtanultam kávé főzni, a Karcsi tanított meg, azt mondta, most én leszek a kávéfelelős, mindig a legfiatalabb munkaerő szerzi be és főzi a kávé, és ha kell, meg is issza a maradékot, akár kell neki, akár nem. Nem szerettem a kávé, most sem szeretem, és két nap alatt mégis megittam vagy öt csészével, aztán az éjjel olyan szívdobogásom volt, hogy majdnem kiestem az ágyból. (Persze ehhez M. is hozzájárult, itt aludt tegnap éjjel, hát egy csúda ez a nő, egy művész, ravaszkodik, húzza az időt, aztán egyszerre csak kinyílik, mint egy bazsarózsa, és én eltűnök benne).

Tehát nem sokat dolgoztam az első napon. Kávéztam, és fecsegetem, ugyanarról, mint a többiek: Erzsi gyerekéről, pattanás van a fenékén, parádicsom kell rá, aztán délután Eszter rosszul lett, reszketett, habzott a szája széle, közben a Karcsi a fülembé súgta, hogy Eszternek családi problémái vannak, aztán a folyosón még azt is elhadarta, hogy az Erzsi a Gerő szeretője, és az Anna krónikus alkoholista, mindenét elissza...

Ez a Karcsi egy menyétre hasonlít.

Munka után – M. Tekeregtünk, aztán felmentünk hozzám. Meséltem az ALETI-ről, ő meg a HALOKI-ról, komor volt, fáradt, „mi bajod?”, kérdeztem, „semmi”, mondta. Azt akartam, hogy itt aludjon, de nyolckor elment.

A második munkanapot majd holnap írom be, a harmadik után.

A Gerő azt mondta, hogy holnap megkapom a „feladatomat”. Az jó is lesz, köszönöm, Gerőkém.

Aug. 4. Szerda

Ma volt a harmadik munkanap, történt is egy s más, úgyhogy a másodikat nem is írom le, unalmas volt, kávé, duma, pletyka, hasonlók. Viszont... megkaptam a „munkát”.

Van egy üdvözlő kártya, amit az ALETI nyomtatott, a következő szöveggel: „Kellemes ünnepeket kívánunk!” És kész. Ezt a lapot küldik el karácsonykor vagy újévkor a fontosabb embereknek, partner-vállalatoknak, külföldi cégeknek, satöbbi. Igenám, de valamilyen nagyokos, aki kinyomatta ezt a kártyát, elfelejtette odanyomtatni (?) a vállalat nevét: ALETI. Vagyis-hogy ki küldi az üdvözlőket. És ez lesz az én munkám: fekete filctollal rá kell írni a 8000 kártyára, hogy: ALETI.

Délelőtt kiszámoltam, hányat tudok megcsinálni egy nap alatt. A számítást megkönnyítette, hogy szinte pontosan egy perc alatt készült el egy kártya: ceruzával behúztam a két vezető-vonalat, 1 cm távolságban, 2,5 cm hosszúságban, aztán berajzoltam a betűket: A-L-E-T-I; utána hozzákezdtam a másikhöz, s mire a ceruzavonalakat meghúztam, addigra már az első kár-

tyán megszáradt a tinta, kiradirozhattam a vezetősort – mindez 5–6 másodperc volt, órával mértem. Tehát percenként egy kártyával számolhatok, ez óránként – egy kis csúszással, közbejövő dolgokkal is számolva – 58 kártya. A munkaidő 8 óra, $8 \times 58 = 464$ kártya. Nekem állandó szabad szombatom lesz, tehát 5 napot dolgozom egy héten, az annyi mint 18 munkanap, szeptember 1-ig, $18 \times 464 = 8352$, hurrá, tehát bőven meg tudom csinálni a 8000 kártyát, amíg itt vagyok.

A mai nap még nem is volt benne a számításban, de azért megcsináltam hatvan (60) kártyát. Többet is sikerült volna, de mindig felordított valamelyik, hogy „van kávé?”. És kávé kellett főznom. Még szerencse, hogy Eszter ma nem lett rosszul, és az Erzsi kisfiának javult a pattanása. Viszont az Anna megsűgta, hogy a Karcsi azt terjeszti rólam, hogy homokos vagyok... Először arra gondoltam, hogy jól pofánvágom ezt a Karcsit, aztán inkább tovább vonalaztam, ALETI, ALETI, le vagytok szarva mindannyian. Az Anna visszament a cseresznyéjéhez, az Erzsi megint felordított, hogy „kávé”, aztán megint cseverészni kezdtek, megint arról, hogy az Eszter nem szereti a férjét (Eszter ezalatt a Gerőnél volt benn), aztán arról, hogy az Anna kocsit akar venni, de részegen úgyis összetöri (az Anna közben a büfében volt), aztán arról, hogy... na jó, elég, a lényeg hogy még így is megcsináltam hatvan (60) ALETI-t.

Délután feljött M. Dühös volt. Azt ígértem neki, hogy felhívom dél körül, de elfelejtettem.

ALETI, ALETI, ALETI.

Ha az Anna kocsit vesz, biztosan összetöri.

Most kinéztem az ablakon, és láttam, hogy a féllábú még mindig árulja az órát. Jóccakát (?) Holnap 464 ALETIT-t kell megcsinálnom, a terv szerint. A mai 60-at leszámolva csak 404-et. Szép szám.

ALETI. A A A L L L E E E T T T I I I.

Aug. 5. Csütörtök

Most akkor következik a mai nap „értő” leírása. (Erről a hülye szóról jut eszembe, hogy hetek óta nem írtam verset. Mindegy. Majd ősszel, esőben.)

Ma is meg tudtam csinálni az előírt ALETI-adagot. Pontosan 404 kártyával lettem kész + a tegnapi 60, az 464, tehát minden rendben. Igaz, hogy a napi adag 464 lett volna, de nem nagyon igyekeztem, másrészt a lányok sem hagytak békén: ma az volt a műsor, hogy elvesztettem-e már a szüzességet, és ha igen, kivel és mikor és hányszor.

Az ALETI-módszer megváltozott: nem vonalzóval húzom meg a sorvezető ceruzavonalakat, hanem... A karbantartótól szereztem egy megfelelő méretű furnér-darabot: csak ráteszem a kártyára, aztán felül egy vonás, alul is egy vonás, és kész a sor. Megtakarítottam a vonalzó állítgatásával járó időt, legalább 10 mp-et.

M. tíz óra után hívott, elég röviden beszéltem vele, két kártya idővesztés, nem beszélve arról, hogy a Gerő is behívott: „beszélgessünk”, mondta, és rágyújtott. Elmondta, hogy mi az ALETI profilja, mivel foglalkozik az ő osztálya. Figyeltem, tényleg figyeltem, de istenbizonny nem emlékszem, hogy mit mondott, mert közben kitaláltam egy kiváló újítást, éspedig: az ALETI-kártyán az E betűt idáig úgy írtam, hogy először húztam egy függőleges vonalat: I, és a három vízszinteset. Az újítás lényege az, hogy sokkal hama-

rabb kész a betű, ha először egy L betűt írok, egyetlen mozdulattal, és utána húzom meg a maradék két vízszintes vonalat.

A Gerő búcsúzóul azt mondta (erre már emlékszem), hogy „aki megbecsüli az ALETI-t, azt az ALETI is megbecsüli.” Aztán kezét fogott velem, és azt mondta, küldjem be az Erzsit.

(Beküldtem. Úgy nézett bele a tükörbe, mint a mesékben a királylány.)

Tehát: minden rendben. ALETI, ALETI.

Ja, jött egy levél. „Verseit nem tudjuk közölni. Zsúfoltak, néhol zavarosak, túl prózaiak” stb.

A Karcsinak hörghurutja van, és valami barna lötytyöt ivott egész nap, engem is megkínált a marha.

Szia, napló, naplovics.

Aug. 6. Péntek

Puff. Pocsék nap volt. Délelőtt kitört egy másfélórás osztályértekezlet. Beültünk a Gerő szobájába, kávé, sok kávé, ezúttal az Erzsi csinálta, (fontosabb alkalmakkor ő főzi), ülünk a füstben, a Gerő beszél, közöl, értékel, és „úgy találja”, hogy kisebb hiányosságoktól eltekintve az osztály jól dolgozik. (Csak tudnám, hogy mit? Úgy tűnik, csak azért dolgoznak, ha dolgoznak, hogy dolgozzanak, az eredmény mellékes.)

Az értekezlet 86 ALETI-ig tartott, ráadásul az ebédidőt sem tudtam felhasználni a pótlásra, mert a Karcsi, a törpéje, bizalmasan közölte velem, hogy az Annáék megsértődtek, amiért tegnap nem mentem le velük ebédelni „mire hordom olyan magasan az orrom?”

Ebéd. Rántott leves, spenót, cipőtalpszerű marhahús. – Az ALETI-nél nagyon jó a koszt – mondta Anna, és kétségbeesetten rágta a húst.

Délután, amikor kijöttem a vécéből, az Eszter jött velem szemben a folyosón, megállított, elsusogta, hogy amíg új filctollért voltam a raktárban, a Karcsi elmondta nekik, hogy félóráig kellett a fiatalembernek (nekem) könyörögni, mire nagynehezen beleegyeztem, hogy lemenjek velük ebédelni. „Tudja, a Karcsi olyan, hogy mindenkiről tud valamit mondani, vigyázzon vele...”

Valami olyasmire gondoltam, hogy a Karcsi kinyalhatja a fenekemet.

M. ebéd után hívott, mondanom sem kell, megint elfelejtettem neki telefonálni a HALOKI-hoz (röhögnöm kell, ha ezt a nevet hallom, mindig valami északisarki állat jut róla az eszembe.) M.: – „Mi van már megint, miért nem hívsz?” Beszélgetünk (3 ALETI), bejelentette, hogy este moziba megyünk. Szia, szia.

Rá kellene már pirítanom erre a szőke istennőre. Lassan olyan lesz, mint egy rossz feleség. Este utól akartam érni magamat, hiszen ma csak 321 ALETI-t tudtam megcsinálni a különböző marhaságok miatt, – 143-nál vagyok... Haza is vittem magammal 200 kártyát, gondoltam, a moziig meg tudok csinálni 50–60 ALETI-t... , mire öt óra előtt néhány perccel megjelent M., hanyattdőlt az ágyon, nézte, ahogy a földön hasalva rajzolom a betűket, aztán keresztbehajította a lábát, a szoknyája felhúzódott, „nem jössz ide” susogta, nopersze, a moziig még van egy kis idő, a fene egye meg, néha nagyon unom ezt az M.-et.

Mozi után hazajöttem és most itt vagyok (hol legyenek?) Kialszom magam, aztán holnap...

Aug. 7., 8. Szombat, vasárnap

Semmi. Nem csináltam egy ALETI-t sem, M.-mel tekeregtünk egész nap. Majd hétfőn behozom a lemaradást.

M. állandóan fagyaltot eszik.

Aug. 9. Hétfő

Bamm. Megjött anyám. Délelőtt jól haladtam, tízig 172 ALETI-t csináltam meg, amikor szól a portás, keresnek, lemegyek, hát ott áll a muter az előtérben, feketén, őszén, pirospozsgásan („mindig paraszt marad” – mondta róla egyszer az apám.)

Szia, mama, satöbbi. Beültünk egy vendéglőbe, itt, nem messze a Vállaltól (ALETI). Nekem egy sör, anyámnak egy majdnem lila málnaszörp, és beszélgettünk.

Hívott haza.

– Nem megyek – mondtam. – Dolgozom.

– És... és jó? – kérdezte.

– **Kicsoda?**

– Hát a munka.

– Jó. ALETI-nek hívják.

Csend.

– Nem jössz haza? – kérdezte anyám (aki mindig paraszt marad, hülye fater.)

– Nem lehet. ALETI-zem – mondtam, és nyeltem egy pikolónyt a korsóból.

Aztán elmondtam, hogy szerelmes vagyok M.-be (ha nem akkor hív amikor dolgozom), jó albérletem van, az öregasszony mindig megetet a sóletjével, hamarosan veszek egy asztalt a piacon, októberben közlik egy versemet, addigra már egyetemista leszek, felvesznek, muter, meglátod, hogy felvesznek... És a nyár végére megcsinálom, meg-meg-megésmegcsinálom az ALETI-eket, ez most a legfontosabb, tudod, van egy üdvözlő kártya, aminek...

Elmagyaráztam neki az ALETI-zés lényegét. Egészen beleizzadtam, mire a végére értem: ő meg nézett rám, furcsán, ijedten...

Megittam a sört, fizettem, „mennem kell”, (– 30 ALETI), „szóval mindenkit sokszor csókolok, még a fatert is, nemsokára hazalátogatok, ha nem, akkor majd karácsonyra küldök néhány ALETI-lapot, nyilván én is kapok egy-két darabot, ha készen lesznek.”

A muter erre sírni kezdett. Nem hangosan, csak úgy finoman: az arcán lecsordult egy-egy csepp. „Lacika, gyere haza, fiam...” – ... „Á, dehogyis”, mondtam, aztán megcsókoltam, irány az ALETI, a túlsó járdán megfordultam, visszanéztem, az anyám állt a vendéglő előtt, öreg varjú, feketén, összeczárt lábbal, utánam nézett. Intettem neki, szia, aztán nekiveselkedtem az üvegajtónak, ALETI, ALETI, – 42-nél voltam, amikor újra elkezdhettem a munkát.

Csináltam néhány nem-túl-jó ALETI-t, aztán ebéd, az Anna csak a baloldalon rág és minden második húsfalatot kiköp, az Erzsi „étvágytalan”, „sokat dohányzol”, mondta a Karcsi, paff, ebéd után kááávéééé, maga is iszik, ugye, Lacika...

Délután már nagyon ideges voltam, 14 ALETI-t elszúrtam, kellett egy új filctoll is: – 4 és fél ALETI; a Karcsi magyarázott valamit (?): – 3 ALETI,

szóval összesen –84-gyel zártam a napot, ehhez hozzájön a múlt heti –111, baj van, haza is kellett hoznom 250 kártyát, de most nincs kedvem semmihez, majd holnap, holnap behozom magam, ez biztos, még ha éjfélig is kell ALETI-znem. És mindenképpen vennem kell egy asztalt, most hason fekve írok, már lassan elkopik a szőnyeg alattam.

ALETI, ALETI, AL. III (Néha görbére sikerül az I.)

Ma nem hívott M.

Aug. 10. Kedd

Semmi.

Semmi.

Reggel bementem, dolgozni kezdtem, tegnapelőtt –111, tegnap –84 +, az annyi mint –195, és erre... tíz óra körül hatalmas ordítás, a Karcsi vigyázzban áll a szoba közepén, kezében virág, „sok boldog névnapot kívánok”, az Anna piros, mint egy muskátli, „gyerekek, igazán”, puszi az Erzsitől (aki a főnök szeretője), puszi a Karcsitól (aki szerint az Anna idült szitytyós), aztán előkerül a cseresznye üveg, „Lacika, jöjjön maga is, hagyja a kártyáit...”

Mentem. Ittunk. A Gerő is bejött egy percre, főnöki puszi, aztán megint a cseresznye, az Anna egyre vörösebb lett, a Karcsi folyamatosan röhögött, nemsokára elfogyott a cseresznye, „Lacika, ugye lemegy?”, az Anna elővesz egy százast, a Karcsi tiltakozik, „ugyan, Annácska, hova gondolsz?!” „Nem, gyerekek, ma én fizetek”, Karcsi megint tiltakozik (szerinte az Anna nemcsak iszákos, hanem smucig is, éppen amiatt, mert iszákos).

Lementem a Közértbe, hoztam egy üveg Lánchidat, aztán ittunk, vicceket meséltünk, Erzsi bekapcsolta a táskarádióját, az Anna odaállt elé, felkért táncolni, nagy, meleg hasa volt, a vállamat markolászta, és néha kútmélyen a szemembe nézett, „aranyos gyerek maga, Lacika, tudja?”...

Kimentem a vécére, de az Anna utánam jött, becsukta az ajtót, elkapta a fejemet, puha, öreg szája volt (de azért jól csinálta, rutinos öreg kurva lehet), aztán az ingem alá nyúlt, szuszogott, hörgött, mint egy anyadisznó, a kezemet a fenekére húzta, beszédültünk az egyik fülkébe, az Anna lelökött az ülőkére, aztán fölém telepedett, ment minden a maga útján...

Amikor kimentünk a vécéből, megrántottam a vízöblítő láncát, mire az Anna úgy nézett rám, mint egy kísértetre.

A szobában hatalmas röhej fogadott bennünket. „Igen, megcsókoltam a mi kis Lacikánkat”, mondta az Anna, és megsimogatta a fejemet.

Aztán otthagytam őket és dolgozni próbáltam: még részegen is tudtam, hogy nagyon el vagyok maradva, –195-tel kezdtem a napot, és akkor már fél kettő volt. Csináltam egy pár kártyát, aztán idegességemben eltörtem a furnérvonalzót, lerohantam az alagsorba, megkerestem a karbantartót, „Feri bácsi, egy ilyen kellene, de nagyon gyorsan...” Az öreg elővesz egy furnérlemezt, fűrészelt, de marha lassan csinálja, „siessen, Feri bácsi, legyen szíves...” Rám néz. – Mi baja? – mondja. Tényleg, még a kezem is reszketett.

Összesen 76 ALETI-t csináltam meg 1/2 5-ig; – 195 + –370, az –565, több mint egy napi munka. Hazaszédelegtem, van itthon kártya bőven, lefeküdtem a földre, ALETI, ALETI... aztán elaludtam.

Most ébredtem fel, fél órája (fáj a fejem, AL), és nekiültem (feküdtem) a naplórásnak, hátha jól tesz. Nem tett jól, mindjárt elalszom, megint, megint... AL ALEE, lassú az E.

Augusztus . . .

Nem jut eszembe, milyen nap van. Azt hiszem kedd.

Hajnalban ébredtem, nekifogtam az ALETI-zésnek, jól haladtam, és egyszer csak azon vettem észre magam, hogy AL fél tíz és még mindig otthon vagyok. Most már mindegy, gondoltam, ma nem megyek be, itthon fogok dolgozni, megpróbálom behozni magam, nagyon nagy mínuszban vagyok . . . És megint elaludtam. Most ébredtem fel, 1/2 8-kor, ALLL T és T és I. Jó. Nem jó?!!

Csinálni kell, csinálni, AA LL most már nem is számolom a mínuszt . . .
ALETI, TT I

Aug. Augu AL

Aug AL

Ma. Ma ma van. Éjjel is dolgoztam, felébredtem. LL. Ettem egy zsiroskenyeret. Kimentem a vécére, elaludtam. Felébredtem. Reggel. Dolgoztam, ALETI, valaki csöngetett, kimentem, láttam, hogy M., nem engedtem be . . .

LL vagy E?

. . . Az előbb bejött az öregasszony, „mi van magával, Lacika, beteg?“, nem szóltam semmit, csak a papucsát láttam, nem nagyon tudom felelni a fejemet, LET, itt maradok, hason fekve . . .

Aludtam. Este van, vagy éjjel. ALETI, ALETI. Minusz 30 000 kártya és AL AL AL . . .

Levelek. Két levél. Az öregasszony EE tette le elém, a kártyákra. Az egyik: értesítésAL. Felvettek az egyetemre LET, LETI (?), az I a legnehezebb. Másik levélIIITI. Nem levél, egy borítékETI, benne egy lap, rajta egykettő-négy LETkiszedett vers, felettük a nevem, „Kérjük a korrigált hasábot postafordultával visszaküldeni“. Kuss. – – – 1 millió, és csinálni kell, mínuszALETITI, de utolérem magam, nyomorultak, meglátjátok . . .

Megint este van. Este ETI, ALLL . . .

Ma. Vagy tegnap. Minusz az AL. Az előbb a féllábú jutott az eszembe. És az óra. Az óra. Délelőtt volt itt valaki Tífehér női cipője volt, felemelte a fejcmLE, szőke a haja, az arca ismerős, „Laci, mi bajod, Laci, hallod?!“, és sirt is . . . Aztán elment.

ALETI, ALL . . .

A szőnyeg AL

ALETI, A AL TI, az óra, ha odatudnék menni az ablakhoz, intenék A féllábúnak, hozd fel, barátom, hozd fel nekem . . . ALET, jaj, nem ide, a kártyákra, AL-AL, nem jó . . .

Otthon van egy fém-cipőgombolóm, a fiókban. AL. LET TI TI, újra, a féLLÁBÚ az ablakban áll, az Anna a sarokban, kávé iszik, a Gerő mosolyog, az Erzsi fészülködik . . . Hullanak a kártyák, felülről, esik a hó, hó, a kártyák, nézd, betemetnek . . .

AL ALETI, ALETT, ALETTI, nem jó, ALEE, ez sem, ALLLL,

ALLLLL AL LE A A AIIIIAIIIIIIIAAA LL I

I IIIII I IIII – III IIIIIIIIIIIIIIIIIIIII

IIII IIIII A IIIIII – – IIIIII I IIIIII I I I I I I

I

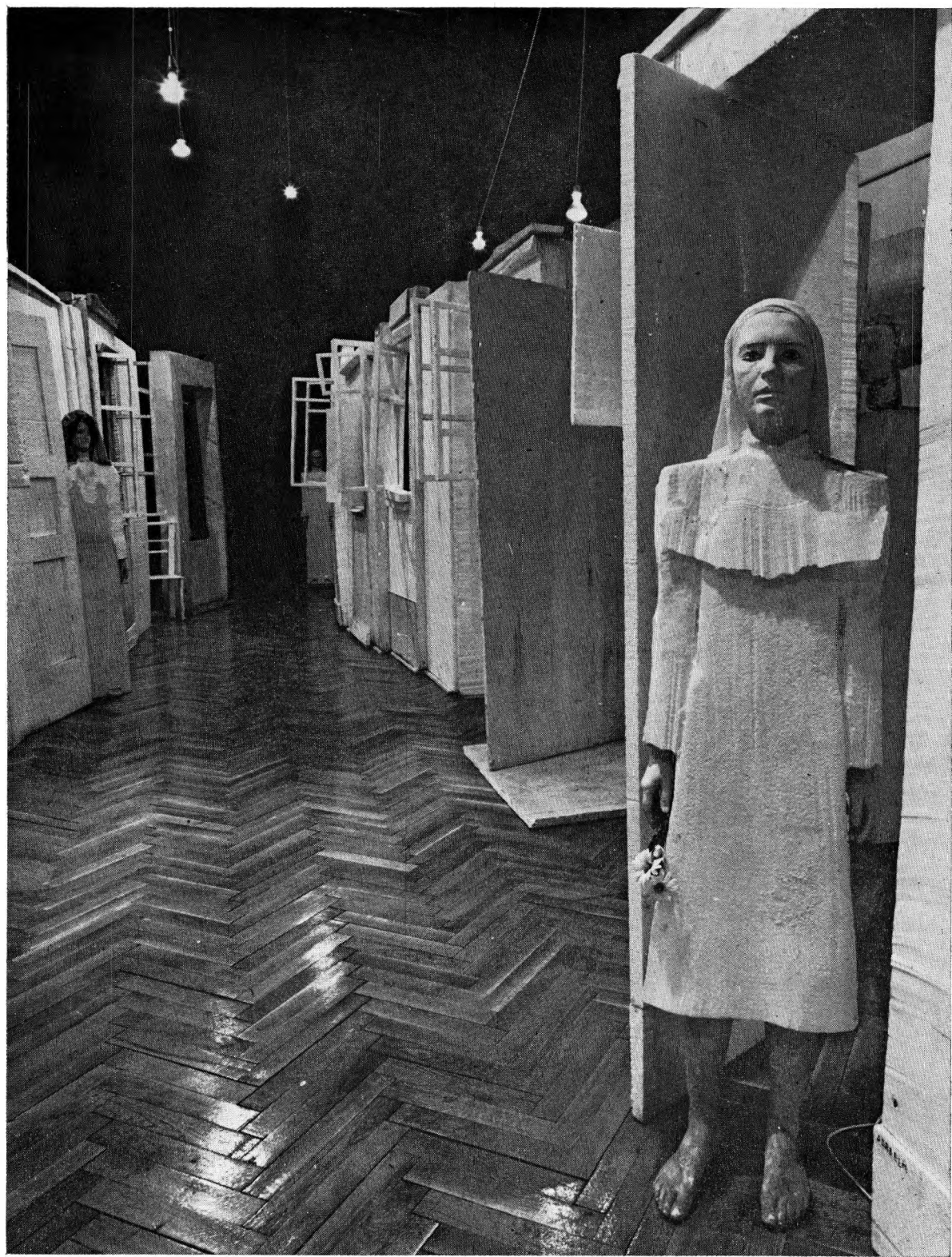
I

I

I

I

I

Megfigyelések

OLDALSZÚRÁS

Az eredmény éltesebb korunkban is mindig elmarad a várakozástól. A furat ormóttanul nagyobbra sikerül a beléhelyezendő szegcsapnál. A törvégek nem illenek össze teljesen. Az egymásmellé kerülő szavak sántítva kergetik a mondatban a gondolatot.

Vargabetűk megtétele után sem érkezünk oda, hová nyilegyenesen törekedtünk. Süketen a mellettünk állók kérdéseire: távoli csillagrendszerek lakóival beszélgetünk. Legzavarosabb álmainkat igyekszünk megfejteni, miközben keservesen nyikorognak a megkopott eresztékű kerekék.

Micsoda kényszer folytán fejtünk ki emnyi kudarc után még mindig igyekezetet? Talán éppen azért, mert úgy érezzük, hogy nem a véletlenül asztalhoz csapott bordánk fáj, hanem az egész mindenség nyilal az oldalunkban.

EMLÉKJEL

Két széles falusi utca folyik egybe hosszú ölelkezéssel. Folyik csakugyan, hiszen mindakét utca szegélyén patak folydogál. Találkozásuk – mohó egyesülésük – után a víz folyása megszelidül, mélyebbé válik a meder. Ez az a hely, hová valamikor mindentelől szekerek igyekeztek, s ahol sorsukra várakozva álldogáltak a vízmeregetés végett. Megrakodva sietve folytak, széledtek szét ismét a határba.

Vissza-visszatérek erre a helyre s türelmesen várakozom úgy, mint valamikor a szekeresek, ám én most hiába. Nem érkezik sehonnét egyetlen szekér sem már. Emlékképeim mégis visszafelé folytatják, s felidézik a rég letűnt Időt. Segítségemre jön, hogy a part szegélyén a kövek színe kékestéher maradt. A folyón átvetett tölgyfán pedig a fa korhadásával együtt kopó festék színe még mindig félreérthetetlenül tudósít arról, hogy itt végezték el a mészle meghigitását, a gálicot is itt lötyyenthették hozzá.

Hányszor hívták fel a figyelmet itt a mértékek, az arányok fontosságára! A pontosságra! Mi lett volna a keskeny folyó, s az itt folyó fontos beszélgetések nélkül a folyó esztendő bortermésével?

Az egykor ittélők sorsán tünődve csak szomorúságot meregetek magamba ezen a vízmeregetésre szolgáló keskeny helyen. Búsan várakozom, ki tudja mire; még mindig itt, hová nem fölöslegesen állított az Idő alig törlődő emlékjelet.

EGY SZERENCSES LÓ

A gépesítés kezdetén csaknem valamennyi gazda közösbe adta a lovát. Ezeket elkótyavetyélték. Talján kereskedők vásárolták fel őket potom pénzért, népük azon fiai számára, kik nem magyar módra veszik e nemes jószág

hasznát. Hogy e bár nem fajtiszta, de derék paripákat nem falták fel valamennyit, ahhoz egy évtized múltán jutott fülembe bizonyíték.

Téeszünk elnöke tanulmányi kirándulás címén eljutott Firenzébe. Brunelleschi, Giotto, Ghiberti, s még megannyi nehezen kiejthető és megjegyezhető hirneveltségnek, e Földön sehol ilyen zsúfoltságban utcán nem található remekművei között álldogálva, s a cicerone magyarázatára vigyázva, egyszerűen szemtől szembe látja közeledni Imre komájának egykor Pécselyen futkosó pejkancáját, mint valami jelenést.

Ezt mesélte el nekem útvjáról; nyilván ez is volt legmegdöbbentőbb élménye. Azt csodálom, hogy észleletét ott nyomban hangos kiáltozások s örömujjongások közben nem közölte egész Firenzével. S hogy nem vette azonnal nyakába a várost: ezerszer elsiratott hajdan volt saját lova után szimatolni.

Csak a magyar paraszt ismert félénksége, illetudása akadályozhatta meg ebben. Nem zavarhatta meg a többieket. Inkább visszafogta ösztöneit, megtegyelmezte magát, s velük együtt állt tovább a loggiák előtt bámulni türelmesen a köbezárt remekműveket.

Nemcsak az emberi sors, a ló sorsa is kitürkészhettelen. Három napot, pontosabban mérve két délelőttöt és egy délutánt tölthettem eddig Firenzében. Ez a ló egykor számbafogva hurcolt engem faluról falura, micsoda telek idején, ma pedig, – egy évtizede már – szelíd éghajlat alatt, a világ legszebb városában sétáltat gazdag és kíváncsi idegeneket.

Kinek van ezek közül olyan hiúz tekintete a remekművek biztos felismerésére, mint amilyen az én barátomé, amellyel ezt a falujából már oly rég kitagadott jószágot azonnal felismerte?

ALAPOSAN MEGFIGYELT FUTÁR

Hány hangot értelmezünk mindig tévesen! Itt egy pompás zenei domb, tetejére rá lehet ülni, mint a tevére.

A folyó áramában dinnyeszeletek úsznak. Másik áramban hosszúszőrű kecskék mekegnek. Nem marad hajléktalan a világ mindaddig, míg lakatlan csigaházakba költözhetik.

Alaposan megfigyeltétek a futárt? A Nap keresztbevetett kévái éppen előtte esnek szét. Szapora ütések tépik a hálót az üllőn. A tó rézezüstjeiben habot vernek. A dombok macskadorombolással ülnek lábunk elé.

Az előhegyek ösvényein bolyong. Sokáig aludt, egyensúlyától vidáman, bennetek bízva, felhúzott lábakkal, bal oldalán.

Mi pedig duzzadó melleken csüngünk. A világ kezdete óta szaporodnak a Föld szépségei. Vágyaink növekednek.

Nem leszünk soha egyedül. A tenger sós vize, havasok jeges szele hiába mardos és tép belénk.

Valahol készül pihenőnk. Talán itt, a part lapos homokpadján, ahol most hanyattfekszem.

Szülőföldünkön, mindenütt anyánknak mélyén.

SCHAÁR ERZSÉBETRŐL

Hiába is próbálom, nem tudom emlékeimben szétválasztani Schaár Erzsébet személyét és műveit. Pedig gyakran zavar, hiszen közhely, hogy a művek önmagukban érvényesek, sokszor könnyebb és megbízhatóbb a mű jelentéskörét feltérképezni, ha azt se tudjuk, ki volt a szerzője; nem szerencsés, ha az értelmezésben összemosisodik az alkotó személyiségének és a „műalkotás személyiségének” a sugallata. És mégis minduntalan egyszerre jelenik meg előttem a madárcsontú, törekény kis asszony és szobrainak a sorozata, a bronzajtó, sarkok villanása, a magányos figurák csöndje. Egyéniségének szuggesztivitása volt olyan erős, hogy erőszakkal se tudom elszakítani a művektől? Bele kell nyugodni, olyannyira egy volt művészetével, hogy dőreség is lenne megpróbálni szétválasztani? De ha így volt, hogyan emelkedhetett mégis a művészet szférájába, hogyan tudta úgy tárgyasítani műveiben egyéniségét, hogy megmaradt saját maga és ugyanakkor mássá, öntörvényű művekké is alakult? Hogy alanyi típusú, lírai művész volt, ezzel még nem mondtunk sokat, bonyolultabb jelenség az övé.

Hogy személye varázsán nem fog az idő, azon aki ismerte, nem csodálkozik. Boszorkányos egyéniség volt, delejesen érzékeny. Sugarak indultak lényéből, mint energiaforrásból és a hullámrezgések átitatták környezetét, azt a sokat emlegetett Schaár Erzsébet-i környezetet. Titokzatos erő áradt belőle, meg tudta kettőzni magát az őt körülvevő tárgyi világban is. A budafoki régi szülői ház éppúgy hozzáidomult, mint a Városmajor utcai műteremház. Nem volt bennük semmi különös, nem megkomponált, szép környezet volt, jellemzője, hogy az övé volt. Mi volt titka, mi tette azzá? Talán amiről Heidegger beszélt Van Gogh „Parasztcipők” című képét elemezvén? A dolgok eszközléte, a gazda számára való léte tárulkozott fel a tárgyi világban? Mindenesetre kezessé vált környezet volt, vigyázta és szolgálta.

Schaár Erzsébet bonyolult, összetett egyéniség volt. Akárhogyan közelítjük, paradoxonokra lelünk. Lénye rebbenő ideglüktetés, szellemi csápjai mindent meg akartak tapintani, mindent tudni akart, mindenről értesülni – ezért is vált lakása egy évtizeden át úgyszólván még a felvilágosodáskor szellemét idéző szalonná –, hogy összegyűjtsön maga köré mindenkit, aki valaminek értője, ismerője, kiszípolozhassa tudását, információt szerezzen tőle az életről, a művészetről, mindenről. Mindenről értesülni akart, hogy aztán e rengeteg rázúduló információt szent elfogultsággal a sutba hajítsa. Egyszerre volt mindenre éhes, minden irányban nyitott és bezárkózó, csak magából táplálkozó. Ilyen volt a kortárs művészethez való viszonya is. Mindenről tudni akart, valósággal rettegett attól, hogy valamiről nem értesül, valamiről lemarad – ugyanakkor mindent átszűrte, elvetett vagy velejéig átformált, gyakran meg hermetikusan elzárkózott.

Ítéletei végtelenen szubjektívek, gyakran igazságtalanok voltak, más értékeit nehezen viselte. Féltékeny volt, vetélytársnak képzelte az egész világ szobrászatát, az élőket csakúgy, mint a meghaltakat. Félt, hogy megelőzik, megcsinálják azt, amit ő akar, amit neki kell megformálnia. A múltbelieket pedig irigyelte, féltékeny volt még Pheidiaszra is. Önző volt és ravasz, szobrai kölykéért küzdő nőstényként védte. Ugyanakkor végtelenül tisztelte az értékeket, hiszen féltékenysége mélyén is az rejlett, hogy felismerte őket. Nemcsak a művészi ítéletei voltak szubjektívek, így nézte az embereket is. Körömszakadtáig védte azt az emberi szférát, amelyet kialakított magának, amely körülvette. Óvta és féltette családi és baráti körét. Kikényszerítette, hogy foglalkozzanak vele, szeressék, ő legyen a középpont. Asszonyi furfanggal, bűbájjal és mágiával kiügyeskedte, hogy dédelgessék, szolgálják, vazal-

lusokon uralkodó nagyszorongás legyen ő, a pillekönnyű, apró asszony, ellenkezést nem tűrően uralkodott, elfogadtatta rigolyáit – hogy ugyanakkor kiszolgáltassa magát és rabszolgájává válják azoknak, akiken uralkodott. Mily könnyű lenne a családért és szeretetért vívott harcát pszichoanalitikus patronokkal a szeretett apa és a már-már a mítosz régióiba emelkedő budafoki ház utáni nosztalgiával, a komplexussá vált élmény kikényszerítő erejével magyarázni. Túl egyszerű lenne, ha így lett volna. Itt azonban ismét átcsap egymásba az emberi és a művészi lét. Kellett neki ez az éltető közeg, a maga képére formált, mikrokozmoszikusan zárt világ. Az olyannyira mindennel lépést tartani akaró, az avantgarde legújabb mocnársaira is figyelő Schaár Erzsébet szíve mélyén konzervatív volt, a múlt értékeit erők erejével védte. Ismét paradoxon: az egyik legmodernebb szemléletű magyar szobrász – aki szobraiban a magány és a szorongás oly metaforáit fogalmazta meg, mint az irodalomban Emily Brontë az „Üvöltő szelek” lapjain, vagy kedvelt írója, García Márquez a „Száz év magány”-ban és a művészetével oly rokonszellemű Bergman-filmek, vagy a magyarok közül Pilinszky János – szüntelenül a „szeretném, ha szeretnének” kényszerében élt. Kierkegaard és a XX. század oly sok művészi jelensége óta közhely ma már arról beszélni, hogy a magány és a szorongás hogyan vált a modern ember már-már antropológiai sajátjává – és gondoljuk hozzá Közép-Európa világát, azt a valóságot, amely ott tükröződött Kafka, Rilke és Musil műveiben és azt a nemzedéket, amely már érett fővel, de kiszolgáltatottan élte át a fasizmus, a zsidóüldözés borzalmait, majd a személyi kultusz korának az illúziókkal és dezillúziókkal elegy éveit. Mindezt asszonyi sorsként, családot építőn, a közvetlen emberi viszonylatokba animálisan kapaszkodván. Lehet-e pusztán véletlen, hogy a kortárs közép-európai művészetben, Csehszlovákiában, Lengyelországban és nálunk úgy megnőtt a jelentős képzőművész asszonyok és költőnők száma? Schaár Erzsébet az első sorban állt közöttük, a legérzékenyebbek közé tartozott. Évtizedek szorongása, magánytól való borzalma inkarnálódott szobraiban, sőt mondhatjuk, ennek az életérzésnek a plasztikában ő találta meg az adekvát formáját, mint ahogy ő találta meg a szorongás és a magány legyőzésének az útját is. Ehhez kellett a mikrokozmoszikusan zárt világ tiszta emberi képleteivel, mert csak ez adhatta meg a szilárd talajt a nagy rugázkodáshoz: a szorongás művészi megformálásához és a művészet mágikus ereje segítségével való feloldásához. Mert Schaár Erzsébet számára a szobor az egzisztenciális kérdések tárgyasulása, szobrászata pedig mindenekelőtt létszobrászat volt. Nem is annyira kisbronzainak a megformálása, hanem inkább műveinek egzisztenciális karaktere rokonította egy korszakában Giacomettiel.

Az európai szobrászat fejlődése során több ágra bomlott. Nálunk hosszú időn át a görög-reneszánsz hagyomány uralkodott és ennek modernizált formája, a Maillol-i stílus. Schaár Erzsébet ezzel nem tudott mit kezdeni. Érzékenyebb volt, a lelki rezdülések jobban érdekelték, nem elégítette ki az esztétikailag egynemű, a műfajtörvényeken belül maradó formaadás. Számára a plasztika célja más, talán több volt. Bár nem foglalkoztatta a szürrealizmus próbálkozása, amely archetypusokat keresvén pszeudóidolokat, totemeket formált, mégis valamiként a plasztikának az autonóm művészeti szférává alakulás előtti funkciója vonzotta, mikor a szobor az élet megduplázása és ezzel helyettesítése volt, tehát az életnek olyan metaszinthe emelése, amelyben a mindennapok banalitása és véletlen világa megsűrten, igazabban, egzisztenciális értelemben egyértelműbben élhető át, és amely alkalmas a mítosz hordozására. Schaár ilyen szobrászatra vágyott, márpedig ehhez tágitania kellett a műfaj dimenzióját. Mindez azonban nála még a művészeti szférán belül zajlott, noha e szféra tágabb hatósugarú, mint ahogy az a kortárs magyar szobrászatban elfogadott volt. Mindvégig foglalkoztatták a szobrászati problémák, ezeket azonban összekapcsolta a szcenikus tér plasztikai lehetőségeinek a vizsgálatával.

A tér mindenfajta szobrászati alakításnak a kulcsa, még ha nem körplasztikáról van szó, hanem reliefről, akkor is. Ám a tér, épp kardinális helye miatt, számos művészi nehézség forrása is. Minden tárgynak, így az emberi figurának is, térbeli helyzete több viszonylatrendszerbe kapcsolódik. A tárgyak megteremtik területet, azaz tömegükkel kihatják és agresszíven birtokba veszik a végtelen tér meghatározott

szegletét. A tárgyak azonban nemcsak a maguk által megszabott térben léteznek, hiszen téri helyzetük más tárgyakhoz való viszonyrendszerben is jelölhető. Ugyanakkor minden tárgy potenciálisan a szemlélő térkonstruáló viszonyrendszerébe is ágyazódik, hiszen például az előtér, a középtér, a háttér szükségképp a nézőre vonatkoztatott távlati rendszerben elfoglalt helyet jelöl. A szobrászat a történelmi módosulásai során különféleeképpen próbálta megoldani a tér többértelműségét, hol egyik, hol másik términőségre helyezvén a hangsúlyt. A görög kontrapozt és a lényegében ezen alapuló reneszánsz plasztika a különféle minőségeket harmonikusan egyeztetette, ezért válhatott a klasszikum modellszerűen tiszta képletévé. A modern szobrászatban több oldalról elemezték e kérdést. A kubizmus a tárgyak magasabba terének plasztikai szimbólumait akarta rögzíteni, a futurizmus a belülről kifelé szerveződés elvét, a nézőt mintegy a mű középpontjába helyezvén; Giacometti a pszichikai rezgések plasztikai áttételét kutatta és figurái erővonalengelyek határpontjai; a konstruktivisták a térmértan egzakt térértelmezését poetizálták; míg a pop art a szobrászat térképző minőségét, zárt világot teremtő aktusát kérdőjelezte meg és egybe akarta mosni a szobor vagy az azt helyettesítő tárgy és az empirikus tér határait.

Volt lehetőség a választásra, Schaár Erzsébet a maga intuitív módján át is érezte őket, de közvetlenül egyik sem felelt meg neki. Kétségkívül a Giacometti élmény felszabadító volt; akkor ébredt rá, hogy nemcsak a klasszikus szobrászati térértelmezésekkel lehet sáfárkodni és a szobrászat nem feltétlenül azonos a kúbusban való gondolkodással. Annak az élményanyagnak azonban, amelynek a plasztikai metaforáit akarta megalkotni, közvetlenül egyik térértelmezés sem felelt meg. Neki olyan metatérre volt szüksége, amelyen belül pszichikai történések zajlanak, különféle idődimenziók – átélt és átértett emlékek, vágyak, nosztalgia – találkozhatnak. Mert ebben a metavilágban koncentráltan és immár végérvényesen a szimbólum szintjére emelkedhetett az átélt világ ezernyi viszonylata, a magány és a szorongás, a belőle való kitorés lehetősége, a monumentális szobrászattal mindig együttjáró hősideál megteremtésének az igénye. E metavilág tere a fiktív és a reális tér szüntelen egymásbajátszásából szerveződött és magasabb szellemi egységben szintetizálódott. Schaár ugyanis nem mondott le teljesen a mű, mint mikrokozmoszban zárt értékstruktúra-konceptióról, ugyanakkor az így értelmezett művet ismét bele akarta illeszteni a valóság közegébe. Ehhez bizonyos transzformációra volt szüksége. A valóságos teret fiktív térré alakította, ebbe kerültek a művek, amelyek valamiképp a múzeumi tárgynak, az idolnak és a valóságos figura vagy tárgyi motívum közvetlen, gyakran öntörvényű lenyomatának, azaz derealizált képmásának a metszőpontján helyezkedtek el.

E koncepció kialakításának több fázisa volt. A kisbronzokban, az interieur szobrokban a primér térviszonyokat elemezte, a figura és a tér közötti pszichikai erővonalakat alakította ki. A nagy figuratív plasztikában figyelhető meg leginkább a figurák derealizálási folyamata, alkalmassá tétele a metavilágban való létezésre. Itt vált el Schaár útja követőitől, akiknél a figura és a tárgy többnyire megmaradt a natúra közvetlen szobrászati áttételének a szintjén, a szobrászati anyagokba közvetlenül áttett figurát helyezik el a valós térviszonylatokba; a teret nem csupán reális tárgyakkal szimbolizáló, hanem az empirikus térrel valóban közvetlenül össze is kötő közegbe. Valójában tehát nem haladnak túl a natúrán. Ezzel szemben Schaár Erzsébet művein – mind a figurákban, mind a figuráknak a térhez való viszonyában – a natúra átszellemült, ebből következően szobrai mindig szellemi színezetűek, emelkedettek, mint a görög tragédiák hősei.

Schaár Erzsébet, mikor végrehajtotta alakjainak és a térviszonylatoknak e szellemi szférába emelését, és ezzel kialakította a sajátos metavilág elemeit, hozzálatott élete nagy vállalkozásához, a pszeudo-utca megépítéséhez. Ebben a nagy kompozícióban szintetizálta a korábbi szakaszok tanulságait. Valóban monumentális, rendkívüli vállalkozás, dimenziói, hordereje magyarázzák, hogy miért kellett olyannyira az emberi kötelékeknek a szilárd hálózata. Az utca nem egyszerű főmű – iszonyúan nagy kísérlet: életmegkettőzés, a metavilág életterének a kialakítása. Nem egyse-

rően fantázia építette világ téri formába, szobrokba öltöztetése; hiszen Schaár kiindulópontja mindig konkrét élettények, emberi és dologi viszonylatok, ám ezeket magasabb szintre emelte, új törvényrendbe foglalta őket. Az élet megdermesztése egyúttal az öröklétbe emelést célozta, az esetlegesnek a kiszűrését. Ebben a metavilágban Schaár a figurákat és a tárgyi elemeket már mitológiai szféra részeseként csoportosíthatta, hiszen a mitológia csupán a valóságból elvonatkoztatott metavilág közegében realizálódhatik. Ebben a mitológiai szférában a létet egybefogó, elrendező elv munkálkodott, a történelmi idő és a szubjektív élményvilág, a gyermekkori vágyak, az emberléptékű környezet, a kisvilág érzelmileg elrendezett viszonylatai sokszorozódtak meg dimenziójukban és formálódtak plasztikai-térbeli alakzatokká.

Az utca-problémakör kétségkívül végtelenségig feszítette és át is törte a szobrászati alakításnak a műfajhatárait, mégpedig több irányban is. A fehér figurák, amelyek egyszerre veristán életszerűek és léten túli dermedtségben merevek, némiképp súrolták a panoptikum elvét, amely Schaár Erzsébetnél összekapcsolódott a maszk értelmezéssel. A maszk szobrain azonban nem álarc, hanem inkább halotti maszk, a más szférába emelésnek és nem a rejtőzködésnek az eszköze. A figurának a léten túli mozdulatlanságba dermesztése, a panoptikum jelleg egyaránt az életszituációnak az imaginárius szintre való emelését segítette és ezzel alkalmassá tette az általános érvényű megfogalmazásra és az egyéni mítosznak az univerzálására. Ugyanezt szolgálta a tér kvázi-térre alakítása és homogénna tétele, amely egyszerre tudta magába foglalni a derealizált valóságelemeket, a valós és a képzeleti tér- és időviszonylatok egymásbajátszását. Micsoda szellemi erőfeszítés kellett e transzpozíció megtételéhez! Hogyan bírta el e levéllebbenésnyi test ennek a valós létre épített új létviszonyoknak a terhét? Mert e kvázi-térből épített utcát benépesítette környezetének, az egyéni és a kollektív múltnak a figuráival és az egyszerre imaginárius és megépítettsége, megformáltsága miatt valóságos utca álházaival, ritmusával, a kisvilágot monumentálissá növesztő topográfiájával magába foglalta, egyúttal generalizálta és mitikus erővel, katartikusan fel is oldotta mindazt a szorongást, traumát és tragédiát, amely a valódi létben, a XX. század kataklizmáiban felhalmozódott. Példátlan horderejű vállalkozás, a monumentális építészet ikonográfiailag kötött szobrászati programjaiban vagy a kálváriák dramatizált jelenetsoraiban volt ilyen dimenzió. A modern korban pedig? A norvég Vigeland szecessziós-szimbolista élet-parkja, a kortársak közül Marisol titokteli, fenséges nőegyüttese említhető és nagyon laza összefüggésben Kienholtz, Segal csoportkompozíciói. Schaár Erzsébetnek azonban nem sok köze volt mindehhez, jogos összevetés inkább csak Marisol esetében lenne indokolt. Amint Giacometti ténylegesen hatott rá, úgy lehetne még analógiákat találni, de mindez sajátos művészetének a megértéséhez nem igen vinne közelebb. Belülről vezérelt művészet ez, önnön normáit maga teremtetten és elérte azt, ami csak az igazán nagyoknak adatik, hogy saját normái szerint ítéltessek meg.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Művészettörténeti szempontból is jelentős és egyben a művészi felelősségvállalás mindmáig érvényes tanulságával szolgál az a kiállítás, amelyben a szombathelyi Savaria Múzeum az 1936-ban a Tamás Galériában megrendezett *Újrealista*-kiállítást rekonstruálta. Az „új realisták” név az ellenforradalmi Magyarországon kompromittált „szocialista realizmus” fogalmat takarja: a kiállításon az 1933 végén, 1934 elején alakult szocialista képzőművészek mutatkoztak be csoportosan. A bemutatott anyag korántsem volt egynemű, minőségét tekintve: kimagasló alkotások és pályájukon akkor induló alkotók művei egyaránt szerepeltek rajta – mégis a bemutatkozás jelentősége ezen messze túlnőtt. Nem *egy* kiállítás lett a sok közül, hanem egy csoport első bemutatkozása, olyan csoporté, amelynek a művészettörténeti elhelyezése a magyar ellenforradalom korának művészetében még mindig várat magára. Jelentősége pedig politikailag abban volt, hogy ismét és újból jelezte, hogy az ellenforradalom által szétvert és a kurzus által megsemmisítettnek deklarált Kommunista Párt nagyon is eleven, dolgozik s munkája hatékony. Művészileg pedig azért jelentős, mert a harmincas évekre felerősödött római iskola, az akadémikus kiagyaltságok közepette vergődő Képzőművészeti Társulat és a kurzus félhivatalosaként számontartott, a plein-air festészet terén jeleskedő Szinyei Társaság mellett új csoport lépett porondra, amely a Tanácsköztársaság örökségét kívánta továbbvinni, Derkovits nagyszerű művészete mellé kívánt felzárkózni. Tagjai számára a valóság fogalma nem merült ki sápadt egyházi-vallásos ikonográfiák megfestésében, aktok prezentálásában vagy éppen a tájak még oly izes előadásában: érdeklődésük középpontjában a munkások, a dolgozók élete állt, mint Háy Károly írta akkor: „...a *valóság* fegyverét szegezze a haladás ellenségeinek szemfényvesztő hazugságai ellen”, „újrealizmust az újklasszicizmus-sal szembe!”

A Csoport megalakulása nem volt előzmények nélküli. Tagjainak egy része már a KMP legális lapjában, az 1927 szeptemberétől 1930 júliusáig megjelenő 100% című folyóiratban is szerepelt, s már 1928-ban rendeztek munkaskiállítást az antialkoholisták Wesselényi utcai helyiségében. 1932 óta pedig rendszeresen összejártak szemináriumra és közös alkotómunkára: előbb egy Budai László utcai, majd egy Vasvári Pál utcai műterembe. Első bemutatkozásukat 1934 őszén tartották a Vasasoknál, majd a következő év februárjában a Magántisztviselők Országos Szövetségében: mindkét alkalommal grafikai alkotásokat mutattak be. A Tamás Galériában megrendezett tárlat első közös nyilvános bemutatkozásuk volt; erre a csoporthoz nem tartozó, de célkitűzéseikkel egyetértő művészeket is meghívtak.

A Tamás Galéria a pesti Belváros polgári haladó, előkelő magán-galériája volt. Hogy Tamás Henrik, a galéria tulajdonosa kiállítótermét a csoport rendelkezésére bocsátotta; ez olyan gesztus volt részéről, amely alig méltatható eléggé. S hogy a csendes Akadémia utcában a csoport képei, szobrai és grafikái milyen visszhangot keltettek, az elmondottak után elképzelhető. *Berda Ernő* és *Fenyő A. Endre* munkáséletet bemutató alkotásai, gyári jelenetei, *Buti István* Kályhacsendélete és más rajzai, *Bán Béla* monumentális Gondolkodója, *Háy Károly* expresszív hangvételű rajzai, *Hevő István* finom Gyárvidéke, *Kühner Ilse* Tanulmányfeje, *Schubert Ernő* összefogottan előadott, néhány foltra épülő, majdnem elvont Lány gitárral című képe, *Szántó Piroska* Kofák című rajza, *Szöllősi Endre* mozgalmasan előadott Rohanója, *Goldman György* Siremlék-terve, valamint a meghívottak, *Gádor István* munkásfigurái és *Bokros-Birman* tömören fogalmazott Madame Sans Gène-je

ugyancsak szokatlan hangot ütöttek meg az előkelő környezetben. S *Goldman* síremlékéről még külön is kell néhány szót szólnom: A büszt kétalakos; a férfi kalapácsot emel, a lány hozzásimul, mindketten ugyanabba az irányba néznek – Bagi Ilona mártírhaltát halt csepeli munkáslány sírjára készült síremléknek. A művet a temető plébánosa csak azután engedte felállítani, miután az a KUT kiállításán díjat nyert. 1943-ban azonban Endre László pestmegyei főispán nyilasai elhurcolták azt a temetőből, darabokra törték és a Dunába szórták; egy-két véletlenül megmaradt darabja szerepel most a Munkásmozgalmi Múzeum új kiállításán. A művet a közelmúltban a fennmaradt fénykép segítségével rekonstruálták: ez szerepel most a szombathelyi kiállításon.

Az újrealista kiállítás egykorú fogadtatása elutasító volt: a polgári kritika, mely önnön jól bevált esztétikai mércéjével mért, a gyenge kezdőket elutasította, mellettük az érettebb alkotásokat sem méltatta, s értetlenül állt az egész tárlat újdonságával szemben. Még Kállai Ernőnek is, aki Vértess György felkérésére a KMP legális lapjában, a Gondolatban méltatta a bemutatkozást, az volt a véleménye, hogy „ilyen gyöngye szóval nem lehet az ígét terjeszteni”. Egyedül a Népszava kritikusa, Szélpál Árpád élt a kezdeményezés mellé, majd Bálint György a Magyarországon és Háy Károly, maga is résztvevője a kiállításnak, méltatta azt előbb a Népszavában, majd Kállaival vitatkozva, a Gondolatban jelentőségének megfelelően.

A rekonstrukció nem volt könnyű feladat: a művészek közül ma már Szántó Piroskán és Gádor Istvánon kívül senki sincs életben; a kiállítás óta eltelt több mint negyven esztendő sem könnyítette meg a munkát. A korabeli katalógus pedig, az akkori szokásoknak megfelelően, nem segít a művek azonosításában, mert a művész nevén, a kép címén és árán kívül egyéb adatot nem közöl. A rekonstrukció munkáját Ratkai Ida művészettörténész végezte nagy odaadással, az ügy iránti szenvedéllyel és a szükséges türelemmel. Az eredeti kiállításon 60 mű szerepelt; a szombathelyi kiállításon ezeknek majdnem a felét sikerült azonosítani. Külön értéke a kiállításnak a katalógus, amely a művek zömét reprodukálja, s így a további kutatások számára forrásértékű, valamint az a gazdag dokumentáció, amit a rendező a szereplő művészekről összegyűjtött.

*

Nem első ízben nyílik alkalmam arra, hogy *Anna Margit* képeiről írjak; már a Jelenkor hasábjain is többször volt erre lehetőség. Ez most felment attól, hogy megismételjem, amit korai alkotó korszakáról, Európai Iskola-beli képeiről már elmondtam korábban. Hogy most újból írok róla, annak oka nem csak abban rejlik, hogy Szentendrén, a művésztelepi galériában kiállítása nyílt: sokkal inkább az a körülmény, hogy minden egyes bemutatkozása újabb reveláció számomra, hogy minden egyes alkalommal újra és újra fel kell fedezni műveit, mert mindig mélyül képi világa, s újabb képei újabb felismerésekhez vezetnek.

Ezúttal mini-életmű kiállítása nyílt meg Szentendrén – s már az maga is elgondolkodtató, hogy most első ízben nyílt önálló kiállítása Szentendrén Anna Margitnak – annak a művésznek, akit egész élete, alkotásai, fejlődése, minden porcikája ehhez a városhoz köt. Itt töltötte férjével, Ámos Imrével 1938–1940. közt a nyarakat, az Európai Iskola tagjaként ehhez a körhöz tartozott, rendszeres szereplője volt a szentendrei tárlatoknak, s az utóbbi évek során már minden nyarat ott tölt, egy izbégi parasztházban rendezve be műtermét.

Kiállításán ezúttal bemutatott néhány korábbi művet is, amelyek mostanában nem igen voltak láthatók: 1936-os *Anya gyermekével* című franciás színvonalú képét, valamint a *Táncosnők* című rajzát, mely könnyed, elegáns vonalvezetésével tűnik ki: láttukra megértjük egykori mesterének, Vaszary Jánosnak a mondatát, hogy alkotójuknak még az ereiben is festék folyik. A felszabadulás előtti és utáni években a gömbarc mikrokozmosz jelképe foglalkoztatta, az arccal folytatott sokféle játékot: angyalból állat, asszonyból mítikus madár, anyából kis kamaszfiú változott át. Az ötvenes évek elejének süket magányában titokzatos tájak,

magányos házak jelennek meg képein; s bár képi világa stilárisan a posztnagybányai képalkotáshoz áll közel, mégis Korniss Dezsőéhez hasonló szürrealizmusként jelölhetjük meg ezeket az alkotásait. 1956-ban egy évet szanatóriumban töltött, súlyos tüdőműtete után: képein megnyúlt, stilizált figurák jelennek meg, mellükön fehér folttal. Mint maga mondja, „ez a periódusa elfáradt”; ekkor kezdte gyűjteni a népművészeti tárgyakat, s művészete is ekkor kapcsolódik a népművészet-hez; ő is a „csak tiszta forrásból” elv alapján akar alkotni. Képein azonban minden: a népművészet, a bibliai tárgy egyaránt mesévé változott. Hallgassuk meg erről őt magát: „Hogy egy példát mondjak, itt van például egy bibliai kép, mert nagyon szeretem a bibliai tárgyú dolgokat, persze mese formájában dolgozom föl. Ez az Énekek éneke: Salamon király, mint egy bábu, akinek itt a modellje az ablakban és Szulamit, az ő szerelme, ugyancsak egy bábu személyesíti meg. Így dolgozom föl mind, mind a népművészetből vett aspirációimat.”

Ezzel Anna Margit hasonló útra lépett, mint amelyet az orosz avantgarde jelentős egyéniségei követtek: az ő művészetükben figyelhetjük meg azt a törekvést, hogy a művészeti forradalom eszközeit a népi művészethez való visszanyúlással is kívánják megteremteni. Lényegében erre az útra lépett nálunk is a harmincas évek közepén Vajda Lajos és Korniss Dezső, amikor szigetmonostori gyűjtésüket végezték. Vajda azonban – elsősorban a film hatására – más irányba vitte tovább művészetét, s ebben az időben még Korniss is. Ő 1945 után tért vissza a magyar népművészet, elsősorban a folklór-hagyományokhoz –, majd 1950 körül odahagyta ezt a koncepciót és csak a hatvanas évek közepén tért vissza hozzá ismét, más formában.

Anna Margit művészete a népművészeti tárgy sajátos metamorfózisa; egészen más ez, mint például Schéner Mihályé, akiről a Jelenkor legutóbbi számában esett szó. Voltaképpen nem is pontos már Anna Margit esetében a „népművészet” kifejezést használni, annyira kitágult az a világ, melyből művészete inspirálódik. Pontosabb a „Trivialkunst” megjelölés művészete forrásaira; mert nemcsak gyűjti, de „be is építi” ezeket képeibe. Szentképek és más képek múlt századi másolatai, mint például Madarász Pefőfi című festményének a múlt század végén igen népszerű nyomata; babák: rongyból, fából és mézeskalácsból; giccses, régi fényképek, pisilő szárnyas kisanagyokkal és hasonló felfogásban készült fotók – mind-mind inspirációt rejtenek számára. A „boldogság művészetének” (Moles) ma már „klaszszikusnak” mondható megnyilatkozásai, a „rég jó békeidből” származó „alkotások” Anna Margit művészetében sajátos transzformáción mennek át, s mindez egyfajta avantgarde szemlélet jegyében. Mert nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy Anna Margit az elsők közt volt hazánkban, aki a posztnagybányai képalkotás mindent előntő hullámának hatása alól kivonta magát, aki azt vallotta Ámossal együtt, hogy „miért ragaszkodjam én a látható dolgok szigorú lerögzítéséhez – mégha oly remekül is vannak mesterségbelileg álcázva –, mikor a valóság elemeivel asszociált, irreális képzetek kivetítése engem sokkal jobban, „őszintebben érdekel és kielégít”. Egy avantgarde szemlélet jegyében folya-modik a leábrázolás (Abbild) helyett a megjelenítés eszközhöz, nem riadva vissza a humortól, a groteszktól, a bábutól, a bohóctól sem. Mesélő anygalként járja körül világunkat, s eközben minden sztereotípia mérlegre kerül: régi értékek, vallomások, hittevések: ám ezeknek meztelen fenekünket mutogatjuk (*Bronzangyal háttal*). Az igazi emberséget a bohócok, ezek az őszinte magamutogatók képviselik: én csak tudom, mondja a *Trombitás önarckép*, figyeljeteek rám!

A hűvös méltató tolla is átforrósodik e képi világ láttán. Anna Margit alkotásai az autonóm természeti jelenség törvényszerűségével keletkeznek, s végső soron maga a történelem teszi fel bennük a maga kérdéseit, miközben az emberi lény rejtett arcait boncolgatja. A vásári vigyor csupán megtevesztés, leplezés a bennünk rejlő drámának, melyet a bábu jelenít meg: a bábu pedig megsemmisíthetetlen létező, teljesség és egysíkúság egyidejűleg, melynek nincsenek saját érzései, de hordozza a mi érzéseinket. Ez a piktúra a maga vásári harsányságá-

ban deklarál, felidéz, emlékeztet; sohasem old fel: ez a líraian önsajnálkozó gesztus távol van alkotójától. A képek személytelensége csupán felidézi a katarzist: mindenkinek saját magának kell eltemetnie saját halottait.

*

A szomszédos baráti Vajdaságból érkezett vendég mutatkozott be a pécsi Színház téri kiállítóteremben: *Szilágyi Gábor* szabadkai festőművész. A szakmabeliek előtt ismerősen cseng a név: Szilágyi a vajdasági művésztelepeknek egyik alapítója, szervezője, a Képzőművészeti Találkozó Intézmény igazgatója, a pécsi és a vajdasági művészek közt létrejött kapcsolatoknak, köztük a rendszeres cserekiállításoknak is egyik mozgatója. A Pécsen bemutatott tárlat a közelmúltban rendezett gyűjteményes kiállításának anyagából készült válogatás: az elmúlt másfél évtized alkotásaiból mutat be egy csokorra valót, zömmel festményeket és néhány expresszív fogalmazott grafikát. Szilágyi Gábor festészetének alapvető vonása a természetközelség: soha nem válik hűtlenné a látványhoz, anélkül azonban, hogy képei másolássá válnának. A természet az ő számára inspirációt ad, formákat és színeket ébreszt fel benne, s e látványból átírt elemekből alkotja képeit: ezeket az elemeket többnyire grafikusán kezeli. Az ő művészetének is sajátos vonása az, ami egyébként sok közép- és kelet-európai alkotó jellemzője: elmegy az absztrakció határáig, a motívumot a végtelékig átírja, elvonatkoztatja, de soha nem teljesen absztrakt. Alkotásmódja – legalább is a hatvanas évek közepén készült képein – rokonságot mutat fel az absztrakt expresszionisták művészetével. Alapvetően elhatárolja azonban tőlük az, hogy sohasem a magány, a tanácstalan egyedülmaradottság beszél képeiből, hanem – éppen, mert festményein a tájra utalás az elvonság ellenére is kézenfekvő – a tájjal, s a rajta élőkkal való együttérzés, közösség.

Nálunk bemutatott legelső képei a hatvanas évek elején keletkeztek. Ezeket hangsúlyozott drámaiság, erős faktúra, a kompozíció egyközpontú szerkesztettsége jellemzi; színei nehezek, mélyek: kemény feketék, lazábban felrakott barnák, szürkék oldódnak fel egy „piszkos” fehérbe. Maga a „motívum” nem tölti ki a képmezőt, szinte a közepén „úszik” (*Kompozíció*, 1961, *A téli művésztelepről*, 1962). Ez a kompozíciós elv a hatvanas évek közepére módosul: az egyközpontú dráma mag kettéválik, a középtérben koncentrálódik. A „motívum” fogalma azonban csak átvitt értelemben használható Szilágyi ez időbeli képeire: egy nagyon átírt, elvont forma-rendről van szó nála. A képi feszültség forrása a „motivumon” belül rejlik: ez horizontálisan is elnyúlik – a későbbiek folyamán ez a tendencia válik uralkodóvá – és vertikálisan is tagolt, így látens szerkezet uralkodik a kompozíción; s az a tény, hogy horizontálisan is tömege van, majd egyre inkább ebbe az irányba terjed szét, adja a nézőnek a táj-élményre utaló felismerést. A színei is megvilágosodnak a hatvanas évek közepére, s hangulatfestő erejűvé válnak, mint a mély okkersárgák az *Aranyőszön* (1966) vagy a hideg fehéres-szürkék a *Téli Zornaticán* (1964) című festményen. Ez időben festett képein a vonalas, grafikus vonalvezetés gyakran csap át elmosódottan jelentkező foltokba; ezek lazúros felrakása, finom belső tagolása tolmácsolja az élményt (*A befagyott Bácsér*, 1965).

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején újabb váltás ment végbe festészetében. Ennek első látható jele a kép méretének jelentős megnövekedése; a másik, hogy közelebb kerül a látványhoz. A motívum szinte azonosíthatóvá válik, mint például a *Bega Zrenjaninnál* című képen (1972), ahol jól megkülönböztethető a távoli gyár, az előtérben folyó csatorna és a lerakott cső. Ez a folyamat érdekes más irányú változást is hozott Szilágyi Gábor festészetében: a korábban uralkodó expresszivitás mellett szimbolikus és szürrealisztikus vonások jelentkeznek. A látvány maga is inspirálja a látomást: a messze nyúló bánati tájban a kinn hagyott kukorica és napraforgó száruk égetése az őszi tarlón, ég felé szálló vagy szél által sodort füstjük kevésbé költői alkotokban is víziókat hívnának elő. A cím szerint e művek nem többek az egymás után következő napok vizuális krónikájánál,

mint *A 262. nap 1972-ben* vagy a *302. nap 1972-ben*. De az első címmel jelzett kép lehetne akár „A napraforgó és a kukorica metamorfózisa” is. A tágas kék alapon jelentkező növények: az égő kukoricák, a lekonyuló vagy fejüket büszkén emelő napraforgók, a fehéres-szürkés füst-csikok könnyed játékosága mögött mély gondolatok rejteznek. A növények egyéniségeket jelképeznek, majdhogynem önálló karakterük van. Ezt bizonyítja a felettük lebegő, kakassal koronázott papírsárkány, az égő nap vörös köre, a csúszó-mászó transzformált csatorna is: elsősorban nem a növények, hanem az emberek sorsa, egyénisége érdekli a művészt – mégha ez időben festett művein a figura nem is szerepel – s ezeken a képein a „vanitatum vanitas” gondolat nyert sajátos kifejezést.

Kettősség jellemzi az újabb műveket: hol a táj majdnem leíró, látvány-közeli előadása (*Telecskai dombalján, Telecskai láthatár*, 1965), ahol jól megkülönböztethetően, szinte anyagszerű konkrétsággal jelzi a feketés-barnás földet és felette a magasan lebegő kékes-szürke eget; hol pedig a látvány látomássá transzformálódik; elegáns festésmód, finoman felrakott színek jellemzik ezeket a műveket (*Egy nyári nap, 1974 Tavaszi szélben*, 1947); az anyag kezelése hol tömöttebb, hol oldottabb, de mindig nagyon könnyed. Nem egyszer a legendákhoz közelítenek ezek a verziók, mint korábban az *Angyal Bandi útja*, vagy mint *Látomás a Betyárvölgyben* 1976 őszén keletkezett jelenése.

A festmények mellett néhány nagyon frissen, izesen, könnyed vonalvezetéssel megrajzolt grafika jelzi Szilágyi Gábor biztos rajz-tehetségét: ezekben is megnyilvánult kompozíciós készségének eleganciája.

*

A Stúdió-galériában kerültek bemutatásra *Valkó László* grafikái. Művészi aspektusának lényege azonos a fotónak a művészetben való egyik alkalmazási módjával, jóllehet Valkó nem fotóval, hanem a rézlemezre rajzolás és aquatinta sokszorosítás fárasztó, festői hatásokat eredményező technikájával dolgozik. E szemlélet lényegéhez tartozik, hogy szándéka szerint egy át nem szűrt, nem manipulált valóság-tapasztalásra irányul, s épp azt veszi észre, ami mellett, mint érdektelen vagy banális mellett többnyire észrevétlen megyünk el. Azt is mondhatnánk, hogy úgyszólván az optikailag tapasztalható valóság „sorai közt” olvas, a magától értetődő foglalkoztatja; lemond az inszenázásról s mindenféle művészi „csinálásról”, s beéri a kereséssel, az utalással. Ezt a magatartás-formát fejezte ki találóan Douglas Huebler: „A világ tele van érdekes tárgyakkal. Ehhez én nem tudok többet hozzátenni. Egyszerűen többre becsülöm, hogy a dolgok létezését megállapítsam térben és időben.”

Valkó László művészetének lényege tehát nem a megjelenítés, az ábrázolás, egy valós képi szituáció rögzítése; sokkal inkább a dolgoknak, a tárgyaknak a bemutatása, s a nézőre bízva, mit kezd az ő tárgyilagosságával. Ez a fajta ábrázolás bizonyos összefüggésekben alkalmas lehet asszociáció-keltésre: mint például az *Emlékműterven*, ahol két agyonhordott, kitaposott, deformált magasszárú cipőt állít a fal elé. De itt is ezek a tárgyak antropomorfizálódnak, heroizálódnak. Az efféle művészet lényege szerint tagadó, kérdőjeleket állít, de nem igen tesz pozitív kijelentéseket. Így megállja Valkó művészete – *Föld*, valamint *Táj* című lapjain – mind az eddigi, plein-air szemléleten alapuló tájfestés módszerét, mind a land-art különben is kérdéses gyakorlatát; ezek problematikussá válnak meztelen tájainak hideg fényében, a rekeszbe zárt idill látványával. Így tagadja meg gyűrött lemezén Adorno üzenetét: „Auschwitz után nem lehet többé költészet” – jóllehet e pusztá tagadással csupán a deklarációt s a gyűrött lemez szépségét állítja szembe. Pozitívumot csupán annyit tud adni, amennyit a dolgok, a tárgyak önnön szférájukban, a művész hozzáadása nélkül hordoznak. Innen fakad valószínűleg az a nosztalgia is, amelyre a katalógus előszó írójától kezdve valamennyi kritikusa utal (talán épp a katalógus nyomán?): valami teljesebbre, töké-

letesebbre vágyik. Ezt jelzi a *Dokumentumok* című kétrészes lapja, amelyen régi, megsárgult munkás-csoportképet és múlt századi, népgyűlésre hívó munkásújság címlapját komponálta egybe. De ami tíz évvel ezelőtt Lakner László művén még bizonyágtételként hatott, az ma már, a történetek után (gondolok a művészetben történetekre, a koncept hazai térhódítására és sok más egyébre) már nem az: Valkó művészetében már csupán vágyakozás marad a teljesség után. Kétségtelen, hogy új összefüggéseket is keres a dolgok, a tárgyak egymás mellé állításával, talán többet, mint pusztán létezésük bemutatását a térben és az időben; mégis, ezek ebben a relációban nem képesek a részlet gazdagságán felülemelkedve, az *egész* igazságot kifejezni. Közhellyel szólva, a tények makacs dolgok: önmagukban azonban mégsem fejezik ki az igazságot, mert pusztán dolgokkal, a megfelelő asszociációs szféra felidézése nélkül, az csak esetlegesen, véletlenszerűen fejezhető ki. A művésznek – épp ellentétben Huebler kijelentésével – hozzá kell tennie a magáét az érdekes tárgyakhoz.

MICHEL SEUPHOR

1927 januárjában József Attila egy Párizsból írt, francia nyelvű levelében bologan újságolja a nővérének, hogy megállapodott a *L'Esprit Nouveau* szerkesztőjével verseinek közlésében. Megismétli a jóhírt néhány nappal később egy *Galamb* Ödönnnek küldött beszámolóban is: „... Michel Seuphorral úgy állapodtunk meg, hogy előbb közölnek néhány verset, s ha addig elkészültem egy antológiám fordításával, ez elé írnak, illetve ír egy cikket a lapban...” A Jolánnak írtakban tájékoztat a közös munkáról is: „...öt-hat versemet jómagam és Seuphor szerkesztő úr fordítottuk franciára úgy, hogy miután én lefordítottam őket, ő kicsiszolta a ritmust és a nyelvet, s most ugyanígy javítja a következőket...”

Az ígéretes kapcsolatnak mégis szerény eredménye lett: „...a rideg tény az, hogy József Attilának párizsi éve alatt (s egész életében) mindössze egyetlen verse jelent meg Franciaországban, az *Ombrage pâlot sous la peau...* kezdetű, amely magyarul *Egy átlátszó oroszlán* címen ismert, – az *Esprit Nouveau* egyetlen, 1927. februári számában...” – írja Szabolcsi Miklós a *József Attila és a francia irodalom* című tanulmányában (Eszmék és irodalmi találkozások, Bp. 1970). Michel Seuphor (1901), aki Paul Dermée társaságában adta ki „az új szellem nemzetközi dokumentumait” közlő folyóirat egyetlen számát 1927-ben már sikere teljében lehetett, hiszen irodalmi estéket vezetett a *Galerie Le Sacre du Printemps*-ban, de még egy spanyol útra is jutott ideje, *El Greco* művészetének tanulmányozására. A görög–spanyol mesterről írt Seuphor-monográfia 1931-ben jelent meg Párizsban.

József Attila első francia nyelvű megjelenése magában elegendő lehetne ahhoz, hogy a munkatárs-szerkesztőről megemlékezzünk. De munkásságának bemutatására sarkall az Antwerpenben született Fernand Louis Beckelaers (a fiatal görög–latin szakos tanár a képzőművészetek terén autodidakta, a Seuphor nevet az Orpheusból anagrammázta ki) irodalmi és művészettörténeti, monografikus és alkotói munkája is. Sokirányú tevékenységét elismeréssel regisztrálják a modern kultúra kézikönyvei és lexikonjai. Bár a francia nyelvű írónak (francia állampolgárságot nem kevés tárlata és könyve, az ellenállásban való tevékenysége ellenére csak 1964-ben kapott) a magyar kiadóknál kevés szerencséje van: könyve és tanulmánya magyarul eddig meg még nem jelent. Mi még inkább a két évtizeddel korábbi nemzedékre, Salmonra vagy Apollinaire-re és másokra figyelmezzünk. De József Attila már Seuphor társaságában ült, számára ő nyújtott segítséget és reményt, Seuphor 1926-os budapesti útját is valamiképpen honorálnunk kellene. Kassák a barátságát ajánlotta fel, találkozott többször és levelezett vele.

Michel Seuphor több nyelven olvasható, legismertebb könyvei az absztrakt piktúrával foglalkoznak. Monográfiát írt Mondrian és Penalba munkásságáról, a huszadik századi szobrászatról (Neuchâtel, 1959), talán öt nyelven olvasható az absztrakt művészet albuma (1949-ben jelent meg először a francia nyelvű kiadás), amelynek Michel Ragon-nal közösen összeállított új változata már négy kötetes (1970–74). Seuphor állította össze az absztrakt festészet lexikonát. És bizony önmegtartóztató szerénységre vall, hogy a felsoroltak között saját neve és munkássága nem szerepel, pedig Seuphor 1933 óta kiállító festő is, legutóbbi nagy tárlata a párizsi *Galerie Attali*-ban 1975 elején volt. Közben Európa és a világ nagyvárosaiban: jónéhány a barátaival: Mondriannal, Jean Arppal, Robert Delaunay-vel és másokkal közös. Seuphor katalógusainak bevezetőit kitűnő barátai írták, közöttük az építész Alberto Sartoris, majd Arp, Carlo Belloli, Jan Martens és má-

sok, de Seuphor kiállított már *Alicia Penalba*, *Henri Michaux* társaságában is, *Mondriannal* folytatott levelezése a geometrikus absztrakció esztétikai alapozása lett.

Párizsba jónéhány európai körút, a flamand kultúra felszabadítása terén végzett lelkes munkásság, egy öt évfolyamot megért művészeti lap szerkesztése után érkezett. A *Het Overzicht* című folyóiratban (1921–25) az utazások során személyesen megismert művészeket szólaltatja meg, a *Delaunay*-házaspár, *Léger* és *Larionov*, *Tzara* és *Walden* (és mások) mellett helyet kap a lapokon *Moholy-Nagy László*, *Kassák* és *Huszár Vilmos* is. Egy kiadós berlini útján (1922) Seuphor megismerkedik a *Der Sturm* körével és tevékenységével, később a holland avantgarde munkásaival. Két dadaista szellemben írt és kiadott verseskötet (*Carnet bric-à-brac*, *Seuphor en or*, 1924), a *Mariage filmé* megjelenése után (1925) az író Párizsba teszi át székhelyét, ott él sorozatos utazásaiból visszatérve napjainkban is.

Mindenkit ismer, jár a Bauhausban is, *Mondriannal* közösen alkotják a „táblakép-verseket”. Seuphor Mondrian aranyetszées négyezőgebe konstruktív tendenciájú verseket ír. Geometrikus gouache-jai mellett ilyen „verses képek” voltak láthatók a kölni *Galeria Gmurzynska Cercle et Carré*-tárlatán, hiszen az absztrakt művészet „Kör és Négyzőg” csoportját Seuphor alapította meg (Párizs, 1929). Majd az ebből formálódott *Abstraction-Création* csoportot (1931), a konstruktív művészek nemzetközi szervezetét. *Vantongerloo* és *Hebrin* mellett Seuphor a társaság nagy szervezője volt, a tárlatok rendezője és a folyóirat legtöbbet publikáló szerkesztője. A csoport munkájában *Martyn Ferenc* is szerepelt.

Seuphor munkásságának állomásait cikkek és tanulmányok, a megjelent monográfiák jelzik tovább, 1933-tól a tárlatok sora. Képei (olajképek, kollázsok, gouache-ok, akvarellek és grafikák) eleven izléssel és kitűnő mértéktartással készített geometrikus absztrakciók. A gazdagabb asszociációkat sokszor ötletes címek segítik elő, a költő és festő ily módon szinte együtt jelentkeznek. Az 1975-ös tárlat katalógusából néhány cím méltón dokumentálja e kétarcúságot: *A kör meg-látogatja a négyzetet*, *Az amatőrök kis színháza*, *Ismeri Ön a madarak otthonát?*, *Dialektika az igen és a nem között*, *Vörös hajú lány*, *Kis csipke feketével és sárgával*, *Ének az Közel-Kelet békéjéért* a könnyebben lefordíthatók.

A 76 éves mester irodalmi munkássága jónéhány nemzedék kézikönyve lett, képzőművészete pedig *Malevics* szigorú konstrukcióinak grafikusabb, franciás szellemmel és furcsa kis kalligráfiákkal megáldott változata. Költészet és líra a mértani formák, a párhuzamos vonalak szigorában, a kör és négyzet szellemes szerkezeteiben.

Michel Seuphor az orosz és a magyar konstruktivizmus, a kelet-európai avantgarde kultúra jeles ismerője és ismertetője. Többször megfordul erre felé, 1967-ben Lodzban tárlata volt.

Munkásságának és művészetének ismeretével és publikációjával egy kissé adósai vagyunk. Regényeinek, verses- és tanulmányköteteinek (az említettek mellett: *A múltkony örökkévalóság*, *Világos otthon*, *Nusdits*, *Stílus és kiállítás*, *Paraboliques*, *A világ madarakkal van tele*, *A szabadság dimenziói* stb.) ismeretével, ha már *József Attila* első francia fordítója volt, az ismeretlen költőnek barátként fogta meg kezét. *Kassák* körkérésére oly jószívvel válaszolt (Magvető Almanach, 1966/3.). Az első párizsi *Kassák*-tárlat katalógusának (Galerie Denise René) ő írta előszavát. Idéznénk néhány mondatát:

„Ha ennek a szónak, pionír, van valami értelme, azt elsősorban *Kassákra* kell alkalmazni. Szerencsére számára a művészet sohasem jelentette a szellemi csavargások egyszerű kalandját, hanem a biztonság eleme volt, amelyen a század szilárd rétege nyugszik, mintegy új tartalmakat fogalmazva meg. Tevékenysége alapján a húszas évek óta elvitathatatlan helyet foglal el a modern kultúra születésénél...”

A *Kassákot* jellemző mondatok érvényesek Michel Seuphorra is: munkásságát tanulmányozva már talán két nemzedék tanul.

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

1977. tavasz

Csurka István: *Versenynap* c. darabjának pszichológus szereplője arról elmélkedik, hogy az emberek kiscsoportokban élnek, s emiatt nem látják sem az adott társadalom, sem az egész valóság nagy összefüggéseit. Azt a kiscsoportot, amelybe ő tartozik, a löverseny szenvedélyétől megragadott, áthatott emberek alkotják. A versenynapon elvesztik emberségüket, énjük jobbik részét a pályán kívül hagyják. A lovak láttán szenvedélyük, mint valami lángszóró, felperzseli a barátságot, szerelmet, önbecsülést. Csak saját megragadottságukat élik, ennyi a világuk, a másik emberben azt lesik, lehet-e tőle kölcsönkérni a következő futamra. Csák Gyula: *Együtt egyedül* c. darabjában a kiscsoport egy leányszállás négy nőlakója, akik hiába laknak együtt, a magányosság búrájában élnek. Számukra csak annyi a világ, hogy jöjjön valaki – majdnem mindegy, kicsoda –, aki ezt a magánykérget feltöri. S közben mindig másra vágyakoznak, mint ami lehetőségként adott. Ildikó elvált, gyermeke van, de férjet akar; Marinak senkije sincs, de gyereket akar; Borinak mindig van valakije, de nagystilú életet akar; Zsuzsi most jött faluról és a pesti életet próbálja. A löversenyre járók is mindig másra vágyódnak: csak legalább egy hétig anyagi gondok nélkül élni, leszokni a szenvedélyről, nyugodtan pihenni valahol. Gergely Gábor, a filmrendező (aki mintha az *Eredeti helyszín* tehetségtelen Rendezője lenne) anyagi jólétben él, hírneves, de élete üres és értelmetlen. Először van a pályán, s látva ezt a lealacsonyító szenvedélyt, megveti az itteni embereket, mégis arról elmélkedik, hátha jobb, igazabb életet élnek mint ő, elegáns, „polgárivá” lett művész-életével. Amire a lányszálláson Bori áhítozik, azt a filmrendező Gergely elérte és nem boldog; amire Ildikó vágyakozik, azt Mimi, a pszichológus szeretője elérte, gyerekei és férje mellett szeretője van; és nem boldog. Mari, a négy lány szobafőnöke, keresi magányosságuk okát és gyötörődik, mert nem találja a szobát rendben, látja a megoldást; míg Bakucz, a löversenyző író semmiben sem látja.

Közben így vagy úgy, mindkét darabban megalázzák önmagukat. Leiki, a költő bohóckodással kunyerál pénzt a kiadótól a löversenyre, Bakucz saját feleségének és barátja feleségének a fizetését vesztí el, s mindig megfogadja, hogy soha nem jön többé ide; a pszichológus is pénzt kunyerál a filmrendezőtől. Bori gazdag, pénzes apukát hazudik, amikor a valóságban egy öreg kispincér az apuka; Ildikó lerészegedik; Zsuzsi ismeretlen férfiakkal bíz.

A darabok cselekményét nem is lehetne elmondani, mert jóformán nem történik semmi. Ez összefügg azzal, hogy e két színmű egyetlen alakja sem cselekszik semmit. Ha e darabok alapján látnánk életünket, akkor az a kép alakulna ki, hogy senki sem cselekszik, a cselekvéseket felváltották a fájdalmas vagy nosztalgikus vagy hőzöngő monológok, mindenki csak a múltrol, emlékeiről, lelki nyavalyáiról és gyötrelmeiről, valamint fellengzős és üres elképzeléseiről mint okvetlenül bekövetkezendő valóságos tényről hajlandó szövegelni. Mindezek megjelenítése komolyan történik, mert mi megértjük a „szenvedő” – itt persze szenvedő – embereket.

Jól tudjuk, az ember és saját cselekvése közötti viszony már több mint száz éve ugyancsak problematikus; különösen az ember és közéleti cselekvése közötti viszony. A két darab világát ezért jól ismerjük más drámaíróktól, O'Neilltől Albee-ig, és köztük és utánuk nem egy szerzőtől. Ám azokban hiteles a romboló, önpusztító szenvedélyekbe való belefulladás szükségszerűsége. Nekünk azonban

adatik valamit tenni; ha valakinek más nem, hát annyi okvetlenül, hogy a magán-élet és a közélet legszűkebb környezetében tegye meg az emberileg és társadalmilag hasznos cselekvéseket. S ehhez, nem kell „kiscserkésznek” lennie, mert egy koherens világnézet ereje adhatja a biztonságot, tartalma pedig az értelmet. Persze csak annak, aki hisz benne, aki magáévá tette. Azt, hogy másképpen kellene élniök, nem nagy művészet észrevenniök, ám e két darab mában élő emberei csak a végén jönnek rá, noha már az elején is rájöhettek volna. Valahogyan másképp kellene élni, suttogják a Nemzeti Színház előadásának végén a nők, noha azt azért ma már legalább tudni lehet, hogy mi az a „valahogyan”. De ők sem tesznek semmit, csak vágyakoznak. A verseny nap végén a pszichológus megfogadja, nem lövésenyezik többet, de ki hihet neki? Elhatározása csak hangulat, a pénz elvesztése és a meg-alázó kölcsönkérés okozta hangulat következménye, nem pedig benső tartalmi lehetőségek kibomlása, nem egy belőle növe másféle élet sürgetése. Mindkét darab ott végződik, ahol a bemutatottnál jóval érdekesebb probléma kezdődik: tudnának-e az ábrázolt alakok valójában más életet kezdeni, s ha igen, mit tudnának tenni önmagukkal, mi adná meg életük kohéziós erejét, azt, amit eddig a játékszenvedély adott, a megújult emberek miként alakítják ki régi környezetükhöz az új vonatkozásokat – nos, ezek lennének igazán érdekesek.

Mindkét darab alakjai hamisan értékelik saját életüket, ám ez nem annyira ábrázolásuk, bemutatásuk módjából derül ki, mint a néző valóságismeretéből. Bár Mari megsejti, hogy Bori vágya a gazdag szeretőre és a filmekben látható nagyvilági életre, Bori lehetőségeinek, egyéniségének és valósághoz való viszonyának hamis értékeléséből fakadó illúzió, saját magával kapcsolatban Mari sem ismeri fel, hogy – más irányú és tartalmú – elképzelései és életértékelése hamisak. Bakucz, az író sem látja, hogy csak szövegei vannak a művészetről, esetleg vágyódásai. Ha erre rádöbben, csak keserűségében; ő is a vesztes hangulatában érzi magát akaratgyenge, elveszett embernek, hiszen a futam előtt, amikor még lehetősége van nyerni, az egyedül vére menő és ezért egyedül igaz életnek a versenyt tartja. Élete egyéb területeit pedig a megalkuvások langyos sorozatának, ahol az ember valójában és egész valójával nincs jelen, ahol minden – az egész élet – pótselekvés. Mintha a versenypályán és a versenyen kívül nem lenne mód értelmesebb életre. De hogy hamisan, rosszul értékelik saját magukat és körülményeiket – hangsúlyozzuk – elsősorban a néző valóságismerete miatt vehető észre. A bemutatott alakok ui. túlságosan komolyan veszik saját akaratgyengeségüket, tehetetlenségüket és szenvedélyüket, mert megszüntethetetlen sorstényezőkként tartják. Holott mindezek csak saját maguk és körülményeik hamis értékelése miatt emelkednek szükségszerűséggé.

A legfurcsább, hogy még a leányszállás lakóinak sem jut eszébe az értelmes munka lehetősége, az, hogy saját tevékenységükben találják meg életük archimédési pontját. Az értelmetlen, önpusztító szenvedélybe vagy a magányba befulladás emberek csak illúziókat látják, s ezért cselekvés helyett szükségszerűen monológokat mondanak. Az illúziókat ugyanis csak benső állapotként lehet élni; megtenni, az illúziókat cselekedni nem lehet. Illúzióik épp arra irányulnak, hogy olyat tegyenek, olyan történjen velük, amit a valóságban képtelenek megtenni, ami a valóságban velük nem történhet meg. Csak ők tudnának cselekedni, a valóságban a helyüket úgy megtalálni, hogy azt a helyet változtassák értelmessé cselekvéssel, és nem monológokkal, ahol vannak, és hogy azt tegyék, amit tenniök adatott. Az itt és most értelmű valóságban mindig jelen lehet az ember, mert akármennyire kiszorítják, le-szorítják egy bizonyos helyről és annak lehetőségeiről, valamilyen helyre és valamilyen lehetőségek közé kerül. A kisebb helyeken és kisebb lehetőségek között valóban jelen lenni, nem pótselekvéseket végezni, sokkal igazabb és emberhez méltóbb, mint illúzió-cselekvésekre, illúzió-történetekre és illúzió-körülményekre vágyódni. Csak persze sokkal nehezebb; akaratere, a valóság és önmagunk helyes értékelésére van ehhez szükség. A kicsi helyen és kicsi lehetőségek között való élet ugyanis beépülhet a nagy egészbe, épp az egész valóságot, annak minden részletét, átfogó, elrendező világnézet következtében. Az a furcsa, hogy ezt egyik darabban

sem realizálja senki. Pedig valóságunkban találhatók ilyen magatartású emberek, s létezik ez a társadalmi mozgásirány. Így hiába élnek ezen a módon sokan, talán nagyon is sokan, egy lényeges társadalmi mozgásirány mindkét darabból kimaradt. Ha azokban a kicsoportokban, amit kiválasztottak, nincs meg ez a tartalom és mozgásirány, hibásan választották ki, vagy hiányosan építették fel, épp e tartalmak mellőzése miatt. Ezek a kicsoportok nem mutatják meg a valóság mély összefüggéseit.

A nézőnek az a benyomása, hogy mindkét darab csak vázlat, az írói nyersanyag első megformálása. Ez a benyomás is abból származik, hogy monológokat hallunk egymás után. A valóságtartalmakat ebben a formában meg lehet ragadni, a hangulatokat, eseményeket, szellemes szövegeket, nosztalgiákat stb. így is el lehet mondani. Az élettartalmak értéke azonban ezen a módon csak szubjektív és szubjektívként megjelenő lehet. Nem az élet eseményeinek haladása ábrázolódik, amelyből azok objektív értéke is kiderülhetne. A monológok sorozatában az emberi és társadalmi tartalmak az elmondó szemszögéből, az ő benső, szubjektív hitelével jelennek meg. A monológok ugyanakkor konkrét tartalmukban és jellegükben különbözöek, s ezért a néző számára kontrasztfeszültséggel teliek. De mégsem válnak igazi drámává, mert a monológ nem a másik alakhoz létesít viszonyt, s így az egymás mellé helyezett monológok valójában nem emberek közötti viszonyrendszert hoznak létre, hanem mindig csak az elmondó múltjához vagy mostani tartalmához való, egymástól függetlenedő vonatkozásokat, s ezen a módon csak egyedeket lehet ábrázolni. A cselekvés helyett a monologizálás, bármennyire összefüggésben van a választott alakok milyenségével, könnyebb, egyszerűbb írói megoldásnak tűnik. Hiszen láttunk már példát drámákban is arra, hogy a cselekvésképtelen, vagy a nem-cselekvő emberek életét az író által eseményekké, cselekvésekké munkált tartalmakban jelenítették meg, amikor tehát a gondos írói munka más emberekhez való vonatkozásokban építette föl az alakok cselekvésképtelenségét, tehetetlenségét. Mindkét darabban, főként az *Együtt egyedülben*, a dialógusok is voltaképp monológok. S ez nem azt ábrázolja vagy jeleníti meg, hogy az alakok nem képesek valódi dialógusra, mert nem értik egymást, mert más a koordinátarendszerük. A dialógusok azért monológok, mert kidolgozatlanok az emberek közötti vonatkozások, kapcsolatok, s ezért válik a monológ akaratlanul is az ábrázolás módszerévé.

E két darab alakjai – hiába vannak az életben sokan – az élet lényegén kívülre szorultak, pontosabban: szorították magukat éppen azzal, hogy hamisan értékelik önmagukat és körülményeiket. A valóságnak, az egyén benső tartalmainak és körülményeinek az átértékelése mindig az egyénen múlik, noha ma ebben éppen elegendő társadalmi segítséget is kap. A helyes értékeléshez persze a valóság tág ismerete és akaratérő szükséges. A két műben talán egyetlen ember sincs, akinek lenne akaratereje, de tág valóságismerete sincs, mert ehhez szocialista világnézet szükséges. Az a társadalmi hely, ahol az emberek zöme él – természetesen nemcsak e darabok alakjai –, nem hozza magával a helyzetből fakadóan, annak kényszerítő erejével a társadalom, a valóság összefüggéseinek észrevételét, s így önmagától nem valósulhat meg létük és körülményeik értékelésének megváltozása. Ehhez kellene a világnézet.

Manapság elég sokat olvashatni a magyar színházak nivójáról, s nem is mindig hízogó megállapításokat. Igaz, sokan inkább a rendezői, s nem a színészi produktumokat kifogásolják.

E két előadás mintha igazolná az előbbi véleményeket, elsősorban a színészi teljesítmények magas szintjével. Mindkét előadás magvasabb művészet, mint amilyen a két szöveg, s ez elsősorban a színészeknek köszönhető. A *Versenynap* a színpadon nagyobb, élesebb kritikával jelenik meg, az előadás egésze a mi valóságunkban pontosabb, megfelelőbb helyre rakja az önpusztító szenvedélyben élő alakokat. Ez kevésbé mondható el a Nemzeti Színház előadásáról. Itt kevesebb a kritika, mint-

ha a rendezés is elsősorban – vagy talán: csak – megérteni kívánta volna e szenvedő és szenvedő nőket. Ha a kritika hiányától eltekintünk, az *Együtt egyedül* is igen jó színészi teljesítményekkel teli színjáték.

Bodnár Erika Mari-alakítása még a sok jó közül is kiemelkedik. Nincs lehetősége ún. nagyjelenetekre, ahol a színpadi helyzet önkéntelenül biztosíthatná az alakítás nagy pillanatait, de épp ezért látunk nagyszerű színészi munkát; teljes embert épít fel egészen köznap helyzetekben és mindennapos mondatokból. Mari rideg, keménynek látszó, talán kissé férfias jellem az ő alakításában. Szeretetének, barátságának, együttérzésének megnyilvánulásai is érdekes, parancsolóak. Bodnár Erika megérzéskelteti, hogy Mari egyéniségén ez a ridegség csak szerep-magatartás, mögötte ugyancsak az állandóan üvöltő magányosság él, aminek a mélyén végtelen keserűség húzódik meg. Életét elsősorban a magánélet szférájában akarja rendezni és értelmesse tenni, egy „törvénytelen” gyereket is vállalna, csak legyen valakije; s a gyerek iránti vágy apró, de határozott és egyértelmű jelekből derül ki még annak előtte, hogy a szövegben hallanánk róla. A ridegség mögötti gazdagabb tartalmakat jeleníti meg azzal a felelősségérzettel, ami nemcsak értelmi belátásból, de szeretetből fakad, amikor Zsuzsi sorsáért aggódik.

Zsuzsiból Vörös Eszter karakterfigurát formált, amely egy kissé hasonlít arra a cselédlányra, akit Nagy István *Özönvíz előtt* c. drámájában láttunk tőle.

Farkas Zsuzsának nincs sok lehetősége, hogy Boriból összetett jellemet formáljon. Gazdag, „elegáns” életre áhitozik, s Farkas Zsuzsa ezt az egyetlen vonást tudja elmélyíteni, alakját azonban sokkal vonzóbbnak ábrázolja, mint amilyenek az efféle figurák, így csak megmutatja őket, de valódi értékük felidézése elmaradt.

Moór Mariann Ildikójában sok mély emberi tartalom él, amit a színész alakítása adott a megírt figurához. Képességét és színészi mondanivalóját Ildikó két nagy jelenetében mutatta meg. Az első a részeg Ildikó. Tudjuk, igen könnyű „színpadi” részegzet alakítani. Ezek mind egyformák, csak egy kis tántorgás és bizonytalan artikuláció kell hozzá, s máris kész a sablón-részeg. Moór Mariann a részegségnek az alakhoz illő, abból következő változatát játszotta el. De igen jó, és a színésznő jóvoltából összetett egyéniség nyilvánul meg a szeretője – remélt férje – feleségével való jelenetében. A régivágású úriasszonnyal szemben gyanakvó, társadalmissal öntudatos, majd aztán egyszerre közönséges.

Ezt a feleséget Lukács Margit játssza. A hideg úrinő göggjét közhely-magatartás és közhely-pókok nélkül mutatja meg, elének állítja fensőbbségének üres, csak megjátszott voltát. Alakítását külön színezi, hogy voltaképp irigyli azt, akit utál és megvet. Primitív, fennhéjázó butaságát is megérzéskelteti, *ahogyan* hivatali helyzetével dicsekszik és *ahogyan* főnökeiről beszél.

Rajz János kitűnő az öreg pincérben. Az ő szövege is monológ. Ebből megtudjuk: amit csak kívánt szeretett kislánya, mindent megtett, megadott neki, s még azt is megbocsájtja, hogy Bori csak akkor látogatja meg, ha pénzre van szüksége. Mindezt a pincér elleni enyhe, mégis mély kritikával mondja el. Ez pedig annak köszönhető, hogy amikor mindezt elsorolja Marinak, Rajz János – és nem a szöveg – megteremti a kispincér vonatkozását Marihoz. Ennek tartalma: én tudom, hogy rosszul neveltem a lányomat, látom, hogy maga is észrevette, de mit csinálhattam volna, szeretem a lányomat. Remek ebben a jelenetben Bodnár Erika is: a kemény, rideg lány elítéli, mert az úriasszony követeként jelent meg itt (hogy ti. pénzzel vegye rá Ildikót, hagyja ott az úriasszony férjét), de ugyanakkor megérti, sőt egy kicsit irigyli azt a szeretetet, amit társnője kapott ettől az apától.

A *Versenynap* színpadképe a löversenypálya lelátóját idézi, ennek páholyában ülnek a főszereplők, s egy lejtős emelvényen a közönség többi része. Az emlékezetben felbukkant jelenetek a nézőtérhez közel, vagy egy begördülő másik lejtős emelvényen játszódnak. Mindezt azért említjük, mert a nem szerencsés játéktér csak kissé mechanikusan ismétlődő mozgásokat tesz lehetővé.

Darvas Iván az önpusztító, akaratgyenge író, Bakuczot játssza. Elsősorban vad játékvagányt állítja elének, a mindent elsőprő és felegető játékszenvedélyét. Olyan alakot formál meg, akinek minden porcikáját átfűtötte ez a láz, megüli agyának

minden zúgát, és elvette szavainak hitelét, őszinteségét, hiába mond mindent meggyőzően. Feleségével való – emlékezetben felidézett – jelenetében kitűnően érzékelteti, hogy ez a Bakucz nevű, egykor volt író – vagy csak annak indult ember – már teljesen kiégett, csak hazugságra képes bármilyen viszonyban és semmi másra. Csak egyet nem tudunk meg Darvas Iván alakításából, hogy ti. tehetséges volt-e ez az író, vagy már a kezdet kezdetén is önámító szájhős.

Mádi Szabó Gábornak egyetlen jelenetben kell eljátszania, hogy megváltozik, hogy erőt vesz magán, nem játszik többet. Igaz, két indítatása is van: a kölcsönkéréskor megalázza a filmrendező, s megjelenik felesége – életében először – itt a versenyen. De nem szidja és ócsárolja, ellenkezőleg, megérti és még pénzt is hoz. Az ilyen asszonyi megértés és törődés nagyonis kiválthatja a komoly elhatározást. Mádi Szabó Gábor igyekszik eljátszani, bensőleg hitelessé tenni, hogy elhatározása valóban fordulát. Nem rajta múlik, hanem a szövegen és a darabbeli előzményeken, hogy azért nagyon nem hihetünk e fordulat bekövetkeztében.

Kitűnő Benkő Gyula öreg költője. Alakításából elhisszük, hogy tehetségtelen és az is volt mindig, hogy erejéből csak szellemeskedésre telik, pedig senki nem mondja róla, hogy tehetségtelen. Benkő Gyula ezt a költő magatartásával fejezi ki: lágyan, puhán, valami bágyatag, de mély szenvedéllyel viszonyul a löversenyhez, egy szellemi bohóc keservével a veszteshez. S mikor a verseny után felcsillan annak a lehetősége, hogy egy hazard kártyacsatában kibic lehet, groteszk boldogságba esik, ami azt sugározza, csak efféle dolgok érdeklik igazán.

A drámában nem hordoz különös jelentést a negyedik szenvedélyes löversenyző, Gedeon, az örökös statiszta, akit Kozák László alakít. Nem a szenvedélyektől megszállott embert mutatja meg, hanem a pitiánert, azt, akinek nem is lehetne értékes törekvése, akinek nincs komoly benső tartalma.

Három női szereplő van, a pszichológus szeretője (Béres Ilona) és felesége (Schubert Éva) és Bakucz felesége (Egri Márta). Közülük igazán csak Schubert Évának van olyan szerepe, amelyben általánosabb értelemben mutatható meg egy emberi sors. Ő beletörődött sorsába, melléállt férje szenvedélyének. Schubert Éva a fáradt, férjéhez – vagy ő is talán csak valakihez? – az öregedő asszony görcsével ragaszkodik, mert rossz egyedül lenni.

Meg kell még említenünk Kern András Tippszter figuráját. Pompás már az öltözete is: fülig húzott ócska svájci sapka, bokáig érő nadrág és bakancs. De a ruha alatt is valódi a lecsúszott alak: kisszerűség és szellemi toprongy jellemzi, meg nyálás és undorító alázat.

Horvai István rendezése – mint mindig – az alakok benső világának megformálására irányul, s nem annyira olyan látványosságok megalkotására, amelyek mint rendezői elemek élnek a színpadon.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Hernádi Gyula: Bajcsy-Zsilinszky Endre

A történelem elég sok nagy személyiség-metamorfózist tart számon, s minden Saulusból lett Paulus az életsorsok kohézióját biztosító emberi személyiség tényezőjére irányítja a figyelmet. A legizgatóbb kérdés mindig az, hogy – *milyen* hatásokra és milyen belső diszpozíciók következtében lesz az önkényeskedő király léha cimborájából a mártíromságig ellenálló Thomas Becket; a hegyaljai zendülők segélyhívása elől Bécsbe menekülő ifjú Rákócziból néhány év múlva a zendülők élén álló szabadsághős; a szerelmi kárhozottságtól űzött császári huszárcapitányból nemzeti megújulást gerjesztő, felelősséggyötört államférfi? Hogyan lesz a radikális parasztvezér, Áchim András duhaj, dzsentrí gyilkosából a mocsoktól vigyorgó, kába ország progresszív politikusa és mártírja Bajcsy-Zsilinszky Endre?

Hernádi Gyulát is ez a kérdés foglalkoztatta, amikor az egyéni életet társadalmi oldalról vallatva „történelmi látomás”-ban próbálta kivetíteni azokat a fordulatokat, melyek Bajcsy-Zsilinszky személyiségéből a nemzeti helytállás nagy példáját kifaragták. Azt a lehetőséget, hogy ilyesmi történhet véletlenszerűen, netán akaratán kívül valakivel – az író voltaképpen elvetette, ezzel állást is foglalt egy vitatott ügyben, a Bajcsy-Zsilinszky-értékelésben. A személyiség kontinuitásának és/vagy diszkontinuitásának kérdésében azonban írói módszere furcsamódon cáfolja alapvető állítását.

Négy epizódot látunk a hős életéből, melyek nem történelmi hűségűek ugyan (kivált a berlini és az újvidéki részlet merőben „látomás”), de az életpálya lényegének nem mondanak ellent, és szemléletesen manifestizálják a valóság kevésbé látványos tényeit. – Először a dzsentrifíu jelenik meg 1911-ben, a pökhendi és fennhéjázó huszártiszt, aki a családját ért sértést önbíráskodva torolja meg: lelövi Áchim Andrást. A következő epizód huszonkét év múlva Berlinben játszódik; a hős Gömbös miniszterelnökkel Hitlerrel tiszteleg mint országgyűlési képviselő, mint Gömbös régi MOVE-társa. Eddig szoros elvbarátság fűzte őket össze, de az itt tapasztaltak felnyitják vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre szemét, megérti a német birodalmi „gondolat” hódító-embertelen rugóit és a magyar „fajra” ebből következő veszedelmeket. Egy szívtárványosan nacionalista magyarságfölny és magyarságföltés bajnokaként szakít a lakáj Gömbössel és a maga „vitézi” múltjával, de erősen illúziós alapokon. Újvidék következik 1942-ben: a hideg napok vérgőzös eseményeibe toppan be Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselő, felöltve régi huszárfőhadnagyi egyenruháját (amit az előadásban „elláttak” egy 42-es tűzértisztí köpennyel), hogy megkísérrelje megfékezni a vérengző terrort, ezt a nemzeti önmocskolást, és hogy ez nem sikerül – véglegesen az áldozatokkal vállal szolidaritást, akkor is, ha azok nem-magyarok. Ennek a fordultnak, belső továbblépésnek aztán közvetlen következménye a parlamenti epizód, ahol a hinta-politikával, hazug magyarkodással elégedetten országló kormánynaknak fejére olvassa a békés felszín alatt zajló brutális akciókat, melyek a másképpen gondolkodók tömegei ellen irányulnak, a magyarság életerőit csapolják. Kimondja a háború csődjét, nevének nevezi az országgyárapításnak álcázott nemzetvesztést. Minél hivalkodóbb és komiszabb az országnagyok álfölnye, az ő magányos hangja annál elfojthatatlanabb. Itt, ekkor válik azzá az egyéniséggé, aki már egyéni és történeti szükségszerűséggel jut 44 végén a sopronkőhidai siralomházba, és *önként* vállalja a becsületmentő halált.

A rövid eseménymenetből is kitűnik, hogy a főhős személyiségfejlődése lazán

a második, szorosabban a harmadik epizódtól szerveződik egységbe. Az első epizód teljesen elszigetelt; a másodikban megjelenő Bajcsy-Zsilinszkyt nemcsak nagy idő, de áthidalatlan eszméi és magatartásbeli szakadék is elválasztja az első részlet ifjú, úri tatárjától. A tátongó hézagot mégsem tömhetjük be azzal a bölcsességgel, hogy a hősnek időközben benőtt a feje lágya. A kiforró személyiségnek azt a legnagyobb váltását, ami a parasztyalázó, gyilkos krakéler és a nemzeti felelősséget érző (noha még elfogultan nacionalista) politikus közt végbement – teljesen kikerüli Her-még elfogult nacionalista) politikus közt végbement – teljesen kikerüli Her-több olyan ambivalens eszmeiségű tömörülés jelentkezett, melyekből a hitleri ví-zválasztó után többfelé vezettek az utak. A magyar társadalom akkori ideológiai he-terogenitása rendkívül megnehezíti a történelmi értékelést, de ennek elvégzése nél-kül aligha fejthető meg Bajcsy-Zsilinszky „rejtélye”. A darab már a náci fenyege-téstől kiváltott józanodási folyamat kibontakozását demonstrálja követhetően és elhi-hetően, ami e folyamat logikáját illeti.

Színpadra vitt élettörténetekből gyakran válik életrajzi illusztráció. Hernádi el-kerülte ezt a buktatót, mivel nem egy történetiszálát követ, hanem hőse sorsfordu-lataira koncentrál – az előbb hiányolt „döntő láncszem” kivételével. A fordulatok életszerű újraalkotásával: emberi és történeti egységű ábrázolásával azonban adós maradt. A főhős pl. minden jelenetben reális alak, reális politikai dilemmákkal és szövegekkel, de környezete csak az újvidéki epizódban reális, a többiben más-más módon stilizált és szürrealizált. Valódi személyiségváltozást a berlini epizód ábrá-zol egyedül, a többiben vagy egy nagy, szónoklatba lendült monológ (pl. az újvi-déki jelenetben), vagy a siralomházi elégikus emlékezés *magyarán*. (Az 1911–33 közti változást ez sem.) A konkrét helyzetek, emberi viszonyok esztétikai hitelű, többdimenziós ábrázolása nem erőssége a szerzőnek; darabjaiban a háttér, a mély-ség nélküli, redukált bemutatás rendre visszatér, s rendre hoz magával olyan – többnyire igen eredeti – *ötletet*, ami voltaképpen elébe áll az írói megformálás-nak (volt rá eset, mikor a mondanivalónak is). Ebben a darabban az az ötlet ural-kodik, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt minden epizódban *más színész* játssza. A szokatlan elidegenítő effektus előidézi egy sajátságos kóboráramot, ami a divergáló külsősé-gekben mozgó írói bemutatás légritka terét átfutja. Azonban az ötletnek nem – vagy nem csak – ez a rendeltetése, hanem az is, hogy megszülessék belőle a sir-aalomházi jelenet, ahol Bajcsy-Zsilinszky Endre negyedmagával, korábbi énjének testi-leg is különböző hordozóival együtt vár a halálra. A korábbiak tiltakoznak a halál ellen, minthogy nincs közük ahhoz a magatartáshoz, tethhez, amivel a végső alakmás fejére idézte a vérbíróság ítéletét. S ő, a negyedik, az igazi Bajcsy-Zsilinszky tulaj-donképpen igazat ad nekik, amikor azt mondja: „Nem miattam, bennem haltatok meg, már nagyon régen!” Szépen hangzó szöveg, mégis látszatigazság. A többszörös skizofrénia, amilyen látványos, annyira hamis. Hiszen a személyiség – bármekkora utat járjon be, bármekkora változásokon menjen át – sosem befejezett ugyan míg él, de oszthatatlan. A darab mintha mindeddig és végső soron is erről szólna. Egy ember megtagadva meghaladhatja addigi önmagát, de ez nem változtat – nem sejt-jeinek és molekuláinak, de – *tudatának dinamikus kontinuitásán*. A sopronkőhidai mártír az a Bajcsy-Zsilinszky Endre volt, aki maga járta be a korábbi fejlődésáll-o-másokat, a maga személyiségében továbbmozdulva érkezett el a nemzeti feladat magára vállalásáig. Személyisége, sorsa eleven tagadása a mechanikus determiniz-musnak és igazolása a társadalmi-erkölcsi fejlődés lehetőségének. Alakjának *felsze-leltetése* ezt az írói állítást azonban kérdésessé teszi anélkül, hogy valamilyen ellen-véleményt megfogalmazna. Ezért gondoljuk, hogy az „ötlet” voltaképpen ellent-mondásban áll a darabbal. Viszont tagadhatatlanul szokatlan; ilyen még nem volt.

Az életfolyamat egységét az előadás látványmotívumokkal igyekezett hangsú-lyozni; legerőteljesebben a zárt deszkapalánk-díszlettel (*Janosa Lajos terve*). A báb-megoldások jó ötletét – nem a háttérben nyüzsgő, immár 20 éve nemzetközi vándor-motívumnak számító kezeket – uralkodóbbá is lehetett volna tenni. A motívu-mok kidolgozottsága ellenére az egyes epizódok meglehetősen elkülönült életet él-nek, ami a megírásból adódik, csak kis részben róható föl a rendezőnek (*Nógrádi*

Róbertnek). Az első epizód megformálása maradt alatta az írott szöveg képzelet-indítóbb dinamikájának: a mesterkéltén öngerjesztett, mégis vontatott jelenetsort nemcsak megérteni nehéz, megjelenésében suta is. Pl. a tételrendezés elvonja a figyelmet a főszereplőről, mivel a bal-jobb szimmetriájú jelenetekben a nézőtérnek bal oldalon játszik, holott köztudott ilyenkor a figyelem jobbkézsabálya. Ezenkívül a feszesebben, erőteljesebben játszó női partner is a másik, a jobb oldalnak jutott. Kiemelkedően szellemes és tartalmas a második epizód, az előadás legjobb részlete; az SS-balet valódí trouvaillé! A hintázó parlament hintáit ugyan a szerző írta elő, mégis kétséges: az új játékelem nem bontja-e tovább a fragmentálódó előadást? A bábmotívum újabb alkalmazásával a lényeg, a parlament cirkusszá süllyedése igen jól látványra fogalmazható lett volna hinták nélkül is. Egyébként a bornírt nemzeti büszkeség „hazapuffogatásait” Nógrádi groteszk mozzanatokkal hitelesen elképesztővé tette. A befejező apoteózis protokolláris jellegét is a szöveg írta elő; a rendező megkísérelte leemelni a szobrot a talapzatáról és hozzánk vezetni, de egy iskolai ünnepély lelkesültségénél mélyebb megoldáshoz nem jutott. – Az előadás legnagyobb problémája, a négy külön főszereplő – olyan adottság, amely a megjelenítő konkrécióban fokozza a nehézségeket. Irreális lenne a négy alakítót egységes igénnyel mérni, lehetőségeik annyira eltérők. *Szegeváry Menyhért* többszörösen biztosított helyzeti hátránya pl. behozhatatlan, amit azért is sajnálunk, mert az idei évadban ez a nagyon tehetséges színész úgyszólván parlagon hevert. *Győry Emil* és *Huszár László* meggyőződések voltak, kivált nagy monológjaik átélésében. Külsőséges, de ezért is nem jelentéktelen tényező, hogy Huszár László habitusa élesen elüt a többi alakmáshoz hasonlóbb voltától, ezért aztán az ő epizódja – más okból, mint az első – élesebben válik ki az egészből, mint ezt – akár a darab – kívánná. A negyedik, végső Bajcsy-Zsilinszkyt alakító *Vallai Péter* már helyzeténél fogva fölébe kerül a többinek, de ehhez a színész is hozzájárul. Emberi és politikusi magatartást jellemez az a higgadt elegancia, mely a lelkiismeretig ható értelmi megfontolás intellektuális és erkölcsi fölényét együttesen érvényesíti. (Ha a harmadik epizód főalakja nem különülne el, a másik három alakmás mozgás- és hangskálája kitűnően ábrázolhatná egy halkuló-egyszerűsödő elmélyüléssel a belső történekek folyamát. Ez a lehetőség azonban nem valósul meg.) Vallai révén vonzó alakot, eleven hitelt kapott a rendhagyó személyiség, aki – önmagában nem minősítő – alkati ellenzékiségét a nemzeti lelkiismeret parancsának kifejezőjévé nemesítette. Választott halálával a nemzeti-társadalmi becsület hősies választát demonstrálta; a színpadon – egyetlen „hősi” gesztus nélkül, a bensőséges értelem halk, kategórikus imperatívuszával.

Vannak az előadásnak jó részletei, a végén mégis nehéz beletörődni abba, hogy ennyi volt az egész... Mármint a színházban. Azokat az alapvető életrajzi, történeti adatokat, melyeket Hernádi Gyula felhasznált a darabjához, körülbelül minden színházjáró tudja. (Ha nem: megnézheti alkalmas kézikönyvben.) De *mit* tud meg ezeken kívül Bajcsy-Zsilinszkyról vagy a környezetéről, a magyar valóságról, egy emberi léthelyzetről, *mit* a személyiség különös kanyarodásairól? Mióta a másfél órás előadás végén felálltam a helyemről – ezen töprengek. És nem tudok rájönni. Most aztán furdal a kétség, hogy túlzott-e az az igényem, mely a művészettől konok módon információkat vár.

*

Az idei évadnak ez volt az utolsó prózai bemutatója. A további műsort sikeres tavalyi előadások felújításai színesítették. Az *Uránbányások* nemcsak helyi értéke és érdeke miatt került nagyon indokoltan ismét színre, de különös időszerűsége, manapság oly vonzó élethitele folytán is. A *Caligula* egy külföldi vendégjáték után tűnt föl, bár erre legalább annyira okot adott az új címszereplő (Szegeváry Menyhért) és magának a produkciónak nem egyynári érvénye. Értékes előadások felújítása – még jobb, ha: fenntartása – nem kevesebbet ér, mint vadonatújodások sorozatbravúrja. Az utóbbi felújításokat csak üdvözölni lehet.

A pécsi Kálvária-domb

*A stációk
horzsolt léptű
zarándokának
Janus tája,
a mandula ád
maréknyi édes mannát,
kéretlen vigasztalást,
s Janus-arcú
e domb is maga:
gyereknevetést
aggat a szél
istensírató bokrok
ágaira.*

Donátus

I.

*Szőlőkarók felett
kékhamvas, burukkoló galamb,
harangszó kereng,
venyige sír,
az ég bezúzhatatlan máriaüveg.
Ez itt a gyerekkori kert.*

II.

*Mintha nemcsak a vele-egy-gyökerű
barackfák, tüvek
irgalma hívná,
mintha valaki szólitáná,
főlindul szép beszédre
híszékeny szíve:
Ne rejtsd előlem arcodat, Domine.*

Naptár

*Mint a vadlibák utasa,
a vidám kópé,
Nils, a csavargó norvég legényke,
úgy jöttél e világra,
a távoli Alföld
hívogató tenyerére,
te, mindszenes november
mécsesek ellenében tellobbant
pajzán, parányi fénye.*

*Engem a Frühweiss,
a „koránfehér” hegyi sétány,
kétnyelvű városom
habzó mandulái
fogadtak örökbe,
s ha sirásomra
mindenki ráúnt,
a rámából kiszállt,
s elringatott az öreg doktor,
a szépapám, Johann,
Lübeck szülötte.*

*November s április:
csillapult ősz és
zaklatott tavasz –
Az örök költőzésben,
madarak hűtlen hidja alatt,
pannon gyermek
a síkság felnőtt sarját,
mégis megvártalak.*

A KAPCSOS KÖNYVRŐL

– Utószó az új hasonmás-kiadáshoz –

Arany János nevezetes *Kapcsos könyvéről* általában azt tudják, hogy ebbe írta be 1877 nyarán-koraőszén, amikor végre letehetette a Magyar Tudományos Akadémia terhes főtitkári tisztjét, a Margitsziget tölgyei alatt szabadon, csendes magányában az „Őszikék”-et. Ez az új kiadás is főképpen a 100. évfordulónak köszönheti létrejöttét. Nem az első hasonmás-kiadás. Az MTA Kiadó Vállalata már készítette egyet 1962-ben. Sötér István gyengéd eleganciával megírt kísérő tanulmánya is főképpen az Őszikékkel foglalkozott akkor, elsősorban azt hangsúlyozta, hogy „az erő és gyengédség ez öregkori remekléseiben” Arany változatlanul nagy költő, hogy ez utolsó virágkor versei „mintegy újrateremtik az ihletnek azt a gazdag állapotát, mely 1850 és 53 között Arany első nagy lírai termését létrehozta” azt is lényegesnek tartotta, hogy „Arany úttörő költeményei sok tekintetben a Nyugatkorszak város-lirájának előzményeit is képezik”. Sáfrán Györgyi a kötetben található versekről foglalta össze a nagyközönség számára legfontosabb tudnivalókat. Magáról a kötetről azonban alig írtak valamit. Ezt annakidején röviden szövé is tettem. (A szépség haszna 1973. III 1.)

Mert a *Kapcsos könyv* kézirat-gyűjteményként is rendkívül fontos emlék. Nemcsak annak a válságos, feszültségekkel, végzetes fordulatokkal teljes kornak dokumentuma, amelynek már életében elismerten legnagyobb költője volt Arany, hanem a kivételes szellem alkotóműhelyéről, megrázkódtatásairól is olyan híreket adhat, amelyek ismerete nélkül hiányos lenne képünk egy fontos korszak s egy okkal túlérzékeny lángelme lelkiéletéről, belső, külső változásairól. Ezért is látszott szükségesnek, hogy az új hasonmás-kiadáshoz olyan magyarázó szöveget fűzzünk, amely nem a kötetben található művek újabb méltatását kívánja nyújtani, hanem a *Kapcsos könyv* történetéről s a létrejötté közben lejátszódott lelki drámáról igyekszik — bár csak a hely-szabta vázlatossággal — szólni.

A könyv külső történetéről elég a legfontosabb adatokat emlékezetbe idézni. Aranynak 1856. augusztus 20-án ajándékozta — valószínűleg Nagykőrösön — barátja, Gyulai Pál. Vojnovich Géza feljegyezte, hogy a könyvet Gyulai is tanítványától, Nádasdy Tamástól kapta s e szavakkal adta át a költőnek: „Legyen a tied János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam”. Eredetileg nem ilyenfajta versgyűjtemény egybeírására szánhatták; a múlt század közepén még felnőtt emberek is bejegyeztették barátaikkal, jeles ismerőseikkel a szokásos emléksorokat a maguk emlékalbumába; (amilyeneket a mi ifjúságunk idején már inkább csak szebb lelkű leányok használtak ifjúkori barátságok emlékének megörökítésére); az ismertebbek is, pl. Fáy Andrásé, Wohl Jankáé, Hollósi Kornéliáé: meglehetősen gazdag idevágó anyag képviselői. Arany is, Gyulai is írt effajta emlékkönyvekbe; maguk azonban már nem gyűjtöttek emléksorokat. A *Kapcsos könyvbe* Arany a saját verseit — pontosabban: azok egy részét — tisztázta bele.

Az első vers, a „Szondi két apródja” az 1867. július 3-i dátumot viseli, az utolsó az „En philosophe” című, 1880. december 10-ről kelt. A könyvet a költő halála után magánál tartotta fia, ebből is meritette a *Hátrahagyott versek*, 1888-ban Ráth Mór-nál megjelent csaknem teljes lírai gyűjtemény anyagát. A kötetet azután Arany László özvegye ajándékozta a Kisfaludy Társaságnak; ennek ereiklyéi között őrizték az 1930-as évekig; akkor — Gergely Pál szíves közlése szerint — magához vette Vojnovich Géza, hogy kéznél legyen készülő Arany-életrajzának munkálatai köz-

ben. Budapest 1944—45-ben lejátszódott ostroma idején elpusztult ugyan a Vojnovich villa s vele Arany könyvtára, tárgyi hagyatéka; a *Kapcsos könyv* azonban megmenekült s visszakerült eredeti helyére. A Kisfaludy Társaság feloszlása után az MTA vette át ennek maradványait. A *Kapcsos könyvet* azóta az Akadémiai Könyvtár kéziratárában őrzik, 1953-ban leltározták, jelzete: K.910.

A most készülő hasonmás kiadás tartalmazza a *Kapcsos könyv* minden lapját, amelyen Arany kézírása látható. Más kéz nem írt a könyvbe, kivéve talán a lapok alsó sarkán látható ceruzával rótt lapszámozást; ezt nyilván a könyv legutóbbi birtokbavétele alkalmával írták bele; ugyanakkor amikor az új birtokost jelző diszkrét pecsétet is beütötték. A lapokon több korból származó tisztázatok találhatók; ezeknek tintája, írásmódja világosan megkülönböztethető, bár mind fekete színű. Kék színével csupán néhány, egy-egy cím mellé írt csillagocska különül el. A szövegeken javítások is láthatók; vannak olyanok, amelyeket a költő később olvashatatlanná tett, kivakart, vagy meghagyott, mert hangsúlyozni kívánt mint figyelembeveendő eredeti változatot. Vannak ceruzával írt javítások; ezeket vagy átvitte tintával a főszövegbe, vagy meghagyta mint még mérlegelendő lehetőségeket; de akadnak ceruzával írt egész versek is: egy „szösszenet” s egy sor „Töredékes holmi” — ez utóbbi külön a könyv végén, a megfordított tükörrre jegyezve; s van végül néhány, tintával vagy ceruzával bejegyzett szerkesztői utasítás is. A legtöbb javítást végrehajtotta a költő; vannak olyanok, amelyek a főszöveg kivakart szövegrészeinek a helyére kerültek tintával beírva s vannak olyanok is, amelyek alatt a költő kivágta vagy átragasztotta az egész eredeti szöveget, nyilván azért, hogy ne zavarja meg a szövegek tisztaságát. Erre általában nagyon ügyelt; a kézirat majdnem mindenütt első látásra könnyen olvasható. Ez a mostani hasonmás kiadás igyekszik az eredeti írásképet minden árnyalatát, rezdületét pontosan visszaadni. Egy mozzanatot azonban igen nehéz volna megismételni: a lapkivágásokat. Úgy gondolom ezekről elég lesz itt szót ejteni. De szükséges is, nem utolsósorban azért, mert főként ezek hívták fel figyelmemet arra, ami a könyvben a kutató számára a szövegeken, közöttük és mögöttük ott hagyta nyomát.

Gyulai idézett megjegyzése már a költő halála után, egészen más hangulatú időkben jegyeztetett fel: Gyulai emléket idézett. De vajon pusztán csak ilyesmiről lehetett-e szó 1856-ban a két barát között?

1856. április 26-án készült el Arany a *Kisebb költemények* két kötetének korrektúrájával. A kötetek lezárták mintegy Arany első költői korszakát. A kisebb versek összegyűjtését 1853 óta tervezgette; 1855 januárjában komolyan hozzáfogott a szövegek összemásolásához. Június elején azt írta Tompának: „a munka foly tüzzel-vassal”; — hogy így folyt, bizonyítja, hogy a nyomdának küldött szövegnek csak egy részét tisztázta ő maga, a nagyobbik rész több segítőkéz írása. (A kéziratot Arany Lászlóné az Erdélyi Múzeum könyvtárának ajándékozta; ma a kolozsvári Egyetemi könyvtár őrzí; jelzete: A 680/V; fényképmásolata megvan az MTA könyvtárában). Saját magának főként gyűjtés, válogatás, elrendezés munkáját tartotta fenn a költő; ezzel is volt gondja elég. Nemcsak a minőségre kellett tekintenie rostálgatás közben: „Van biz abban selejtes is, de... nehéz volna eltalálni a kihagyandókat” írta 1855 végén Lévay Józsefnek. Figyelnie kellett a politikai lehetőségekre, az „opportunitásra” is. Ez utóbbiról természetesen nincs szó a barátokhoz írt levelekben; a töprengések nyoma és eredménye azonban ott van a kéziratokon s a megjelent kötetekben.

Az MTA Kézirattára őriz egy *Kéziratok Arany Jánostól* című, a múlt század közepén bekötött kötetet (jelzete: K 509). Ez Vojnovich közvetítésével került mai helyére az egykori Arany hagyatékból. A kisebb költemények összemásolására tett kísérlet első emléke. Vojnovich is így tartja számon. Két fő része van; mindkettő erősen töredékes. A „Régiebb versek tisztázata” című rész elején „Alanyi költemények” találhatók. A sorozat az időrendből már itt a versek élére emelt „Télben”-től — ezt a versét, amelyet Petőfi is „igen szép”-nek nevezett, úgy látszik különösen szerette; mindvégig megtartotta vezérversnek — az 1854-ben keletkezett „Reg és est”-ig. Azután üres lapok következnek (39—58 l.), majd egy hét-lapnyi kivágás

után egymagában a „Rákócziné. Ballada. 1848.”; ezután újra üres lapok (62—118); ott ismét nyolc-lapnyi kivágás; ezután a második rész: „Vegyes tisztázatok, íratási időrendben”. Az itt beírt versek utolsója a „Néma bú” (olvashatatlaná tett alcímmel). A kötet végén, az utolsó két lapon technikai jellegű megjegyzések találhatók. Van itt egy „Megjelent munkák jegyzéke”: az 1856-ig kinyomtatott Arany-kötetek pontos felsorolása (kivéve az 1849-ben kinyomtatott „A szabadság zengő hárfája” címűt). Ez után újabb jegyzék; ennek címe: „Megjelent, de a gyűjteményből kihagyott darabok.” Ez a második lista csak azokat a darabokat sorolja fel, amelyekre Arany emlékezett; a felsorolás egyik tétele: „a nép barátjában egynéhány közlemény pl. k. beszély s több apróság.” Azután a szemben lévő oldalon még néhány, az 1856-os kiadvánnyal kapcsolatos gazdasági feljegyzés.

Ez a kötet is megérdemelné az alaposabb vizsgálatot; itt meg kell elégednem a legfontosabb utalásokkal. Éppen a „kényes” versek feltehető helyén található tíz több kisebb nagyobb, egészen 6–7 lapig terjedő kivágás helye. A Kézirattár idevágó magyarázata szerint „az itt hiányzó részeket — Vojnovich Géza közlése szerint — a költő maga vágta ki azért, hogy egyik-másik tisztelőjét eredeti kézírataival ajándékozza meg.” A magyarázat második fele nem valószínű. Ellene szól a kivágások helye, tömörszerűsége, bizonyos mértékű következetessége. Az „Aranyaimhoz” másolatának hátlapján a vers után következő rövidebb költeményt úgy vágta ki a költő, hogy megcsönkította az „Aranyaimhoz”-t. A lapok kinyesőjét nyilván nem az ajándékozás alkalmi ingere vezette. Valamilyen más ok keresése közben legalábbis el kell gondolkodnunk az éppen munkában lévő kötetek előkészítésének körülményein.

Tudni kell, hogy az igazi, az aprólékos számonkérés csak pár évvel a szabadságharc bukása után bontakozott ki országszerte. Az osztrák katonai hatóságot nem nagyon érdekelte az irodalom; ennek dolgait a felfejlődő civil-apparátus kezdte firtatni. 1853-ban Arany is újra rettegnie kellett: 54-ben — tehát az előbb említett kéziratos kötet létrejötté idején — tanártársaival együtt újabb önéletrajzot kellett írnia s ebben a forradalom és szabadságharc idején közzétett verseiről ezt: „Fájdalmasan ismerem el, hogy ezen idő alatt néhány kisebb költemény jelent meg tőlem nevem alatt, melyeket valamint később meg is semmisítettem, úgy mostani érettebb gondolkodásommal nem írnék alá.” 1855-ben még vizsgára készült, hogy megmaradhasson állásában s neki kellett megírnia az oktatási nyelv teljes germanizálását elhárítani hivatott felterjesztést a taktikázó egyháztanács helyett. Voltak értesülései azokról a büntetésekről, zaklatásokról, amelyek még rejtve tartott versekért is kijártak, ha ezek ellenséges kezekbe kerültek. Érthető tehát óvatossága a kényes versek kezelésében, amelyeket „megsemmisíteni” nem akarhatott — bár ezt írja róluk — de legalábbis elrejteni kényszerült. Lehet, hogy az önéletrajzi igazoló jelentés készítése idején vágta ki a verseket, hogy jobban válogathasson közülük, mert hiszen amit lehetett, okos álcázással felvett közülük később az 1856-os, majd főképpen az 1867-es kiadásba.

Nem szeretném a hazájában bujdosó Arany látomását túlméretezni. Van itt még meggondolni való elég. Ha tíz pl. a „kényes verseket” vágta ki, miért hagyta helyén, éppen egy nagyobb blokk kivágása után a „Rákócziné”, amelynek kötetbe felvételét még 1867-ben sem tartotta „opportunistának”, mint ezt egyébként az akkori kötethez fűzött magyarázatában meg is jegyezte? Lehet, hogy, mert körmére égett a dolog, valamelyik másolónak adta a már letisztázott lapokat, vagy beragasztotta a nyomdába készülő kéziratos kötetekbe? A Kolozsvárott őrzött nyomdai kéziratot ilyen vonatkozásban sajnos nincs módomban megvizsgálni; a fényképmásolat egymagában nem igazít el. Bár néhány, a „Rákócziné” körül elhelyezkedő darab a költő írásával van meg a kolozsvári kötetekben. De számunkra itt és most elég ennyi is annak bizonyítására, hogy rendkívüli óvatossággal járt el. Ő maga is tisztában volt azzal, hogy a kisebb meg az „elegyes” darabokban fogalmazott meg legtöbbet politikai ihletésű, személyes felelősségű aktuális mondanivalóiból; s egy ellenséges közegben, amelyben Tompa szavával: „Testvért testvér, fiú apát elad” nagyon meg kellett fontolnia, mit hogyan tesz közzé kötetekben.

Úgy látszik mintha az 1856-ban felmerült *Kapcsos könyv* a *Kéziratok* e félben és csonkán maradt kötetének folytatása lenne. 1856. augusztus 20-án küldte ti. vissza Pestre a nyomdai korrektúrákat; tehát végleg lezárta a köteteket. Elképzelhető, hogy kezdetben valóban azt gondolta Gyulaival együtt, hogy amit ezután ír, most már lehet s jobb is együtt tartania. 1856 júniusával kezelve elsőül a „Szondi két apródja” végső változatát tisztázta az új könyvbe a költő. Ez már kimaradt a nyomtatott kötetekből; de nem rejtegette: több ízben meg is jelent. Figyelemre méltóvá lesz azonban az épp hogy megkezdett *Kapcsos könyv* mindjárt a „Néma bú” feltűnésével. Ez az egyetlen vers, amelyik az előbb említett megcsonkított kéziratok kötetből átkerült a *Kapcsos könyvbe*. Mindkét helyen s azután a megjelenések alkalmával is érdekes mozzanatokkal találkozunk. A „vegyes tisztázatokban” még *csendes* a bú; fontosabb ennél, hogy a 9. sorban a *búsan* helyett még *titkon* olvasható. A többi változat sem érdektelen, lényegesebb azonban a vers története. Gyulai illetőleg Salamon Ferenc elkérte Wachott Sándorné 1858-ban megjelent „Remény” c. zsebkönyve számára. (Ekkor kezdődnek Kelet-Európában a „remények évei”.) Arany azonban mást küldött: a nem éppen vidámabb, de mindenesetre általánosabb hangulatú-jelentésű „Balzsamcsepp”-et. A „Néma bú” megírása idején sok kitűnő barátja, a szabadságharcban részt vett tisztelt embere halt meg; Garay s mások után 1855-ben Vörösmarty. „Várom, hol szólal meg egy méltó lant a nagy halott felett... én magam nem tudok írni. Sokkal jobban tiszteltem Vörösmartyt, hogy sem középszerű tirádákkal s jeremiádokkal szentségtelenítsem sírját”, írta 1855. december 23-án Tompának. A verset aztán először a maga *Szépirodalmi Figyelőjében* adta közre 1861-ben „Régi keserv, új gyász” címmel s ugyanazon számban gyászkeretben a következő jelentést: „Teleki László meghalt. Teleki László nem hal meg soha”. A vers újra s most már más, Aranyhoz igen közel álló ember halálához kötődött így.

A „Néma bú”-ra az ugyancsak epekeserű „Népdal” következik a *Kapcsos könyvben*, majd a „Pázmán lovag”. A tréfás ballada végén üresen maradt fél lap közepére ceruzával — valószínűleg a hatvanas évek dereka táján keletkezett — kis szösszenetet írt dátum nélkül; azután három vers olvasható 1857-ből; ezek után újra több lapnyi kivágás van. Ezt a három verset valamilyen más nyugtalanság lengi körül, mint az első, sokszorosan megcsonkított kéziratok kötetben találhatóakat. Itt nyilvánvaló, hogy Aranyt ekkoriban már, ha csonkított, sem valami külső beavatkozástól való félelem, sem a hajsztolt munkatempó nem vezette; nyilván tudta már, hogy a kutató hatóság a *Kapcsos könyvnél* erősebb záratokat sem szokott tiszteletben tartani. Az 1857-ről keletkezett verseket részben nemsokára meg is jelentette, részben változtatás nélkül felvette az 1867-es kiadásba.

Különösen felhívja magára a figyelmet a „Köszöntő” c. vers. Ez a „H. K.” emlékkönyvébe írt feljajdulással került egy lapra. A sóhajszerű emlékkvers értelmet adó csattanója így hangzik:

... S hogy lánca csörgését ne hallja:
Énekkal úzi búsz nesztét.
S az érc igát enyhíti dalja.
Oh, hát dalolj *nekünk!* ...

Olaszországról beszélve a hazára utalt itt a költő. A H. K.-t később ceruzával egészítette ki a kor világhírű magyar énekesnőjének Hollósi Kornéliának nevére. Talán a 67-es kiadás előkészítése alkalmából, de lehet, hogy korábban. Ugyanakkor írhatta ti., ugyancsak ceruzával a „Köszöntő” mellé, hogy *Gyűjteménybe nem való*. S aztán a verset mégis felvette az 1867-es kiadásba. Itt már komolyan el kell gondolkoznunk. A *Kapcsos könyvben* ez az első vers, amelyhez magyarázatok vannak fűzve. A cím alá: (*Egy opera szövegéhez, mely II. Endre korában játszik*), a vers végére: (*gróf Ráday színigazgató kívánatára*), fent a cím mellé még egyszer: (*Erzsébet operához*), s azután oldalt, mintegy az egész verset védve körülhatároló sövény

lezárásául, ez olvasható: *Gyűjteménybe nem való*, s az egész alatt a dátum (Márcz. 1857).

1857 „A walesi bárdok” keletkezésének éve. A körülmények közismertek. Vojnovich szerint az 1857-es dátumot Arany László adta a vershez. Ez csak részben helytálló. Arany László nyilatkozata szerint Arany ekkor kezdte a balladát, ma már bizonyos, hogy legkorábban 1861-ben fejezte be s először 1863-ban adta közre. Az ügyről Arany maga csak annyit mondott, hogy a császári pár magyarországi látogatására nála rendelt köszöntő verset, gyenge egészségére hivatkozva nem írta meg. Sem ő maga, sem Arany László, nem írt dátumot a vershez; a kritikai kiadásban Vojnovich Géza sem. — De ez külön történet.

Figyelemre kevésbé méltatott tény, hogy Aranynak mégis részt kellett vállalnia abból a nehéz ünneplésből. A „Köszöntő” ti. annak az operának betétje lett, amelyet a királyné tiszteletére íratott Ráday Gedeon Czanyuga Józseffel s amelynek zenéjét Erkel Ferenczel és a két Doppler testvérrel szerezettette. Az opera hősnője Árpád-házi Szent Erzsébet, címe „Erzsébet”; célzata nem egyházi.

A nemzeti politika posszibilis erői akkortájt tették taktikájuk egyik tényezőjévé Erzsébet királyné ellenkezését az udvar uralkodó magyarellen es csoportjával, a Stefánia vezette kamarillával, s megkísérelték, hogy a rokonszenves, romantikus-szépségu királynét, azáltal hogy népszerűvé teszik az országban, a magyar ügy szószólójául nyerjék meg az uralkodó közvetlen környezetében. Ráday Gedeon, aki nem egyszer (akkor éppen 1854-ben kezdődő második intendánsága idején) hozta rendbe a Nemzeti Színház zilált ügyeit, ennek a törekvésnek egyik fő mozgatója volt s nyilván ennek jegyében tudta megnyerni a költőt is a rendkívüli ünnepélyességgel színre vitt Erzsébet-operában való közreműködésre. Nemcsak a költővel fűzték össze egyébként a kölcsönös nagyrabecsülés szálai, hanem Hollósi Kornéliával is, akit több ízben visszaszerződttetett a Nemzeti Színházhoz s akivel az „Erzsébet” opera főszerepét is elénekelte.

Arany nyilván Ráday körében ismerkedett meg a híres énekesnővel; lehet: mindkettőjük kívánsága volt, hogy ő is részt vegyen a vállalkozásban. A *Vasárnapi Újság* 1857. május 10-én kiemelte Arany János dalbetétjének nagy hatását. De — Operaházunk kottatárában megvan az eredeti partitúra; ebből azonban hiányzik a „Köszöntő”. Ugyancsak hiányzik abból a szövegkönyvből, amely Pesten, Herz Jánosnál megjelent. Mindez megmagyarázza a költő tusakodását: felvegye-e a verset az 1867-ben kiadott kötetbe. Végül is úgy döntött, hogy felveszi becsületből, mert a beavattak úgyis tudják, hogy megírta. Némileg módosított címmel vette fel, mint „Köszöntő dal”-t, s elhagyta mellőle az összes magyarázó jegyzeteket; alcimként csupán ennyit tartott meg: *II. Endre korában*. A verset azonban a kész kötetben olyan környezetbe állította, amely a hozzáértő olvasó számára világossá tette rejtettebb értelmét is; utána helyezte el a Hollósi Kornéliához szóló verset s az ugyancsak Hollósinak írt dalszöveget, „A bujdosó”-t, amelynél keserűbbet a hazafias nemben aligha írt Arany; nem sokkal utána pedig a *Kisebb költemények*-et lezáró tételként A walesi bárdok”-at.

A politikai tekintetektől irányított effajta töprengéseknek később is van — bár más színezetű — nyoma a könyvben. Egyelőre persze inkább csak a magánéleti rejtőzködésnek. Hogy a „Balzsamcsepp”-re következő tömörszerűen kivágott lapokon mi lehetett, ma már aligha megállapítani. A következő bejegyzések azonban már jóval későbből valók, 1865. 66 majd 71-ből. „Az ártatlan dac” annak a sérelemnek az emléke, amely az Akadémia részéről 1865-ben érte, amikor az új palotában főtitkári lakásnak épült lakrészt az ő megválasztása után idegennek adták bérbe; neki vagy a bérházban ajánlottak lakást, vagy annak megfelelően lakbért. Nyilvánvaló, hogy Arany önérzetében érezte sértve magát; mert hiszen a bérházbeli lakással jobban járt volna, mint a palotabeli túlméretezett termekkel, amelyeknek kifűthetetlen, huzatos voltára nem egyszer panaszkodott. Inkább azt választotta, hogy régi Üllői úti lakásáról járt be továbbra is hivatalába. A bántást hamarosan, már 1867-ben Eötvös József, az akkori új elnök jóvátette; a költő haláláig ott lakott; még özvegyét is a palotából temették el. A verset eredetileg egy régi kézírata hátára

jegyezte fel, cím nélkül. A *Kapcsos könyv*be is pusztán a sérelem dátumát jegyezte be először cím helyett. A későbbi címet csak akkor adta a versnek, amikor hozzáfűzte magyarázó jegyzetét. (Az utolsó mondatot még később, nyilván már 1879 után). A jegyzet így olvasható: „*Fekete hálátlanság* volna, el nem ősmernem s nyíltan nem hirdetnem a m. t. Akadémiától, érdemen felül, nyert jótéteményeket s több féle kitüntetést; más részről *buta kajánság* nem örvendenem tudományos előmenetelünk oly ünnepe, minő a nemzet áldozatkészségéből díszesen fölépült házának megnyitása volt. A főntebbi humorkás elmejáték csupán amaz egyéni fájdalmas benyomás szüleménye, hogy a határozottan *titkári lakásnak* épült lakrészt, az én megválasztatásom után, idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetven szégyenítő választás. Azonban ez állapot nem tartott sokáig; 1867-ben b. Eötvös, akkori elnök, maga szólított fel a tisztí lakás elfogadására, melynek nagyobb részét, csekély évi bérért, használtam 1870-ig, midőn az igazgatótanács kegyessége a bért is megszüntette; lemondásom után pedig (1879) az Akadémia a lakást holtig ingyen átengedte. A. J.” Hogy az utolsó félmondat későbbi, azt a kiegészítő szöveg tartalma és szűk helyre való beosztottsága tanúsítja. A vers két változata közt egyébként vannak apróbb eltérések; az első indulatában, a palota megnyitásának napján papírra vetett fogalmazványt, mint mindig: pontosabbra, költőibbre csiszolta Arany; a *Kapcsos könyvre* ceruzával még magyarázó jegyzeteket is írt, pl. hogy a „kapitány” az akkori elnök, a palota építtetője, a tekintélyes konzervatív arisztokrata, Desseffy Emil volt. — Halála előtt éveken át készülgetett rá a költő, hogy minden lényegesnek tartott művét sajtó alá rendezze egy teljes kiadásban. Ráth Mórnál 1883-tól 1885-ig ez meg is jelent; fiának Arany Lászlónak gondozásában; ugyanő rendezte sajtó alá a *Hátrahagyott művek* 4 kötetét is 1888-ban. A költő egészségi állapota hanyatlott azonban; abbahagyta a munkát, 1881. január 4-én készített egy — sajnos elpusztult — feljegyzést: „Utasítás Összes Műeim netaláni új kiadása esetére” s ebben az „Ártatlan dac”-ról a következőt írta: „Maradjon még kiadatlan. Ez a generáció rossz néven vehetné ezt a kis humort”. A verset aztán, a körülményeket részletesen megvilágító magyarázattal mégis kiadta Gyulai Pál már 1885-ben a Budapesti Szemlében.

A *Kapcsos könyv* e második vers-csoportjában csak a költő fájdalmának megkönnyebbülésére, esetleg emlékként feljegyzett versek olvashatók: „Az ártatlan dac” utániak kizárólagosan családi jellegűek: a szívtepő gyászát könnyítő apa meg az aggódó nagypapa felajdulásai. Ezek közül életében csak a hozzá nagyon közel álló Wohl Stefánia szerkesztette nőlapnak, a *Divat*-nak adta oda 1871-ben a „Leányomhoz” címűt; a többi csak halála után került napvilágra. Úgy tetszik, a hatvanas években végleg azt a szerepet szánta a *Kapcsos könyv*nek, hogy a rejtegetett versek megőrzője legyen. A versek forrása el is apadt. Vagy mégsem?

1877. július 3-tól kezdve hirtelen folyamatosan új versek sorozatának kéziratái tűnnek fel a kötetben. Egyelőre nyilván csak egyes versekéi. Az, hogy folyamatosan létrejövő szövegek lejegyzése kezdődik, csak lassan válhatott a költő előtt is bizonyossá. Az „Új folyam” fejezetcímét csak később írta fel a sorozat elé; a szokásosnál magasabbra, mert ott maradt rá hely; az 1877-es évszámot pedig ceruzával írta e sorozatcím alá, lehet hogy későbben, ugyanakkor amikor ugyancsak ceruzával bár sápadtabb vonalvezetéssel egy esetleges kötet címéül az „Őszikék” szót. Elgondolkoztató, hogy az „Új folyam”-ot kezdő csoport előtt kivágott három lapot; borotvával, amely a megmaradt lapon is otthagya nyomát. Egyelőre csak találgathatjuk, mire használhatta e lapokat, miért vágta ki őket, volt-e rajtuk írás. A „Csillaghulláskor” keserű sóhajai aligha: ezeket alkalmyszerűen jegyezte fel különféle papírlapokra, cédulákra még 1871 előtt; nem is egyesítette őket. A „Bolond Istók” második éneke? De hiszen ezt közrebocsájtotta s itt aligha fért volna el. Egyelőre nincs komolyan számba vehető feltevésünk. Hacsak ez nem, hogy innen vágta ki a később beragasztásra, átragasztásra szánt üres lapokat.

Bizonyos azonban, hogy kezdetben a Margitsziget áldott nyarának darabjait is csak saját magának jegyezte be. Egy ideig még a család is épp hogy sejtett valamit. Erről fia adott leghitelesebb képet a „*Hátrahagyott versek*”-hez írt Bevezetése-

ben: „Akkor nyáron, a Margitszigeten két hó alatt több költeménye készült el, mint – az 1861–63. éveket kivéve – huszonöt év óta együttvéve. Kedvvel, kitartással, mondhatni egy lélekzet alatt megírt egy egész sorozat lyrai verset, balladát, genre-t. Volt egy kulccsal zárható kapcsos könyve... ezt hóna alá fogta, elindult vele a szívet néptelenebb utain s háborítatlanul mélézgatott, írva, ha jött az ihlet perce... Nem kérdeztük, mit dolgozik, sőt nem is mutattuk, hogy észrevennők, ha valamin dolgozott. A korai kérdezősködés háborgatta... Már jó sorozat volt lapjain, mikor végre anyámnak felolvasott belőlük néhányat; az ő kérelmére mutatta aztán meg nekem is kettőnk kérésére Gyulainak és Szász Károlynak. Hogy ezekből valamit közrebocsásson, arról sokáig hallani sem akart... Később volt egy idő, mikor azt tervezte, hogy egy részöket kinyomtatja kézirat gyanánt *Őszikék* cím alatt vagy ötven példányban... E szándékára azonban Gyulai tréfásan azt jegyezte meg, hogy az nagyon aristocraticus... Ezzel az észrevétellel persze egyszerre el volt vágva a külön kiadás útja... Másszor, úgy látszik, arra gondolt, hogy e verseit kéziratban hagyja maga után... De ez a szándék sem teljesült, legalább nem az egész ciklusra nézve. Miután Gyulai egy költeményt kicsikart tőle, csakhamar zaklatták mások is, s ily módon a kapcsos könyvből napvilágra jött tizenöt költemény... Ezek aztán *Összes Művei* új kiadásába is felvételtek”.

Mindennek s még sok egyébnek nyoma ott van a *Kapcsos könyvben*. A sok közül — amelyeknek tanulmányozása hadd okozzon örömet e hasonló kiadás figyelmes olvasóinak —, itt csupán néhány mozzanat-csoportra kell külön is felhívnom a figyelmet.

Arany László azt írja: „a kapcsos könyvet hóna alá fogva indult... s írt”. Ezt semmiképpen sem szabad úgy érteni, hogy a költő mindjárt a könyvbe írta be verseit. Az ott olvasható kéziratok tisztázatok; meglehetősen egyneműek — bár az ilyesmi iránt érzékkel bíró ember nyomon követheti rajtuk a költő ideg- és kedélyállapotainak változásait. Sok vers eredeti, írónnal írt fogalmazványát meg is őrizte; Vojnovich gyakran emleget ezek közt két-rét hajtott ívekre írottakat, de számlákra, cédulákra, épp kéznél lévő levélborítékokra írt fogalmazványokat is. A könyvben sok helyen sokféle javítás nyomai látszanak mégis; ezeknek fő változatairól már volt szó. A kötetet nyilván újra meg újra elolvasta és ceruzajegyzetekkel kísérte a szövegeket. Ceruzával írt összefüggő bejegyzések csak a kötet végén találhatók; ezeket a megfordított tükörrre írta, „Töredékes holmi” címel. Nemcsak fordítások és verstöredékek találhatók itt, hanem olyan javítás-ötletek is, amelyeket később, felhasználásuk után áthúzott. „Nota bene” jellel emlékeztetett a „Cosmopolita költészet”-re, s ezzel aztán sokat is vesződött még. Érdekes, hogy a „Töredékes holmi” csoportja után ismét kivágott néhány lapot.

A *Kapcsos könyvben* ott van annak nyoma is, hogy készült az *Őszikék*-et csokorba gyűjteni. Az 1877. augusztus 13-án kelt „*Őszikék*” alcíműl ezt írta: Egy új gyűjtemény szándékolt címe. Hogy ihlete nemcsak a nyilvánosságra jutott versek izetlen fogadtatásakor kezdett elapadni, bizonyíthatja, hogy a közelgő elnémulást jelző első komoly vers, a „Dal fogytán” 1877. nov. 19-én, tehát a nyár végén kelt és ez után még elég szép sor következik. De e tervezgetés közben írta nyilván az „Új folyam” mellé ceruzával a tervezett ciklus címét. A versek nyilvánosságra jutása persze valóban megviselte. Gyulainak így írt erről 1877. okt. 22-én: „Most bekövetkezett a mitől féltem: az ostromlás, hogy adjak a SZEMLE számára verseimből. Megmondtam, mitől félek, ha kérelmedet teljesítem: és az, úgy sejtem már is bekövetkezett. Az a szűkkörű nyilvánosság is, melynek eddig átengedtem e versesckéket... kételkedővé tett legjobbnak hitt darabjaim értéke iránt. Nem bizom többé magamban, ítéletemben... minden sornál, melyet kezdeni akarok, kivont karddal áll előttem: »Vigyázz! nagy közönségnek írsz, melynek ízlése már nem az, a mi volt anno 48. És te sem vagy az, ki akkor voltál!» Szóval, poétai *utolsó* fellobbanásom rövid véget ért, s én vissza süllyedhetek a tétlen semmiségbe és unalomba, melyből menekülni akartam. Még nagyobb, azaz *teljes* nyilvánosság csak növelni fogja bennem ez érzetet”.

„A tölgyek alatt” a Budapesti Szemle 1868 januári számában jelent meg; több lap átvette. A visszautasíthatatlan kérések azután valóban özönnel támadtak a költőre. Ezért került nyilvánosságra a könyvbe rejtett versek 15 darabja. Címükhöz Arany apró kék csillagocskát jegyzett. A közzétett versek visszhangja nagy volt s általában elismerő. De persze hogy akadtak értetlenek, és olyanok is, akik a költőnél hozzáértőbbnek tartották magukat. Hamarosan megkapta Moller Ede bíráló különvéleményét „A tetemrehívás”-ról; „A tölgyek alatt” otromba bírálatát egy névtelen verses levélíró küldte el neki. Hogy milyen érzékenyen érintette az ilyesmi, e kiadvány olvasói is láthatják a költő válaszképpen 1878. május 8-ról keltezett „A tölgyek alatt Nro.2.” izgatott tisztázatán a hozzáfűzött temérdek jegyzettel. Mindkét hozzászóláshoz magukon a szövegeken is ingerült megjegyzések tömege volt olvasható; ezeket csak Vojnovich Géza másolataiból ismerjük, az eredetiek elpusztultak.

Említettem, hogy maga kezdte sajtó alá rendezni *Összes Műveit*, 1880-ban — főként nyilván látásának végzetes romlása miatt — félretette ezt a munkát. Ennek nyoma is ott van a *Kapcsos könyvben*. A verseket pontosan keltezte; az utolsó, az „En philosophe” dátuma 1880. december 10. de az *Őszikék* verseit meg is számozták. A ceruzával írt számjegyek az 53-sal megszűnnek (1880. jan. 27.). Ezután még két keserű kis vers következik, rájuk az *Összes Művek* számára rézbe metszetett arckép alá írt „Melyik talál?” s az egész gyűjteményt lezáró epekeszerű „En philosophe” A számozásba egyébként — úgy tetszik — egy helyen hiba csúszott; ez csak a szerkesztői előkészületek közben végrehajtott beavatkozással függhet össze. „A hírlapáruló” tisztázata mellett a 27-es szám olvasható. Ez után egy lapot kivágott Arany, de úgy, hogy helyére másikat ragasztott be. Ezen a beragasztott lapon először „A hírlapáruló” utolsó strofája olvasható; ezt követi szorosan a 28-as sorszámmal jelölt „Népdal”. Észrevehető, hogy ennek tisztázata nyugtalan; a betűk nagyobbak a megszokottnál, a lapra került utolsó sorpár kipontozott, nyers változata mellé „de azért csak r . . . a volt” egy szelídített változat is került s ezt a költő utóbb ceruzával áthúzta. Mintha arra törekedett volna, hogy, ha már egészen be nem töltheti is a következő üres oldalt, legalább a „Népdal” utolsó strofáját átvihesse, azt éreztetvén, hogy a bejegyzések szoros egymásutánja nem szűnt meg. A háromnegyed rész üres lapra ti. már régebben beírt lapok következnek; egy elsőn a „Végpont” majd a „Még egy” c. vers. A „Népdal” 28-as sorszáma után a „Végpont” eredetileg 30-as jelzését 29-re, a következőt 31-ről 30-ra javította Arany. De nem dolgozott elég következetesen, mert az ezután következő „Ének a pesti ligetről” megtartotta eredeti 32-es sorszámát. A költő itt nyilvánvalóan eltüntetett egy verset. Ugyan melyiket?

A kritikai kiadásban Vojnovich közzétett néhány addig ismeretlen verset, töredéket. A jegyzetekben erre mindenütt utal is. Akad azonban az újonnan előkerültek közt egy költemény, amellyel kapcsolatban minden forrásmegjelölés hiányzik. Emlékszem rá, hogy sokáig habozott: közzéteheti-e még annyi idő múltán is e verset; s végül csupán a következő lakonikus jegyzetet fűzte hozzá: „Nem vonatkozik személyre, csupán típusra, a »Fenn az ernyő, nincsen kas«-féle nagyizálásra”. Meggyőződése, hogy Arany ezt a verset vágta ki; nyilván ugyanolyan megdondolás alapján, mint amilyen az „Ártatlan dac” esetében tartózkodóvá tette. A vers szövege mégis megmaradhatott; Vojnovich lemásolta, mielőtt elpusztult; a szöveghez oda írta a dátumot is. Ez — 1877. aug. 30. — pontosan a *Kapcsos könyvben* megmaradt két vers dátuma — 1877. aug. 29. és 1877. szept. 11. — közé illik. Ha a „Népdal” megmarad eredeti apróbetűs írásával, az üres helyen éppen el is fért a „Bonczék”, ezért helyesnek látszik ideiktatni.

Bonczék

Boncz urat, én dalom, el ne feledd!
Verebet fog, ha megénekeled,
Mert hiu a fiu rettenetes:
Hírre ha kap neve, szíve repes.

Nem fiu már ugyan Boncz, az öreg,
Sőt fia, Náci se máj gyerek,
De kifog ősz hajon, ócska koron
A pamacs, a kefe, bécsi korom.

Szép ősi birtokon él a család:
Kapja örökbe a hivatalát:
Napdíjon kezdte az impetrátor,
Nyugdíjon végzi a többi fráter.

S merje tagadni akárki fia,
Hogy nem a fő arisztokrácia!...
Fiai, lányai mind csupa Boncz,
Kit csak az új divat ingere vonz.

Játszik evésben-ivásban urast,
Félre dehogy tesz egy árva garast.
Volna hat annyi a jövedelem,
Jelszava: „a kiadást emelem!”

„Piszkos” az öneki, nem „zsenerőz”,
Aki — talán fukar és maga főz?...
Nem, hanem aki, — ha elveri mind, —
Ad neki ál-ökönómia-szint.

Már neki mindene drága legyen!
Hármat ígér, ha te tartod egyen;
Tán nem is étel az, a mit eszik,
Hanem az ár, ha magasra teszik.

Látszani, játszani vágy szerepet,
Otthon elég neki barna retek,
Mert mikor ingadoz a sulyegyen,
Tud takarítani, hogy — páholyt vegyen.

Élj „urasan”, apa és fia Boncz,
S hogy ki ne essék szádbul a konc,
Sose köszöntsd a lenyugvó napot,
Ami kel, annak emelj kalapot.

Hogy a szigeti nyáron keletkezett közéleti-politikai tárgyú versekkel sokat vesző-dött, arra emlékeztessen itt még két szöveg változatainak számbavétele. 1877. júl. 26-ról keltezte „A régi panasz” című versét; ez nem fűződik — mint az Őszikék egy része — valamilyen aktuális indítatáshoz. A vers modanivalóját évtizedeken át hordozta magában. Kora közéletének olyan keserű bírálata ez, amelyhez hasonló erejűt, személyességűt és hitelességűt Adyig utána alig írtak. Ennek első kézirata félig tintával, félig ceruzával írt fogalmazvány; Vojnovich ismertetéséből tudunk az eredetiről: az első három versszak tintával, esetleg otthon lejegyzett szöveg. Hogy fogalmazványnak tekintette, bizonyítják az erős változtatások. A Kapcsos könyvbe ez esetben is csiszoltabb, kifejezőbb formában írta be az egész verset. Különösen jellemző az utolsó strófa fejlődéstörténete. Az első kéziratban így olvasható:

Még talán jobb, ha már vesznünk
Áll a végzet könyviben —
Hogy a világ ránk omoljon,
Külerőszak elsodorjon,
Mint rohadnunk idebenn.

Ezt az első változatot javítani kezdte; e javítások nyoma ott van az írónnal írt töredéksorokban; ott van a végleges változat is, kiradírozva bár kivehetően; ez került az átragasztott utolsó strófa helyére tintával.

A másik vers, amelynek kéziratára érdemes jobban odafigyelni, a „Kozmopolita költészet”. Az első fogalmazás első címe: „Csak itthon” volt; ezt áthúzta Arany; de nem tartotta meg a második változatot sem, a „Világköltészet”-et. Az apróbb változtatások sem érdektelenek, bár céljuk inkább csak a veretesség fokozása. Fontossá az utolsó strófa lesz, mert hiszen ebben foglaltatik a vers lényege. Az első változatot így jegyezte fel Vojnovich:

De legyek, ha felzúg vésze,
Hunyó nép közt Osszián,
(Mint mind a világ zenésze)
Inkább, mint a más zenésze,
Kozmopolita cigány.

A *Kapcsos könyv*be is ez a változat kerülhetett be, bár némi módosítással; ezeknek végrehajtását erős kivakarások, szálkásabb beírások jelzik, sőt egy írónnal írt töredéksor is: „bármily törpe”. A végső változat nyilván valamilyen általánosabbra, személytelenebb formára irányuló törekvés során jött létre. Valamikor később — talán már az irodalmi világban a vers megjelenése nyomán támadt kavarodás után — Arany azonban odajegyezte a strófa mellé igen határozott írással, tintával: „az eredeti konceptus: hogysen fajtám korcsa

kozmpolita cigány.”

Ennek a versnek sok előzménye van Arany költészetében, prózai írásaiban; bár a kozmopolita jelzőt nem gyakran használta. Itt külön hangsúlyt kapott, korszerűt: akkoriban kapott lábra a szó. Gyulai Pál is akkoriban kezdte használni bizonyos modern jelenségek bírálatában. Azt a legendát, hogy a verset e „helytartó”-jának uszítására írta Arany, el kell oszlatni. Volt már szó róla: Arany aggodalma, hogy a szerkesztők, tisztelők nem hagyják majd nyugodni, ha valamit közread a *Kapcsos könyv* darabjaiból, valóra vált. Így ostromolta Vadnai Károly is, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője. A történetet Vojnovich így jegyezte fel: „A tölgyek alatt” megjelenése után több szerkesztő kopogtatott Aranyánál, köztük Vadnai Károly, előbb levélben, utóbb személyesen... A költő végül azzal búcsúzott látogatójától: „Akad tán, ami, ha nem jó is, hasznos lehet, feltéve, hogy meghallgatják.” Hetek múltán e költeményt küldte Vadnainak. Levelében megírta, hogy a vers már megvolt, mikor Vadnai meglátogatta, „de nem adtam oda, mert akkori diadalaim közepett nem akartam oly hangot hallatni, melyet az érdekeltek kihívónak, támadónak vehettek volna. — Azt hiszem, a költészet nemzetiessége mellett kötelesség s legillendőbb felszólalni nekem, ki még ez irány utolsó mohikánjaként a földön járok.” A *Kapcsos könyv*beli szöveg utolsó strófájának határozott, sőt dacos visszajavítása abból az időből származhat, amikor a vers körül már kitört a vita, s ebben az Arany-iskola ellentáborának jóformán minden jelesebb tagja részt vett; Reviczky Gyula azonos című ellenverssel. Gyulai egyébként az agg Toldi utolsó vitézi tettéhez hasonlította — nem indokolatlanul — Emlékezésében.

Az Akadémiai Kiadó hasonmás-kiadása a maga idejében úttörő vállalkozás volt; pillanatok alatt elfogyott. Ezt a mostanit a modern technika minden eszközének felhasználásával készítette el a Magyar Helikon kiadó. *Szántó Tibor*, a könyv tipográfusa az eredetiéhez egészen hasonló famentes papirost szerzett; megkülönböztette a tinták színárnyalatait, kékekkel nyomtatta a kék csillagocskákat s követni igyekezett az írónnal bejegyzett sorok tónusváltozásait is. Az olvasó így figyelemmel kísérheti a rendkívül érzékeny szöveg minden rezdülését.

AZ AVANTGARDE VONZÁSÁBAN

Egy évtized (1915–1925) Pécs művészeti életében

I.

A magyar avantgarde történetének – bizvást elmondhatjuk – ma már óriási irodalma van. Megírták emlékeiket a mozgalom vezetői; Kassák például az izmusok történetét és az általa szerkesztett folyóiratokkal kapcsolatos emlékeit. Hozzáférhetővé váltak a mozgalom dokumentumai. Hasonmás kiadásban jelent meg Kassák legjelentősebb folyóirata, a *Ma*, s elkészült a mozgalom mindhárom folyóiratának a repertóriuma. Időszaki és állandó tárlatok mutatják be az izmusok legkiválóbb hazai képviselőinek az alkotásait. Kritikai dolgozatok értékelik Kassák irodalmi és festői tevékenységét. Részlet-monográfiák foglalkoznak az európai avantgarde – főként a Bauhaus mozgalom – magyar apostolainak munkásságával. Alapos tanulmányok elemzik a magyar avantgarde európai kapcsolatait, különös hangsúllyal azokat a kölcsönhatásokat, amelyek a kelet-európai avantgarde mozgalmakat összefűzték.

Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy a magyar avantgarde-ről már mindent tudunk. Így – többek között – kevés ismeretünk van a mozgalom hazai kisugárzásáról, a magyar művészeti élet tágabb köreire gyakorolt erjesztő hatásáról, a Budapesten és Bécsben megjelenő avantgarde folyóiratok és könyvek, valamint a vidéki szellemi élet közti kapcsolatról és kölcsönhatásról, röviden: a nem fővárosi, a nem budapesti magyar avantgarde-ről. Pedig – egyelőre csak feltételezzük – ahhoz, hogy az avantgarde törekvések valóban mozgalommá tudtak válni, e törekvéseknek az irodalmi és a művészeti élet fővárosi körein túl ható kisugárzással kellett rendelkezniök. A vidék – ezt is gyanítjuk – nemcsak egyszerűen reagált, azaz divatként átvett különféle avantgarde vonásokat, hanem a szellemi élet néhány vidéki központjában saját fejleményű és az egész hazai mozgalmat gazdagító értékek is kialakultak.

A magyar avantgarde történetének egyik fontos helyi gócpontja, vidéki „gyűlhelye” 1915 és 1925 között Pécs volt. Hogy ennek a mintegy évtizedet átfogó pécsi avantgarde-nak a fontosságát csak jelzésszerűen megéreztessek, a történet végéről villantunk föl egy adatot: Gondoljuk el, véletlen lehet-e, hogy az avantgarde jegyében megszülető jugoszláviai magyar irodalomban több olyan írónak – Csuka Zoltánnak, Fekete Lajosnak, Haraszi Sándornak, Láng Árpádnak, Tamás Istvánnak – volt kisebb-nagyobb szerepe, aki Pécsről indult; s véletlen lehet-e az is, hogy a Bauhaus mozgalom története ugyancsak több olyan művész nevét tartja számon – Breuer Marcellét, L. Čačinovićét, Forbáth Alfrédét, Molnár Farkasét, Stefan Henrikét, Weininger Andorét –, aki a századforduló táján Pécssett született, illetve a tizes évek végén, a huszas évek elején Pécssett állított ki először, majd tanulmányait Weimarban, Dessauban vagy Berlinben folytatta.

A pécsi avantgarde létrejöttében sajátos társadalmi és történeti-politikai okok játszottak szerepet.

Pécs múltja a köztudatban eléggé úgy él, mint klerikális-papos város, püspöki székhely, hagyományokhoz ragaszkodó, konzervatív erőket fölnevelő település. Ha a képben van is sok igazság, az általánosítás mindenképpen téves. Pécs lélekszáma a XIX. század végén mintegy harminc-negyvenezer volt. A századfordulón aztán a kapitalizálódás – a bányászat és a gyáripár fejlődése – hatására megnő a lakosság száma, s a már korábban is igazgatási és művelődési központnak számító városban jelentékeny haladó értelmiségi réteg alakul ki. Orvosok, tanárok, ügyvédek, újságírók alkotják ezt az eszmei és művészi újra érzékeny réteget. 1865-től ismét

működik a pécsi jogakadémia: hosszú időn át Dunántúl egyetlen felsőoktatási intézménye, mely nem papi pályára képezte hallgatóit. A cisztercita szerzetesrend gimnáziuma mellett megnyílik a reálgimnázium, ahová főként a város iparos és kereskedő rétege adja fiait tanulni. (Itt tanít a századfordulón pl. Katona Lajos folklorista, itt diákoskodik Barta Lajos, Haraszi Sándor, Kodolányi János, Vikár Béla.) A város klerikális napilapjának, a *Dunántúl*-nak alapítását jóval megelőzte a *Pécsi Napló* c. liberális orgánum elindítása. (Itt dolgozott rövidebb-hosszabb ideig Somlyó Zoltán és Thury Zoltán.) Amíg a székesegyház újjáépítése és a különféle egyházi megrendelések a hagyományos szobrászatnak és a történeti festészetnek (Kiss Györgynek, Székely Bertalannak, Lotz Károlynak) adtak munkát, addig a Zsolnay gyár a szecesszió szolgálatába szegődött. Igaz e stílus széles körű népszerűsítésével később a gyár az avantgarde művészet kibontakozását hátráltatta, de Rippl-Rónai József meghívásával mégis csak a legkorszerűbb, a legnemesebb értékek támogatására mutatott példát. A városban a haladó tudományosság, a liberális gondolkodás számos kiváló képviselője élt és dolgozott (pl. Buday Dezső, az egykeutatás úttörője, Doktor Sándor, Hajdu Gyula). Az értelmiség legjobbjai a haladó eszmék irányában tájékozódtak, s a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának keretei között nemcsak egymással találtak kapcsolatot, hanem a helyi munkásság szocialista mozgalomával is kezdet fogtak, s a mozgalom eszmei-ideológiai vezetését biztosították. A város irodalmi és szellemi életében az ellentétes erők jelenlétére és az ellentétek összeütközésére jellemző példa, hogy ugyanazon évben – 1910-ben – pár hónap különbséggel hívja meg irodalmi estre a belvárosi Katolikus Kör az *Élet* c. folyóirat munkatársait, köztük Kosztolányit, és látja vendégül a Szabadgondolkodók Pécsi Társasága a *Nyugat*-ot és Adyt.

Az 1915 és 1925 közötti idő a város történetének eseményekben igen gazdag korszaka. Ez az évtized az országos politikai elmozdulásoknál is változatosabb és zsúfoltabb, sajátos és az ország történetétől eltérő változásokat mutat a város életében. A világháború utolsó évében, 1918 pünkösdjén itt robban ki a Monarchia területén a legnagyobb háború ellenes felkelés a 6-os ezredben. Az események perge félgyorsul. Az 1915 és 1925 közötti tíz évben Pécsen ötféle politikai uralom követi egymást. 1915 még az Osztrák–Magyar Monarchia fénykora. 1918. október 31-én összeomlik a régi rend, s győz a polgári forradalom. A forradalom azonban Pécsen nem tud megerősödni és továbbfejlődni, mert 1918. november 18-án Dél-Baranyába bevonulnak a Szerb–Horvát–Szlovén királyság katonái. A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása tehát csak közvetve érinti e területet, viszont annak bukása után is itt részeszt továbbélnék a Tanácsköztársaság kultúrpolitikai és művelődési eszméi. Az S–H–S katonai megszállásnak van még egy érdekes mozzanata. 1921. augusztus 14-én Pécsen kikiáltják a Baranyai–bajai szerb–magyar köztársaságot. Ez a megszállás utolsó, tiszavirág életű periódusa: néhány nap múlva, 1921. augusztus 22-én Pécsre is bevonulnak a Horthy-ellenforradalom katonái, s ezzel kezdetét veszi a város életében – egy évtizeden belül – az ötdik politikai uralom. Az események sűrű változása, a bizonytalan politikai állapot, a város lakosságán belüli mozgás és cserélődés a szellemi és művészeti életben is erjedést okozott: megkérdőjelezett minden tradicionális és hagyományos formát, a régi intézményeket, elveket és stílust; ugyanakkor kedvezett a gyors reagálásoknak, az eszmék és hírek friss cseréjének, a váratlan emberi találkozásoknak, a szellemi kísérleteknek, a művészeti élet megújulásának.

Kassák első folyóirata, a *Tett* 1915-ben indult meg. A következő évben a lap megszűnt, illetve *Ma* címmel támasztotta föl a szerkesztő. Kassák 1919-ig Budapesten, 1920-tól 1925-ig Bécsben szerkesztette a folyóiratot. A lapalapításnak, majd a folyóirat egy-egy megjelenő számának a híre Pécsre is eljutott. A helyi sajtó – mindenekelőtt a *Pécsi Napló* – rendszeresen beszámolt a folyóirat új számairól, a *Ma* könyvkiadványairól és a *Ma* rendezvényeiről, a budapesti matinékról, előadói estekről és kiállításokról. Sőt Kassák lapjának nemcsak a híre jutott el, hanem maga a folyóirat is. Jellemző bizonyítéka ennek a *Ma* 1919. május 15-i számának egyik Pécsen, magánkézben megőrzött, nemrég előkerült példánya. A lapszámon található,

ismeretlen kéztől származó ceruzairás – ha negatív formában is – a folyóirat hatását tükrözi. A lap címdalán ezt olvashatjuk: „Kuriózumképpen küldöm. Ma már itt tartanak!” Különösen sok aláhúzást érdemelt ki Kassák *Tragédiás figurák* c. regényfolytatásának a szövege. Az ismeretlen olvasót ingerültté tette és megjelölte ezeket a kifejezéseket: „vad sikítás szűrődött át az ablakon”, „összeakasztódtak a szemek”, „sóhajtások buktak ki a szájából”, „felbarázdálta az arcát”, „a csönd rávörösödött az arcára”...

A *Má*-nak pécsi munkatársa is volt: Fehér Sándor. Nem sokat tudunk róla, de ez a kevés is jellemző. Fehér magyar–francia szakos tanár volt, a pécsi fiú felsőkereskedelmi iskolában tanított, s az iskola Baross Gábor önképzőköreit vezette. Egyik novelláját a *Nyugat* közölte, majd *Rontás* c. elbeszélését a *Ma* legelső száma publikálta. Ő fedezte föl tanítványa, Csuka Zoltán tehetségét, s írt előszót a fiatal költő 1920-ban, Pécssett megjelent első verseskötetéhez. A pécsi tanárt Sásdi Sándor is ismerte, s alakját *Fehér kenyér* c. önéletrajzi regényébe beleszötte. Fehér Sándor és a hozzá hasonló, ma már alig számontartott értelmiségiek voltak a *Ma* és az avantgarde művészet pécsi szálláskészítői, s legelső művelői is.

A szellemi-irodalmi megújulásra nemcsak Kassák felől nyílt kapu, már Ady költészete is a hagyományok, a konzervatív-nacionalista erők rombolását szolgálta. Ady költészetének van egy korszaka, az utolsó évek, *A halottak élén* c. kötet költője, ahonnet egyenes út vezet a magyar expresszionista líra kibontakozásához. (Kassák maga is Adyt vallotta közvetlen mesterének.) – Ady költészetének nagy híve volt Pécssett Doktor Sándor, számos tanulmányában Ady-idézetekre bukkanunk. Nemcsak az 1910-es *Nyugat*-est megrendezéséből vette ki a részét, de a költő halála után, a Tanácsköztársaság évében rendezett Ady-ünnepségekhez is köze volt. 1919. május 18-án és 25-én, két alkalommal a Pécsi Nemzeti Színházban, a pécsi munkásság részvételével Ady-megemlékezést tartottak.

A Tanácsköztársaság bukása után valóságos vérátömlést kapott a város szellemi élete. Több százan, volt vöröskatonák, a tanácskormány tisztségviselői, újságírók, művészek, írók menekültek Pécsre. Részben a demarkációs vonalon túlról, részben Bécsen és Ausztrián keresztül érkeztek. Az emigránsok között voltak, akik azonnal továbbmentek Jugoszlávia és Olaszország irányában, voltak, akik megtelepedtek, s különféle politikai vágyálmokat ápolva várták az idő múlását, jobbrafordulását. Illyés Gyula *Hunok Párizsban* c. regényéből tudjuk, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a budapesti haladó értelmiség egy rétege is még reményt látott Pécsben és Baranyában. A regény hőse egy értelmiségiekből álló csoportról beszél, melyet különböző célok fűztek össze, s amelyet ő „a Baranyai Köztársaságnak önálló agrárszocialista dunántúli állammá való kiterjesztésére akart felhasználni”. Az ország fővárosával megszakadt a kapcsolat, de annál elevenebb volt a kontaktus a magyar emigráció bécsi központjával és Párizssal. Pécs és Kassák köre most, amikor két határ választotta el, közelebb került egymáshoz, mint akkor, amikor az érintkezést semmi sem akadályozta. Eljutottak Pécsre a bécsi emigráció kiadványai, Kassák lapjának, a *Má*-nak és a *Bécsi Magyar Újság*-nak példányai. A *Ma* több munkatársának – pl. Koszoru Ferencnek, Rozványi Vilmosnak – írásait rendszeresen közölték Pécssett. A párizsi művészeti élet hírei is akadálytalanul áramlottak a városba, s a modern francia irodalom hatása – elsősorban a Párizst járt Raith Tivadar írásainak pécsi publikálásán keresztül – közvetlenül érvényesült.

A város nemcsak befogadója a művészeti megújulásnak, a pécsi folyóirat nemcsak kéziratot kap Bécsből, Párizsból és Firenzéből, Pécs kialakítja, megteremti a saját, avantgarde törekvéseket tükröző kultúráját. A város mozgalmas, pezsgő szellemi élete megragadta mindazokat, akik 1918–1921 táján kapcsolatba kerültek vele. A későbbi, meglepően nagy számú emlékezés – Cserta Béla, Csuka Zoltán, Haraszi Sándor, Láng Árpád (Lőrinc Péter), Kodolányi János önéletrajzi visszaemlékezése – egybehangzóan tanuskodik arról, hogy valami egészen kivételes, a modern művészetekre nagy várakozással és nyíltsággal tekintő művészeti élet virágzott ekkor Pécssett. A tekintélyes, nagy példányszámú napilapok – a *Dunántúl*, a *Munkás*, a *Pécsi Napló* – mellett több, egyidejű és egymást váltó újság, napi- és hetilap jelent

meg (*Baranyai Magyar Újság, Hír, Pécsi Est, Pécsi Újság, Ucca*). Minden párt, politikai irányzat igyekezett valamilyen sajtóterméket kiadni. Külön szatirikus (*Grimasz*), színházi (*Rivalda*) és ifjúsági (*Ifjú Harcos, Ifjúság*) lapok láttak napvilágot.

Az avantgarde művészet szempontjából különösen két lap érdemel figyelmet.

Az egyik Haraszi Sándor és Garai Károly vállalkozása, az 1920. alcíme szerint: „aktivista röpirat”. Az első szám 1920 januárjában jelent meg. Expresszív hangú, az akkor divatos – s ma már jobbra nyelvficamoknak ható – kifejezésekkel tűzdelt programadó cikkét Garai Károly írta:

„Mit akarunk?

Kiszabadítani a Gondolat múltba pányvázott, fényesre cirógatott ménjeit, hogy váltott lovakon rohanjon az Eszme és patkódobogásuk riadózzon ki vermekbe kátyusodott Ember! (..)

Régi nótákra hasadt szájjal fújják a megértésbe szerényesült fejek halottsírástára a forradalmas Erőt. A konzervativizmus a tegnap leharcolt kultúreredményeket ellenünk barrikádozza. És szavakbanyalt dajkálással csititgatnak öreg csecsemőket.

De a forradalmasra orgonásult akarások és lázak póznásodott harciassága kifúrja a mennyezeteket és átüti a tetőket; de a tűrésre csattolt lángos erejű emberész löportornya robbanásra borzong!” (..)

A lap hadat üzent minden réginek, az „öndicsérő dervises lirizálásnak”, s még verseket sem kívánt közölni. Haraszi Sándor, aki Pécs szellemi életében „a forradalmi magyar avantgarde irodalmat szóhoz juttató” folyóiratot néhány volt osztálytársával elindította, később így emlékezett vissza: „Példaképünk Kassák folyóirata, a bécsi *Ma* volt, annak aktivizmusát, polgárt riasztó szertelen forradalmi hangját utánoztuk.” A szerkesztők a röpirat első számában hírül adják: „Pillanatnyilag leküzdhetetlen nyomdatechnikai akadályok miatt első számunk csak négy oldalon jelenhetett meg. A következő szám azonban már nyolc oldal terjedelmű lesz.” A hajdani szerkesztő, Haraszi Sándor nem emlékezik rá, hogy az első számot követték-e újabbak, s az 1920-nak további számai Pécsen sem kerültek elő.

Hosszabb életűnek bizonyult Kondor (Regős) László irodalmi és művészeti folyóirata, a *Krónika*. 1920. október 1. és 1921. június 15. között, mintegy háromnegyed év alatt összesen tizenhét száma látott napvilágot. A kéthetente megjelenő lap szerkesztője, Kondor László Pestről került vissza szülővárosába. Századvégi, biedermeier hangulatot árasztó költeményeit korábban Kiss József lapja, a *Hét* közölte. Jellemzését több egybehangzó forrásból ismerjük. Egyet idézünk: „A Széchenyi téren látjuk a *Krónika* illusztris szerkesztőjét is: kalapját a kezében lenggetve, sűrű, kondor hajjal diszitett apollói homlokát büszkén a napfénybe emelve, a tolongó nyárspolgárokat meg sem látva, agyarán kurta fapipával lépked” – írta róla Kodolányi. Írásait, verseit, novelláit, kritikai jegyzeteit sűrűn publikálta lapjában, de a *Krónika* helyet biztosított a Pestről menekült emigránsoknak (pl. Láng Árpádnak, Páll Tamásnak) s a tehetséges pécsi fiataloknak is (pl. Csuka Zoltánnak, Kodolányi Jánosnak, Molnár Farkasnak, Schuber Rezsőnek). Bár maga közepes, konvencionális, finomlelkű költő volt, lapjában rendszeresen szóhoz juttatta Kassák és a *Ma* körének tagjait (Koszoru Ferencet, Raith Tivadart, Rozványi Vilmost). A *Krónika* az izmosokat rokonszenvvvel ismertető művészeti írásokat közölt, méltatta Kassák és a köréhez tartozó szerzők könyveit, hírt adott Pécs forradalmi-avantgarde művészeti életének eseményeiről, kiállításokról, matinékről. Kondor László későbbi sorsáról ide kívánczik egy részlet Csuka Zoltán 1976. jún. 24-én kelt, hozzám írt leveléből: „1921-ben Pécsről Nagyváradra ment és az ottani Szabadság c. napilapnak volt munkatársa. Mikor 1933-ban Budapestre jöttem, elég gyakran találkoztam vele; akkor is olyan volt, mint amilyenek Kodolányi a Süllyedő világban leírta: emelt, apollói fő, föllegekben járó költőtípus, aki nem is akar a földön lépkedni, az egekbe emelt tekintettel jár, hatalmas Chaplin-csónakcipőiben. Egy szorgalmas kis varrónőnek volt a férje, aki hitt benne s azt hiszem, ez volt egész kereseti lehetősége és ebből élt.”

A *Krónika*-t Schmolka Soma, ugyancsak Pestről emigrált hírlapterjesztő, könyv-

és lapkiadó vállalat tulajdonos adta ki. *Krónika könyvtár* címmel könyvsorozat megjelentetését is tervezte. A lapban közölt hirdetés több, jelentős modern irodalmi alkotás, Gustav Meyrink, Rabindranath Tagore, Strindberg, Hans Heins Evers, Chesterton és Barbusse művének kiadását ígéri. A *Krónika* kiadásában jelent meg 1920-ban Csuka Zoltán első verseskötete, a még kötött formájú költeményeket tartalmazó *Versek*. Ugyancsak Pécssett látott napvilágot Csuka másik munkája, a *Mese az orgonakirályról*. A pécsi könyvkiadás ekkor jelentéktelen munkákat, a konvencionális irodalom körébe tartozó könyveket is napvilágra segített (pl. Déri Gyula, helyi újságíró pacsuliszagú, *Otkolony* című regényét), ugyanakkor a pécsi könyvkiadásnak van a magyar avantgarde irodalom szempontjából is érdekes és figyelemreméltó terméke: Somogyi Pál *Terjed a Tűz* című, verseket és novellákat tartalmazó, 1921-ben megjelent kötete. Somogyi a Magyar Tanácsköztársaság idején Kaposváron vezető szerepet játszott. A bukás után elfogták, a börtönből megszökött, és Pécsre emigrált. Egy kötet expresszív hangú, agitativ erejű, a mozgalmi líra körébe vágó írást hozott magával, s ezeknek Pécssett talált kiadót.

„A város valóságos kulturális centrum” – írja Kodolányi a megszállt Pécsről. Lőrinc Péter (Láng Árpád) is szívesen tér vissza emlékezéseiben „a zibongó, zajos, roppant élénk, ekkor nagyvárosi és proletár Pécsre, abba a pár utcába, mely a Szabadságszigetet jelentette Közép-Európában, melytől sokan várták a forradalom új kirobbanását”. Megalakul a Pécsi Művészkör, a pécsi írók, zenészek, színészek és képzőművészek egyesülete. Irodalmi-zenei matinét, expresszionista kiállítást rendeznek. Írók, újságírók, festők, politikusok gyűlnek össze a kávéházak törzsasztalai mellett: irodalomról, képzőművészetről, politikáról vitatkoznak. Heves eszmecserék dűlnak a Royal kávéház sarokasztalánál, ahol Petar Dobrovič festőművész körül gyülekeznek barátai, a radikális művészek. A Pannonia kávéház így hirdeti magát: „Pécs intelligens közönségének és művészvilágának találkozóhelye.” Emellett jónéhány kávéház, bár, kabaré kínálkozik még a találkozásra, beszélgetésre, véleménycserére. Mindez azt mutatja, hogy a művészeti élet nem vált belterjessé, eseményei nemcsak egy szűk kört érdekeltek. A festő problémáival kilépett a műterem falai közül, az íróknak nem kellett kétségeit és gondjait az íróasztalfiókba zárnia. A lapokat, folyóiratokat olvasták. A képkiallítások közönséget vonzottak. A kísérletező művész helyeslő, megértő vagy vitatkozó embereket tudhatott maga mellett. Jól tükrözi ezt az az írás, mely a Művészkör expresszionista képkiallításáról számolt be: „E kiállításnak egyik legörvendetesebb jelensége, hogy a modern értelmetlenségnek bélyegzett expresszionizmust demonstráló kiállításnak van az elmúlt kiállításokkal szemben a legnagyobb közönsége, és ez nem kacagók tömegéből, hanem az új megismerésekre és élményekre vágyók sorából seregül. Ez egyrészt a Művészkörnek nagy erkölcsi eredmény, a kiállító művészeknek azonkívül szép anyagi eredmény is; másrészt a közönség kezdi fölérzeni, hogy eddigi hite lustán túrt félrevezetésen alapult. Ez az alkalom aztán felébresztette benne azt a meggyőződést, hogy komoly keresők művészi alkotásaival áll szemben. És ez a legnagyobb eredmény.” (Schuber Rezső: Képkiallítás. *Krónika*, 1921. 6. sz.)

A művészeti élet területei közül a leglomhábbnak a színház mutatkozott. A *Krónika* kritikusa okkal panaszkodik amiatt, hogy a züllés jelei már hat év óta megfigyelhetők: a pécsi színház csak Pestet kopírozza. Művészet kellene ide! – sóhajt föl a szerző, s a változás halvány jelének könyveli el, hogy kasszadarabok, operettek, olcsó vígjátékok után a színház most néhány klasszikus mű (pl. Csehov: *Ványa bácsi*) bemutatására vállalkozik. Haraszi Sándor visszaemlékezéséből tudjuk: maguk a művészek is messze elkerülték a pécsi radikálisok találkozóhelyeit: várták, hogy baj nélkül a fővárosba kerülhessenek.

A zenei élet az 1921-ben rendezett orosz hangversennyel mutatta ki rokonszenvét és együttérzését az oroszországi forradalmi eseményekkel.

A művészeti életben gyakran csak az avantgarde külsőségeinek az átvétele jut szóhoz, de ez is jól mutatja a tájékozódás és érdeklődés irányát. Ha csak egy ötlet erejéig, így bukkan fel Pécssett például Hans Árp avantgarde programja: név nélkül kell írni. Kodolányi beszéli el, hogy egy este baráti találkozóra gyűltek ösz-

sze Schuber Rezsőék Megyeház utcai lakásán. Ő, Csuka Zoltán, Molnár Farkas voltak még ott. „Reggel énekelve vonultunk az ébredő kisvárosi utcán, a megyeház előtt silbakoló örrel szóváltásba keveredtünk, majd üstökösként villant föl agyunkban a forradalmi terv, hogy irodalmi és művészeti társaságot alapítunk *Focus* névvel, s annak az lesz a különösége, hogy névtelenül adjuk ki a tagok remekműveit, mert nem fontos a név, az egyéni érvényesülés, csak a kollektív munka, az eszme és a haladás a fontos...”

A megvalósulásig se jutó ötletek mellett az avantgarde művészet kézzelfoghatóbb eredményei is megmutatkoznak a pécsi kulturális életben.

Az avantgarde új esztétikai elveket és új művészi gyakorlatot hirdetett. Ez az új-ság mindenekelőtt a régivel és a hagyományossal való szembefordulást jelentette. Petar Dobrović, aki korábban Pesten élt, szülővárosába visszatérve a Royal kávéházban, törzsasztalánál most – a kortárs Haraszi emlékezete szerint – „rekedt hangon, nagy hévvel szórta szidalmait (...) a konzervatív festőiskola magyar mestereire”. Említettük: az 1920 c. aktivista röpirat szerkesztői oly mértékben akartak szakítani a múlttal, a „régibe doholt értékekkel”, hogy verseket se kívántak lapjukban közölni. A *Krónika* cikkírói valóságos kritikai ösztöztetést zúdítottak a hagyományos irodalomra, az Akadémiára, Szász Károlyra, Rákosi Jenőre, s a kortárs írók közül Babitsot és Kosztolányit se kímélték. A színházat az „avas műsorpolitika” miatt marasztalták el, mivel Schiller, Dumas, Offenbach művein kívül nem akar mást játszani.

Az avantgarde mindenféle dogmát elutasított, a kísérletezés szabadságát hirdette. Elfordult a valóság naturalista és impresszionista ábrázolásától, a valóság személyes, szubjektív, ösztönös megközelítését vallotta. Teret adott a fiataloknak, az egyéni kezdeményezéseknek, a kísérleteknek. Talán soha a város szellemi életében nem jelentkeztek olyan nagy számban fiatal írók és festők, mint 1920 táján. Nyomdafestéket kapott, sőt avantgarde szellemű irodalmi és művészeti folyóirat főmunkatársává lépett elő, majd verseskötetet adott ki a fiatal villamoskalauz Csuka Zoltán. Művészeti kérdésekben mondott véleményt és osztott ítéletet elevenek és holtak fölött a húsz éves Láng Árpád. Az iskolapadból alig kikerülve nyilvános kiállításon mutatta be expresszionista képeit Weininger Andor, Stefán Henrik, Johann Hugó, Molnár Farkas, Gábor Jenő.

A művészeti megújulás társadalmi és politikai progresszivitással párosult. Azok a fiatalok, akik az új művészeti törekvések jegyében alkottak Pécsen, szinte kivétel nélkül a baloldaliság, a társadalmi forradalom hívei voltak. Kiábrándultak a Monarchia nacionalista eszméiből, a művészeti megújulást a társadalmi változás sürgetésével kapcsolták össze. A versek fölé a Tavas, az Élet, az Ember nagybetűs szavait írták. Bár társadalmi és politikai elképzeléseikben sok általános, homályos és kiforratlan elem húzódott meg, s a politikai eseményeket különbözőképpen ítélték meg, a dolgozó ember mellett vállaltak elkötelezettséget, a cselekvés fontosságát hirdették, s a társadalmi életben forradalmi változásokat sürgettek. Ezzel a pécsi avantgarde törekvések az európai avantgarde mozgalmaknak ahhoz a közép- és kelet-európai szárnyához kapcsolódtak, amely a művészi megújulást és kísérletezést a társadalmi forradalommal kötötte össze.

A korai európai avantgarde mindhárom irányzata, a kubizmus, a futurizmus és az expresszionizmus (aktivizmus) teret kapott Pécs művészeti életében. Az előbbi kettő nem annyira művekben, inkább a tárgylagos, rokonszenvező, de a fenntartásokat sem eltitkoló bemutatás és ismertetés révén. A kubizmusról Molnár Farkas, a futurizmusról Gebauer Gusztáv írt elismeréssel, megértéssel a *Krónika*-ban. „Rendkívül érdekes művészeti jelenség” – írja Gebauer a futurizmusról; Molnár pedig alighanem elsőként írja le 1920-ban Pécsen nagy tisztelettel Picasso nevét.

Az izmusok közül legnagyobb visszhangra az expresszionizmus talált. A magyar expresszionizmuson belül ez a pécsi még valami sajátos küldetéssel is rendelkezett. Tudnivaló, hogy a Kassák és a *Ma* által képviselt, budapesti expresszionizmus a forradalom bukása után ellobbant, Kassák bécsi emigrációba vonult, s ott a *Ma* körének expresszionizmusa dadaista, majd szürrealista törekvésekbe torkollt. A pécsi

expresszionizmus kétségkívül a magyar (fővárosi) expresszionizmushoz képest megkésett volt, ugyanakkor megkésettiségevel segítette elterjeszteni és felszívódni az irányzat értékeit. Indítást adott a fiatal hazai művészeknek a helyes tájékozódásra, a folytonos megújulásra, s néhányukat elvezette a konstruktivizmushoz is. Másfelől a pécsi expresszionizmus áthagyományozta az expresszionizmus értékeit a jugoszláviai művészetre – a magyar, horvát és szerb írókra, festőkre –, és segítette felzárkózásukat az európai művészethez.

Az expresszionizmus számos vonása fölismerhető az 1920 körüli pécsi művészeti életben. Az akarat, az indulat, az erő, a tett fontosságát hirdeti az aktivista röpirat beköszöntő írása: „És akarjuk! minden emberi gazdasági struktúrába torkolt összes erejű besugárzott akcióját.” Csuka Zoltán versei már címükben csupa erőt, cselekvést, tettet sürgetnek: *Girhes pojácák megvirgácsolása, Az örök lázadás versei, Új eget és új földet!* A művész fölfedezi a társadalmi igazságtalanságot, részvét tölti el mindenféle emberi nyomorúság iránt, elsiratja a hadifogoly-sorsot, s a háborút, a veszélyt túlélte embert ünnepli. A művészetben divatosá lesz a keleti érdeklődés: a *Krónika* ősi indiai legendákat, Tagore-fordításokat közöl, hindu elbeszéléseket ismeret, Zarathusztra nevét és a zsoltárokat emlegeti. Kodolányitól tudjuk, hogy amikor elutazik Pécsről, társaival „keleti stílusban” ünnepelték barátságukat és búcsúzását Baranyától. „A szoba közepén kendővel takart lámpa világított a szőnyegen, köröskörül díványpárnákon tobzódtak a vendégek...”

A pécsi expresszionizmus főként lírai jellegű volt, s a költészetén kívül főként a festészetben jelentkezett. „Tanai” a művészeti tárgyú, teoretikus írásokban és a kritikákban is tettenérhetők.

Az expresszionizmus – ideológiai tartalmát tekintve – a forradalomvárás művészete. Pécssett az expresszionizmus a Magyar Tanácsköztársaság bukása után eresztett gyökeret, s ekkor az irányzat már jórészt elvesztette ezt a töltését. Ennek ellenére voltak olyan alkotók a pécsi művészeti életben, akikben továbbélt a forradalmi átalakulás reménye, illetve továbbra is az ilyen átalakulásnak látták szükségét. Ők voltak – Kodolányi kifejezésével – a „legintranzigensebb forradalmárok”, akik – Haraszti szavaival – „Pécs kultúréletében a forradalmi magyar avantgarde-irodalmat” juttatták szóhoz. Az expresszionista-aktivista irodalomnak ezt a mozgalmi ágát mindenekelőtt a költő Somogyi Pál és az újságíró-lapszerkesztő-pártmunkás Haraszti Sándor képviselte. Somogyi költészete az agitatív lírához kapcsolódott. „Figyelemre méltóak a tűz képzeteit megéneklő költeményei, melyekben a forradalmi lobogás válik már-már esztétikai minőséggé” – írja korai verseiről Bori Imre. Haraszti, a volt pécsi reálgimnáziumi diák, akinek egykori diáktársa, Kodolányi még 1917-ben, Székesfehérvárról az általa szerkesztett *Diák-toll* c. lapban küldi üzenetét, 1919 októberében került vissza a városba. Szépirói tevékenységet ekkor nem folytatott. A párt lapja, a *Munkás* szerkesztőségében dolgozott, s a pécsi munkásmozgalomból mint kommunista előadó vette ki a részét. A Szocialista Párt és a Szakszervezeti Tanács közös „szociális kurzust” rendezett a pécs-környéki bányatelepeken és a városban, s e kurzusok programjában – Hajdu Gyula, Doktor Sándor és mások mellett – Haraszti a következő előadások megtartását bizták: *A szocializmus kultúrjelentősége, Művészet és forradalom, Új irányok a magyar irodalomban*. Ez utóbbi előadásában Haraszti – visszaemlékezése szerint – a magyar avantgarde és Kassák mellett tett hitet.

A helyi irodalomban és képzőművészetben az expresszionizmus másik, eszmei tartalmát tekintve mérsékeltebb ága vált uralkodóvá. A forradalmi hevület itt a művészet területére, a kifejezés módra, a művészi nyelvezet megújítására korlátozódott, s a művészek beérték a humanizmus, az elvont embertestvériség gondolatának hangoztatásával, az elnyomottak, a szegények, a kissemmizettek iránti rokonszenv kinyilvánításával.

(Befejező rész következő számunkban.)

A TÉKOZLÓ ORSZÁG

– Juhász Ferenc eposza –

(*LATOMÁS A TÖRTÉNELEMRŐL*) Lassan negyedszázada, hogy Juhász Ferenc eposza Dózsa Györgyről: *A tékozló ország* megszületett. Az eltelt idő, bátran mondhatjuk, mindenben igazolta a költeményt. Történelemszemléletét, amely a népi magyarság és a forradalmi hagyomány igényét fejezte ki, éppúgy mint poétikáját, amely az új magyar költészet egyik erőteljes formai változatának, a „hosszú versnek” kezdeményezője lett. Az idő igazolta a költői vállalkozást, egyszersmind új fénybe vonta, mint egy nagymúltú irodalmi hagyomány összefoglalóját és megújítóját. Az 1514-es parasztháború és Dózsa György ábrázolása ugyanis mindig irodalmunk nagy kihívásai közé tartozott. Azoknak, akik a magyarság múltjával és jövőjével küzdöttek, meg kellett küzdeniök a parasztháború történelmi szerepével, emlékével és mitológiájával is. A társadalmi haladás és a nemzeti felemelkedés vágyát mindig nyomon követte a parasztforradalom történelmi sorsának és tanulmányának felmérése. A nemzeti tudat, az irodalom és a tudomány ismételtlen arra kényszerült, hogy számot vessen a magyar parasztság legnagyobb történelmi mozgalmának igaz történetével és következményeivel. 1514 és Dózsa György a nagy nemzeti jelképek közé emelkedett. Petőfi Sándor, Ady Endre, Juhász Gyula, József Attila, Sárközi György, Illyés Gyula és Sinka István verseiben, Eötvös József, Féja Géza, Szabó Pál és Gergely Sándor prózai munkáiban, Jókai Mór és Illyés Gyula drámaiban egy évszázad progresszív irodalma vállalkozott arra, hogy a parasztháborút elhelyezze a nemzeti történelem legnagyobb eseményei között. (És ezt a hagyományt még kiegészíthetjük a képzőművészet: Madarász Viktor és Derkovits Gyula, valamint a zeneirodalom: Erkel Ferenc munkáival.) Valójában ők alakították ki azt a képet, amely a magyar progresszív tudatában él Dózsáról és forradalmáról. Ők és nem a történetírás, amelynek vállalkozásai közül egyedül Márki Sándor klasszikus értékű 1913-as monográfiája tett haladó közvéleményünkre mélyebb hatást. A tudományos élet, Márki Sándor kivételével, csak a felszabadulás után látott igazán hozzá, hogy 1514 valóságos jelentőségét méltóképpen ábrázolja. És csak az utóbbi években (Fekete Nagy Antal, Székely György, Mályusz Elemér, Szűcs Jenő, Bácskai Vera, Kubinyi András, Szakály Ferenc és Barta Gábor munkáiban) foglalkozott azzal, hogy a történeti források kritikai elemzése révén fejtse ki a parasztháború valódi ideológiáját és eseménytörténetét.

Juhász Ferenc eposza az irodalmi progresszív Dózsa-ábrázolásának hagyományát zárja le, egyszersmind új távlatot nyit az ábrázolás előtt. A néptömegek forradalmi harcának, a vezér tudatosságának és a vereség, valamint a megtorlás kegyetlenségének rajzában az irodalmi hagyományt követi. A történetírók közül bizonyára Márki Sándor progresszív szemlélete tette rá a legnagyobb hatást. Márki felfogására utal a keresztesek honvédő szándékának és nemzeti felelősségtudatának ábrázolása. Az a meggyőződése, hogy a Rákos mezején gyülekező paraszti hadak tudatosan vállalták az ország védelmét a török hódítás ellen. Azt a feladatot, amelyet az úri rend Mátyás király halála óta bűnös módon elhanyagolt. A honvédelem szándéka a parasztháború kirobbanásának mindenképpen egyik oka volt. Másik oka kétségtelenül a jobbágyság kizsákmányolásának különösen kegyetlen voltában és a feudális uralkodó osztály erkölcsi züllöttségében rejlett. Juhász Ferenc — és korábban Márki Sándor — felfogása szerint a parasztháború lángját a történelem kényszere: az elnyomás elviselhetetlen terhe és a szabadulás mélyről feltörő vágya

lobbantotta fel. A forradalmat szociális és nemzeti törekvések indokolták *A tékozló ország* történelemképe szerint. Ez a történelemkép lényegét tekintve a klasszikus Márki Sándor-féle felfogásra utalt. Néhány vonásában azonban már az újabb felismeréseket is előlegezte mintegy költőileg. Például úgy, hogy a parasztháború népi ideológiájában, mint ezt az epikus menetet megszakító dal- és himnuszbetétek tanúsítják, nagy szerepet adott a népi vallásosság ideológiai formáinak. Ezek a formák, ha jelzésekben is, arra a képre utalnak, amelyet a hetvenes évek kutatási eredményei vázoltak fel, midőn részben az „obszerváns” tanításokban, a kolduló rendek félig eretnek ideológiájában jelölték meg a parasztháború eszmei forrásait.

A tékozló országnak megvan a maga történeti hitele, amelyet a tudomány egészében igazol. Ennél is fontosabb azonban, hogy történelemábrázolásának „költői hitele” van. Mindenekelőtt egy fiatal népi nemzedék országos törekvéseit és történelmi tudatát fogalmazza meg. Az ötvenes évek elején számítani lehetett arra, hogy a nép köréből felemelkedő fiatal költők, akik a „fényes szellők” szárnyán érkeztek irodalmunkba a felszabadulás után, meg fogják írni a maguk költői összefoglalását Dózsa György forradalmáról. Hiszen ennek a forradalomnak jelképes, sőt mitologikus szerepe volt a nagy népi-paraszi honfoglalás éveiben. Az összefoglalás valóban készülődött, 1514 története és Dózsa alakja ismét a költői eszmélkedés, a világnézeti és történelmi tájékozódás meghatározó élménye lett. Kormos István *Karcos torokkal* (1944), Csanádi Imre *Dózsa György népe* (1947), Simon István *Láttam Dózsa Györgyöt* (1949), majd Nagy László *Vendégek jövetele* (1958) és Csoóri Sándor *Egy templom falára* (1962) című versei a parasztvezér küzdelmét és végzetét idézték, 1514 jegyében kerestek történelmi igazságot. Juhász Ferenc eposza összefoglaló módon fejezte ki a nemzedék történelmi tudatát és elkötelezettségét, vállalkozásának közösségi értelme volt.

A nemzedék érlelődő vállalkozását autonóm és szuggesztív költői személyiség vitte végbe. Az eposz minden sorából érezhető, hogy a történelmi anyag az alkotó személyiség egészét mozgatta meg, s hogy ez a személyiség mindenben a sajátjának érzi a végbement történelmi eseményt, a parasztforradalom törekvéseit és Dózsa György egyéniségét. A történelem költői felidézésének, mondhatnók, új életre keltésének személyes értelme volt. Az 1514-es parasztháború ábrázolása a költő népi elkötelezettségét és plebejus világnézetét fejezte ki. Valójában nem a történeti források eligazítása, hanem a személyes világkép és érzület következtében alakult ki Juhász Ferenc hatalmas tablója a parasztforradalomról. És az a meggyőződése, hogy a felkelt parasztság nem pusztító-romboló horda volt, ahogy a feudális érdekeket védelmező krónikák és a konzervatív politikát szolgáló régebbi történetírók állították, hanem felszabadító és országmentő népforradalom: „a világ értelme maga”. Juhász tudatosan állította egymással szembe a parasztháború ábrázolásában és értékelésében testet öltő kétféle hagyományt; a feudális és a plebejus tradíciót. „Nekik: kő-csorda! Nekünk: láng-remény! Nekik: jégokádék! Nekünk: éhség! / Nekik: a fortyogó kén! Nekünk: angyal kavargás. Szent lázban a nép, / micsoda higany-szál, tudná lemérni végtelent izzító hőmérsékletét? / Nekik: lázadás Nekünk: csillagtól csillagig átzúgó lendület, Mefisztó-merészség”. A szabadságáért küzdő néppel azonosulva ismerte fel a költő a parasztháború igazi jelentőségét, s fogalmazta meg a maga ítéletét: „Tán a legszebb pillanatot magyar történelem!”

A tékozló ország boldog örömmel szólt a forradalom diadalmas pillanatairól, egészében mégis a vereség eposza lett. A tragédia könyve, amely a mindent felforgató, országos újjászületést hirdető népfelkelés véres bukását és irgalmatlan megtorlását beszéli el. Juhász Ferenc *Jeremiás siralmait* idézte (Károli Gáspár fordításában) mottó gyanánt: „Ezekért sírok én; szememből, szememből víz folyik alá, mert messze távozott tőlem a vigasztaló, aki megéleszen engem; fiaim elvesztek, mert győzött az ellenség”. Az eposz hatalmas jeremiáddal indul, a vereség, a megtorlás és a bujdosás iszonyú képeit váltogatja, s csupán visszatekintő módon idézi fel a parasztháború kezdeti reményeit és győzelmeit. A „halál elébe loholt” parasztsereg az, amely a történelmet idéző költői képzeletben megjelenik. A költemény alapszöveve mélységesen feketé, és a gyász színét csak még jobban kiemeli az a

néhány vörös és arany szál, amelyet a forradalmi elszántság és a kezdeti diadal ábrázolása szőtt bele. A vereség képeiből a végleges és teljes pusztulás látomása épül, valósággal a nemzethalál látomása, amely a parasztforradalom kudarcát úgy mutatja, mint a magyarság egyik legnagyobb vérvesztését. Történelmi tragédiát, amely a nemzet fennmaradását veszélyezteti. „S ha itt vész valamennyi? — hangzik a szorongástól fűtött kérdés. — Fel tud-e még éledni e nép? / Lesz még magyar, hordozni rejtett kincseit, ki nemzeni nem gyáva? / Vagy kövéren, a végső lélegzetét felbőfőve összesző a láva / feje fölött, s feledik majd, nem rejt a mély, nem őrzik emlékezetét?” Juhász Ferenc, ahogy a parasztháború történetírói közül is sokan, közvetlen okozati kapcsolatot tételez 1514 és 1526, a temesvári vereség és a mohácsi bukás között. Látja, hogy a parasztok mozgalmának véres megtorlása a középkori magyar állam pusztulásához vezetett.

A történelmi anyaggal való személyes kapcsolat és a tragikus ábrázolás okozta a történelmi kép látomasságát. Azt, hogy *A tékozló ország* nagyszabású és mozgalmas költői víziókban idézte fel a történelmi eseményeket. A személyes ügynek tekintett múlt és a személyes erővel átélt tragédia látomásos képekkel töltötte meg a történelmi kereteket. A történelem emlékei nyomán lángra lobbant a költői képzelet, és hatalmas, mozgalmas freskókat festett a semmibe tűnt egykori életéről vagy éppen a mindent magával sodró pusztulásról. A történelem víziós ábrázolásának ez a folyamata ment végbe korábban a *Templom Bulgáriában* és a *Betyárok sírja* című versekben is. A bataki templomban legyilkolt bolgár szabadságharcosok emlékének szentelt költemény arról beszélt, hogy az emberi szívben „régii himnuszok és elfeledett eposzok” töredékei vannak eltemetve. A látvány: a csontok, csigolyák, koponyák sárguló halma ezeket az elfeledett eposzokat támasztotta fel. Az 1514-es parasztháború tanulmányozása nyomán is eposz született: nem pusztán a történelem ábrázolása, inkább látomás a történelemről. Látomás egy hatalmas népmozgalom keletkezéséről, küzdelméről és végzetéről. Nem „elbeszélő költemény”, hanem személyes értelmű költői „eposz”, amelynek feladata már nem csupán az ábrázolás, inkább a teremtés és az önkifejezés.

(TÖRTÉNETISÉG ÉS SZEMÉLYESSÉG: MÚLT ÉS JELEN) A történelmi látomásnak személyes értelme volt, az eposzi szerkezetet lírai szenvedély éltette. Az alakítás személyességét igazolja az eposz képzeletbeli hőse: az ismeretlen vándorköltő alakja is. A képzeletben született lírai hős 1514 késő őszen—kora telén, néhány hónappal a parasztháború leverése és Dózsa György kinhalála után foglalja össze az eseményeket, pontosabban idézi fel személyes emlékeit. A krónikás költött személy, egy a túlélők és bujdosók közül, akinek egész lényét, gondolatvilágát és emlékezetét a vereség tölti be. Általánosnak és feltartóztatatlannak tudja a pusztulást, nemcsak a parasztháború bukását érzékeli, hanem a nemzeti katasztrófát is, szinte kozmikus kataklizmának festve a vereséget. Az eposz személyes hangja sejteti, hogy a vándor krónikás nem epikai, hanem lírai hős: valójában a költővel magával azonos. Ahogy később *A halottak királya* IV. Bélája sem pusztán történelmi személyiség, hanem a nemzete sorsán töprengő költő alakmása is. A vándorköltő vívódása és tanúságtétele *A tékozló ország* írójának a magyar történelemmel folytatott küzdelmét jeleníti meg. Nem pusztán az egyes szám első személyű előadás vall erre a lírai azonosságra, az eposz nyilvánvalóan személyes mozzanatai is erre vallanak.

Ezek a mozzanatok újra meg újra átszövik az eposz történelmi anyagát. Csúpnak példa gyanánt idézünk fel néhány mozzanatot. A képzeletbeli vándorpoéta nem ismerhette Grünwald *Isenheimer oltárát*, amely 1512—1515-ig készült, tehát még nem volt készen a magyar parasztháború idején. De valószínűleg nem ismerhette a korábbi, 1505-ben készült „bázeli” *Golgotát* sem. A költemény mégis e képek valamelyikére hivatkozik: „Eszembe jut a Grünwaldi kép: kicsavart húsgyökér, szakállas emberfa!” A gótikus festészet e remekeit csak a kortárs költő tanulmányozhatta olyan elmélyült figyelemmel, hogy hozzá hasonlítsa Dózsa György akasztófán kiszenvedett harcosainak, hegedűseinek tetemét. Személyes értelme van annak a látomásnak is, amely a haza: a nép és a föld iránt érzett hűséget hirdeti. A költő

a Werbőczy-féle törvény, a paraszti „röghőzkötöttség” komor jelentését alakítja át, mintegy fordítja meg, midőn a röghöz nőtt élet sorsszerű hűségéről beszél: „... Hát hova fusson, aki már idenőtt e röghöz? [...] Hát hova fusson, akinek gyökerét csak ez a só élteti, / akinek lombját leperzseli a másfajta harmat, mint a láng?” (E zaklató kérdések Veres Péter másfél évtizeddel korábban írott prózaversére is utalnak, az *En nem mehetek el imen* soraira.) Am nemcsak a vándorköltő vallomásainak van személyes értelme és hitele, Dózsa György emlékfoszlányainak és érzéseinek is. Midőn a költő (áttételes módon, a vándor krónikás megjelenítő szavain át) a parasztvezér lelkébe enged bepillantani, több alkalommal saját emlékeit idézi fel, saját vágyait fogalmazza meg. Dózsa György, gyermekkorára és édesanyjára emlékezve, valójában a költő bensőséges emlékeit fejezi ki. Azokat, amelyek másfél évtized múlva az *Anyám* nosztalgikus-lirai szerkezetében kaptak személyes megfogalmazást. És midőn sorsával készül számot vetni a vezér, s küzdelemre, kitartásra biztatja önmagát: „isten anyala vagy, repülj, ne hagyj magad!”, megintcsak a költő benső számvetésének és erőgyűjtésének tanúi vagyunk. A vándorköltő és a parasztvezér alakja-sorsa ilyen módon kínál lehetőséget arra, hogy a költő kifejezre juttassa a maga indulatait és felismeréseit.

A költői látomásnak, amely a régenvolt történelmi esemény és népmozgalom rendkívül gazdag képét festi meg, már ennyiben is jelenidejű értelme van. Bori Imre 1965-ben készült nagy Juhász-tanulmánya állapította meg, hogy *A tékozló országban* alakot öltő közérzet és gondolat nem érthető meg akkor, ha nem vesszük tekintetbe a költemény közvetlen történelmi és társadalmi környezetét. „... Juhász — olvassuk — ebben a Dózsa-eposzban, lírai-példázó modorban, a kor, a személyi kultusz felvetette társadalmi jelenségek bölcséleti kihangsúlyozású kérdéseit veti fel, az ember helyét keresi, az emberi vonások eltűnését siratja és panaszolja, a magányosság lidérceivel pörlekedik, a »tékozlással«, amely emberhúsba és emberi életbe mart.” Az eposzi ábrázolás közvetlenebb szintjén a kor nehéz tapasztalata úgy jelent meg, mint a pusztuló táj, a parlagon heverő ország ábrázolása. Az ötvenes évek fiatal költői számára, az első szabad évek mozgalmas alkotó munkája után, csüggesztő látvánnyal szolgáltak a gazzal borított földek, a pusztuló paraszti gazdaságok, a falusi élet hanyatlása. Juhász Ferenc *Téli földek*, Nagy László *Csönd van, Születésnapra*, Csanádi Imre *Udvar, télen* és Kormos István *Testvérek* című versei kifosztott tájról hoztak üzenetet, dermesztő történelmi fagyról panaszkodtak. Ez a néma és pusztó táj kapott látható ábrázolást *A tékozló ország* képsoraiban: „Földbe visszataposott kalászhok sirjatok magatokért! / Gubancos, tarackos árva földek sirjatok magatokért! [...] Hol az ember? A művelő, a gondozó, a rendező okosság?”

A rend és értelem után kérdező panasz már a kor lényeges közéleti gondjai közé vezetett, a tapasztalatok sejtetését a nemzedéki csalódás kifejezése követte. Juhász Ferenc tiszta hittel és bizalommal kötelezte el magát a szocializmus ügyének, s az ötvenes évek első felében mind csalódottabban kellett a politikai vezetés bűneit tapasztalnia. A Dózsa-eposz háttérében ott voltak a hamis perek, a paraszt-ságot sújtó intézkedések, a növekvő szegénység, az országos némaság. „... így él-jünk tovább? Hörögve, fuldokolva a némaság rétege alatt?” — hangzott a kérdés, nagyonyis a kornak szegezve, számonkérve a „fényes szellők” ígéreteit. És számon kérve a szabadságot, amelyet éppen az új világ hirdetett meg: „Hol a szabadság, az emberi? Csak percnyi volt, villám-fehér! / S jött utána a másik, a zöld tékozlás, az ember-elleni, [...] S búvik az ember verembe, föld alá, s elbúvik önmagává, [...] Riadtság, rémület, s dac a szemekben, de több a néma alázat, / a félelem lombosodik, görnyeszt a vállperc gyöngé ágát, / mint kígyó tekereg bennünk a döbbenet, viseljük a kín töviskoronáját...” A keserves tapasztalat a történelmi újradzúdás fiatalos hitét ásta alá, és a pusztulás élménye szinte mitológikus végzetté lényegült: „... mit vedlett le a mi testünk? A hitet? Az életet? A nyomort? / a kínlódva megvedlett ország Európa kövein liheg, nem újította meg magát! / Marad a még-mélyebb lét, a tengerfenék tündöklő nyomora tovább? / S termelünk villany-sugarat, bozótos fény-dúccokat, sárga fényport?” Igen, *A tékozló ország* történelmi látásaiban ott rejtett a kor tragédiája, a múlt látomásos ábrázolását

az ötvenes évek jelenének országos gondjai és nemzedéki csalódásai szőtték át. Az eposz kettős tükröt tartott a világnak: a parasztháború korát életre keltve saját történelmi környezetét is megítélte.

(*EMBER ÉS TERMÉSZET*) Juhász Ferenc költeménye, mint történelmi eposz, sajátos átalakuláson ment át: a történelmi elbeszélés háttérében érzékeltetni lehetett a személyes költői üzenetet, a küzdelmet, amely a kor ellentmondásait szerette volna megérteni. A történelmi anyagot időszzerű küzdelem hevítette; egy költői nemzedék és egy alkotó egyéniség küzdelme a korrallal, amelyben élnie és alkotnia kellett. Az eposz hagyományos nyugalma minduntalan megbontotta az a feszültség, amely ebből az aktuális küzdelemből származott. A *tékozló ország* költői jelentésének történelmi szintje kiegészült egy másik szinttel, amelyen személyes közéleti számvetés zajlott, nem kevesebb tragikus erővel, mint a történelmi vizsgálat és számvetés. Ám létrejött a költői jelentésnek egy harmadik szintje is, amelyen már magával az élet értelmével birkózott a teremtő képzelet. Az ország sorsával és történelmével kapcsolatba lépő költői érdeklődés fokozatosan fordult a létezés vizsgálatához, az emberi élet és történelem végső értelmének vallató kérdéseire. A közéleti gondok szorításában született igény arra, hogy a mindenséget és a létet magát is vallatóra kell fogni. Az *Óda a repüléshez* (1953) verseiben és *A halhatatlanságra vágyó királyfi* (1953) című verses mesében jelent meg először az emberi élet végső célját és értelmét ostromló kutatás. És *A tékozló országban* már teljes erejében és gazdagságában bontakozott ki a létezés törvényeivel számot vető költői filozófia.

Ez a filozófia maga is tragikus, hiszen tragikus történelmi és közéleti felismerések nyomán született. A költő, nyomban az eposz első szakaszaiban, kihívó módon teremtett feszültséget a természeti lét önfelédtt boldogsága és az emberi lét gyötrelmes vergődése között. A természet nem tud önmagáról, vegetatív békében él, a teremtés és pusztulás nyugalmas ritmusában változtatja alakját, a mindenség elemi rendjének engedelmeskedik. „A lét öröme hűs szirmokba türemlik, színekben, száz alakban, / te boldog nemiség, szemérmetlen, büntetlen őskorok tiszta láza, / ember-előtti lét tudatlan, buja szerelmes magánya, / nekünk csak visszasajgó töredék-tudás, nekünk kimondhatatlan. [...] Boldog ez az építkezés, önmaga kömívése, mérnöke, lakója, / önmagát tervezi, építi a mag szarkalábnak, fűnek, kutyatejnek, [...] új csillag épül, tömörül az elporlott anyag, termékeny anyaméh lesz / és boldogan kering a boldog úrban, fordul a fény után, / boldog a kristály magánya, cseppkő-szakáll, a fény-kupán / boldog a habzó úr, hozzátartozik a boldog egészhez” — hangzik valósággal himnusz gyanánt a mindenség személytelen törvényeinek engedelmeskedő anyag dicsérete. A „boldog egészszel” szemben az emberi társadalom és történelem gyötrelmes válságokkal terhes. Az emberiség útját vérbe fült forradalmak, tömegsírok és csontmezők szegélyezik. Az ember képtelen felszabadítani és megváltani önmagát. A pusztaság mindenütt látni vereségének és kínlásának jelét. „A szél, a szél karóbavertek hosszú, keserves jajgatását hozza, / kerékbetört parasztok csontja hasad a húsban szilánkra, / harmatos tuskéket hajt a lábszár, mint rózsafa ága, / vonítanak a keresztrefeszítettek, mint kutyák a holdra” — telik meg az önfelédtt természeti lét az emberi szenvedés, a kinhalál ijesztő képeivel. A boldog mindenség és a gyöttrődő emberiség, a szervesen épülő természet és a véresen vergődő történelem versbeli feszültsége okozta, hogy *A tékozló ország* nyomban megjelenése után viták kereszttüzebe került. Kritikusai azzal vádolták költőjét, hogy az emberi társadalom küzdelmei előtt a vegetatív létezés egymásra halmozott képei közé húzódik, „biologizmusba” menekül. Holott a természet és a történelem kontrasztjának szuggesztív kifejezése egészen mást szolgált. Az emberi élet és a történelemalakító vállalkozások értelméért vívott küzdelem kiindulása lett. A Dózsa-eposz, igazi hivatása szerint az emberi élet közösségi céljait és történelmi méltóságát készült visszavívni, s a lélek csüggesztő vergődéseiben akart vigaszt találni.

A tékozló ország tragikus költemény, mégsem a halál eposza, hanem az életé. A parasztháború elbukott, vezérét felfalták saját katonái, a sereg a vér mocskába fulladt, az ország majdnem elveszett. Az élet és a megmaradás parancsa mégis

erősebbnek bizonyult, mint a szörnyű vereség és megtorlás, mint a történelem minden gyalázata. Az élet mindenképpen több, mint a halál: „Kimondhatatlan titkú szépség: átzuhogsz te az időn, / gyöngyözvehabzó, csillogó, lángoló-hús, robajló zuhatagban, / az anyaméhből a sírba, istenné teljesülsz magadban. / És nincs több! Ez a legtöbb: az ember örök sugárt ver át a halál-ködön. / Az ember: a valóság megfogalmazója, a halál sügyébe vert dárda.” Az eposz költője látomásos képekben mutatta be a pusztulást, meggyőződése szerint mégis az élet énekeese volt. A halált nem úgy tekintette, mint legfőbb rosszat, hanem mint az alkotó élet kényszerű befejezését, amelynek méltósága lehet. A legfőbb rossz nem maga a halál, hanem az értelmetlen, gyötrelmes, hiábavaló pusztulás. „Meghalni? Ez a legkevesebb! A legtöbb: értelmet találni a halálban!” — hirdeti az eposz. A szabad, alkotó élet a halál szorongató kényszerűségét is legyőzheti. Élet és halál végső értelme szerint összetartozik, a létezés állandó körforgásában mindkettőnek szerepe kell, hogy legyen. „... a lét [...] a halállal kiegészül” — hangzik *A tékozló ország* bölcselete. „A világ, mint az emberfia teste / magát milliárd részre osztva, s osztódva szüntelen létezik, / nemz, tapad, terhesül, bomlik, fogan, bennünk jövőndő ösök, ösökben fiaik. / A halál csak részleges” — kap teljesebb megfogalmazást ez a bölcslet.

Az embernek nem az enyészet a legnagyobb ellensége tehát, ha életének volt értelme, értelme lesz pusztulásának is. *A tékozló ország* — szemben a halállal vagy a vegetatív természeti léttel — az értelmes, alkotó emberi életre adja szavazatát. Juhász Ferenc nem a fizikai vagy biológiai létezés öntudatlan boldogsága mellett tett hitet, hanem a cselekvő ember mellett, aki a történelemben megtalálja a humánus vállalkozás lehetőségét, és küzdeni képes eszményeiért. A parasztháború veresége, a népforradalmak véres bukása sem kényszerítheti megadásra az emberiséget, ellenkezőleg állandó újrakezdésre. Arra, hogy értelmével és munkájával hódítsa meg a közömbös mindenséget, és szelídítse meg saját vad természetét. „Az értelem! — kiált fel az eposz költője. — Mert azt akarjuk, hogy ne vak ösztönök uralják szívünket, / ne az anyag ős-törvénye, láza, ős-bűne, vérengzése és bujasága, [...] Az ember legyen úrrá a mindenség magányán: ez a sorsa! / S az ember magányát oldja fel a mindenség hite.” A szív ifjú reményei a történelmi látomások nyomán sem halhattak el.

(*A LÍRAI EPOSZ RENDJE*) A költő „krónikának” nevezi művét, ám nyilvánvaló, hogy az alkotó tervek során a hősi eposzok példája lebegett szeme előtt. A korabeli bírálatok is eposznak tekintették *A tékozló országot*, annyira, hogy számon is kérték rajta a klasszikus eposzok poétikáját, szerkezeti elemeit. A bírálatoknak abban igaza volt, hogy Juhász Ferenc eposzában valóban nem lehet megtalálni a hagyományos invokációt, anticipációt és seregszemlét, legalábbis nem abban a rendben, amely a klasszikus eposzi kompozíció szabálya szerint kialakult. A Dózsa György forradalmát idéző költemény csak metaforikus értelemben eposz, pontosabban abban az értelemben, ahogyan maga a költő használja az eposz klasszikus poétikai fogalmát. Valójában összefoglaló lírai alkotás, amely különböző műfaji elemeket, hangnemeket és megoldásokat foglal össze személyes értelmű szerves egésszé. Egyéni formáját különféle forrásokból merítette; alakításában szerepet kapott a hősi epika, a verses krónika, a jeremiád, a költői látomás, az életkép, a dal, a rapszódia és a modern bölcséleti költemény poétikája, módszere. Ezekből az elemekből szervezett költője egységes és egynemű művet: lírai eposzt. Ennek a műnek nem az epikus ábrázolás, hanem a lírai kifejezés a vezérlő elve. A történelmi tabló erősen személyes jellege is erre utalt. A Dózsa György-eposz belső rendjét a személyes modanivaló: a történelmi számvetés és a bölcséleti vallomás belső igénye alakította ki.

Az eposz rendje nem hagyományos poétikai törvényekhez igazodott, hanem a lélek mélyén zajló mozgalmak folyamatokhoz. Az élő szervezet rendje volt ez, amelyet minduntalan alakváltásra készítetnek az organikus változások, a szív és a képzelet benső áramlásai. Gazdag és zsúfolt világ született, a sodró erejű ihlet nem szorult korlátok közé, a teremtő gesztust nem fékezte a szerkezet eleve készen álló terve, a műfaji hagyomány megkötő ereje. Juhász Ferenc látomásos képzeleté-

ben sorra öltött alakot a hazai táj és a hazai történelem. A szerves rendben haladó költői ábrázolás időnként megállt, és „kinagyította”, részletekre bontotta az eposzi áramlásban sodródó képeket. A részletezésnek jóformán mindig tragikus szerepe van. (Maga a költő szinte óvta magát a részletező figyelemtől: „Ó, képzelet ne bontsd szét porcikákra ezt a néma tájat, / mint nagyító üveg, ne lássam minden boldogtalan titkát”.). A képek halmozása és részletezése ellenére sem áttekinthetetlen és rendezetlen *A tékozló ország* szövege. Nem „labirintus”, ahogy korabeli bírálói állították, nem téved el benne az olvasó. Ellenkezőleg, az eposzi anyag és a lírai reflexió hatalmas bősége megszerkesztett kompozíciót mutat. Talán nem könnyen, de ki lehet tapintani a költemény „csontrendszerét”, a hatalmas vers-katedrális szerkezeti rendjét, mérnöki struktúrájának elemeit.

A költői eposz „eseménytörténete” a parasztháború veresége után indul, 1514 késő őszen, az irtalmatlan megtorlás hónapjaiban, midőn a szétszórt keresztiesek éhségtől és hidegtől gyötörve próbálják menteni pusztát életüket az úri zsoldosok üldöző csapataitól. Az időből kimerevített állóképet látunk, amely gazdag, ám sötét tónusú színekkel ábrázolja az ember nélküli lét önfeledt nyugalma, valamint a keresztiesek pusztulását és szenvedéseit. Az állóképnél nincs meghatározott topográfia, valahol az országban, az egész országban található. A kép központi hőse a vándorkrónikás, ő egyszersmind az előadás narrátora. Ez az első szerkezeti egység a 1—109-es versszakokat foglalja magába. A második szerkezeti egység a 110—241-es szakaszokból áll, középpontjában dalszerű betéttel a 147—178-as szakaszok között, amelyet egy öreg paraszt citerás ad elő a jobbágy nép szenvedéseiről. Ez az egység a temesvári ostrom harci jeleneteit mutatja be, színtere az ulicsi mező, Báthory vára alatt, ideje 1514 júliusa. Hőse maga a felkelő sereg. A harmadik szerkezeti egységet a 242—333-as szakaszok alkotják, a középpontban ismét dalbetét: a 261—284-es szakaszokból álló Mária-himnusz, amely a keresztiesek népi vallásosságától fűtött harci elszántságát fejezi ki. Az események Dózsa György tudatának és emlékezetének tükrében jelennek meg: a parasztháború kirobbanása, a küzdelem célja, kezdeti győzelmei. Valójában most kapunk látomásos történeti áttekintést a népfelkelés lefolyásáról és a vezér tetteiről. Az epikus anyag színtere ismét az ország, pontosabban az a terület, amelyen a hadjárat átvonult. Ideje 1514 áprilisától júliusáig tart. Központi hőse maga a vezér, Dózsa György, egyúttal az események narrátora. A következő negyedik szerkezeti egységet a 334—503-as szakaszok foglalják magukba, közben a 394—413-as szakaszokban ismét dalszerű betéttel, amelyet a sánta hegedős ad elő a parasztok felszabadulási vágyáról, valóságos harci riadóval serkentve a szabadságküzdelem végső erőfeszítéseire. Az epikus anyag a kereszties had utolsó pihenőjét és végső nagy csatáját: a temesvári vereséget mutatja be, majd a véres megtorlást, Dózsa kínhalálát a tüzes trónuson, az izzó vaskorona alatt, s ezt követően a felkelők szétszóródását és menekülését. Az események színhelye ismét Temesvár környéke, az ulicsi mező, ideje 1514. július második fele (a csatavesztés dátuma: július 20-a). A jelenetsor hőse ismét maga a kereszties sereg, amely bizakodó szívvel és elszánt akarattal végső csatába indul és legyőzetik. A második-negyedik szerkezeti egységekben mozgalmas jelenetek (csatajelenetek) egész sora váltotta fel az első rész állóképszerű tablóját. Az eposz dinamikája kétségtelenül a negyedik rész hatalmas csataképében és a vereség látomásos ábrázolásában érte el azt az erőt, amely tovább már aligha feszíthető. Végül az ötödik szerkezeti egység, amelyet az 508—538-as szakaszok alkotnak, mintegy visszatérve az első rész statikus tablójához, ismét a vereség következményét, a megtorlást, a csalódást és a bujdosás képét vetíti elénk. Színtere újra az ország egésze, ideje 1514 késő ősze, hőse és narrátora a vándorkrónikás.

A szerkezeti egységek egymásra épülő sora, bátran mondhatjuk, szerves és dinamikus rendszert alkot. Rendszert, amelynek a motívumok ellentétezése és megismétlése jelenti szervező erejét. E rendszert a következő „táblázatban” próbáljuk szemléltetni:

	Szakaszok	Esemény	Hely	Idő	Hős
1.	1—109	Vereség után	Ország	Késő ősz	Krónikás
2.	110—241	Ostrom	Temesvár	Július	Sereg
3.	242—333	Győzelmek	Ország	Április-július	Dózsa
4.	334—507	Ütközet	Temesvár	Július	Sereg
5.	508—538	Vereség után	Ország	Késő ősz	Krónikás

Az eposzi szerkezetnek, talán a „táblázat” is tanúsítja, határozott ívelése van. Az elbeszélés ideje visszafelé, majd ismét előre halad, s a múlt kútjából a parasztháború győzelmeit és reményeit hozza fel. A vereség parttalan fájdalom után a temesvári ostrom küzdelmes képe, majd a népfelkelés diadalmas kezdeteinek emléke következik. A forradalom sorsát érintő remények a Temesvár alatt pihenő sereg bensőséges ábrázolásában csapnak a legmagasabbra a 373—392-es szakaszokban. Ezt a szinte idilli képet ismét meredek zuhanás követi, a csatavesztés és a vérengzés jelenetsora. Végül az eposz költői íve visszatér abba a mélységbe, ahonnan indult, a bujdosók reménytelen sorsához, a végpusztulás szorongató látomásaihoz. Az epikus ívelés mentén eget és poklot jár be a képzelet, a megváltatlan emberi létezés mélyvilágából lendül a történelmi küldetés magasló ormaira, s onnan újra zuhanni kényszerül, olyan szakadékba, amelyben aligha terem remény.

A személyesen vállalt és átélt történelmi tragédia íve szabta meg az eposz szerkezetét. E tragikusan zuhanó ívelés mellett azonban van *A tékozló országnak* egy másik érzelmi íve is, amely minden történelmi tragédia és halálról szőtt látomás ellenére folyvást emelkedik. Ezt az emelkedő ívet a dalszerű betétek és a költemény életbölcsélete tüzi ki. A három dalbetét: az öreg citerás panaszos siratója, a népi vallásosságot (a paraszti ideológiát) formába öntő Mária-himnusz és a sánta hegedűs harci riadója a keresztes sereg növekvő elszántságát és küzdőkédvét fejezi ki. Kezdetben a felszabadulás elemi erejű vágyát szólaltatja meg, végül a győzelem ígértét. E három dalbetét ívén a forradalom tömegeket formáló büszke ereje és jövőt ostromló reménye kap lírai megfogalmazást. A költő reménysége ölt alakot az eposz életfilozófiájában is. Az emberi élet értékét és az alkotó munka értelmét mind biztosabban védelmezi és hirdeti ez a filozófia. *A tékozló ország* első hangütése még mindenestül a reménytelenség sötétlő dallamát csendíti fel: „Árva nép, pusztá ország, téged ki fog majd méltón elsiratni? [...] Magányos ordasok vagyunk, ködös őszi erdők gögös vándorai, / ki-kicsapunk még a sikra sikoltva, kócosan, szakálloosan, / az üres falvakban hemzseg a róka, a mezőn bibic fut magányosan; / halálra itélt meteorok, még magunknak sem merjük bevallani.” Ahogy az eposz előre halad, mégis mind gyakrabban olvassuk az ember történelmi küldetése mellett érvelő életfilozófiai vallomásokat a pusztulás látomásos képeinek ellenpontozása gyanánt. Végül a reménytelen lélek, mintegy belső kényszerre, váratlanul ismét összeszedi magát, és a szabadság himnuszával zárja vívódásait: „Ó, ember, a hitedet ne veszítsd el, őrizd meg a lélek nagy hitét! / Ki volna nálad nagyobb, nem lehetsz vágytalan, ne törd a szenvedést. / Ha kell, hát százszor újrakezdjük, vállalva ezt a legszebb küldetést, / mert a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség!” *A tékozló ország* személyes küzdelmeinek és vallomásainak sorát ez a mérész szabadsághimnusz zárja le.

(*HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS*) Az ötvenes évek első felének magyar költészetében *A tékozló ország* a meglepetés erejével hatott. Nemcsak történelemszemlélete és kompozíciója tért el a megszokottól, hanem képalkotása, költői fantáziája is. A korabeli bírálatok újraolvasása általános zavarról és tanácstalanságról árulkodik. Az eposz egymásra halmozott képei, erősen kinagyított ábrázolása, sodró erejű költői látomásai meghökkentették a hagyományos kifejezéshez szokott olvasót. Pedig

Juhász Ferenc költészetében, különösen az *Óda a repüléshez* verseiben már erősen készülődött az új költői stílus, amely a valóság és a létezés dolgainak módszeres tanulmányozása és sokoldalú ábrázolása révén mutatja be a mindenség vagy a történelem rendkívül összetett folyamatait. Az új költői látás és kifejezésmód megszületése és első manifestációja azonban *A tékozló országhoz* köthető. Juhász Ferenc 1976-os televíziós beszélgetésében arra emlékezett, hogy az új költői stílus létrejötté szinte egyetlen pillanat műve volt. „Amikor — olvassuk — átlövedött a fejemen, mint egy elemi ős-részecske a sűrű anyagtömbön, hogy most már másképp fogok fogalmazni, mást fogok írni, mint eddig, annak pillanat-története a Hungária-kávéház forgóajtójában történt. [...] Csernus Tiborral a Könyvkiadóból jövet, ahol dolgoztam, leültünk egy kávé inni, és ahogy Tibor ment elől, ahogy a forgóajtó üveg-legyezőjében, mint egy üvegrózsa szíromkötegében, cserebogár szétlegyezett üvegharmonika csápjában, egymást nézve és egymásra mosolyogva, egy beszélgetést félben hagyva, forogtunk és mentünk be a kávéházba, hirtelen akkor ért ez az átalakulást-nemző, átalakító villámcsapás engem.”

Mi volt ez az átalakulás? A hirtelen jött felismerés, amely bizonyára a forgóajtóban felbontott képek hatására született, és amely tovább gazdagodott a következő évek költői fejlődése során, a képalkotás minden addigi hagyományát felforgatta. Az arányosan metszett klasszikus kép és a váratlan módon felszikkázó modern kép után a jelenséget sokszorosan felbontó és minden irányból tükröző költői kép jutott uralkodó szerephez Juhász Ferenc költészetében. Az új képalkotó technikát mintegy tudományos tanulmányoknak kellett megalapozniok. A költő vállalta a szerteágazó kutatásokat, sorra tanulmányozta a biológiát, az ásványtant, a csillagászatot, a lét anyagi valóságával és rendjével foglalkozó tudományokat. A költői mesterség egyszersmind kutató munkává vált, a műhely természettudományos kézikönyvekkel és atlaszokkal telt meg, különleges szerepet kaptak a kísérletek. Új, személyes jellegű költői nyelv született, amely szuggesztív erejével gazdagon és árnyaltan fejezte ki a természeti látomást vagy az önelvű költői mítoszt.

A képeket kinagyító és felbontó szemlélet anyagszerűen és konkrét módon ábrázolja a természet dolgait és a történelem eseményeit. A csaták megjelenítése különösen alkalmas ennek a részletező látásmódnak az érvényesülésére. Az ágyúzást, a kőgolyók becsapódását például a következő kép teszi érzékletessé: „A várból kő-béka ugrik a vízbe: ont sűrű vízpetét, szül vízoszlopot, / s kalimpál asztmásan tátongó hal, zöld nyál a vízkehelyben, / s visszahull az önmagából kitörő, buborék-lomb rebben, / száll föl a mélyből, a nádban eltévedt kis réce zokog”. A következő képcsoport a forradalom kirobbanásának szemléletes ábrázolására hivatott: „Mint a gáz, ha összesűrűsödik, s elektromos szikrától robban hirtelen, / a felgyült indulat kitört egy szikra-pillanattól. Gyönyörű robbanás! / Feldobta színes, lapos, cafat, s lebernyeg-alakú szörnyeit a vulkán-lobbanás, / a tenger-alatti tűz, s most, mint falevelek úsznak-nyüzsögnek a felszínen”. Az erőszakos halál szörnyűségét az alábbi eposzi méretű képhalmaz érzékelteti: „Lábak, amikre ágyékig úgy tekeredik az erezet, mint a szederinda, / besüppedt, kagylósra száradt medencék, korhadó dongájú mellkasok, / porcelánná száradt fülkagylók viselői: — sziklához kötözött sasok, / üszkös rózsák, hasig főlhúzott térdű magzatok, bólog a szörnyű hinta. / Mászemnyi és babszemnyi színes legyek a szem körül dulakodnak, szedik a harácsot, / zengenek kupacban a sebeken, mint a fosztogatók, gyors tudománnyal, / bolyhos bundába ágyazott szemekkel, düllődő, gyapjas koponyával, / tapadó-lencsés kezüket összedörzsölik, mint az elhízott uzsorások”. Már ez a költői képhalmaz tanúsítja, hogy *A tékozló ország* képi anyaga valósággal rendszereket alkot, és ezek, mint önálló rész-struktúrák emelkednek ki az eposz áradó szövegéből.

Szemléletesek és anyagszerűek ezek a képek, egyszersmind látomásosak. A pontosan szerkesztett, érzékletes módon festett reális képek hirtelen költői víziókká alakulnak át. Így a Temesvárra vonuló keresztes had ábrázolása, amely valóságos történelmi jelenetből a hatalmas tömegmozgalom mitikus erejének látomásos képe lesz.

A képalakítás szemléleti formái között különleges szerepet tölt be a legnagyobb és a legkisebb méretek iránt megnyilvánult érdeklődés. Amely a kozmikus világban vagy ellenkezőleg a természet apró lényei között keresi a jelképek és metaforák anyagát. A hasonlatoknak gyakran a biológia dolgai adnak szemléleti alapot. „... áthatol az úron, mint a szűz isten magömlése, a tejút” — olvassuk a mindenség végtelen méreteit érzékeltető hasonlatot. A másik véglet a rovarok világa, amely a természeti lét közönyét vagy éppen kegyetlen voltát hivatott jelezni: „nézni a szerelmes sáskát: / fémlemez, s üveg-gép öleli nagy vastöviskarokkal buja társát, / s eszi mohón a nő a hím fejét, mellkasát, hallod a csont ropogását, / nézni a pillátlan szem tüzét, a kérődző száját, a csáp-dúcos fej bádogos villogását.” Új képalakító módszer és költői szemlélet született a biológiai érdeklődés és ismeretanyag nyomán. A költő nem szűnő figyelemmel hajol az élet változatos alakjai és titkai fölé, s általuk fejezi ki hallatlan érzékletességgel a bonyolult életfolyamatokat, a természeti lét vagy az emberi világ nehezen megnevezhető dolgait.

A *tékozló ország* képalakító módszere merőben újszerű költői technikát kezdeményezett, a modern költészet kísérletező hajlamát és látomásos kifejezését ültette a magyar költészetbe. Merészen, sőt kihívó módon fogott hozzá az újításhoz, valószínűleg forradalmasította a magyar lírát, mégsem metszette el az évszázados hagyományokhoz fűződő szálakat. Ellenkezőleg, a költői örökség teremtő felhasználására és megújítására törekedett. Juhász Ferenc eposzában a régi magyar vers nemes hagyományai éledtek újra fel. Sőt a régi magyar verselés hagyományai. Négysoros, mindvégig egyberímelt vagy ölelkező rimű szakaszokba öntötte anyagát. Hosszú sorai változó szótagszámúak, általában a tizenhetes és huszonnégyes között lebegnek, sormetszet alig szakítja meg szabad futásukat. A régi tagoló ütem és a még ősbibb gondolatritmus szabályozza a sorok ritmikai szerkezetét. A lassan hömpölygő vers kiválóan érzékelteti a középkori krónikás énekek nemzeti tragédiákat sugalló sötét hangulatát. De a régi magyar költészetre utalnak a dalszerű betétek, Bodnár György találó szavával, a lírai „pszeudodokumentumok” is. A jobbágyorsot panaszló sirató, a litániás hangú Mária-himnusz és a parasztháború harci dala stílusában és verselésében egyaránt a magyar középkor verses hagyományát folytatja, a költészet eszközeivel teremtve újjá a tizenhatodik század irodalmának szellemét.

De felidézi a reformkor és a szabadságharc vereségét követő korszak költészetének szellemét is. Azét a költészetét, amely poklokra szállva kereste a nemzeti történelem igazabb értelmét és a nemzeti fennmaradás zálogát. Az eposzt záró szabadsághimnusz, amely szinte a szív végső erőfeszítése gyanánt száll vitába a pusztulás reménytelen képeivel, érezhetően Kölcsey (*Himnusz*) és Vörösmarty (*Gondolatok a könyvtárban*, *Keserű pohár*, *A vén cigány*) ódáinak merész és váratlan reménykedését követi. Bori Imre figyelt fel arra, hogy az ember nélküli táj ábrázolásából születő nagy sirató („Hol az ember e tájról? Kihalt. Ha él, hát önmagába rejtve”) Vörösmarty *Előszó* című versére utal. Végül a történelmi számvetés huszadik századi költőjére: Ady Endrere is történik utalás. A *magyar Ugar* híres képsorát juttatja eszünkbe az elpusztult és elátkozott hazai táj jelképes erejű rajza: „ez a föld buja bűn-tenyészet, itt úr az ördögök királya, / dudva, bürök, számar-tóvis, lapu, zöld vas-üveg tajtékja borítja / és vad, fűszeres, halotti szagú virág lepi zsirosan, mint az ikra, / ez a föld varangyok, fűrgé viperák, gyíkok, szakállas-szügyű vadak hazája. / Üres megyék, ugarok, virágok méze, mérge...” A krónikás hang pedig, mint már Nagy Péter észrevette, éppúgy utal Adyra, mint a régi magyar krónikás énekekre: a Szendrői Névtelenre és Gyergyaira. A váratlannak tűnő költői forradalom hátterében kétségkívül ott vannak a magyar költészet százados hagyományai, a klasszikusok költői stílusban is testet öltő küzdelmének és erkölcsi komolyságának fedezete. A *tékozló ország* a hagyomány és az újítás személyes értelmű egységét hozta létre, a „kopernikuszi” fordulat, amely bekövetkezett, költészetünk eredendő természetéhez igazodott.

KISEBBSÉGBEN ÉS IGAZSÁGBAN

– Búcsú Szalatnai Rezsőtől –

Igaz ember volt és igaz író. Író volta nemcsak az íráskészség felsőfokát, nemcsak az atmoszférateremtés készségét, a jelenítés és azonosulás teljességét jelentette, hanem egy magatartást is: a testvériség nagy álmával hidat építő ember hűségét és elkötelezettségét. Kisebbségi sorsból indulva is az egyetemes magyar irodalomban gondolkodott, s magyarként, európai magyarként a dunatáji népek, magyarok és szlávok találkozását munkálta; fogékonyan minden emberi értékre. Ady igazát vallotta: „a magyarság szükség és érték, az emberiség és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”

Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelynek útja országrengetéseken, nemzetek és népek szétszakításán, háborúkon, nagy vállalkozásokon és méltatlan szenvedéseken keresztül vezetett, s amelynek, az első világháború történelmi földrengése után, szinte gyermekfővel kellett egy ismeretlen világban tájékozódni és a jövőbe utat keresni, s ifjúságuk derekán megint, s aztán ismét mindent előről kezdeni. Más országban, más erők között. Diákezeit még Szalatnai Rezső is a régi Magyarországon kezdte, de felnőtt élete egyik felét már az első Csehszlovák Köztársaságban, majd az önálló szlovák államban töltötte, a második felét pedig az új Magyarországon élte. De minden hazában egyetlen igazsággal. Bárhogy változtak az idők, a keretek; mindig fénylő lelkiismerettel végezte munkáját. A kisebbségért, a humánumért, az európaibb, szabadabb és realisabb magyarságért, a *Zengő Dunatáj* megvalósulásáért.

A sírt Szalatnai Rezsőnek nem a szülőföldje adja, nem a felföldi, nem a szlovákiai táj, de a munkásságát mindvégig szülőföldje emléke és sorsa táplálta. Azokkal a fiatalokkal indult, a „*csodálatos csillagok*”-kal, a „*botorkáló fiatal szikrák*”-kal – ahogy az újcárú magyarok költője, Győry Dezső énekelte –, akik a Csallóközből, Mátyusföldről, az Ipoly mellől, Gömörből s Beregből gyülekezve a dunai népek vörössel átfogott nemzeti színeivel koszorúzták a világszabadság költőjének szobrát, a néptestvériség jegyében. Ennek az újfényű, újlangú fiatalságnak, a *Sarló* nagyra hivatott nemzedékének ő volt az irodalomkritikusa és -történésze. Ha volt is vitája a mozgalmon belül: legjobb felismeréseit és megfogalmazásait a sarlós eszmekör táplálta; ha magáról beszélt, erről az ifjúságról is vallott. Az egyetemes magyar irodalom igézetében élt – Ady volt a nagy eszméltetője, Móricz Zsigmondot ő kalauzolta Pozsonyban, Tóth Árpáddal sétált a Magas-Tátrában, Babits előtt itthon tisztelgett, Illyést és József Attilát hirdette, minden értéket közvetített –, de ő figyelmeztetett az első között arra is, hogy a kisebbségi magyar ifjúságban jelentkező új öntudatnak már „adnivalója van” a magyarországi ifjúság számára is. Mégpedig azért, mert ez az ifjúság „hiszi a legerősebben a magyar társadalmi és kulturális megújodást, az építő magyar forradalmat”. Ő adott hirt legkövetkezetesebben a két világháború közötti szlovákiai magyar irodalom mozgásáról. Itthon s a *Korunkban* is felmutatta értőn, talán a legértőbben a szlovákiai magyar irodalom értékeit, egy-egy mű, egy-egy alkotó kapcsán a szlovenszkoí magyarság szellemi vajúdását is elemezve.

S a *Sarló* szellemében, a szomszéd népekkel való sorsközösség gondolatát vallva, a hidépítés nehéz munkáját vállalva, következetes ápolója lett a magyar–szlovák és a magyar–cseh irodalmi kapcsolatoknak. Az első egyike volt, aki felhívta a figyelmet a cseh irodalomra, társszerkesztője volt annak a nyitrai antológiának, amely

a cseh és a szlovák irodalmat mutatta be magyarul, ő szerkesztette azt az első modern költői antológiát, amely a huszadik század magyar költészetét közvetítette szlovák nyelven. Számos cseh és szlovák művet fordított maga is magyarra. S megírta – már a felszabadulás után – a szlovák irodalom történetét, és a cseh irodalom első magyar nyelvű történetét. Értőn, otthonosan, nemcsak az irodalomra, de a cseh és a szlovák élet egészére kiterjedő ismeretekkel, az érintkezési pontokra, a kapcsolatokra gondosan ügyelve. Még kedves magyar költőjének, Juhász Gyulának is úgy írta meg a hatszáz szakolcai napját, hogy az – Emil Boleslav Lukáč szerint – a szlovák hungaristákat is ösztönözhetné az érintkezési pontok keresésére. Ez is hűség, igaz hűség: újra meg újra kezét nyújtani, üzenetre várni, egymás kulturális értékeinek a becsülő közvetítését szolgálni. Akkor is, ha a viszontválaszok későn érkeznek. Vagy talán el is maradnak.

Szalatnai Rezső hűséges maradt az emberi eszményekhez a legnehezebb időkben is. A fasiszta szlovák állam éveiben is a humánus szószólója volt. A jó tanár akkor emelkedett szinte önmaga fölé, emberi, erkölcsi példává. Nem irányította senki, nem utasította senki; úgy cselekedett, mint a szlovákiai magyar kisebbség cselekedett: irányítás nélkül is emberséggel. Nem számításból, de meggyőződésből. Szalatnai Rezső – Peéry Rezsővel együtt – ennek a kisebbségnek a hangját közvetítette. Ahogy maga mondta, ő csak szövegezett, a mögötte álló kisebbség sugallta a mondanivalót. „Mindazok képviselőjében szóltak akkor – írja Fábry Zoltán –, akiknek a bujdosás és bujkálás volt ezidőtájt az osztályrészük.” Bebizonyították, „hogy a mi szlovákiai vox humanánk nem papiros, de élő és éltető erő, megfogható valóság, és ellenőrizhető, perdöntő tanúság és tanulság. Magatartás, amely mindenkor és minden körülmények között szót kér, amikor a földet és történelmet előntéssel fenyegeti az embertelenség hulláma.” A publicisztika, a próza nyelvén Győri Dezső *Emberi hang*-jának tisztaságával beszéltek Szalatnai Rezső írásai. Ezért is idézhette őket Fábry Zoltán a vádlottak padjára ültetett szlovákiai magyar kisebbség perében.

Szalatnai Rezső útja 1948-ban Magyarországra vezetett. Nem változott meg itthon sem, maradt, aki volt, szemléletében és magatartásában. Nem kellett változnia, nem követett el javításra szoruló hibákat. Újrakezdte az életét, folytatta a régi munkáját itthon, emelt fővel, a Mikes Kelemen-i érzéssel: úgy szeretjük már az új otthont, hogy el nem feledhetjük a régit. Beilleszkedett az ország rendjébe és terveibe, sorstársaival együtt, őrizve a kisebbségben alakult erkölcsi felfogást, s szolgálta tovább azt a „védtelen nemzetrészt” is, amelynek „nyájmelegében” korábbi írásai megszülettek.

Hűsége a szülőföldhöz, akárcsak a Győry Dezsőé: a fák hűsége a talajhoz. A légkört, a problematikát csak részben lehetett továbbhozni, s új gondok is jöttek, de a régi közösségüknek az erkölcsi igazában megmaradtak. Győry Dezső útját a humanizmus és antifasizmus határozta meg, erre emlékezett holtáig, Szalatnai Rezső munkásságát is a humanizmus és az antifasizmus determinálta. Korábban a kisebbségi magyarság írójaként üzent az egész magyarságnak, az utolsó 29 esztendőben az itthoni tízmilliós közösségben élve figyelte a nemzetiségben élők sorsának és irodalmának az alakulását is. Abban a hitben, hogy minden hazában egyenlő joga kell hogy legyen minden nemzetiségnek, s abban a meggyőződésben, hogy a maga népe jól vizsgázott a nehéz helyzetekben.

Íróként, s egy nép nevelőjeként a jövő útjait kereste, a népek együttesében, de hitte, vallotta, hogy a nép, a nemzet úgy építheti biztosan a jövőjét, ha múltja értékeit is vállalja; történelmi emlékezés és önbecsülés nélkül jó nemzeti közérzet nem is lehet. „Amely nemzet – írta egyik tanulmányában – hagyja leverni hagyományait, mint diót, történelmietlenné válik, egy ideig pislog a légüres térben, aztán elalszik. A biológiai összezsugorodást nem kell feltétlenül követnie szellemi és erkölcsi összezsugorodásnak. Élhet kis nemzet is szabad lélekként, önérzetes és természetfölg fogva kiegyenesedő emberként, mint apáink...” Mikor a nemzeti tudat zsidbadását vélte érezni, mikor a deheroizáló tendenciák előretörését látta, újra meg

újra figyelmeztetett: „bűntudat helyett immár alkotó tudatot kell árasztani a nemzetre”.

Maga ezt tette írásaiban, következetesen. Azt a Magyarországot idézte leginkább, amelyért Dante kiáltott óvón, amelyről Michelet beszélt: a török és a tátar ellen Európát védő Magyarországot, „a két pogány közt egy hazáért” küzdőket, a Tiszák ellenében Ady forradalmas népét, amely a feudalizmus és a nacionalizmus ellen küzdött és az emberségből mutatott fényes példát.

A nemes hagyományokra figyelt elsősorban, a világító példákra, akik nem árulták el hivatásukat nehéz időben sem. Akik akkor is a magyarság és emberiség összetartozását hirdették és képviselték, mentőszolgálatot vállalva, mikor mások romboltak és ártó szenvedélyeket szítottak. Tudta, vallotta: kis nép is lehet nagy lélek. Egy kis népnek akár több érdeme is lehet a humánus, az emberiség felmentésében, mint a nagyok némelyikének.

Szalatnai Rezső vallotta a Móricz Zsigmondtól tanult igazságot: a nemzetté erő népnek ismernie és vállalnia kell múltja minden értékes mozzanatát. Ezzel a megbecsülő szeretettel végezte irodalomtörténeti munkáját is. Az egész magyar hagyományra figyelt, de leggyakrabban s talán a legnagyobb szeretettel a szlovák-magyar környezetben születettekről s azokról írt, akik kapcsolatba kerültek a szlovákiai magyar vagy a szlovák kulturális élettel, Bél Mátyástól Bartók Béláig és Kassák Lajosig. Sok-sok arcot rajzolt – Petőfi, Madách, Reviczky, Justh, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Mednyánszky László arcát – háttérben mindig hegyekkel. Az ő írásaiban meglevenedett a sokszázados múlt, Pozsony városa, régi házaival és benne járt ősök – Balassi, Pázmány, Csokonai, Petőfi, Jókai, Madách – lépteivel, neki Zólyom is, Vitkóc is beszélt a múltakról, a voltakról, s a füvek is Szklabonyáról s a harangszó Podolinról. S Szokolca, kedves diák-kori városa is mindent, de mindent elmondott Juhász Gyuláról és a végvári ősről.

S nemcsak szülőföldje múltbeli üzeneteit hallgatta érzékeny szívvel, a szlovákiai magyar irodalom jelenére is megkülönböztetett szeretettel figyelt.

Vagyis igénnyel. Ennek az irodalomnak – irodalmunknak máig elég mostohán kezelt ágának – ő volt kezdettől a legkövetkezetesebb számontartója. Ő és Fábry Zoltán írhatta volna meg legteltesebben a történetét is. Mértéke szigorú volt: nagynak, realistának, a nemzetiségi sors valóságos kérdéseiről korszerű művészettel beszélőnek szeretne volna látni ezt az irodalmat; a két világháború közötti nemes kezdetek igényes folytatásának. Bíráló hangja ezért volt néha talán érdesebb, ha a valósággal való szembenézést nem tapasztalta a születő írásokban, de ezért volt boldogan emelkedett is, ha a nemzetiségi sorsot a vox humána hangján érezte csendülni az új alkotásokban. Utolsó írása is csehszlovákiai magyar könyvről beszél nagy elismeréssel: Dobos László valló és vállaló regényéről.

•

Amit most töredezetten eldadoztam, jó lett volna elmondani korábban is, nemcsak hamvai felett. De ki gondolt még a halálra? Mikor utoljára láttam, halála előtt néhány nappal, a sarlósok találkozásán: akkor is a soron lévő munkáiról kérdeztem. Fáradt volt, keserű, a csalódások és csalattatások sorozatáról beszélt, az elhallgatásokról és a zárójelbe tevésekről, amelyeket neki és sarlós nemzedékének tapasztalnia kellett, – de még tervei voltak; a *mégis és újra* elszántsága munkált még a keserűségében is. Akik láthattuk, régi eszmetársai és fiatalabb barátai, mind-mind arra gondoltunk, hogy a Sarló megalakításának közelgő 50. évfordulójára ő fogja megírni az egyik legszebb kötetartó tanulmányt, Gombaszög élő szellemében. Ő, nemzedékének irodalomfelelőse és minden érték hűségese őrizője.

Ez a tanulmány már örökké hiányozni fog irodalomtörténetünkől. Töredékes maradt elkezdett életrajza is, s hiába keressük majd tanulmányait a folyóiratokban és cikkeket az újságokban. De a példája, emberi és írástudói példája marad, s magasodni fog tovább a múlt idővel. Végvári eleink egy szál karddal küzdöttek száz csatában, Szalatnai Rezső egy szál tollal – mindig tiszta tollal – hadakozott

egész életén keresztül a humánumért, az emberségért, népéért. Kisebbségben és igazságban. Csak a halál tudta kiütni a kezéből a tollat.

Amit tehetett, mindent megtett. Igéret és fogadalom helyett mi csak a József Attila-i ígéket mondhatjuk – és mondtuk – hamvai felett. Hitként és bizonyossággként.

*Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog.
És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.*

EGY RÉGI HŐS VISSZATÉR

– Jegyzetlap a lelki szegénységről –

.....minduntalan szemben találtam
magam a szegénység különböző for-
máival. Mert a szegénységnek is
megvannak a máig továbbélő moz-
dulatai...” Balázs József

Már azt hittük, eltűnt, megszűnt, felszámolták. A XIX. századi regény még jól ismerte, a klasszikus orosz prózában egészen Gorkijig gyakran megjelent és néha központi szerepet töltött be. Aztán a XX. század nagy forgatagában egyszerűcsak nyoma veszett. Arra lehetett gondolni, hogy a történelem eltörölte vagy felemelte vagy átalakította, mindenesetre csaknem bizonyosra vehető volt, hogy az utóbbi négy-öt évtizedben már nem juthatott szóhoz a társadalom új törvényszerűségeire figyelő irodalomban. Létezésének alapjai is – derülő szemmel – kétségessé váltak, és a bizakodó szellem megnyugvással vehette tudomásul jelenlétének hiányát. Sőt, eltűnését a század eredményei között lehetett számon tartani. Megszűnésére szociológiai elméletek is épülhettek már. És akkor a 60-as évek táján egyszerűcsak ismét előkerült. Először a kibontakozó latin-amerikai prózában tűnt fel, aztán másutt is, és most az elmúlt években a mi irodalmunkban is újra jelentkezett. Balázs József három nagyszerű regényében.

A régi hős, aki ezekben visszatér, a „lelki szegény”. A szó meglepően hangzik. De e regények szokatlan arányú sikere alighanem éppen annak a meglepetésnek tulajdonítható, hogy Balázs József bemutat egy elfelejtett ismerőst. Mert a lelki szegényt mindenki ismeri, létezéséről mindenki tud, a lelki szegény ugyanis – pontosan úgy, ahogy a Bibliában szó van róla – történelmi archetipus. Történelmi, mert a történelem hozta létre és archetipus, mivel ősi, a társadalmak lényeges változásai közben is lényegében változatlanul maradó, mozdulatlan típus. A megváltozó körülmények új megvilágításba helyezik, a társadalomban betöltött szerepe sem azonos az idők során, de alapvető jellemvonásai és tulajdonságai mégis huzamosan ugyanazok maradnak.

A lelki szegény „a szegénység egyik máig továbbélő, alapvető mozdulata”. Kivezetést, megoldást kereső szánalmas mozdulata, de még nem a legrosszabb emberi állapot – csak a pokol utolsó előtti köre. A *Koportos* és a *Fábián Bálint találkozásai Istennel* teljes egészében ezen a körön játszódik, a *Magyarok hősei* másutt járnak, ám éppen az ő sorsuk eszméltet rá bennünket a másik két regény lényegére. A három könyv – mint egy írószövegségi vitában Kis Pintér Imre mondta – csakugyan trilógiának fogható föl, de olyan trilógiának, amelynek két része közvetlenül mutat be egy hőstípust, egy pedig az ellentétét keresztül ábrázolja.

A lelki szegényről van szó. Arról, akit a felületesen gondolkodók hajlamosak minden lelkiismeretfurdalás nélkül azonosítani az együgyűvel, a butával, a tompult eszűvel. Pedig a lelki szegény nem ostoba, hanem tudatlan. A körülmények alacsony szellemi szinten tartják és nem ismeri a sorsát irányító események lényegét, ezért nagyfokú öntudatlanságban él. Fábián Bálintnak sejtelve sincs róla, hogy történelemfordító időkben él át, a cigány Balog Mihály szemében pedig oly borzongató, mítoszi tájjá névekszik a Kraszna és a Szamos vidéke, mint ahogy az ókori görög hajósok tekintettek a Herkules oszlopain túl hullámozó, végtelenvízű, kiismerhetetlen és félelmes óceánra. A lelki szegénység tudatlanság, a tudás hiánya, de olyan hiány, aminek szívóereje van. Ez különbözteti meg a butaságtól és együgyűségtől. A lelki szegénység – szomjúság. Szomjúság a szellemire, a szépre, a jóra, a fényre. A *Magyarok* egyik főszereplője, Gáspár Dániel azt mondja, hogy őt a kíváncsiság

tartja életben; Balog Mihály pedig, aki még soha nem hallott a közelben lévő Beregszászról, teljes odaadással figyel a tanár szavaira, amikor az útépítésen arról beszél, hogy mindennek van értelme, a könek, a szerszámnak, a földnek és az égnek is, csak meg kell tudni fejteni. Fábián Bálint és társai babonás estéken a szellemek titkait fürkészik és az élet, a halál és a születés csodájáról faggatják egymást. Lelki szegények: fogalmuk sincs a történelemtől és a társadalomtól, nem tudnak eligazodni a mindennapi élet bonyolult furfangjai között, de elemi kíváncsiság hajtja őket a megfeythetetlen végső kérdések felé. A gazdatisztet és a mező-ört nem értik, de a csillagokkal egészen közeli kapcsolatban vannak. Fényrevárók.

Fábián Bálint bizonyosságot akar és találkozni akar az istennel, Gáspár Dánielt a kíváncsiság lángja élteti, Balog Mihály pedig szépen akarja eltemetni a feleségét, „ez nem lesz csóró, cigánytemetés” – hajtogatja. A lelki szegényt az jellemzi, hogy törekszik valamire, aminek nincsen gyakorlati haszna. Sőt, aminek a mindennapi élet racionális gyakorlata felől nincs is értelme. Balog Mihály nem emancipált tagja a falunak, senki sem figyeli, milyen temetést rendez a feleségének, ügyet sem vetnek rá. A falu hierarchiájában még nem emelkedett fel oda, hogy valamit is várjanak tőle; a „mit gondolnak a faluban” kérdése, ami megfordul a fejében, csak kíváncság, ő csak szeretné, ha gondolnának róla valamit, valójában rá se hederítenek. A színvonal-igényt nem a hagyomány és nem a környezet kényszeríti rá, hanem a lelkében támad fel. Valószínűleg még a faluba való beilleszkedés szempontjából is hasznosabb volna, ha nem költené el pénzét a temetésre, és a gyakorlatiasan gondolkodó fuvaros a szemébe is vágja: „Gyász kocsi? Minek az? Több kiadás. Minek a drága koporsó, a legolcsóbbra is ráírják a nevét. A legdrágább is beszakad, elkorhad, porrá válik. Minek feleslegesen költekezni? Meg aztán: a legolcsóbb koporsó is drága.” Balog Mihály azonban semmibe veszi a racionális érvelést és ragaszkodik hozzá, hogy méltón temesse el feleségét. De mihez méltón?

David Riesman amerikai szociológus *A magányos tömeg* c. híres könyvében három karakterformát különböztetett meg: a tradíciótól irányítottat, a belülről vezéreltet és a kívülről irányítottat. A lelki szegény a belülről vezérelt típusába tartozik, ennek a típusnak legalsó foka. Vagy nem is legalsó, mert a materiálisan megfoghatatlan, tisztán szellemi princípium, ami lelkében él és cselekvését irányítja, az emberiség egyik nagy és magasrendű hajtóereje. A szcientizmus hatása alá kerülő huszadik századi ember gyakran elfeledkezik erről és azt képzei, hogy csak annak van értéke, ami praktikus, vagy ami legalábbis egy ok-okozati lánc végén, mint a futószalagon, praktikus haszonhoz vezet. A lelki szegény néha egészen ügyefogyottan viselkedik, amikor a mindennapi élet praktikus feladataival találja szembe magát (bár ez, mint Gáspár Dániel példája igazolja, nem mindig megnyilvánuló jellemvonása), de a gyakorlati haszon elérésén túl belső ösztönzés sarkallja egy tisztán szellemi többlet elérésére: a személyiségét kibontakoztatni segítő erkölcsépítő igény hajtja. Ezért mondja a Biblia, hogy „övék a mennyek országa” – ez ugyanis profán nyelven egyszerűen azt jelenti, hogy a lelki szegényeknek perspektívájuk van. Pontosabban fogalmazva: van perspektívájuk. Lelki szegény, aki bármilyen tudatlanságban és bármilyen nyomorúságos vagy megalázó körülmények között él, vágyakozik a lelki gazdagodásra és vonzódik a távlatokhoz.

Mivel megvan benne a fölemelkedés szellemi, sőt, azt is lehetne mondani, hogy intellektuális vágya, ezért egy gondoskodó társadalom, ha nem is könnyen, de idővel hozzásegítheti, hogy ne csak a „mennyek országa”, hanem ez az ország is az övé legyen. A lelki szegény tudatlansága ugyanis legfőképp abban nyilvánul meg, hogy nem veszi észre a történelem cselét, nem veszi észre, ha becsapják, ha kihasználják és átlépnek rajta. A *Koportos* érdeme, hogy nem szociológiai kuriózumot keres, hanem belülről, lélektanilag is hitelesen ábrázolva egy életformát, ráirányítja a figyelmünket azokra a rétegekre, amelyek még ma is a történelem alatt élnek, mégpedig a társadalom minden eddigi erőfeszítése ellenére. Nem szociológiailag meghatározható csoportot mutat be – pl. az ingázókat, a munkahelyüket gyakran változtató segédmunkásokat, a cigányokat, a falu szélére szorultakat, a nagyvárosban újonnan letelepedőket stb., ezekről mai irodalmunk ha nem is eleget, de sokat

beszélt már –, hanem mindeme csoportoknak egy közös vonásokat mutató szellemi rétegét állítja elének.

A *Magyarok* a lelki szegénység ellentétét mutatja be. A lelki szegénységnek nem a lelki gazdagság az ellentéte, mert a lelki szegény éppen a lelki gazdagodásra vágyik. A lelki szegénységnek a lelki szegénység hiánya az ellentéte. Ebben a hiányban szenvednek a *Magyarok* hősei. A regény egy csapat magyar napszámosról szól, akik a második világháború idején elszegődtek mezőgazdasági munkára egy német majorságba. Nehéz munkát végeznek, de jó fizetésért, egy év alatt megkaphatnak annyit, amennyiből idehaza kitelik egy saját ház, és közben még hazaküldhetnek egy biciklit is pótlánccal. Könnyen irányíthatók, ha vitatkoznak, elég annyit mondani nekik, hogy akkor szedhetik a sátorfájukat, mehetnek haza és máris megjuhászkodnak. Mellettük géppisztolyos katonák francia foglyokat őriznek egy megerősített táborban – öneik elég kilátásba helyezni a kényszerű hazautazást, elég kilátásba helyezni, hogy nem lesz ház, nem lesz bicikli, nem lesz pótlánc és kezesbáránnyá válnak. Pedig vadak, az idegen környezetben ösztönösen taszítanak el maguktól mindent, félnek, rettegnek, látomásaik vannak, de összeszorítják a fogukat, és leküzdik a szokatlan és idegen világ ellen feltámadó vak és öntudatlan ellenszenvüket, mert kell a ház, kell a bicikli és a pótlánc.

Most nem térünk ki a Balázs József regényeiben sztereotipizált jelenetek zavaró mozzanataira, eltekintünk az ábrázolás különféle fogyatékoságaitól és pőrén csak az esztétikai értéktől elvonatkoztatott társadalmi tartalomra figyelünk. A valóságban is létező társadalmi típusra. Balázs József megvilágít egy egészen lényeges társadalmi jelenséget, és azt, hogy mennyire teljes vagy mennyire hiányos a megvilágítás, most sokkal kevésbé fontos, mint maga a jelenség. Balázs József még fiatal ember, a jövőben bizonyára megtanul majd színesebben írni, gazdagabban ábrázolni, változatosabban szerkeszteni – de nem biztos, hogy lesz még olyan elementáris mondanivalója, mint első három könyvében.

Térjünk tehát vissza a jelről a jelentésre. Mit jelent a ház, a bicikli és a pótlánc? Azt, hogy a *Magyarok* hősei – Gáspár Dániel kivételével – az anyagi érdek megszállottjai. Ez a megszállottság nem vezeti őket gonoszsághoz, rosszindulathoz, kapzsisághoz, zsugorisághoz, sőt van bennük eredendő jó szándék, segítőkészség, szeretet. Gyógyiszer szereznek az egyik lengyel foglynő beteg kisfiának, és mindent elkövetnek, hogy tüdőbajban meghalt társukat illően eltemessék. De amikor elviszik őket a tengerhez kirándulni, a borús, esős tájon közönyösen vagy éppen riadtan bámulják a végtelen vizet, és lelkükben nem kelt semmi megrendülést a nagy, ősi elemmel való első találkozás. Elkerülnek Párizsba is, de csak néhány olyan jelentéktelen látvány köti le a figyelmüket, hogy a nők nem fejkendőt viselnek, hanem kalapot hordanak, és a város eleven gazdagságából, az emberi alkotás nagyszerűségéből semmit sem fognak föl. Nem is érdeklődnek iránta. Hiányzik belőlük a tudásvágy lángja, hiányzik belőlük a lelki szegénység fölemelő tulajdonsága, a kíváncsiság. Zárt lelkek, lelkükbe résnyi fény se hatol be: csak a ház, a bicikli és a pótlánc.

A hazai nyomorúság a tárgyak rabságába hajszolta őket. Mélyre süllyedtek; alacsonyabb szintre szálltak le mint a lelki szegények, mert nemcsak tudatlanok, kiszolgáltatottak és nincstelenek, hanem már lelkükből is hiányzik a szellemnek az a csipetnyi fölöslege, ami a náluk semmivel sem jobb körülmények között tengődő Balog Mihályokat és Fábán Bálintokat néha még fölmelegíti. Rajtuk nehéz segíteni, mert fénytelen, belül teljesen sötét, perspektívátlan életet élnek. Mi lesz a sorsuk? Mikor lesznek igazán otthon ezen a földön? Mikor építhet biztonsággal rájuk a társadalom, a közösség?

Gyerekeik és unokáik közül ma sokan már fürdőszobás, nagyablakos házban laknak, ahová drága, kovácsolt vaskapun vezet a bejárás és egyikük-másikuknak alighanem autója is van. De a történelmi elégtétel megnyugtató érzésével csak akkor gondolhatunk rájuk, ha tudomásunkra jut, hogy a televíziós antennák alatt néha fölneznének a csillagokra, hideg téli reggeleken észreveszik egy csupasz faág szépségét és néha eszükbe jutnak a távoli tengerek, amiket még soha nem láttak.

AZ INDULÁS BIZTONSÁGA

Arcképvázlat Nagy Gáspárról

Költővé formálódását a szerencsés véletlen is segítette: valami folytatójának indult. A vőfélynőtát fabrikáló nagyapa, ha lopva gondolt is a „haszontalan unokára”, aki majd életének, a dalnak továbbvivője lesz, nem láthatta a hozzá vezető út gyötrelmét. Azt sem nagyon, hogy a „foltos szalmazsákkal” megjelölt paraszti szegénységből miként lesz kivezető ösvény. Az indulás szerencséjét pedig éppen ez a Bértavarról, 1949-ben elinduló keskeny ösvény jelentette: a kis Vas megyei faluban született költő büszkén néz vissza hajdani magára. A táj még a fényes szellők idején is őrizte a csodákat, hiszen a születés körülménye, „Szőlőbontáskor, májusi-karácsonyban”, mi más lehetett volna mint héthatárból is látható csoda! A holdnagyságú zablák és a dunyha alatti számárkehék világába leszállt az angyal.

Ebből a nincstelen világból való kiemelkedésre, ki tudja mily meggondolásból, a pannonhalmi egyházi középiskola szigorú tanulási rendjén, majd a szombathelyi tanítóképző irodalmi és könyvtáros gyakorlatain keresztül vezetett az út. A szülők, a kései születésű gyermekeket szinte unokaként dajkáló öregek, úgy látták, hogy az általuk megjelölt világ adhatja a szegénynek a legtöbbet: aki szorgalmával bírja, tán még pap is lehet belőle. A középiskolást kordában tartó környezet valóban egyfajta rendre-szoktatta a nyiladozó értelmű fiút, a „hétköznapi” (világi?) élés egyhangúságáért bőven kárpótolt a tanulva-tanítás kollektív öröme. Nagy Gáspárnak a biblia-gyakorlat, a filozófiában, vallásban, különféle nyelvekben való elmélyülés csak arra volt jó, hogy később ebből táplálkozzék a vers; hogy e mitikus világ különösségei, élet- és szokásrendjei már egy magasabb szervezettségű világban, az esztétikum világában kamatozódjanak.

Mindjárt a kezdetekkor föltűnik egy érdekesség: aki a fiatalkori tanulás és élés ily „gyakorlatával” indul a pályán — többé-kevésbé érthetően — korábbi létének ars poetikáját vetíti a versre: költeménye formamíves, törekeny lesz, sokkal inkább égmagasságban, mintsem a való lét „gyalog-dolgaival” együtt kalandoz. Nagy Gáspár költészeteszménye más. Ő is, akárcsak a Nagy László szép szavával bemutatott *Elérhetetlen föld* című antológia legjobbjai, „a torkon vágott forradalmak pirosát és gyászát viseli belül.” Vagyis: a megőrző és költészetünket vigyázó erőt a századok magyar költészetében végighúzóódó fő sodorból: a közép-kelet-európai íróművész sajátos sorsából eredezteti. Cselekvési terepének érzi a Duna-tájat: Balas-sira, Kölcseyre, Zrínyire, Petőfire, Adyra és József Attilára tekint. Verset hívó történelmi hőseit abból a csapatból választja, amely vérrel-vassal védte — a kardélre hányatástól és a tüzes tróntól sem félve — az emberséget, a nemzetet, egyéni sorsát mindig egy magasabb cél — a társadalmi boldogulás — irányába állítva.

A „májusi-karácsony” szülőföld-mitikája valójában ebben a kötődésben teljesedik ki. A „kis-haza” szinte önkéntelenül átadja helyét a nagy hazának, s ez táguul tovább: Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Bartók Béla élete és műve más honbelinek is fényes példa lehet, nem csupán annak, aki — születése és sajátos sorshelyzete folytán — oly sokat függ Európa keresztjén, s kit eszmélkedésétől fogva olyannyira bőködnek a lehámozottan is „főnséges kopár Magyarország-medencecsontok.” Nem csoda, hogy ebben a felfokozott készenlétben a vers elsősorban önmaga erkölcsiségét fogalmazó szolgálat akar lenni. A költő elképzelése szerint:

*töretlen gerincek kopogtatása
pásztortüzek hamvadása, csipkebokrok
lobogása, az égés sikertelen
pusztái
anyaság, térdén az egyetlen fiu, hazám!*

Aki szól, mindenáron *szabadítót* szeretne *mondani*: a „lefokozott szívűek” fölemelése életfogytiglani feladatot ró ki számára. Ha a szélkiáltó madár állandóan veszélyt érzékelő romantikájára nem is mindig épülhet vers, a tartás, a verstartás még a legbonyolultabb formai és rimjátéknak tűnő variációknál is (a korai versek közül ilyen a Weöres Sándor versgyakorlataira emlékeztető tizenkét „tavidal”, a *Rejtegetett tó*, s az újabbak közül az ugyancsak Weöres vízjelét viselő *Variációk*) ebből a hagyományból eredeztethető. Rögtön a példáknál maradva: amíg a *Rejtegetett tó* a pályakezdet erőfelmérő mutatóványait fitogtatta — persze szó sincs itt önmagáért való játékról, csupán a könnyedség, a formai áttűnések-oldódások költészetpárlattá nemesült jelenlétéről —, addig az ugyancsak „W. S. tanár úrnak” írott „zárthelyi” (*Variációk*), a mozaik-szerkesztés túlhangsúlyozásával is, véresen-komoly játéknak hat. Itt már — és a későbbiekben látni fogjuk, hogy szinte minden nagy versnél — a költő, az ember fenyegetettség-érzéséről van szó. Egy-egy betű kicserélésével hiába változik meg a szó és jelentése, a szándékosan kopárnak választott illeszkedési pontok, épp a formai labirintus ily irányú bezártságát tudatosítva, önmaguk vers-helyzete fölé nőnek: az apró változtatások kinagyításával szinte sokkolnak.

Ezek az elsősorban formát teherpróbák elé állító s a tartalmat majd csak ebből kibontó játékok nem jellemzőek Nagy Gáspár költészetére, hogy mégis fölemelttük őket, annak — nézetünk szerint — számos oka van. A legfontosabb: a költő már első verseitől fogva igyekszik elkerülni mindenfajta bezártságot. Verseinek „témája” a versdedikációval megtisztelték hosszú — Kormos Istvántól Huszárik Zoltánig, Nagy Lászlótól Kósa Ferencig és Kondor Béláig húzódó — sora, s a példaképül választott *tényes szellők* nemzedékének verseszménye, valamint a rokon szívverésről tanúskodó két antológia, a budapesti *Elérhetetlen föld* és a sepsiszentgyörgyi *Kapuállító* költőinek történelmi gondolkodása ugyan meghatározhatja e líra vonatkozási pontjait, de ez esetben mindenféle hasonlítás szűkítéssel jár. Különösen — hogy csak a vele hasonló évjáratú költők műveiből, a két antológia verseiből vegyük a példát — az *Elérhetetlen föld* és a *Kapuállító* induló költőihez mérve más Nagy Gáspár versvilága. A széplelkek által oly sokszor elmarasztalt, mert „alant szálló” dolgokat (pl. haza, történelem, magyarság stb.) is fókuszába vevő költeménye sokkal áttételesebben s ezért — anélkül, hogy megsértenénk az előtte járókat — nagyobb intenzitással — mondjam: — művészeiben? — nevezi meg „tárgyát”.

A költő filozófiája, valamint a világról való tűnődésének groteszk fintora lehetővé teszi, hogy az első jelentésréteg az olvasat során újabb és újabb — a központi magtól nem elvivő, hanem éppen azt erősítő — viszonylatokkal találkozzék. Ha az első kötet, a Kormos István szerkesztette kiváló sorozatban megjelent *Koronatűz* (Móra Kiadó, 1975) legjobb versei kísérletező-komolysággal ezirányban törik az utat, az azóta napvilágot látottak már e mellett az alkotásmód mellett tesznek hitet. Ez az öntörvényű világát megőrző, de szinte minden újabb verssel önmaga létezésének irányára és módjára rákérdező „fejlődés” már jól mutatja az eredményeket, s különösen jól e költészet két szakaszát.

Az első, az úgynevezett *aranykor* boldog révülete: életrajzi élményeket, könnyen összeálló életképeket, a paraszti munka és életsors hatalmas nekifeszülését hordozza a vers. Üde hanggal, erős képviséggel és a bibliai motívumok gyakori szerepeltetésével próbál a költő hatni. Ebből az időszakból egypár verse (szám szerint hét) bekerült a fiatal vasi költők antológiájába (*Sor, Szombathely, 1971*). „Ösztönösen azokra figyelek, akik azt bizonyítják, hogy a *költészet töretlen gerincek kopogtatása*, s nem hiszik, hogy a segesvári és szárszói tragédia mindegy lenne az anyaföldnek” — hangzik a bemutatkozó vallomás. Noha e komolyságával egyenes

irányba vágó ethoszt, mint egyetlen kardinális kérdést, a fentebb már idézett ars poetika-szerű vers — azzal, hogy egyik részét szósz szerint átveszi — később is fölmutatja, aligha fölösleges újbóli ideemelése. Nagy Gáspár első kötetének darabjai — még a gyengébb versek is — csak ezzel a történelmi érzékenységgű fegyvellemmel s a versközelítés ily kitüntetett alázatával érthetők. Nem egyforma intenzitású költeményeket sorol egybe a verseskönyv, de a már körvonalalaiban alakuló lírát méltóképpen láttatja. Amíg a költő idáig jutott, nemcsak lírája, történelmet faggató mitikus tisztaságeszményét bemutató költészete vett föl új vonásokat, hanem életkörülményei is megváltoztak.

Nagy Gáspár — zsebében a szombathelyi Tanítóképző Főiskola könyvtárosi diplomájával — 1971-ben Budapestre kerül. Mint mindannyi „szarvassá változó fiúnál”, a kiszakadás gyötrelme az ő versét is megpörgeti. „Beton és üvegcsapdák közé” hordja szívét, holdutasnak képzei magát a világ semmi-terein. Pedig a (szombathelyi) lassú indulás hamarosan fölgyorsul: versei helyet kapnak az Élet és Irodalomban, Kortársban, Jelenkorban, Új Írásban, Alföldben, Életünkben, Mozgó Világban, ciklusnyi költeményt mutat be tőle a Rádió.

Úgy tűnik — ha egyáltalán ez mondható költőre — révbe érkezett. A pályaindulás első szakasza a *Koronatűz* megjelenésével zárul. Nem panaszkodhat a fogadtatásra sem: majdnem minden kritika elismeri alapvető lírai tehetségét, történelmi érzékenységét, üde versbeszédét. Még a költészetről fenntartásokkal beszélők is — egyikük például esztétikai ismérveit politikai „leleplezésekkel” változtatta — meggyeztek abban: valódi költővel van dolgunk. Valóban: a *Koronatűz*, némely hibáját tekintve is, nem mindennapi első kötet. Aki „katapultos számárháton kívánja kiröpíteni szavait a kertből” és szinte az egész magyar történelem „mulasztását” — Dózsa elégetését, Rákóczi meghurcoltatását, bujdosását, Petőfi orosz-parka-sebét — egy-maga próbálja meg-nem-történné tenni, eredményeiért megdolgozott. Nem csak jellemét próbálta bemutatkozó könyvében, de már új próbák elé állította a formát is. A hagyományos kötöttségnek nem híve, sokkal inkább az ide-oda hullámozó, belső rimeket, gondolathangsúlyokat összecsendítő versbeszédnek. Ilyen „egyszuszra mondott” szabadvers a paraszti múltat és történelmet elsíró *Azanyharmonika*, e tájról töltekezik a magyar irodalom sok szép anyaverse mellett is figyelmet érdemlő *Anyámmal hófehérülők*, s e költészeti kaland — erősen képi fogantatású versbeszéddel a Duna-medencét végigsúroló történelemfilozófia — nyomait viseli az *Eljőhet értem*.

A *Tékozló fiú* az idők haladtával észrevette, most már el kell jutni *addig* a házig; a *házig*, amely megjelöletlen biztos helyével a soha meg nem nyugvó belső szorongást jelenti. A „halottak szemfedőit” viselő vándornak az innen-onnan meglóptott hirtelen-halálok, B. Nagy László, Kondor Béla, Latinovits Zoltán és Szilágyi Domokos tragédiája önvallató kényszerrel befelé fordítják a versét; ama emlékezetből kitörülhetetlen halálokra tekint, mégis magára. Már nem fátkyatemetőben, ahogyan a korábbi Kőlcsey-vers mondotta volt, siklik a csónak, hanem a „fölszeletelt táj” befelé csobbanó mezsgyéin.

Az életrajzi környezetet s benne a boldog éleést dicsérő romantikus képeket („búzaszemes nyárscsillagok”) lassanként fölváltja egy saját normáihoz igazodó szikárság. A vers boldog révélete megszökött; átváltozott a szó, az ide-oda cikázó enjambement-ok ezt a kihagyásos légzést biztosítják. Aki szól, most már véglegesen a „halántékon lőtt versek emlékműve mögött” áll; akként alakul a költemény is: minden szólás akárha az utolsó lehetőséget jelentené. „Tengerszoros / és földszoros / mindig az / életünk szoros” — így a nyelvi játékot lét-állapottá fogalmazó költemény. S a groteszkből indító *Ködhimnusz* szépen elősorolja mitől is félhet a költő: a rettenettől, a megvadult számítógépektől, a gyáva politikusoktól, a „félelmetes délutántól” és a „kétségbeejtő estétől”, valamint attól, hogy egyszercsak a holnap „NAGY-FÖLDSZELVÉNYÉN minden tippünk törölve” lesz.

A korai versekben még nem annyira elsődlegesen jelen lévő megtámadottság-érzés a költői tudatosodás (és világerzést sugalló némi raffináltság) okán összetettebbé teszi a verset, a korai találkozások — duna-táji barangolások — élményvilága

a költeményen végigvonuló történelemfilozófia segítségével rendeződik. A *Kapuállító* szerzőinek dedikált *Az „erdő tája”* — amolyan „toronyfelhőként” — még kiágaskodik a rengetegből, a *Te Deum* csöppnyi templomokban megmaradásért könyörgő népe még hite egyetlen lehetséges fegyvereként őrzi a zsoltárt, de már a legújabb időkből származó nagy vers, a *„Szálla alá poklokra”* siró seregei ezt az ösztönös együttérzést nagyonis konkrét dolgok — századok során egymásnak uszított nemzetiségek — találkozási pontján nevezik meg: közös a felelősség!

Nagy Gáspár legjobb pillanataiban — s alighanem ekkor születnek kiemelkedő versei is: a *Csak nézem Olga Korbutot...*, a *Forduló év*, a *„Szálla alá poklokra”* — személyes sorsát és vívódását egyetemes érdekű közös sorssá avatja. Ekkor, a költői megidézés ki tudja milyen rejtélyével, a bérbaltavári csikó-ünnep, a zabla-nagyságú Hold és az emléktoroktól beroszdásodó aranyharmonika mögött a légies könnyedségű, *szaltószabadságért* könyörgő Olga Korbut táncol, az éji útítársnak szólított fiatal román költő, Dan Verona „pokolbéli testvérként” issza ki Duna melletti gyötrődésünk egyetlen italát: „Európa zaccát” s fordul — megannyi cserélhető szereplővel — az óév újjá, költői látomását előhíva a mindig egyetlen érkezőnek: „tehát utam mentén a / koordinátaéjben ezért bújtak / otthonok, mínusz mezőkben varjak, / elég, hogy mindent én akarjak / elmondani a föld és a homok / elől: hogy ne csak lelet legyünk, mit kézbe vesznek tengerzöld / tengerek, adják, vizzik a lebomlott / hűvös evezőket és senkisémet fizet; / terem majd itt sirálybúzából / hakenyér; hajók dagasztanak vizet.”

Kétségkívül keserű a kép. Nem csupán az „Európa Mikes Kelemenjeként” érző és bolyongó költő hontalanság-érzésétől, nemcsak az időközben megkeseredett szerelemtől, a megvívásra váró, de már sohasem megvívható csatáktól. Noha íródik vagabund-kedvű levél Kormos Istvánnak, a győri halpiac tövébe („Jézusos fejlehajtva”), földidézódik Krúdy feledhetetlen álomútja, napról napra áttűnő szerelmekkel, a női test birtoklásának gyönyörű csodáival (*Térkép, kiterítve; Halánték; Éji sóhaj*), szőnyegként fölcsavaródik a valahai udvar, s lesz az emlékidézésből a megjelöltetést bibliai csodává avató *Szalmadélután*, az utolsó évek magánemberi és társadalmi izgalma a hajdan sugaras versvilágot „néma trombitaúrbe” fordítja. „Dobverőkinban” mondatja ki véle a szót: a minden játékban megbúvó nagy-sok riadalmat, élet-halál harccá teszi az évek múlásával egyre súlyosbodó érvek önvizsgálatát.

A költemény, egyáltalán: az elmondható, lírává szervezhető szó, ebben az európai léghuzatban kérdésessé válik. S a verscímme alakult döbbenet — egyfajta negatív-lét — hangulati értékűvé emeli a zúzmarás ember-tájon átfúvó hiányt. A *halántékon lőtt versek emlékműve mögött*, de legkivált a *Lüktetés a hullaházban* megfellebbezhetetlen fájdalma, illetve bizarr képzettársítása ennek jegyében alakul. Különösen az utóbbi költemény egymásradobált kijelentő mondatai, hiányos mondatai sugallják a kiábrándultság groteszk fájdalmát. „Lótetem. Zörgő Európa-váz. Halott anyánk. / A Boldogasszony egy szava. És por valánk.” S mindvégig ily hideg éjben szakad le az emlékezés faláról az öt versszak, hogy az utolsó négy sor — szemben e költészet Duna-menti sorsot és történelmet föl válláló hitével s emberséggel fogalmazó szabadságmértanával — az elfagyott gyümölcs s a korai virágzás sorsát félelmetes képekké fogalmazza. „Itt lüktetünk most még mostohán. / Lehet, hogy almavirágzásunk korán / jött; járt-kelt, a temetők alatt, / a + — időben hatalmas lift haladt.”

Láthattuk: Nagy Gáspár korai – romantikus – mindentvállalása miként változott meg, költészetének második szakasza, valójában a felnőtté válás kezdete, hogyan alakította az élmény-verset létet faggató filozofikus önvizsgálattá. „Sütő András egyik hősétől tudom, hogy az ember ott kezdődik, amikor összetéveszti magát azzal, amitől megfosztották. Az igazi vers is innen indul; azért a hiányért és szüntelenül cipelve a rábizottakat: bánatos csikóarcot, madárként repdeső gyerekeket” – mondja a pár évvel ezelőtti vallomás.

A költő, alapjaiban most sem mondhatna mást: zúzmarás hittel is azt a valahai gyermekarcot őrzi.

Ha följutunk...

*Fiúk! Még bilincset sírnak
összetett kezünkre, még koszos
havat lavináznak fölénk,
még vallatnak a rendőr-professzorok,
különben a kutya se jön utánunk,
a kutya se jön elénk
erre a koszos kis állomásra...
hová mint a nem tudom mitől
üzött csordapásztorok
egyakolból, alkoholtól
megmaradt pásztorok,
gyerekreménnyel, ritka vággyal
bepöfögünk Bakony-hónaljú éjszakával,
s csak fönről a tény,
különben a kutya se jön elénk
onnan a hegyről, hegyé vakondolt
lőszös, agyagos dombról,
ahonnan tiz éve szétteslő
gesztenyeként szétgurultunk,
harangszó hátán zökögünk,
vidáman-sírva rázkódtunk le
hülye utakon, hülyébb utakra.*

*E dombot a szél ezer éve
edzi, arcunk löszből
parányi időre vagy átszitalja,
vagy örökre kimetszi,
itt kúszunk fölfelé mi,
békés utakat megkerülve
fölfelé valahányan, kocsmák
kecskemekegés-himnuszában,
páfrányok bársonyhorzsolású
erdejében, kúszunk mint a higany,
szívünk a mérőműszer, néha még
ritka jazzdobos, néha már kihagy,
a hegy azért mégsem Tihany,
bár itt van alapító levele.*

*Villámok másznak elő a földből,
leföldelt tüzek szikrázzák föl
a csúcs elektromos harangjait,
szavalják összes vérünk a táj
bűnbánat-lila tribünén, hogy*

*végre Titanikként süllyed elő
 az isteni ködből s én pihegve
 várom a földigérő ruhájú embereket,
 várom a várból a figurákat,
 szamaraskordét, angyalszárnyú hordót,
 várom a kimasirozó falra kicsinyített
 osztályokat, várom az örökké menstruáló
 apácák várköreit, a tanári noteszok
 irgalmatlan hajráját a túlvilági kapun
 kifele, várom a bábész turistákat,
 akik irigyelnek-sajnálják minket,
 várom a levelet, várom a fordítható
 földelű ládát rothadó körtékkal, otthoni
 darazsakkal, várom az órák végét,
 várom a kádtürdőt, várom az éjszakai
 bogarakat, visszavárom a barlangok
 tavak mélyéről a holtakat, várom
 a Te Deumot, várom itt a kapu előtt
 a többieket, mert fogadtuk egykoron,
 itt találkozunk, ha följutunk, ha följutunk...*

TÁRSADALMI VALÓSÁGUNK KÉPE MAI PRÓZÁNKBAN

*Béládi Miklós, Czine Mihály, Domokos Mátyás, Karinthy Ferenc, Kis Pintér Imre
és Szabó B. István rádió-beszélgetése*

KULCSÁR KATALIN: Sok írónk vallott már arról, hogy milyen szándék vezeti írás közben. És arról is, hogy miképpen birkózik a valóság tükrözésével munka közben. Közülük Veres Pétert idézem, aki szerint az írás művészet, tudomány és társadalmi tett: „A legmagasabb igény, ami minden igaz íróban bent fészkel, hogy az írás mindhárom legyen; legyen művészet, mert ez az első, ez az egyéniség adott, ösztönös kifejezése, legyen tudomány, a mesterségbeli tudás, a tiszta értelem és a magas gondolat uralkodjék rajta. És legyen társadalmi tett, legyen az emberekre egyénenként és közösségben alakító, változtató hatással”. Azt hiszem, egyetérthetünk abban, hogy ha valóban ezt teszi az író, az irodalom, akkor semmiképp sem maradhat a valóság adója. Ez is lesz mostani beszélgetésünk témája is: társadalmi valóságunk hogyan jelentkezik a mai prózairodalomban. Ehhez a beszélgetéshez vendégként meghívtuk Béládi Miklóst, Czine Mihályt, Domokos Mátyást, Karinthy Ferencet, Kis Pintér Imrét és Szabó B. Istvánt. Kiindulópontnak azt a sokat emlegetett, sokszor leírt megállapítást javaslom, amely szerint a hetvenes évek prózája nem kínál olyan szenzációt, vagy olyan közérdeklődésre számot tartó műveket, amelyeket a hatvanas években kézhez kaptunk.

BÉLÁDI MIKLÓS: A regény helyzetén azért lehet mindig, újra meg újra tünődni, vitatkozni, mert épp a regénytől várjuk, hogy a jelent rajzolja, ennek révén nekünk beszéljen, rólunk szóljon; ábrázolja, hogyan élünk, cselekszünk, gondolkodunk, milyen a beszédmodorunk, milyen a tárgyi, emberi környezetünk. A regényből tudjuk meg, mi az, ami egy kor emberét leginkább jellemzi és izgatja. A líra meg a dráma minderről általában közvetettebb módon tud szólni, a regény az életről közvetlen képet nyújt, mintegy tükörbe pillanthatunk egy-egy jó regény olvasásakor. A regényről szólva – hogy a legkülönbözőbb irányú elméletirókat idézzem – Kemény Zsigmond, Németh László és Lukács György egyaránt megegyeznek abban, hogy a regény az a műfaj, mely az eredeténél egy valószínűbb világot tud teremteni, mert úgy válogatja ki végtelen anyagából a tényeket, témákat, motívumokat, problémákat, hogy azokból egy, a valóság illúzióját keltő nagyobb kohéziójú világ jön létre. Napjaink regényétől éppen ezt a sűrítő munkát várjuk; azt, hogy napjainkról összefoglaló képet tárjon elénk. S ezzel máris csatlakoztam ahhoz, amit Kulcsár Katalin bevezető szavaiban előadott; a regény helyzetét áttekintő cikkek gyakran szövegeszik, hogy a mai regény helyzete eléggé aggasztónak látszik. Van vélemény, hogy regényirodalmunk régebbi, tíz vagy tizenöt évvel ezelőtti lendülete napjainkra megtört, régebben több volt az ígéretes kezdeményezés, mint manapság. Persze akadnak ma is jó és kiemelkedő regények, novelláskötetek szép számmal, ám ha a széppróza teljes mezőnyén pillantunk végig, nem lehetünk – legalábbis túlzottan – derűlátók, bizakodók. Leginkább azt hiányolhatjuk, hogy az utóbbi időben a legelevenebb társadalmi problémákra rátapintó művek ritkultak meg. Szokták idézni Illyés Gyula mondatát, mely szerint irodalmunkból – súlyának megfelelően – éppen a legjelentősebb osztályok, a munkásosztály és a parasztság ábrázolása hiányzik. Mármost, anélkül, hogy bármilyen témát a többiekkel szemben előnyben részesítsenék, ezt a megjegyzést a regényirodalomra vonatkoztatva legalábbis megfontolhatjuk. Mondom ezt avval együtt, hogy jól tudom: a regénynek egyik leghalaszthatatlanabb tennivalója napjaink-

ban is az, hogy lehetőleg minél több irányban tájékozódjék, lépjen ki a provinciális keretekből, alkalmazzza a legújabb regénytechnikai vívmányokat, ragadjon meg új témákat, ábrázolja a mai valóság legbonyolultabb témáit. Továbbra is az a kívánság és eszmény, hogy szépprózánk legyen tárgyköreiben és eszközhasználatában sokoldalú, de a *mai kor igényeihez mérten!* Az éppen nem baj, hanem az egészség jele, hogy egyidejűleg elűtő karakterű írók jelentkeznek művekkel, hogy Déry és Galgóczi, Karinthy és Hernádi vagy Mészöly és Balázs József regényeit, novellásköteteit olvashatjuk egymás után. Az aggodalmat keltő jelet abban látom, hogy irodalmunk egyik leglényegesebb ága mintha sorvadásnak indult volna. Az az ága, amelyik a mai társadalom legizgalmasabb témáit ragadja meg.

SZABÓ B. ISTVÁN: Béládi Miklós véleményével vitatkoznék abban a kérdésben, hogy egészében aggasztó-e a magyar próza képe, valóban sorvadásnak indult volna a magyar regény. Nem mintha magam úgy gondolnám, hogy nagyon kielégítő és irodalmunk legnagyobb virágkoraira emlékeztető lenne ez a kép, de az irodalomtörténeti tapasztalat is óvatosságra int a gyors és végletes ítélkezésben: ha végignéznénk az elmúlt száz-százötven esztendő vitáit, csaknem minden korszakban – köztük később nagyon eredményesnek és gazdagnak minősülő korszakokban is – mindig föl-fölbukkant ez a kortársi elégedetlenségre valló vita, miszerint egyes műfajok, legtöbbször éppen a társadalmi folyamatokat, a kor valóságát leginkább ábrázolni képes műfajok, így az epikai műfajok válságában vannak. A válságok kinyilvánítása vagy megjósolása után pedig rendszerint hamarosan új fellendülések következtek. Természetesen mind a válság-érzetek, mind ez új fellendülések oka mélyebben elemzendő történelmi, társadalmi és irodalmi összefüggésekben rejlik; így most csupán a viták tanulságaiból eredő reménység szerint mondhatom, hogy általában s különösen a közeljövőt ígérő kezdeményezéseiben nem látom aggasztónak mai prózánk helyzetét.

Beszélgetésünk címéhez és tárgyához – társadalmunk képe a mai magyar prózában – szorosabban ragaszkodva, azonban kétségtelen, hogy életünk megélt élményeihez képest a mai próza világképe valóságszegénynek tűnik. A valóságszegénység érzete nemcsak az olvasókban, hanem valószínűleg az írókban is munkál; éppen ezért próbálkoznak új konfliktusok megragadásával gyakran közvetlen valóságábrázoló műfajokban, például szociográfiákban, riportokban, ez úton is az irodalom valósággazdagságát gyarapítandó. És igaz az is, hogy azok a kezdeményezések, amelyek ennek az évtizednek a fordulóján és a 70-es évek legelején mint ígéretek látszottak a magyar prózairodalomban, (a „Történelem alulnézetben” és más szociográfiák, az új típusú memoárok, az „Anyám könnyű álmot ígér” és más dokumentáris regények stb.) nem hozták meg azt a kivirágzást, amit 7–8 év alatt az irodalom várható fejlődésében már megkaphattak volna. A hetvenes évek elején a felfrissülést, megújulást a pontosabb, korhűbb társadalomkép ígéréstével együtt a prózastílus modernizálásában is ígérte irodalmunk. Újító kísérleteket láttunk Déry Tibor és Örkény István, az itt ülő Karinthy Ferenc és Mátyás Iván novelláiban, Hernádi Gyula és Kardos G. György regényeiben és sok fiatal írónál. Most úgy tűnik, hogy ezek az akkor modernistának vagy modernizálónak tűnő tendenciák integrálódtak: az irodalom természetes kifejező eszközévé váltak a hagyományos realizmustól eltérő változatok, megközelítési módok, de ennél tovább nem is mentek. Revelatív erejük, újdonságvárázsuk megszűnt. Ugyanakkor a hagyományosabb, közvetlenül a társadalmi eseményekhez kötődő realista irodalom folyamatosságát, vezető szerepét mintha ezek „fölváltották” volna.

Azt javasolnám, hogy a mai beszélgetésben már ne a hatvanas évek irodalmához viszonyítsunk – hiszen valóban irreális mérce más történelmi korszak másféle feladataihoz való megfeleléshez viszonyítani – a mai prózairodalmat, hanem azt kellene megvizsgálnunk, hogy a mai korszak kínálta lehetőségektől mennyiben marad el társadalmilag és esztétikailag, illetve mennyiben elégti ki azokat.

KULCSÁR KATALIN: Mondhatjuk tehát azt, hogy csak relativ az, hogy ez a korszak, vagyis napjaink irodalma kevesebb szenzációt ad? És, hogy csak átmeneti korszakról van szó? Ahol az irodalom is természetes alkalmazkodó periódusát éli, hiszen már nem kell alapvető kérdéseket tisztázni és annak a tudatában építkezhet, hogy a számvetést pár esztendeje az írók már elvégezték?

DOMOKOS MÁTYÁS: Beládi Miklós is és Szabó B. István is a magyar próza hagyományosan leggazdagabb ágának, a realista fogantatású prózának a hetvenes években tapasztalható elapadásáról beszéltek. Ez a szegényedés – ne tagadjuk – valós gondja az irodalomnak. De – erről beszélve – nem vagyunk-e türelmetlenek? Érzésem szerint két nézőpont keveredik e megállapításokban. Az egyik: a hetvenes évek prózájától a hetvenes évek életének a képét kérné számon, a közvetlen jelennek a képét. A másik: beérne olyan nagyigényű, összegző, realista művek születésével, amelyek nem napjainkat ábrázolják, hanem a hatvanas éveket, vagy az ötvenes éveket akár, vagy a negyvenes éveket. – Manapság sok szó esik a művek átfutási idejéről, ami alatt az író látomásából kézbe vehető könyv lesz. De amikor ezeket az esztétikai problémákat vizsgáljuk, alig esik szó arról a másik, *belső átfutási időről*, amelyen az életanyagnak kell keresztül mennie: egy írói alkat, idegrendszer törvényeihez alkalmazkodó metamorfózison, mint a magnak, amit a földbe vetettek és egy másik létezési formában később újjászületik. Tolsztoj Háború és béké-jét – az 1800-as években, amikor elkészült – senki sem tekintette történelmi regénynek; holott tárgya, a napóleoni háború és a napóleoni idők Oroszországa kb. félévszázaddal volt már Tolsztoj és kora mögött. Ugyanez elmondható Stendhalról is, aki a *Pármái kolostor*-t körülbelül harminc évvel a waterloo-i csata után vetette papírra. A magyar irodalom nagy regényei is szinte törvényszerűen mutatják ezt a tíz-húszesztendős „késést”, *belső átfutási időt*, amit éppen ezért soha nem neveznék késésnek, hanem olyan éresi időnek, amit – úgy látszik – nem lehet siettetni. Regényt nem lehet melegházban hajtatni, mint paprikát vagy paradicsomot. S van, akinél ez a folyamat gyorsabban lezajlik, és van, akinél ez hosszabb ideig is eltart. Sőt tetszetős példákat tudnék mindkettőre említeni akár egyazon író életművén belül. Tersánszky Józsi Jenő a Kakuk Marci csavargásainak történetét a ferencjózsefi aranyidőkben, a harmincas évek közepén írta meg, s ugyanő meg tudott írni „naprakész” remekművet is, a Viszontlátásra, drága című regényében. De inkább az a tapasztalat, hogy a nagy kivétel a naprakész remekmű, amire Móricz volt képes igazán. – Ezt a prózára is érvényes alkotáslélektani igazságot érdekes módon egy költő: Weöres Sándor, *A vers születése* című tanulmányában, egy nagyon szép képpel úgy fejezte ki, hogy az élmény akkor jelentkezik a verssé válás lehetőségével, sőt kényszerével, amikor már visszagondolunk rá, mikor már nem a külvilágból jön felénk, hanem a saját alkatunk mélyéről merül föl, mint a telt vödör a kútfenékről. Hogy kinek mikor telik meg a vödre – igazi írókról beszéljünk most! – ezt nem tudhatjuk.

KARINTHY FERENC: Nagyon sok példát lehetne mondani erre is, arra is. Ez majdnem kiszámíthatatlan dolog, hogy mi mennyi idő alatt készül el. Goethe ötven évig írta a *Faustot*. Thomas Mann egész fiatalon kezdte el a *Félix Krullt*, félretette, s talán harminc vagy negyven év múlva vette megint elő. Én is egyik noteszből írom át a másikba a témákat és nem tudom megcsinálni, s akkor tíz vagy húsz, olykor harminc év múlva egyszerre megérik és forró lesz. És aztán van valami, ami tegnap történt, és esetleg ugyanolyan jól sikerül (vagy ugyanolyan rosszul).

SZABÓ B. ISTVÁN: Domokos Mátyás irodalomtörténeti példái és Karinthy Ferenc, az alkotó író tanúsága is azt igazolta, amiről kezdetben beszélünk, hogy azzal nemigen vádolható a magyar próza, illetve nem azt kell számonkérnünk rajta, hogy mennyire maiak a hasonlatai, mennyire maiak a témái, de azt hiszem,

hogy az alól nem menthetjük föl, hogy maiak legyenek a kérdései, maiak legyenek a jelentései, bármelyik évtized vagy évszázad történetében fogalmazódnak meg. Eligazítást adjanak a ma élő embereknek azokra a kérdésekre, amelyek ma jelennek meg a magyar társadalomban.

KARINTHY FERENC: Megbocsáss, egy pillanatra! Azt hiszem, ez nem elhatározás kérdése. Bármilyen nyúl egy tehetséges mai író, egész biztos, hogy ezekre a kérdésekre keres választ.

KULCSÁR KATALIN: Azért mégiscsak jogos az az észrevétel, amelyik a vitára mozgósító és a napi étellel foglalkozó irodalom kiteljesedését sürgeti, vajon milyen útja lehet a regénynek? Vagy ezek a már meglévő, megírt művek milyen ígéretekkel mutatnak?

CZINE MIHÁLY: Magyarázhatjuk sokféleképpen, hogy miért hiányozhatnak a mai témák, a mai problémák az irodalomból: hogy most érlelődnek, hogy később fogalmazódnak majd meg. A lényeges mégis az, amit Béládi Miklós az elején felvetett: irodalmunk társadalmi érdeklődése nem látszik teljesen megnyugtatónak. Az utóbbi esztendőkből kevés az olyan mű, amely napjaink kérdését közvetlenül vagy kevés áttétellel vizsgálja. Gondolom, a vitában még további körtekintés is szükséges. Szabó B. István azt mondta, hogy ne mérjük a hatvanas évekhez, a hatvanas évek magasságaihoz a mai prózákat. A kérdés voltaképpen kettős: a hatvanas években azok a művek, amelyekre szoktunk hivatkozni, valóban olyan nagy magasságokat jelentettek? Ez az egyik kérdés. A másik: mai prózáinkban nincsenek-e mégis olyan új jelenségek, olyan új eredmények, amelyek holnap, a visszatekintőnek már sokkal jelentősebbnek fognak tetszeni, mint amennyire ma látjuk? Arról is beszélnünk kellene, mi magyarázza többek között a mostani érzésünket, hogy a társadalmi érdeklődés kicsi, vagy legalábbis a kíváncsiságnál kevesebb. Azzal is számot kell vetnünk, hogy egy nagy nemzedék távozott el a magyar prózáirásból az utóbbi esztendőkből. Németh László elment, Veres Péter elment, Szabó Pál, Lengyel József, Darvas József hiányzik; valamennyien erősen társadalmi érdeklődésűek voltak. Utolsó éveikben is küszködtek, birkóztak a legfontosabb kifejezni valókkal.

Számot kell vetnünk azzal is, hogy a hatvanas évek nagy kísérletei és eredményei visszatekintőek voltak egy korszakra. Tisztázni lehetett már dolgokat, amelyek az ötvenes években, vagy már korábban fölmerültek az életben, a valóságban. Hisz a Részeg eső is, a Rozsdatemető is, a Hűsz óra is, a Hideg napok is mind ilyen lezáró művek voltak. Azt vizsgálták, miképpen alakult a magyar történelem, 1945 tavaszától, vagy még korábbi időktől kezdve. Hasonló, számvető kísérletek újabb irodalmunkban is vannak. Egyelőre kisebb eredménnyel. Annyi az új probléma és az új gond, hogy még nem tudott megbirkózni velük az irodalom. Abban teljesen igazatok volt – mindenkinek, aki erről beszélt –, hogy nem lehet az irodalomtörténet értékeit 2–3 esztendősi periódusokban mérni. Márcsak azért sem, mert nemcsak az írókban lehet hosszú a „kihordás” ideje, hanem a nyomdai megjelenés is elcsúszthatja a dolgokat. De bármiként is nézzük prózáink utóbbi éveit, szép és értékes művek megjelenésére is emlékezhetünk. Galgóczi Erzsébetnek a Kőnél keményebb című novellája például, gondolom, újabb novella-irodalmunknak – Sánta nagy novellái óta – a legszebb eredményét jelenti. Én még Végh Antalnak az Ökörsírató-ját is a nagy írások között könyvelném el. Arra is érdemes volna tekinteni, hogy több fiatalnál milyen erősen jelentkezik a társadalmi érdeklődés, a valóságos kérdések megfogalmazásának az igénye. Hajnóczyra és Balázs József utalnék elsősorban. A mérlegkészítésnél figyelniük kell a szomszédos országok magyar prózájára is. A szép eredményekre. A hetvenes években olyan jelentős művek születtek – Sütő András emlékeztető szép könyvétől, az Anyám könnyű álmot ígér-től kezdve –, mint

például Duba Gyulának, a csehszlovákiai magyar írónak a Vajúdó parasztvilág-a mint Dobos Lászlónak az Egy szál ingben című most megjelent könyve, vagy a jugoszláviai Gion Nándornak a Virágos katonája.

DOMOKOS MÁTYÁS: Czine Mihály példait hallva eszembe jut Németh László egyik megállapítása a regényről; azt hiszem, az ötvenes évek végefelé írta, hogy a jó társadalmi regény egyik döntő kritériuma, milyen hiteles történelmi regény válik belőle idővel.

BÉLÁDI MIKLÓS: Napjainkra nagyon megszorodtak a prózairók belső, alkotói gondjai. Többek között azért, mert a mai regény – ennek számtalan példáját látjuk – küszködve keresi helyét a nap alatt, érzi a régi formák elégtelenségét, újakkal próbálkozik, nem csoda tehát, hogy az adaptációs gondok nemcsak serkentik, néha teherként nehezednek rá az új helyzetből fakadó feszültségek. Különösen azóta, hogy egyre nyilvánvalóbbak a magyar irodalmat érő világirodalmi kihívások, melyek a délamerikai regénytől a legújabb szovjet prózáig terjedő skáláról érkeznek hozzá. Ügyet sem vetni ezekre a kihívásokra éppúgy nem lehet, amint lehetetlen a hazai valóságtól teljesen elszakadva dolgozni. E kettős szorításból mégis kitörhet az, aki vállalja az egyoldalúság veszélyeit. Ma a közhangulat kétségkívül a kísérletezést részesíti előnyben, nálunk most nem a realizmusnak, a dolgok néven nevezésének, hanem a parabolának, abszurdnak, groteszknek, a jelképes ábrázolásnak – égetően szükséges funkciók betöltése mellett – divatja is támadt. Veszedelem rejlik pedig abban, hogy azonos szinten lévő realista és – nevezzük így – kísérleti regény közül okvetlenül az utóbbi nyeri el a pálmát. Nem a jó és szükséges kísérletezés, hanem a kísérletlen művek ellen beszélünk; gyakran már az a szépprózai dolgozat is elismerő jelzőket csal a kritika szájára, hogy ha egy futó ötlet parabolába öltözik, vagy groteszk fintoakban kel életre. A baj ott van, hogy az is magára veszi a divatos ruhát, akire nem illik, s aki meg a módjával modernizált öltönyt meri hordani, megszólják érte. S ennek az ízlészavarnak elég sokszor a társadalomábrázoló irányzat issza meg a levét.

KIS PINTÉR IMRE: A legújabb magyar próza hibajelenségeiről beszélve, a legnagyobb hibának a naturalizmust mondanám; a külsőséges, felszínes valóság-hűségre való törekvést. Az irodalom foglalkozik olyan tárgyakkal, kérdésekkel, motívumokkal, melyek elsősorban nem az irodalom, hanem inkább az újságok vagy a publicisztika, esetleg talán éppen a hatóságok dolga volna. Mélyebbre kell ásni. A valóságnak olyan fontos, rejtett tendenciáját kell felszínre hoznia az írónak, hogy szinte mindegy is, hogy ebben az esetben a regény történelmi környezetben, stilizált világban, vagy parabolikus írói technikával fogalmazódik, vagy hogy ténylegesen megtörtént, vagy kitalált, esetleg egészen fantasztikus eseményeket ábrázol. Egy a fontos: az igazi író nem tud másról írni, csak a jelenről, a mai valóságról.

CZINE MIHÁLY: Béládi Miklós arról szólt, s abban nagy igaza van: a prózában a valóságról beszélő ágnak kellene a legfontosabbnak, a legerősebbnek lenni, változatlanul. Minden tájékozási igény fontos és üdvözlendő. Mindazt, ami a világirodalomban van, nekünk is hasznosítani kell, de azt bele kell gyökereztetni a hazai valóságba. A régi igazság – amit Ady is megfogalmazott és Móricz is vallott –, hogy minden fantáziánál gazdagabb és színesebb az élet, gondolom, változatlanul érvényes. Persze, nagyon sokféleképpen lehet a valóságot megírni... Az utolsó tíz esztendő, sőt az utolsó húsz esztendő magyar prózájában sokan érvényesítették a kísérletezésből eredő új mozzanatokat is. Így Déry Tibor is, Sánta Ferenc is. De a valóságról beszéltek. A ti nemzedéketek, akik a hatvanas évek közepén és a hetvenes évek elején jöttek, nagyon érzékenyek, stílushoz értő, jóhiszemű emberek, de közülök többen eltévedten keresték

azt, amit szerettek volna megírni. Persze, hogy a valóságról akartak beszélni, a maguk dolgairól is akartak beszélni. Beszéltek is. De az eredmény többször inkább csak divatos szürkesség lett.

KIS PINTÉR IMRE: Tulajdonképpen ennek az újabb nemzedéknek van egy sajátos, kicsit kívülálló magatartása ezekhez a témákhoz, kérdésekhez. Nem hiszem, hogy csak szubjektív okokból. Az más kérdés, hogy föl kell nőni odáig, hogy átvegyék ebben is a kezdeményezést. És arra is figyelemmel kellene lennünk – és azt hiszem, ez talán egy kicsit magyarázhatja az átmeneti hullámvölgyet a magyar prózában –, hogy azért a fiatal nemzedékben nagy erők készülnek. A magyar irodalom régebbi, hagyományos vonulata túlságosan csak érzelmi reakciójával reagált a társadalom bizonyos kérdéseire. Most, azt hiszem, sokkal nagyobb intellektuális készültséggel. Egy fiatal írótól egyszer azt hallottam, hogy hiányoznak nálunk a világtörténeti jelentőségű élmények; azt hiszem, ennek éppen az ellenkezője az igaz: túl sok az inspiratív élmény. Csak ezeket az inspiratív élményeket, különböző, innen-onnan, vagy akár a magyar valóságból érkező fontos élményeket nem emésztí meg az irodalom, sok esetben elkeni a problémákat és ez kialakíthat olyan jellegű helyzetet, amikor a kor nem segíti igazán az írókat, amikor az íróknak magának kell vállalkozni bizonyos szellemi problémák tisztázására, hogy egyáltalán megfogalmazhassa a maga véleményét. A fiatal magyar irodalomnak ez a hosszú felkészülési ideje bizonyos értelemben ezzel a helyzettel, a helyzetnek ezzel a bonyolultságával magyarázható.

SZABÓ B. ISTVÁN: Kapcsolódva ahhoz, amit Béládi Miklós vetett föl, hogy két hasonló súlyú irodalmi mű esetében, ha az egyik modern köntösben jelentkezik, akkor inkább az viszi el a pálmát, mint a másik, amelyik hagyományosabb, az a véleményem, hogy a „szakma” vagy a kritika pálmáját igen, de nem az olvasókét. És ez nagyon fontos dolog. Az olvasókban az érdeklődés, az éhség az igaz történetre, az „igaz magyar történetre”, (ahogy egy vita nevezte régebben a társadalmi folyamatokat szintetizáló magyar regények sorát), változatlanul megvan, és felelősséget ró az írókra is, hogy realizmusuk igaz és mély legyen.

KULCSÁR KATALIN: Beszélgetésünkben kerestük az okokat, a magyarázatokat arra, hogy a hatvanas évek feltáró műveinek sorát miért nem folytatják lendületes, új prózai alkotások. Igazoltuk ezt a megváltozott történelmi helyzettel, amely más lehetőségeket, témákat kínál az íróknak, beszéltünk arról is, hogy ennyi idő még nem elegendő távlat ahhoz, hogy a hetvenes évek termését megítéljük. És, ahogy szóba került a kísérletezés törekvése, ez már átvezet konkrétabban az írói műhely-gondokba.

KARINTHY FERENC: Idestova – hány éve is? – harminckét éve minden cikkben és tanulmányban és minden hivatalos felső nyilatkozatban arra szólítanak föl, hogy írjuk bátran a valóságot, örömeivel, gondjaival, bajaival satöbbi. De nem kell nektek magyaráznom, hogy az ilyen mű – szép pesti kifejezéssel – sokkal nehezebben „megy át”. Ha írok egy parabolát vagy egy szép történelmi regényt, vagy egy novellát Amerikáról, amiben enyhe kis nosztalgia, ironia is van – nagyon jó, kitűnő! Ám, ha írok valamit a mai magyar valóságról, akkor mindig esztétikai kifogásokkal jönnek, akkor egyszerre kiderül, hogy én azt nem tudom jól megírni, nem jól fogtam meg stb. Erre ti is nagyon sok példát tudtok... No most ami a kísérletezést illeti. Én híve vagyok a kísérletezésnek, de otthon kísérletezzem, ne az én pénzemért. Mint ahogy fizikus is kísérletezik, a kémikus is, mondjuk valami új gyógyszeren, és csak akkor kezdik forgalomba hozni, miután kikísérletezte, és sikerült a kísérlet. Ezzel a fogalommal az utóbbi években visszaélnék, és kísérletezés címén gyakran dilettantizmus jelentkezik. És ha megnézzük a nagy irodalmakat, mindenütt minden volt, már a latin prózában

is volt formabontás és avantgarde és sok egyéb. De azért a nagy prózák fő vonulata mégiscsak a realizmus. Az orosz irodalomé a Tolsztoj-, Dosztojevszkij-, Turgenyev-, Csehov-vonal. A német prózának is Goethétől Thomas Mannig és még tovább ez a fő vonulata. Persze úgy jó és egészséges, ha emellett nagyon sok minden forr és forrong és örvénylik. Vagy az amerikai irodalom Mark Twaintól Jack Londonon keresztül Hemingway-ig és Faulknerig és egészen a realista próza mai új kivirágzásáig. A magyar irodalomnak is ilyesféle a fő vonulata szerintem, bár ezt sokan vitatják: igenis Mikszáth, Móricz, Kosztolányi, Krúdy, Tersánszky, Nagy Lajos s hosszan folytathatnám.

Ne essünk üzemi vakságba. Ha előveszitek a Nyugat harmincas évfolyamait, hát a kritikák, esszék nagy része arról szól, hogy a magyar irodalom micsoda válságban van. És közben ma arról a korról úgy beszélünk, mint a magyar irodalom egyik legvirágzóbb szakaszáról. Így van talán most is. Ha belülről nézzük és nagyon közelről, akkor esetleg ezt látjuk. De kissé messzebről nézve, tán biztatóbb a dolog. Mondok néhány nevet, a mai negyvenesek, úgy is mondhatnám, öcséim és húgaim nemzedékéből. Gáll István, akit én eddig nemigen ismertem, mint prózaíró; néhány remek novellával és egy nagyon érdekes új regénnyel jelentkezett. Moldova, azt hiszem, most éri el formájának csúcsát, több új művére gondolok itt, főként a vasúti monográfiájára. Nem tudom és nem is akarom szétválasztani, hogy ez mennyiben riport, mennyiben szépirodalom, nem is lényeges: a fő, hogy szép és izgalmas. Galgóczi-ról már sokat beszélünk. Én is nagyon szeretem, olyan világot tár föl nekem, amit én gyerekkoromban nem ismertem, de igen-igen érdekel. Miért? Mert jól írja meg, mozgásában, kavargásában. Itt van Végh Antal, az Ökösiratóra jól emlékszem, és most is olvastam egy remek írását arról, hogy Szabolcsban miket esznek, hogyan főznek. És ez nemcsak azért érdekel, mert szeretem a jó ételeket, hanem mert remek figurákat vonultat föl. Bertha Bulcsu tulajdonképpen az utóbbi években érett igazi íróvá. Megemlíthetem Bárdos Pál új önéletrajzi fogantatású regényét, Fenákel Judit több prózai munkáját – a sort folytathatnám. Így hát egy kis türelmet kérnék ezeknek a nevében, figurákat, embereket, új életanyagot érzek: ne sűrűsítsük, hagyjuk őket csak kibontakozni!

SZABÓ B. ISTVÁN: Vállalom azt az ódiumot, amit Karinthy Ferenc az előbb a kritikusok üzemi vakságának nevezett. Lehet, hogy figyelmetlenség vagy vakság, de a negyvenéves – most már inkább 45–50 közötti – írók kérdéséhez, akiktől olyan sokat vár Karinthy Ferenc és akiktől én is sokat várok, úgy érzem, hozzá tartozik az is, hogy ez a nemzedék irodalomtörténeti értelemben igazán nem vált nemzedékké. Sem az első raja, amelyik 1955-ben az Emberavatás antológiában igen nagy ígéretként indult: Santa Ferenc, Csurka István, Moldova György, a sajnos nagyon korán meghalt Szabó István, Kamondy László – nem teljesítette még mindazokat az ígéretek, amelyeket pályakezdésük ígért. És nem teljesítette az a hozzájuk csatlakozó, évfjárt szerint ebbe a nemzedékbe illő második raj sem, amelyik 1957–58-ban jelent meg igazán jellegadó írásaival, társadalmi érdeklődésű, realista prózával. Közülük a sajnos már szintén halott Gerelyes Endre, s az élők közül Galambos Lajos, bizonyos értelemben Szakonyi Károly, több társadalmilag is izgalmas ígéretet nyújtottak korai műveikben, mind amennyit mind- eddig megvalósítottak.

Egyetértek én abban, hogy Kertész Ákos, Bertha Bulcsu, Gáll István és más, itt említett íróktól meglepetések és eredmények is várhatók, de talán nem türelmetlenség, immár húszéves távlatban azt hiányolni, hogy az egyirányba mutató, a nem szűkösen értett irodalomtörténeti fogalom szerint nemzedékké váló, valamilyen közös programot megvalósító, vagy legalábbis egymást támogató, önálló életterveket megvalósító művek itt még nem teljeseztek ki. Még olyan nagyformátumú íróegyéniségnél, mint Santa Ferencnél is azt érzem: az utóbbi évtizedben adósa korának, saját korábbi művei ígéretének, olvasóinak.

Kivétel itt is akad, például szerencsés kivétel Galgóczi Erzsébet, aki rendki-

vüli következetességgel építi életművét, és ez az életmű mindig a társadalom izgalmas kérdéseinek szövetében fogalmazza meg az új és új, esztétikailag is korszerű mondanivalóit. Másféle kivétel Csurka István, megint másféle Moldova György munkássága. Külön-külön mindegyik értékelhető, de – az utóbbi évtizedben megjelent könyveiket egymás mellé téve – úgy látszik, elhalványodott az a közös vonás, amely az induláskor jellemezte őket, s amely szerint irodalomtörténeti *nemzedékről* beszélhetnénk.

BÉLÁDI MIKLÓS: Annak a nemzedéknek a munkájában, amelyet Karinthy Ferenc jellemzett az előbb, hasonlóan Szabó B. Istvánhoz, magam is több megvitatni valót látok. Nehéz leküzdeni a hiányérzetünket: ez a nemzedék többet ígért indulásakor vagy még nyolc-tíz esztendővel ezelőtt is annál, amit mindmáig valóra váltott. Igaz például, hogy Csurka István fontosabb műveit a színpadnak írja, amint az is, hogy Moldova vasutasokról szóló könyve ragyogó életdarab fölfedezés. Hivatkozhatnánk másokra is, de alighanem Galgóczi az egyetlen, akinek az elmúlt években meggyőző erővel gyarapodott, gazdagodott a munkássága. És említsünk még egy írót kiugrást, Gáll Istvánét. A ménesgazda a kiemelő, sűrítő technikával dolgozó valóságbrázolás életképességét tanúsítja, azt, hogy az élet-szerűség, motívumaival dolgozó alkotásmód lényeges dolgok kimondására változtatlanul alkalmas.

DOMOKOS MÁTYÁS: Engedjétek meg, hogy némileg ellentmondjak – ugyan-ezekre a példákra hivatkozva. Azzal az ősi bölcsességgel kezdve, hogy az író, amíg él – ígért. Ha azt mondjátok, hogy Csurka nem váltotta be teljesen indulása ígértét, mert összegező művet, regényt nem olvashatunk a mai napig tőle, lehet-e ugyanezt más előjellel Galgóczi Erzsébettel kapcsolatban emlegetni? Aki szintén nem írt regényt, de folyton beváltja azért tehetsége ígértét, s évek óta készülő írói világképének nagy, regényformátumú összegezésére. S ha ezt az ígértét is beváltja, ugyanaz a világ fog regénnyé kiteljesedni, amely a Kőnél keményebb vagy a Közös bűn világa. Csurka novelláiból is egy korszak érvényes epikai képét tudom összerakni. S ugyanezt elmondhatnám még jónéhány tagjáról ennek a negyvenes-ötvenes nemzedéknek. Egyébként a három példa – Gáll Ménesgazdája, Csurka Uszálykormányosa, s Galgóczi Kőnél keményebb című novellája – ugyanarra a korszakra; az ötvenes évek elejére vet fényt – tíz-húsz év távlatából. S ez a legnagyobb bizonyíték, szerintem, amellet, hogy ugyanahhoz a nyersanyaghoz ezerféleképpen hozzá lehet nyúlni megfelelő írói tehetség és szuverénitás fedezetével. Egészen biztos, hogy *ugyanazt* másképp fogja látni és láttatni minden valamire való író, és valami *mást* tud fölmutatni ugyanabból a történelmi-társadalmi nyersanyagból, valami nélkülözhetetlent, s amit helyette senki el nem tud mondani.

KARINTHY FERENC: Vigyázzunk: valami olyasmi kezd itt kialakulni, hogy egy jó regény több, mint egy jó novella, vagy netán egy közepes minőségű hosszú regény többet ér, mint egy kitűnő novella. Hát ez nem ilyen egyszerű. Világjelenség – bár vannak ellenpéldák is, például a dél-amerikai nagyregények –, világjelenség, hogy az utóbbi tíz-húsz-harminc évben a próza jobban meg tudta magát fogalmazni novellában, kisregényben, mint abban a bizonyos nagyregényben. Ezek a tolsztoji Háború és békék, vagy a Thomas Mann-i nagyregények, balzaci regénymasszák, prousti vagy akár faulkneri regényfolyamok: ma ilyen vállalkozás nemigen akad. Hogy mi ennek az oka, nem tudom, vagy sejtem tán, de túl messzire vinne. Az új magyar irodalomban is a próza az utóbbi harminc évben többet elkapott kisregényben és novellában, mint nagyregényben.

DOMOKOS MÁTYÁS: Azt hiszem, hogy közülünk még senki sem rangsorolta ilyen értelemben a műfajokat.

KARINTHY FERENC: Éppen te mondtad az imént, hogy várjuk azt a bizonyos nagyregényt, talán a Galgóczival kapcsolatban.

DOMOKOS MÁTYÁS: Veled együtt várom. Éppen Galgóczival kapcsolatban éppen Te említetted, hogy Galgóczi témái műfajokon belül is milyen változásokon mennek keresztül: megír valamit riportban, utána megírja darabban, esetleg filmre is kerül, lesz belőle egy novella vagy kisregény, és így tovább. Egész biztos, hogy egyszer el fog készülni Galgóczi írói világának egy nagyregényszerű összegezése is.

KARINTHY FERENC: Tudtommal készül is a faluja történetének egy ilyen leírása.

DOMOKOS MÁTYÁS: Azt hiszem azonban, más motívumok is közrejátszhatnak abban, hogy ezek a nagyregények nálunk nehezebben készülnek el, mint másutt, s ezeket az okokat az irodalomtudomány nemigen veszi minálunk tekintetbe. Folyton a fülembé cseng, ha erről beszélünk, amit Thomas Mann mondott Amerikában egyik egyetemi előadásán, a József-tetralógiáról beszélvén: „tizenöt esztendőn keresztül botom és támaszom volt ez a munka”. Ami persze azt is jelentette, hogy Thomas Mann számára az élet lehetővé tette – még a legviharosabb sorsfordulatok közepette is – hogy tizenöt éves regénytervekben gondolkozzék. A magyar próza néhány megszállottját és zsenijét nem tekintve, mint például Móricz, magyar írónak nagyon ritkán adatik meg ez az egzisztenciális lehetőség, hogy tizenöt éves, vagy húszéves regényterveket forgasson a fejében és hogy ezeket a regényterveket meg is valósítsa.

KARINTHY FERENC: Van ellenpélda is. Mert például Déry a legkilátástalanabb körülmények és legsúlyosabb anyagi gondok közt írta a Befejezetlen mondatot. Balzac az adósságai után futott, és úgy hozta létre – merem így mondani, hogy létrehozta – mintegy törlesztésül az Emberi komédiát. Bizonyos, hogy akinek sok pénze van és megvan a biztonsága, több esélye lesz. De akiben megvan ez a belső indíték, remélhetőleg így is, úgy is átverekshi magát.

SZABÓ B. ISTVÁN: Egy érdekes szempont merült itt fel a vitában, és hogyha nem is mondtuk ki, úgy tűnik mindannyian egyetértünk abban, hogy nem irodalmon belüliek azok az okok, ami miatt hiányérzetünk van az izgalmas, közéleti vitákat keltő prózairodalom mennyiségével és minőségével. De most fölmerült egy érdekes szempont: az ugyanis, hogy lehet, hogy irodalmon belüli okai is vannak. Egész biztos, hogy a meghatározó okok mélyebben a társadalom új ellentmondásaiban, az életmód, az életforma változásaiban gyökereznek. De lehetséges, hogy irodalmon belüli okai is vannak ennek, – a már említett és úgynevezett negyvenévesek nemzedékénél is –, és amit még izgalmasabbnak tartok: a legfiatalabb írónemzedéknél is. Folyóiratokban is, például néhány hónappal ezelőtt az Új Írásban Módos Péternek egy rövid önvallomásában, korábban Simonffy Andrásnak Gerelyes Endréről írott önvallomásszerű kritikájában, jónéhány interjúban olvashattunk fiatal íróktól arról, hogy az írói létezés és az írói életmód, a vállalt, pénzszerűen vállalt írói mesterség gyakorlása is problematikus a fiatalabb írók körében.

KULCSÁR KATALIN: A fiatalok munkáiról sok szó esett az utóbbi időben, de főként azokat a műveket dicsérték, azokra figyeltek oda jobban, amelyek az úgynevezett, első könyvek voltak, amelyben a fiatal írók saját életérzésüket örökítették meg. Kritika inkább ott érte őket, amikor már a tágabb valósággal próbáltak megbirkózni. Az ő munkájukat kíséri figyelemmel Kis Pintér Imre már évek óta.

KIS PINTÉR IMRE: Igen sok tehetség van. Jelenlétük a mai magyar irodalomban már szinte meghatározó a folyóiratok hasábjain, vagy akár a könyvkiadásban is. Ugyanakkor alig van jelentős mű, sőt azt is hallottam valakitől – és ebben is sok igazság lehet –, hogy sokat beszéltünk róluk, viszont kevesen olvassák őket. A legújabbak többségére jellemző a szemlélet, ízlésbeli, élménybeli hasonlóság. Elsősorban kiélezett morális problémák érdeklik őket. Az egyik központi témájuk a személyiség önmegvalósításának a problémája. Ennek adott esetben társadalmi esélyei, akadályai. Ebből következően is egy kicsit szkeptikusan, ironikusan nézik talán a korábbi nemzedékeknek azokat a törekvéseit, hogy nagy eszmék, célok, folyamatok meghatározottságában szemléljék a valóságot, inkább elfordulnak az emberi kisvilág bizonyos konfliktusai vagy problémái felé. Emögött a hasonlóság mögött van egzisztenciális nyugtalanság is, amit a társadalmi beilleszkedés gondolatai, vagy akár az íróvá válás adminisztratív nehézségei is inspiráltak. Pozitívumuk viszont – az élmények hitelessége és őszintesége, az hogy a saját életüket írják. A legjelentősebb tehetségek közülük – persze ez az én szubjektív névsorom – Nádas Péter, Császár István, Balázs József, Czákó Gábor, Marosi Gyula, Eszterházy Péter, Spiró György, Lengyel Péter. Hogyha egy írónak – egy általam ismeretlen írónak – a könyvét olvasom, akkor elsősorban arra vagyok kíváncsi, hogy van-e valamilyen határozott egyénisége, ami szuverén reakciót tesz lehetővé a világ dolgaira, a másik pedig az, hogy mindezt hogyan tudja nyelvtanilag megvalósítani, milyen kifejezőkészsége van. Ez a két dolog, ami nélkül igazán nagy formátumú próza nem képzelhető el. Nádas Péter, Császár István vagy Balázs József esetében elmondhatom azt, hogy mind a kettő adott. Nádas Péter – sajnos elég régóta nem jelent meg új könyve – kezdetben a klasszikus magyar novella hangvételét látszott folytatni, az ötvenes évek epikus konkrétumaiban írta kisregényeit, a Bibliát és a Bárányt. Azt hiszem, Nádas valahogy Sántával rokonságba hozható. Császár István például a legjobban a nemzedéki tartalmakat rajzolja: az elfordulást az élet apróbb dolgai felé és vele azt a különös és kíváncsi tartást, amikor az ironikus, szkeptikus külső mögött azért nagyon humánus, értékvédő tartás van. A harmadik, Balázs József, akinek három regénye hiteles valóságanyagban epikus telitalálat volt. Balázs a krasznamenti parasztközösségeknek a már-már mesebeli szegénységben és erkölcsi tulajdonképpen folytatta a móricz-i hagyományt. Alkotó módon, eredeti módon továbbfejlesztve ezt a szellemi tartást. Ő is erkölcsi dilemmákat bogaraz, de bekapcsolja a nemzeti történelmi érdeklődést és az általánosabb közösségi problémákat is. A magyar történelem egyik leggyötrelmesebb konfliktus helyzetét is fel tudja idézni, és az a kérdése, hogy lehet-e vajon olyan embereket, embercsoportokat elítélni a méltatlan helyzetért, akik ennek a helyzetnek maguk is részesei, de nem okai, hanem valójában kiszolgáltatottjai, áldozatai. Az biztos, hogy bizonyos felszínesség és türelmetlenség is van ezekben a regényekben, az is biztos, hogy ez a telitalálat egy kicsit egyszerűnek látszik. Bonyolultabb, komplexebb jelentésű életanyagra is át kell majd vinni ezeket a gondolatokat.

SZABÓ B. ISTVÁN: Ahhoz szeretnék vitatkozónak hozzászólni, vajon igaz-e, hogy az egyéniség és a nyelvi kifejezés, a stílus, ez a kettő dönti el igazán a fiatal írók között az író-egyéniséget. Ez a kettő nagyon fontos, de hadd tegyem hozzá – ami nyilván nem is vita tárgya közöttünk –, hogy a legfontosabb kérdés mégis az, hogy van-e társadalmi programja, és még előbb, világnézete az írónak. Világnézete és világnézetén alapuló társadalmi programja.

Nem hiszem, hogy a mi beszélgetésünk orientálna útkon a fiatal írókat, de mégsem lenne jó olyan esetleges félreértést keltenünk, hogy „az epikus személyiség önmegvalósítása” a fő kritériuma az íróvá válásnak. Nyilván a határozott világnézetén alapuló társadalmi program, és ennek a valóban egyéniségre valló, szuverén kifejező eszközökben történő megvalósítása, ez az az út, amelyben „az epikus személyiség önmegvalósítása” is testet ölthet. Ezt a közbevetést

nemcsak a pontosság érdekében tettem, hanem azért is, mert bár nincs itt idő arra, hogy egyes életpályákat taglaljunk, de ilyen szempontból óriási különbségeket érzek például Nádas Péter írói világa és Balázs Józsefé között. Mind a három elemzett fiatal író valóban figyelemre érdemes tehetségnek tűnik, de úgy vélem, hogy éppen világnézetük és társadalmi programjuk különbözősége szerint majd a jövőben egymástól szétartó vagy távolálló egyéniségnek fogjuk látni őket a művek alapján.

CZINE MIHÁLY: Szabó B. István az előbb a három portrén túlmenően olyan gondokat vetett fel, amelyek minden alkotó útját érintik. Engedjétek meg, hogy én csak egy emberről szóljak itt, Balázs Józsefről. Kis Pintér Imre nagyon méltánylóan szölt írói „telitalálatairól”. Ez az írói telitalálat mutatja, hogy egy hagyományosnak tudott elképzeléssel, egy hagyományosnak tűnő világból is lehet teremteni érdemes irodalmat, ha az író ehhez a maga igaz szemléletével, a valóság iránti érdeklődéssel és az élet forráságát érezve nyúl. Öröndetes jelenségnek látom, hogy a fiatal nemzedékben a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején kísértő közömbösséggel szemben a történeti érdeklődés felébredt, s a nemzeti, népi szempontoknak az érvényesítése erősödött. Balázs József példáját a Magyarok-ban, a Fábrián Bálint-ban és a Nyíregyházi huszárok-ban ezért is nagyon jelentősnek látom. Balázs József a korszerű realizmus útját keresi. Szembenéz a valóságos dolgokkal, a hagyományba építi az újat. A mórícz-i hagyományba olvasztja például még az új dél-amerikai próza némely kezdeményezését is. Gondolom, az új így lehet a legéletképebb.

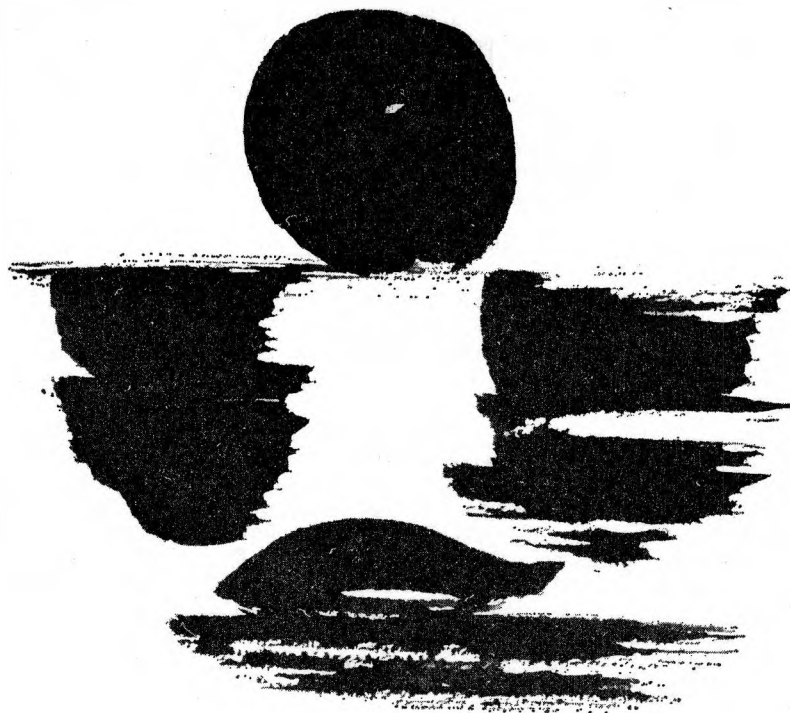
SZABÓ B. ISTVÁN: Ezeket a példákat szaporíthatnánk fiatal íróktól. Csak megemlítek egy váratlanul nagy sikert aratott regényt: Asperján György *„Vészkijárat-bejárat”* c. munkáját, amely egy önmaga társadalmi programja kiharcolásáért küzdő ifjú embernek, az önmaga sorsánál sokkal tágasabb érvényű történetét hitelesen adja, s amelyet szintén a társadalomban gondolkodó realista fiatal prózairodalom egyik jó eredményének tarthatunk.

KARINTHY FERENC: Nagyon tetszik nekem, hogy fiatal, pályájukat most kezdő írókról, tehetséges emberekről ilyen hosszan és kimerítően beszélünk. De azért ne feledkezzünk meg arról, hogy vannak itt pályájuk delén vagy csúcán lévő nagy alkotók, akik építik tovább az igen-igen jelentős életművüket. Csak amit legújabban olvastam: Illés Endre néhány remek novelláját említhetném, vagy Kolozsvári Grandpierre Emilt, aki a Tegnappal és a Szabadsággal kezdett önéletrajzi sorozatát most teljesíti ki. Vagy Gyárfás Miklóst, aki az elmúlt években főként szindarabokat írt, s most egy nagyon szép kisregénnyel, a Papkisasszonnyal örvendeztetett meg, és folytathatnám a sort. Irodalmunk, szerencsére, széles fronton halad előre, és az olvasó számára – én is olvasó vagyok –, ennek minden fegyverneme és korosztálya, öreg regruták és újoncok egyformán érdekesek.

DOMOKOS MÁTYÁS: Hadd tegyek én hozzá mindehhez még valamit, ami igazán csak egy könyvkiadó szerkesztőségében érzékelhető. Azt, hogy miközben a hetvenes évek magyar prózájának a formai, nyelvi, eszközbeli gazdagodásáról beszélünk, azzal az aggodalommal, hogy ennek a prózának a számunkra legfontosabb és hagyományokban a leggazdagabb ága talán szegényesebb termést hozott eddig, mint szeretttük volna; ugyanakkor – s az a kiadói tapasztalat – Magyarországon terjed és emelkedik a prózaírás kultúrája és ez a kultúra nem elsősorban világirodalmi inspirációkból táplálkozik. Vegyük figyelembe azt a szociográfiai, sőt most már azt mondhatnám történelmi tény is, hogy a nagy és folytonos történelmi- és társadalmi életformaváltozások következtében, amelyekkel párhuzamosan Magyarországon az olvasási kedv és olvasási igény is eddig nem tapasztalt méreteket öltött, egyre több ember érzi a szükségét, belső indítékát, hogy az életét, s amit maga körül lát ebben a történelmi, társadalmi, politikai változásban, valami módon papírra vesse, meg-

rögzítse. Ez még nem irodalom. De hallatlanul nagy és nem lebecsülendő forrás, rejtett forrás; meghozhatja és meg fogja hozni egyszercsak robbanásszerűen jelentkező realista művek sorozatában mindazt, amit ma ebben a beszélgetésben hiányoltunk, amit a hetvenes évek prózája eddig még nem hozott meg.

Elhangzott a Magyar Rádió 3. műsorában, 1977. április 13-án és 16-án. Szerkesztő-műsorvezető: KULCSÁR KATALIN.

BM
968

A HŰSÉG ÖRÖME

Várkonyi Nándor: Pergő évek

Különös könyv. Úgy indul, ahogyan a világirodalom egészen nagy regényei szoktak. Az az egynehány, melynek rendszerint már első soraiban elkápráztatja az embert valami ellenállhatatlan ragyogás, ami azután mint napsütésben fénylő hegygerincen, úgy vezeti végig az egész regényen, nem engedi el többé percre se. Itt azonban elengedi, hisz kötelességszerűen jönnek a tények és tanúk. Maradjunk azonban egy percre még az indulásnál.

Ha az V. fejezetig számítjuk, egy jó kisregénynyi, pontosan 159 oldal ez a nagy regény kódos jelképeit idéző indítás. Itt is jelentkeznek már persze tények és tanúk, és a későbbiekben is található néhány oldal – például a megkapóan szép *Utak* – ami inkább ide, a „regénybe” kívánczik; a könyv nem oszlik annyira élesen elválasztható részekre, mint a recenzió önkénye láttatná. Ámde a lényegen ez sem változtat: a könyv egy nagy regény kezdetét s egy jelentős dokumentumgyűjtemény válogatott és kommentált darabjait kapcsolja egybe. Ha Várkonyi Nándor folytatja a kezdetet, néhány – többnyire nem hivatásos írótól származó – sikeres kísérlet után tán megszülethetett volna a modern honi életrajzi regény; helyesebben valami, ami a romániai magyar irodalom nagy modern memoárjaihoz: Kurkó Gyárfás, Lám Béla, Kacsó Sándor, Nagy István műveihez hasonlítható. De nem folytatta, s ez nyilván nem egészen véletlen. A 159. oldal után a regény sodró epikáját fölváltja a dokumentáció. Hogy aztán a Weöres- és Kodolányi-interpretációkban a dokumentációt is kiegészítse illetve fölváltsa a baráti kapcsolatokból kibomló művészportré. Mármint a különös az, hogy Várkonyi Nándor mindhárom részben bőven „benne van”, mégsem ismerhető meg egyikből sem igazán.

Úgy vélhetnénk persze, hogy az emberről a regény árul el legtöbbet, hisz végtére önéletrajzról van szó. Igenám, csakhogy ez a tüneményes gyorsan kivételes műveltségű filoszsa fejlődő bús síheder mégcsak nem is hajaz arra a „Nándor Bácsira” akit úgy-ahogy – ha nem máshonnan, hát a páratlanul népszerű *Sziríát oszlopai*-ból vagy Bertha Bulcsu remek életes interjújából – mindnyájan ismertünk. Bizony nem a mi Várkonyi Nándorunk kamasz- és ifjúkora ez, hanem egy teljesen ismeretlen és idegen regényhőse, aki Gorkij csavargóinak s Don Quijoténak rokona. Így írja legalábbis a szerző. Szíve- és vallomása szerint ugyan Odüsszeusznak is rokona, de az már réges-régen volt és Magyarországon különben sincsen Ithaka. S ha Pénélopé itt-ott talán akad, Kalüpszo bizonyosan nem. Márpedig ő nélkülözhetetlen az odüsszeuszszághoz. Akárcsak a mifelénk úgyszintén föllelhetetlen Kirké. Marad tehát a regényhős, kölyökkutya korában. Az ő látomásai körül szerveződik a korabeli Magyarország néhány szeglete: Nyitra a maga elképesztően monarchiabeli kisvárosiságában, a garantáltan ész- és értelemmentes budapesti Egyetem, a *Nyugat*, az első világháború baromi rettenete, a háború utáni ürben szellemi (vagy inkább csak szellemtudományos) nekirugaszkodásra készülő Pécs. Metszően pontos lesújtó ítélet néhány hírneves professzorról. A *Nyugat* helyének és jelentőségének biztos bemérése a háború utáni megváltozott világban. Két kivételes arisztokrata-család belső és baráti leírása. Menekülés a háború és a katonaság borzalmas embertelenségeiből. Szép szerb kislány – Nauszikaá akadna erre felé is? – szörnyűségeket feledtető s föloldozó csókjai. Azaz hülye professorok, elvetemült följobbvalók, szük- vagy széleslátókörű irodalmi diktátorok, de a városok, erdők, mezők, hegyek, folyók fölött kimondhatatlan kéken ragyog a végtelen ég. Szerelem-barátság-tanít-

ványi hűség öröme ébred a vén szívben, ha az ifjúra gondol, aki bizonyosan ő volt egykor. Regényhős korában.

Várkonyi Nándor azonban jól tudja, hogy a szerkesztő – sajnos vagy szerencsére? – nem regényhős. Ígyhát a *Pergő évek*ben előtérbe kerülnek óhatatlanul a Tények és a Tanúk. Mert Várkonyi Nándor a két világháború közötti Pécsen első-sorban és izig-vérig szerkesztő volt, ha általában könyvtárosnak vagy olykor egyenesen egyetemi magántanárnak álcázta is magát, azaz helyesebben álcázta őt a sors. Néhány kiváló irodalomtörténészünk bizonyára sejtette eddig is, a *Pergő évek*ből pedig mindenkinek azonnal nyilvánvaló, hogy a koranegyvenes évek nagy szerkesztője Várkonyi Nándor volt. Ő teremtett a *Sorsunk*-ban a kor honi követelményeinek megfelelő országos folyóiratot. Nem csupán a helyzet felelősségteljes fölmérése és értelmezése miatt. Értett hozzá, hogy okosan hasznosítsa a vidék előnyeit: a gyengébb központi ellenőrzésből adódó nagyobb szabadságot, s a fővárosi szellemi életet megrázó kulturális divatok és klikkharcok elcsitulását Pécsig értükben.

A *Sorsunk*hoz természetesen jól föl kellett készülni és a helyzetnek is elő kellett készítenie. Meg kellett teremtenie létfeltételeinek. Azért kell ilyen körülményesen fogalmazni, mert ez a második folyamat nem Várkonyi Nándortól függött, ám dokumentált ábrázolása könyvének – a két világháború közti magyar művelődéstörténet szempontjából – bizonyosan legfontosabb része. S mert metafizikai kategóriákhoz szokott filozofikus elme fogalmazta meg, ez a Pécsről szóló történet jelentőségében messze túlnő egyetlen vidéki város magyar szellemi centrummá növekedésének leírásán. A *Pergő évek* ismételten és dokumentáltan hangsúlyozza azt a fundamentális tényt, hogy a város vezetőinek okos, toleráns, önzetlen, áldozatkész, energikus, bátor és főként talpig tisztességes kultúrpolitikája nélkül soha Pécsett országos jelentőségű folyóirat nem keletkezhetett volna, soha a város szellemi élete nem emelkedhetett volna egy közepes vidéki város jószándékú önelégültségbe burkolódzó mucsaisága fölé. És ezen nem segíthetett volna semmiféle egyetem, nem a Pestre származott nagy középszerűségek – mint Surányi Miklós – lelkes támogatása. Okkal válnak a *Pergő évek* fontos szereplőivé Fischer Béla, Esztergár Lajos és mindenekelőtt Lovász Pál, mert az ő szívós, mindennapos küzdelmeik teremtetek anyagi és szellemi alapot a harmincas években a Janus Pannonius Társaság működéséhez s megerősödéséhez, s később ezzel összefüggésben a *Sorsunk* megindulásához s életéhez. „Hogy ez idő alatt mekkora szellemi és erkölcsi tőkét sikerült felhalmozni, megmutakozott, midőn a fékevesztett német uralomdüh elnyelni készült a Dunántúlt, s létében fenyegette szellemi fővárosát, Pécsét.”

Rendkívüli realitásérzékről tanúskodik, ahogyan a maga szerepét ebbe a nagy kultúrpolitikai munkába beágyazottan látja és láttatja Várkonyi Nándor. Az ember csak bámul: mintha nem ugyanaz az ember lenne, aki a *Szíriát oszlopainak* szürreális fantáziavilágát megálmodta! És nem is ugyanaz; a szerkesztő Várkonyi Nándor egészen más ember, mint aki a *Szíriát oszlopait* írta. A szerkesztő józan, megfontolt, kétszer megrág mindent, mielőtt kimondaná. Pontosan érzékeli a lehetőségek határait és tudja jól, hogy csak akkor érdemli meg a szerkesztő nevet, ha tudatosan és rendszeresen túllép a pontosan érzékelt határokon. Nemcsak fejében, előjegyzéseiben és munkatervében is ott van mindenki az egész Dunántúlról, akitől érdemes írás várható. De nagyon jól tudja, hogy valamirevaló regionális szellemi centrum nem elegendhet meg helyi hatáskörrel és kisugárzással: országos jelentőségű föladatakkal kell birkózzon a kor nemzetközi élvonalában. „Ahogyan minden táj szervesen kapcsolódik az ország vérkeringésébe, a regionális lap sem húzódhat lát-határa mögé. Az összekapcsolódást, a többi tájhoz való viszonyát éppúgy figyelnie kell, mint saját külön életét, s ezáltal élenkítenie a külön vérkeringést. Elemi mulasztást követ el az a vidéki lap, mely nem érintkezik tervszerűen és szervezetter a többi régió központjával, s azok munkásait nem vonja a maga munkájába.”

Azok névsora, akiket a szerkesztő Várkonyi Nándor a maga munkájába vont, egymagában bőven igazolja, hogy ő nem követte el ezt az elemi mulasztást. Ám ennél többet is elárul a névsor. Igyekezetét, hogy a fenyegető germán veszedelem ellen egy táborba gyűjtsön minden tisztességes és felelősséget vállaló írástudót,

„népieket” és „urbánusokat” egyaránt. „Az összebékítő tendencia, persze, nem mehetett az egyéni vélemény, az írói szabadság rovására, az író társadalom nem bégető nyáj, ellenkezőleg, „genus irritabile vatum”, mint már jó Horátius megfigyelte. A szigorú igazság az, hogy a szerkesztőségben belül is támadtak ellentétek, s ez természetes az olyan társaságban, mely csupa markáns egyéniségből áll; egyéniség és tehetség íróknál egy és ugyanaz, s ha ér valamit, engedményeket tehet, de nem mondhat le magáról.”

Ezt a toleráns és szerző-párti magatartást Várkonyi Nándor már Pécsre-költöztekor, a húszas évek közepén, a mindössze két számot megélt *Symposion* szerkesztőjeként kipróbálhatta, s ugyanez élteti a modern magyar irodalomról rengeteg eredeti adatgyűjtés és levelezés árán összeállított beszámolóját. Szemére is vetették mindjárt a könyv megjelenésekor, hogy túlságosan „elnéző”; kelletténél többre értékel tehetségüket kellően még nem „bizonyított” szerzőket. A *Pergő évek*ben maga is készséggel elismeri ezt a „hibáját”, ám ami az irodalomtörténésznek tán csakugyan fölróható volt, ugyanaz a szerkesztőnek vitathatatlan előnye, hiszen a kezdőknek előlegezett bizalom nélkül eleven, tehát fejlődő irodalom nem képzelhető el. A *Sorsunk* harmadik évfolyamát záró – s itt is idézett – „Szerkesztői üzenet”-ében pontosan megfogalmazta az elvet: „Ha tehetséges író vagy jószándékú irány a kezdés, az indulás korát éli, megkivánja az elnéző buzditást; aki azonban beérkezett, vagy ami erőre kapott, törje el, ha fogyatkozásaira is rámutatunk. Ez minden értéknek csak javára lehet.”

Ez a szilárd szerkesztői állásfoglalás segítette át a lapot – a *Pergő évek*ben nyíltan föltárt – külső és belső kríziseken. „A helyi nagyságok érzékenységet, operettkulturánkat védelmezzük, vagy a magyarság létérdekeit, még ha csupán szalmazsál is amit mozdíthatunk?” – kérdezi egyik ilyen krízis leírásakor. S a kérdés nem szónoki, noha a válasz nem lehet kétséges. Kétséges és veszedelmekkel terhes volt ugyanis a helyzet, melyben helyt kellett állani. A *Pergő évek* éppen csak megemlíti a *Magyar Dunántúlt*, a szerző – 1944-ben megjelent – tiltakozását a német hódítás ellen. Tán valóban elég ismert is ez a nemrégiben újrakiadott könyv ahhoz, hogy ne kelljen bővebben szólni róla. Bizonyosan a szerző sem szeretné, a maga érdemeit elhárító büszkeségében, ha emlegetnénk. Nem maradhat mégsem említetlenül a magatartás, mely a *Magyar Dunántúl* íróját, a *Sorsunk* szerkesztőjét éllette: „Soha egy pillanatig sem képzeltem, hogy a történelem menetét folyóirattal kezelhet meg lehet változtatni, de magatartásról volt szó, egy eszme ébren tartásáról, a nép szolgálatáról.”

A *Pergő évek* a Kodolányival átélt és megszenvedett barátság leírása közben megszakad. A könyvnek nincs vége, de nem befejezetlen. Jól láthatóan konvergál ugyanis. De a határérték, ami felé tart, a Szerző titka. Szavakkal, mint „humanitás”, „serenitas”, „pannon derű”, „látomásos valóságérzék”, „kozmosz érzékenység” s más efféle mégcsak meg sem közelíthető. Nem visz közelébb hozzá a maga s barátja arcvonásainak káprázatos többszöri tükröztetésével fölépített Weöres-portré sem. Előbb elhíhet, hogy Csöngé a világ – mit világ, Kozmosz! – közepe, mintsem az, hogy az itt szereplő Weöres Sándornak és Várkonyi Nándornak bármi köze lenne az e nevek általunk ismert egyéniségekhez. És persze ugyanez érvényes a Kodolányi-barátság leírására is; moll helyett dúrban. A könyv a barátságok portréival kiszabadul a tények és tanúk bűvköréből. Vaskosan, darabosan, földhözragadt-könnyedén lebeg egy soha-nem-volt-valóság mindennapi tényleges létezése felett. Akár az Avignoni kisasszonyok. (*Magvető, 1977.*)

ÍRÁS ÉS SZOLGÁLAT

Tüskés Tibor: Pannóniai változatok

Tüskés Tibor új könyve dunántúli, javarészt valamilyen módon Pécshez kötődő írókról és művészekről szól. Elsőnek – méltán és jogosan – a közelmúlt egyik legnagyobbjából „pannonjáról” és „pécsijéről”, a mindenben bátor és az írás mindenfajta felelősségét oly példásan tudó Várkonyi Nándorról, a hajdani nagy politikai humanisták e kései, de elődeinél nem hátrébb való utódáról. Szép, okos, személyes melegű és tárgyilagosan értékelő tanulmány, még egy árnyalatnyi rokonszenves megindultsággal a hangjában, hiszen nem sokkal az után készült, hogy ez a kiváló, látni és látomásait vállalni merő, a süketség magányába zárt, de antennáival jelennek és múltnak mégis annyi élő jelét fölfogó és földolgozó, életében azonban – sajnálatos szokásunk szerint – nem valódi súlya szerint méltányolt s inkább vidéki kuriózumnak tartott tudós, gondolkodó és író örökre lehunyta a szemét. *Írás és szolgálat* az esszé címe. Tüskés Tibor még három évvel innen van az ötvenen, de munkássága és a belőle kivehető emberi-írói magatartás máris megérdemli azt a minőséget is, erkölcsiséget is jelző címet, amivel Várkonyi Nándor pályáját illetve: írás és szolgálat.

Jó írás, okos szolgálat. És becsület, megbízható munka. Hiteles, de nem mutványos. Tüskés Tibornak nincsenek „trükkjei”, módszerének nincsenek látványos fogásai. Mint a jó mesterember – és jó mesterembernek lenni nem szegény, hanem igen nagy dolog – fölkészülten áll neki földadatainak, nem azzal a szándékkal, hogy magát mutogassa, hanem azzal, hogy tárgyát tisztességgel körüljárja, megmérje, meghatározza, helyére tegye. Helyet kérjen – joggal – Bárdosi Németh Jánosnak „a kórus padjaiban”; egy méltatlanul feledésbe nyomott, csonka életműben, a kor méltatlan „elgázoltjai” közül való Szántó Tiboréban megmutassa, mi volt s milyen nagy volt a lehetőség, s ahhoz képest mi, mennyire nem minden valósulhatott meg belőle; egy nehéz, keserves, sokszorosan gátolt indulás kedvetlenségeivel jól megmagyarázzon és mintegy „megemeljen” egy kései, ízes beérést, a Pákolitz Istvánét... és így tovább, de mindig a szűkebb pátria, Pannónia és a még szűkebb kör, a pécsi vonatkozások körén belül. Ami előny is, mert egységet ad a könyvnek, hiszen még a nem dunántúli Kassák is a Dunántúl keretében jelenik meg; és lehetne hátrány is: a szemlélet bizonyos szűkösségére, és nem mindig üdvös lokálpatriotizmusra vezethetne. Tüskés Tibor azonban, szerencsére, nem azért pécsi, hogy ne lásson túl Pécsen és ne távlatosabban, szélesebb kapcsolatokban lássa azt, ami pécsi vagy onnét származik. S kivált nem azért pécsi, hogy elfogult legyen.

„Módszerében” a legjobb az, hogy nincs módszere. Egy alkalommal, a népművészetről szólva, figyelmébe ajánlja a szakembereknek a strukturalizmus kínálta lehetőségeket a tárgyi leltározáson túl a személyi jegyek és az alkotó személyiség meghatározására; ő maga azonban minden inkább, mint strukturalista. Eljárásmódja látszólag inkább konzervatív. Az esszék általános sémája nagyjából a következő: kezdi némi „bevezetéssel”, ami azonban nem esetleges és olykori személyességében is mindig a tárgyhoz mond valamit; rátér a rövid életrajzi adatokra: becsületesen közli, nagy öröme minden jövődő irodalomtörténésznek, hogy ki mikor, hol született, hogyan nevelkedett, miként alakult a pályája és mit írt a róla szóló tanulmány keletkezéséig (vagyis megkapjuk az oly hasznos, oly jól tájékoztató és sokszor annyira nélkülözött, mert nem „mutató” bibliográfiát); majd következik a pályája rajza: a műveknek a legkézenfekvőbb és legmegbízhatóbb időrendi sorrendben való

elemzése, jellemzése, esetleg kritikája, s mindebből kibontakozólag a „portré”, abban a tárgyilagos megvilágításban és „természetelvű” fölfogásban, amit már a – többnyire egy-egy mű legjellemzőbb vallomását kiragadó – cím is jelez; Takács Gyulánál például „Mint fán az évgyűrűk”, Takács Imrénél „A kaland bennem mélyül”, Kalász Mártonnál „Az érdes világosság költője”.

Persze nem minden arc- és pályakép egyformán jó, hiszen a „modell” sem mindig egyformán izgalmas. És mert ebben a műhelyben az elsődleges szándék a jó portré, az eleven minta formálási lehetőségeire kevesebb figyelem jut: több a jellemzés és kevesebb a kritika. Azért ez sem marad el, csak éppen nagyon tapintatos. Ért-e belőle, akinek szól? Ez már az ő dolga. És mert kritikai életünkben vissza-visszatérő kívánság, hogy a bírálat legyen „élesebb” (mintha bírálni csak élesen lehetne): bizonyára lesznek majd, akik Tüskés Tiborról azt fogják mondani, hogy ott is kesztyűs kézzel dolgozik, ahol tanácsosabb lenne metélőkést használnia vagy fustélyt ragadnia. Pedig jobb, ha a kritikus a metélőkést a hentesekre hagyja és a fustélyt átengedi a duhajkodóknak, ő maga pedig türelmesen és a saját módszereit csiszolva-fejlesztve megmarad annál a sainte-beuve-i elvnel, amely szerint a kritika annál jobb, minél inkább jellemrajz. Aki jó és pontos jellemrajzot ad, az a jellem és mű fogyatékoságait és torzulásait is megmutatja: tükrében a púpos nem nemesedik atlétává, és a kancsált nem idealizálja sastekintetűvé. Még pedagógiának is ez a legokosabb: abból, hogy „ilyen vagy”, ki-ki levonhatja a tanulságot, hogy a jövőben a saját érdekében (ami azonos műve érdekével) milyen *ne* legyen. S aki az ábrából nem ért, azzal már talán nem is nagyon érdemes foglalkozni. Még fustéllyal sem.

Hogy néha szigorúbb is lehetne? Kétséggkívül. Bár szigorú is, csak nagyon udvariasan. Mikor egy költői hangváltás érdemeiről beszél, amivel a költő voltaképpen a sima másodlagosságból váltotta ki magát, nem hallgatja el az új hang olykori göcsörtösségeit; igaz, azt is megérti és meg próbálja értetni, miért lett göcsörtös a hang, milyen belső konvulziók hatására. Mikor egy próza természetét vizsgálja, okosan mutat rá arra a Hemingway-korra, mely főként fiatalabb prózairóinkat lepte meg valóságos ragályként, amikor egyszerre ismertté válhatott nálunk Hemingway (és Faulkner), és mely az adott esetben az író – finom fogalmazása szerint – „segítette az önálló hang megtalálásában”. Két lappal odább azonban, amikor ugyanabban a műben „a szürrealisztikus elemek szerepének megnövekedéséről” esik szó, Kondor Béla – egyébként nem jogtalan – képzőművészeti analógiája mellett talán Déry Tibort is említeni lehetett volna, alighanem legalább annyira joggal. És – még mindig ugyanennél az esetről maradva – „a feladatszerűség, a pályázati indíték, a didaktikus írói megoldás” talán még akkor is rászolgálna – lévén az egyedi eseten túlmutatóan *jelenség* – valami főnntartás hangoztatására, ha az író, Tüskés Tibor szerint, „mértéktartóan és ízléssel alkalmazkodik a kitűzött célhoz”. Mert végül is nem ezzel függhet-e össze, esetleg nem egyenesen ebből vezethető-e le, hogy az író nem „ugyanazon a hőfokon éli át különböző hőseinek sorsát” (ahogyan igazában kellene), hanem „többnyire egyetlen alakjának, a főhősnek a helyzetébe képzeleli magát”, vagyis talán nem is nagyon kell képzelnie, hiszen azonos a főhőssel. Ez persze egyáltalán nem lenne baj, ha hasonló „hőfokon” és az ábrázolás hasonló erejével azonosulna többi alakjával is. Akkor nem történnék meg, hogy a mese érdekessége mellett vagy miatt „a figurák körüljárása, több oldalú bemutatása halványabb marad” és „a megélt élményanyag parancsolóbb erejű formálójá még a műnek, mint az író teremtető-alkotó tevékenysége”.

Nyilvánvaló a kíméletes és tapintatos fogalmazás. De bizonyára nem azért ilyen, mert dunántúli, sőt pécsi indulású íróról van szó, hanem inkább pedagógiai tapintatból: mert nem akar elébe vágni a pálya további szakaszának és ezt végtére ugyancsak a javára írhatjuk Tüskés Tibornak. Szokás ugyanis ma nemegyszer éppen csak nekiindult pályákat, három-négy könyves írókat olyan túlméretezett apparátussal, olyan már-már véglegesítő irodalomtörténeti beállításban vizsgálni, mintha máris klasszikusok lennének, mintha máris tekintélyes életmű állna mögöttük, nagyívű „fejlődés” (noha valójában még csak most fognak fejlődni, ha az effajta kanoni-

zálások után egyáltalán lehet). Teszik ezt esetleg abból a – jobbára azért már túlhaladott – téveszméből kiindulva, hogy tulajdonképpen az okos kritikus az, aki a botladozó író t helyesen jární tanítja. Holott az íróból csak úgy lesz valódi író, ha maga tanulja meg a mesterségét, figyelve ugyan a kritikára, de nem kapaszkodva esendón a kritika erős férfikeze után (ami sokszor nem is olyan erős és nem is olyan férfias), hogy vezesse – nem a természete által diktált, hanem tervezőasztalnál kiagyalt útján. Ez az, amit Tüskés Tibor nem akar; nem irányítani kíván, hanem regisztrál, s akinek érzéke, füle, tehetsége van hozzá, a regisztrálás hangneméből, a szavak súlyából, az elemzés gondjából kellőképpen megértheti, amit megérteni csak javára szolgál.

De akkor is: az, amit ad, elsődlegesen pályarajz, és csak mint ilyen, mintegy másodlagosan, járulékosan kritika. A pályarajzok viszont már csak említett, becsületes és alapos informatív jellegüknél fogva is értékesek. Egyik-másik a megfejtés érvényével, világosságával és hitelével hat. Mint például a Takács Imrét vagy a Kalász Mártont bemutató, életrajzi, lélekrajzi és esztétikai tudnivalókat kitűnően és egyensúlyozottan összefoglaló tanulmányok.

Ennek a nyugodt, olykor egészen a pedantériáig alapos (de igen jó, hogy eny nyire alapos), egy árnyalatnyit mindig tanáros (de jólesően és megnyugtatóan, mert megbízhatóan tanáros), inkább akartan száraz és tényszerű, mintsem nagyképpen homályos és tényszerű ismereteinek hiányát vizenyős eszmélkedésekkel leplező tanulmányírónak hangja – azt is mondhatnánk, hogy váratlanul és meglepően – fölfűlik egy árnyalatnyit, mihelyt nem elsődleges szakmájáról, az irodalomról, hanem „kiegészítő sportjáról”, a képzőművészetről van szó. Amit a *Mosztári hidról* ír, akár illusztrációja lehetne annak, hogy Csontvárynál, de általában minden jelentős modern (és nem modern) műben „nem a látvány szépsége” az elsődlegesen fontos, hanem ami a megörökített látvány mögött van, illetve benne rejlik a látványban, s amiért *éppen* ez a látvány és *éppen* így méltó a megörökítésre: „a táj, a történelem jelentése”, vagy ha tetszik, egy arcé, egy gesztusé, egy jeleneté. Csontvárynál épp úgy, mint Rembrandtnál, Borsosnál épp úgy, mint Velasqueznál. Ez az, amit Tüskés Tibor a művekben keres, szerencsére egy kicsit a „szakmán” kívül, tehát első sorban nem a technikai megoldások, hanem az emberi-művészi magatartás, világlátás és mondandó iránt fogékonyan, anélkül, hogy a festészet vagy a szobrászat nyelvét átfordítaná az irodalom nyelvére. Ezért írja a *Pannóniai változatok* talán legszebb és legmélyebb esszéjét egy kivételesen nagy (és élete folyamán kivételesen mellőzött) festőről: Egryről. Csupa aforisztikus értékű megállapítással vagy idézettel (de idézni is tudni kell!); mint például Egrynek a Balatonra irányuló állítólagos „beszűkülésére” vonatkozólag: „Az utazások átfogójának csökkenése nem elszűrkülést, hanem elmélyedést, a legelső rétegek föltárását eredményezte”; vagy: „A Balaton nem téma Egrynél, hanem a maga teremtette világ létrehozásához elemeket, motívumokat szolgáltató valóság. Képei nem a Balatonról és a táj lakóiról, hanem az ember és a természet egyénien értelmezett kapcsolatáról vallanak”; vagy: „Nem lefest, nem leír, nem leltároz, hanem a látványból leszűrt, élménnyé párolt mondanivalóját fejezi ki” (s itt hozzátehetjük: épp ezért nem azt a hagyományosan bárgyú kérdést kell föltenni Egry vagy Cézanne vagy Rouault vagy bárki más „modern” festő képe előtt, hogy „mit ábrázol”, hanem azt, hogy „mit mond”, „mit akar mondani”).

Érdemes lenne idézni azokat a mondatait is, amelyek Egryvel kapcsolatban (és sugalmazására) a magányról, a művészetnek, mármint az igazságnak erről a – kegyetlenül és korlátozottan annyszor félreértett és félremagyarázott – lételeméről szólnak. Érjük be eggyel a horgászó Egryről: „A meditáló, elmélyedő, önmagába néző, vizsgálódó embert valami mindig összeköti a világgal: éppen az, hogy töprengése a világra irányul.” Igen, a világra akkor is, ha enmagára: hiszen ő maga is világ, világsűrítmény egyetlen személyben – ezért művész (már amennyiben valóban az és olyan súlyú, mint Egry volt).

A könyv másik kivételesen okos, zavarokat tisztázó, alapvető dolgokat higgadtan megvilágító képzőművészeti tanulmánya a *Martyn Ferenc művészi útja* című. Nemcsak bemutatja ezt a nagy alkotót, hanem közel is hozzá, meg is érteti, melles-

leg valóságos kalauzt adva – részben jól választott Martyn-idézetekkel – a modernnek nevezett művészethez. „Vajon – írja, egyben a realizmusnak a fotografikus ábrázolással való összetévesztését is megcélózva, vagyis azzal a ridegen szimplifikáló szemlélettel szemben, amelynek időlegesen Martyn Ferenc is épp úgy áldozatául esett, mint Borsos Miklós, mint Egry József, mint Weöres Sándor, vagy mint a maga módján Várkonyi Nándor – a művészetnek az-e a feladata, hogy az érzéki valóság tárgyait utánozza, a kép és a valóság közti hasonlóságra ródobbitsen? Martyn szerint sokkal inkább az, hogy... „a vizuális viszonylatok egyensúlyát” megteremtse. Ugyanakkor egy, az érzéki szemléleten túli realitás is létezik, s a modern kor művészete a mai embernek épp ezt a tudati állapotát akarja érzékelhetővé tenni, olyan kifejezőeszközök fölhasználásával, amelyek korábban sem voltak ismeretlenségnek, de mostani felhasználásuk újszerű művészetet teremt. Martyn művészete tehát nem a realitás tagadása, hanem a realista ábrázolás kitágítására tett kísérlet.”

Sok találó, megjegyzésre vagy továbbgondolásra érdemes dologra lehetne még föl hívni a figyelmet Tüskés Tibor új könyvében. Például arra, hogy Takács Gyula költészete a maga költői módján és nyelvén a Balaton-vidék hegyközségeinek „népi ízekkel átszőtt magyar barokkjára emlékeztet” (amibe azért egy is szócskát bele lehetne tenni); arra, hogy saját értékeinket nem föltétlenül a külföldi – olykor ráadásul vitatható – analógiák vagy hatások fémjelzik; arra, hogy van „pannon népszerűség” is; vagy arra, hogy „amikor némelyek a hanyagságot és a tudatlanságot próbálják elvvé tenni, amikor a pongyolaság lesz úr a versen, akkor a kifejezés pontosságát vallani és védeni: a legmerészebb korszerűség”. Lehetne egy-egy túl sommás megállapításával (ritkán) vitázni is: például azzal, hogy a természethez való racionalisztikus közeledés kizárja nemcsak a homályt, hanem a „pásztori hangulatot”, az idillt és bukolikát is. Ez azonban ilyen mereven (de talán Tüskés Tibor sem gondolta ilyen mereven) egyszerűen nem áll: hiszen racionalisabban és *ugyanakkor* pásztoribban, idillibben, bukolikusabban a természethez aligha közeledtek, mint éppen a tizennyolcadik század racionalistái. Van ugyan biedermeier idill és édeskés idill és „polgári” (operettes) idill is; de *ráció* és idill vagy bukolika nem ellentétek, hanem inkább egymást összetartozva kiegészítő fogalmak, formák és élet-érzések. Egyébként annál is, akivel kapcsolatban a vitatható megjegyzés elhangzik: Takács Gyulánál.

De talán ennyi is elég a *Pannóniai változatok* természetének jellemzésére és értékének érzékeltetésére. Túl ezen az egy könyvön, Tüskés Tibor egész munkásságára is egyre inkább vonatkoztatható, amit Takács Imréről ír: „Igen sokfelé tekinthető, tájékozódó, tájékoztatva tanuló művész áll előttünk.” Ugyanezt írhatjuk és mondhatjuk róla is; még a „művész” szót sem kell kicserélnünk. Nemcsak mert szépen, tisztán, üdítően világosan ír, hanem azért is, mert művészetekhez való kapcsolata alapvetően művészi (azaz *művészi* módon való megértésre törekvő). Ez ma, a tudományoskodás és áltudományoskodás divatjában különösen megbecsülendő. Éppen ezért lenne jó, ha a *Pannóniai változatok* után tágitana egy kicsit a térképén. Nem mintha pécsinek és pannóniainak lenni *ezen a fokon* provincializmus lenne; egyáltalán nem az. De csak nyernénk vele, ha rászánná magát és „országos” lenne kritikus és értelmező figyelmében. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977.*)

TAKÁTS GYULA

Kortársainkról vall az Akadémiai Kiadó tanulmányorozata, s bár a szándék mindenképpen dicséretes, a kritikusok néha fölkapják a fejüket, ami tulajdonképpen természetes is, mert hiányzik a távlat, amely pontosan kirajzolhatná a kortárs művek heggyvonulatának kontúrjait. Valaki azt mondja, hogy költőkről legfőljebb haláluk után kétszáz évvel lenne szabad írni, amikor már csak a művet látjuk, megtisztítva emberi elfogultságoktól, ellenszenvektől és rokonérzésektől. De miért is kellene félnünk ezektől, meg hát addig csak kell csinálni valamit, s a jövőnek is jó, ha felmérjük a kortársi teljesítményeket, vállalva a tévedés lehetőségét és természetes kockázatát.

Ez a magyarázata annak is, hogy Laczkó András Takáts Gyuláról szóló tanulmánya a szokottnál nagyobb kritikai visszhangot váltott ki, aminek végeredményben örülni kell, mert a kritika soha nem végítélet, hanem érvek, vélemények, bizonyságok felsorakoztatása.

Bárhogyan is van, Laczkó érdemének kell betudnunk, hogy roppant szorgalommal követi nyomon Takáts Gyula életművét, lépésről lépésre haladva elemzi az egyes alkotásokat, lépten, nyomon idéz, s megfontoltan adagol elismerést és elmarasztalást. Az más kérdés, hogy ez a filológusi buzgalom feltétlenül találkozik-e egy költői életmű aránylag könnyen kitapintható szándékaival, nem veszik-e el a sorok és versek útvesztőjében, s valódi-ként fogadhatjuk-e el azt a képet, amit fölmutat. Laczkó néhány finom megjegyzést tesz, például Takáts prózájáról szólva, melyről megállapítja, hogy „versbe tördelve is idézhető lenne”, vagy midőn arról ír, hogy e próza legfőbb jellegzetessége „a líra és a próza közötti határvonal feloldása” (137. old.), s ugyanígy elfogadható, amit Takáts és a szürrealizmus kapcsolatairól ír, vagy arról, hogy a háborús évek hogyan növelték társadalmi felelősségtudatát.

Az egyes megállapítások igazával szemben azonban erősen vitatható a tanulmány szemlélete, maga a megközelítés, ahogyan Takáts Gyula életművét kezeli. A verselem-

zésnek ez a módja – úgy érzem – sok mindenben nem korszerű, s modern költőt aligha lehet tetten érni a régi sztereotip fordulatokkal, hogy „a költő itt azt mondja”, vagy „azt akarta mondani”. Laczkó sajnos gyakran választja az ilyen felszínes magyarázkodást, s ezért ír ilyent: „A Hold és hárs, a Könyörgő című verseiben például egy angyalnak tulajdonítja a nap megjelenését” (109. old.), vagy „A gyümölcsérlelő ősz ugyanis Takáts véleménye szerint nem egyéni ügy” (110. old.), s az is fölösleges magyarázkodás, mely szerint Takáts „ezt akarta elérni a szándékos egyszerűséggel: az emberi szívek (a költő szerint mindent meghatározó, irányító emberi szerv) teljes meghódítását.” (120. old.) Máskor önmagának mond ellent: „A képek nyugalmat árasztanak, dinamizmustól, feszültségtől mentesek.” (150. old.) Néhány sorral lejjebb: „A feszültség a stílusban is megvan.” Nem egészen világos a „földközeli költészet” és az „univerzum lírájának” éles szétválasztása (121. old.), az ilyen fogalmazása pedig bántóan pongyola: „Ezt az időt (1949 utánról van szó) elsősorban népműveléssel töltötte ki, valamint a lírai világ mélyítésével és támogatásával, képzőművészeti ízlésfejlesztéssel.”

Néhány nyilvánvaló tévedés: Bolond Istók figuráját nem Arany János teremtette meg, az „automatikus” írásról elsősorban Breton írt, nem pedig Éluard; Ramuz (és nem Ramus), Mistral és Jammes nevének egybekapcsolása így meglehetősen önkényes, inkább a más helyütt említett s korábban nagy hatást gyakorló Giono illenék ide, az is kérdéses, hogy a lélek torzulásainak „eszményítése” a szürrealisták számájára irandó-e, de az még inkább, hogy van-e valami, ami Takáts Gyulát rokonítja ezzel.

Laczkó szándéka világos: sorról sorra megmagyarázni Takáts líráját, mentális eszközökkel megvilágítani egyes elemeit, logikai rendbe kényszeríteni a versek szabad gondolatársításait. De ez a tanáros módszer folyton elnehezül, csak ritkán szárnyal a versekkel.

Úgy gondolom, Takáts Gyula líráját más oldalról is lehet, s talán kell is megközelíteni. Költői útja, minden egyes kötete újra és újra bizonyította Várkonyi Nándor igazát, amit egyébként Laczkó is idéz: „Költészete mindvégig ugyanabban az at-

moszférában bolyong, melynek kapuját első versével megnyitotta." Takáts lírájában ezt érzem a legjellemzőbbnek, s tulajdonképpen igazán boldog költőnek nevezhetjük, aki már indulásakor megtalálta hangját, s költői erejét és jelentőségét éppen az bizonyítja, hogy a maga csendes, idillibukolikus módján egyre nagyobb részt hódított meg a világból. Az első kötettől a Száz nap a hegyen verseiig mind magasabbra visz az út, s folyton éreznünk kell azt is, hogy milyen tudatosan építette világát. Földrajzilag is.

Az alapélmény Somogy, innen indult el, s mindig ide tért vissza, de ez számára semmiképp nem pusztán földrajzi fogalom: a föld római emlékeket rejt, a Horatius noster évszázadok élménye volt, Csokonai s mindenek előtt Berzsenyi emléke jár vissza, olyan elevenen, mint egyetlen költőnké. Ezek azok az alapok, amelyekből fölépül Takáts Gyula költészete. Somogyból az első út a távoli és mégis valóságos rokonokhoz vezet Suomíba, mintha ezzel akarna társat keresni somogyi magányához, aztán északról délre indul, a szellemi rokonságot jelentő latin világba, majd még tovább, a forráshoz, Hellasba. Mindez megfontolt és tudatos egységet jelent, s a Laczkó által is többször idézett és hosszan elemzett vers, az Átsugárzik és ragyogva, világosan vall erről:

Nem négy folyó... Nem kerek gömb...
Az én hazám már sokkal több.
Útjaimat ekként járva,
Megnő a szív és vers szárnya.

S itt ellent kell mondanom Laczkó Andrásnak, ebben a versben, melyben valóban az Arany-költemény visszhangzik, nem „az a legproblematisabb, hogy egybe kell kapcsolnia az égi és a földi „teljességet”, – föltéve, hogy nem vesszük szó szerint a „csillagi fát”, vagy az éteri vizekbe kóstoló pacsirtát, – mert éppen ez az 1959-ben keletkezett költemény jelenti az emberileg elérhető teljesség határát, amikor „vers, föld és ég mindenkié”.

Laczkó tisztos, ám kissé túlmagyarázó módszere mintha nem merné a versek szárnyalására bízni magát, folyton logikai érveket, bizonyságokat keres, s így időnként épp a több válik kevesebbé, s ez nehezíti el stílusát is. Ez a költészet valóban „természet és ember, föld és ég” szoros egysege, mely már kezdetben is sajátos hang-

jával vonta magára a figyelmet. Laczkó tanulmánya a lehetséges megközelítési módok egyike, melynek veszélyeit is példázza, s igazán kár, hogy pedáns, a verset folyton prózára fordító gyakorlata nem egyszer éppen a lényegét takarja el. Ilyen felkészültséggel és buzgalommal lényegesen közelebb tudott volna jutni Takáts Gyula költészetének forrásaihoz, ha lelkesedését és szeretetét nem fékezi le egy vélt tudományosság szándéka, amelyre már Arany is megcsóválta a fejét, amikor Lehr Toldi-kiadását lapozgatta.

CSÁNYI LÁSZLÓ

Bernáth Mária:

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF

A *Gondolat* kiadó *Szemtől szembe* sorozatának egyik legutóbbi kötete az ötven esztendővel ezelőtt, 1927-ben elhunyt Rippl-Rónai Józsefet, a magyar szecessziós és posztimpresszionista festészet egyik legnagyobb egyéniségét, rajzművészetünk boszorkányos kezű mesterét, a modern hazai iparművészeti törekvések egyik legfőbb előfutárát mutatja be. A mű szerzője Bernáth Mária művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának munkatársa, aki az elmúlt években már több értékes tanulmányt publikált a magyar és az osztrák szecesszióról.

A Rippl-Rónaival foglalkozó korábbi irodalom bőséges és magas színvonalú. A mesterről írott monográfiák közül kiemelkedik Petrovics Eleké (1942), François Gachot-é (1944), Genthon Istváné (1958) és a Pécsen működő Aknai Tamásé (1971), valamint Pewny Denise — sajnos kis példányszámban közreadott, s szinte könyvészeti ritkaságszámba menő — doktori disszertációja (1940), amely alapvető fontosságú, ugyanis teli van a művészettörténész által fel- és megkeresett francia pályatársaktól (Pierre Bonnard, Aristide Maillol stb.) nyert — Rippl-Rónaira vonatkozó — információkkal. Bernáth Mária merít a korábbi Rippl-irodalomból (az említett műveken kívül Fülep Lajos, Bernáth Aurél, Takáts Gyula, Martyn Ferenc és mások esszéiből, cikkeiből, visszaemlékezései-

ből), továbbá a mester — mindmáig jórészt kiadatlan — leveleiből és a róla írott korabeli újságcikkekből, támadó és rokonszenvező kritikákból, de az összegyűjtött dokumentumokhoz *hozzáadja saját egyéni megállapításait*, amelyekből egy olyan Rippl-Rónai-portré áll egybe, amely vetekszik a korábbi Rippl-monokráfiákkal, sőt azokat egyben-másban meg is haladja, felül is múlja.

Rippl-Rónai működését — Genthon István nyomdokain haladva — Bernáth Mária is négy — nagyjából elkülönülő — alkotói periódusra tagolja. A Munkácsy oldalán eltöltött kezdeti, nem túl sok biztatót ígérő időszak után — a 90-es években — kezdődik el a mester ún. „fekete” korszaka, amelyet Bernáth Mária — a „fekete” jelzőt szerencsésebb szóval helyettesítve — „színredukciós” festői szakaszként jelöl meg. E korszak fő művei a Nő fehérpettyes ruhában, a Kalitkás nő, a Kuglizók, az Alföldi temető, a Szüleim 40 évi házasság után és az Öreganyám című festmények, amelyeknek Bernáth Mária szép passzusokat szentel.

A mesternek Magyarországra való hazatelepülése után indul el a kaposvári életkép- és enteriőr-periódus (Szomorúság, Karácsony, Amikor az ember visszaemlékezéséből él, Piacsek bácsi babákkal stb.), amelyre a színek megélénkülése s a kisvárosi hangulatok, benyomások és embertípusok középpontba-kerülése a jellemző. Az Apám és Piacsek bácsi vörösbor mellett (1907) vezet át a második — zsánerkép- és enteriőr-szakaszba — a harmadik periódushoz, a „kukoricás” vagy „mozaikos” képek korszakához (1908—1912). Bernáth Mária azt javasolja (joggal...), hogy e képek kapcsán mellőzzük a „pointillista” jelző használatát, ui. Rippl „pöttyös” képeinek (Boulevard Montparnasse, Akt teraszon, Anella és Lazarine, Park aktokkal stb.) semmi közük az elméletileg szilárdan alátámasztott Seurat-féle pointillizmushoz. Rippl dekoratív hajlamai — s nem tudatos, teoretikus megfontolások — vezették e módszerhez, hiszen a művész „nem volt elméleti ember”. (163. l.)

Rippl-Rónai 1919-ben festi meg élete utolsó olajfestményét fiatal barátnőjéről: Bánya Zorka színésznőről (Zorka fekete ruhában). Ettől kezdve csupán pasztellképek kerülnek ki a műterméből. (A pasztelltechnikát egyébként régebben is kedvelte.)

Öregkori pasztelljei között sok a kisebb kvalitású munka, egyiket-másikat csupán a hol költői, hol szellemes címadás („Lekaszálták már a rétet, a széna az enyém...”, „Jön a vihar, jön, Schléizingeréknél már esik” stb.) emeli ki a kor átlag-festményei közül. De a 20-as évek pasztelljeinek egy hányada remekmű, így a *Nyugat* íróiról készült portrék (Osvát, Schöpflin, Babits, Móricz, Feleký Géza, Szabó Lőrinc) és az önarcképek, amelyekről a pálya végére érkezett művész sztoikus bölcsességgel, reznált pillantással néz le reánk.

Így vezet végig bennünket Bernáth Mária, az avatott kalauz, a hatalmas terjedelmű életművön, amelyben — ekkora termékenység mellett ez természetes! — vannak igénytelenebb, felszínebb művek is, ezeket azonban hamar feledteti a chef d’oeuvre-ök hosszú sora (Öreg hölgy ibolyával, Mályvák között, Cleo de Merode rokona, Piátsek Margit, Andrassy Tivadar-né, Szinyei Merse Pál arcképei, A mi Anellánk, Vörössapkás önarckép stb.), a magyar piktúra — Rippl-Rónai kezdtől származó — klasszikus rangú, nem fakuló fényű alkotásainak vonulata.

Bernáth Mária a választékosan író és finoman elemző műtörténészek közé tartozik, könyvét élvezettel és okulással olvastuk, — a kötet azonban nem mentes néhány következtetésen, ellentmondó állítástól, vitatható, egyoldalú ítélettől. Az 5. lapon Rippl-Rónait „a művészet fanatikusaként” jellemzi a szerző, míg — a 87. lapon — a mester „szemlélődő” alkotáról ír. A „fanatizmus” és a „szemlélődés” azonban — úgy tűnik — kizárja egymást... Hasonló ellentmondást érzünk a 6. lap egyik mondata („Rippl-Rónai *elszánt hévvel* vetette bele magát kora művészeti harcaiba...”) és a 47. lapon olvasható megállapítás között: „*Nem érintette meg őt* (ti. Rippl) az az *apostoli tűz*, amely a századvég művészeiből egy-egy megváltót formált.” — Rippl-Rónainak, a memoáírónak stílusáról — véleményünk szerint — indokolatlan fanyalgással szól Bernáth Mária. „Stílusán érződik, hogy nem író” — így vélekedik a *Nyugat* által kiadott Emlékezések című Rippl-Rónai-műről. Rippl-Rónai emlékiratait azonban szükségtelen mentegetni, a könyv stílusa közvetlen, eleven, ízes, gördülékeny, hiszen a mester kéziratát a *Nyugat* egyik prominens munkatársa: Lengyel Menyhért fésülte át, igazította sajtó alá. —

Nehezen fogadható el e kijelentés is: „A történelmi témák a századforduló körüli években egy valódi művész számára *mindennél visszariasztóbbnak* tünnek...” Ha Hollósy Simon Rákóczi-indulójára, Thorma János Október hatodika és Talpra magyar! című műveire, Tornyai János Rákóczi Rodostóban című kompozíciójára, Koszta József Mátyás király találkozása Beatrix-szal című festményére vagy Csontváry Zrínyi kirohanása és Hunyadi János a nádorfehérvári ütközetben című alkotásaira gondolunk (az említett munkák mindegyike „a századforduló körüli években” ké-

szült...), akkor — enyhén szólva — túl sommásnak kell minősítenünk e véleményt.

Végül is azonban Bernáth Mária könyve — itt-ott mutatkozó fogyatékságai ellenére — méltó megemlékezés arról a művészről, aki „a legaldásosabban hatott festőművészetünkre” (Márffy Ödön), aki „a legjobb franciák mellett is — ott, ahol jó — megállja a helyét” (Czóbel Béla), aki „a magyar festészetet felszabadította az akadémizmus merev formulái alól” (Kasák Lajos).

DÉVÉNYI IVÁN

A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRÓNIKÁJA + A JELENKOR KRC

A BARANYAI MŰVELŐDÉS új száma közli egyebek mellett *Kenyeres Zoltán: A Jelenkor legutóbbi évfolyamairól* című írását. A tanulmány folyóiratunk 1974 nyarától 1976 nyaráig megjelent számait elemzi. Bevezetőjében megállapítja: „A Jelenkor megérdemelt rangot vívott ki magának a magyar irodalmi életben és elismert publikációs fórum a humán érdeklődésű értelmiség körében szerte az országban: egyenrangú társa a többi irodalmi-művészeti folyóiratnak, a fővárosiaknak és a vidékieknek egyaránt”, „...eleget tesz megbízatásának: híven követi és megvalósítja az MSZMP XI. kongresszusának művelődéspolitikai elveit, a magyar szocialista kultúra egyik alakító fóruma és terjesztője.”

A folyóirat kialakult profilját vizsgálva a következőket írja: „A lap a maga ideológiai tartalmát, elkötelezettségét az irodalom- és művészetcentrikusság elvének betartásával fejezi ki és valósítja meg. A mai társadalomról és életéről, a mai gondokról és eredményekről azt és annyit mond el, amit és amennyit ebből a művészetek tükröznek... Ugyanakkor egyre inkább hangot kérnek benne a publicisztikus társadalmi és ideológiai tartalmat közvetlenebbül kifejező és közvetítő műfajok és tudományágak. Az irodalmon belül a szociográfia és a szociográfiai riport, az irodalmi interjú, máshonnan pedig a történettudomány és ezen keresztül a társadalom nem művészetközpontú megközelítései.”

A szerzői gárdáról így összegzi véleményét Kenyeres Zoltán: „A mai magyar irodalom — különösen a közép- és idősebb

generációk — csaknem minden színe, árnyalatai, iránya jelentkezik a lapban. A Jelenkor... egyéni arcát éppen annak révén őrzi meg, hogy nem zárkózik el a mai irodalom különböző irányai és jelenségei elől”, tanulmány- és kritikai rovataiban „nem egy-egy nézetcsoporthoz monopolizálásának szolgáltatja ki hasábjait, hanem a marxista meggyőződés körén belül hangot ad minden előrevivő gondolatnak.”

Kenyeres Zoltán írása a továbbiakban sorra vizsgálja folyóiratunk valamennyi rovatát, alapos elemzéseivel, értékelő és bíráló megállapításaival segíti a szerkesztőség munkáját.

*

Júniusban megkezdte működését a SIKONDAI ÍRÓI ALKOTÓHÁZ. Az alkotóházat a Baranya megyei Tanács és Komló város Tanácsa hozta létre a megyei és országos irodalmi élet segítése céljából. Fenntartásához hozzájárul a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja. A sikondai tündő szomszédságában fekvő villa-épület négy alkotószobáját a Művészeti Alap Irodalmi Szakosztálya, illetve a Baranya megyei Tanács Művelődési Osztálya közvetítésével vehetik igénybe az írók.

*

PLATTHY GYÖRGY festőművész munkáiból rendeztek kiállítást június 5-től Pécsen, a Színház téri kiállítóteremben.

*

Május 28-án baráti beszélgetésre szerkesztőségünkbe látogatott Andrej Vasziljevics Burszov, David Konsztantinovszkij, Borisz Ivanovics Szkalov és Anatolij Sztjepanovics Zlobin szovjet író.

*

HANCZIK JÁNOS festményeiből s grafikáiból rendeztek kiállítást május 25-től a pécsi Puskin Művelődési Házban.

*

KÖTET ELŐTT címmel bemutatkozó sorozatot indított Budapesten a Fiatal Írók József Attila Köre. Elsőként május 26-án a pécsi fiatal írók képviselőiben Csordás Gábor, Jádi Ferenc, Meliorisz Béla és Pálinkás György szerepelt. A fiatalokat Mahthoven C-dúr miséje.

*

STÉHLIK JÁNOS festményeit mutatták be május 26-tól június 9-ig a pécsi Képcsarnokban.

*

A LAHTI ORATÓRIUMKÓRUS adott hangversenyt Pécsen június 7-én a Liszt Ferenc hangversenyteremben. Közreműködött a Zeneművészeti Főiskola pécsi tagozatának szimfonikus zenekara. Műsoron szerepelt Schubert V. szimfóniája és Beethoven C-dúr miséje.

*

MARCELLO MORANDINI műveit mutatták be a pécsi Janus Pannonius Múzeum kiállítóhelyiségében. A kiállítást június 3-án nyitotta meg Romváry Ferenc művészettörténész.

